НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Василь Німчук

ХРЕСТОМАТІЯ

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ X – XIII ст.

Київ – Житомир 2015

ББК 81.411.1
УДК 811.161.1(09)
Н67

Це перше у вітчизняній медієвістиці найповніше зібрання пам'яток української мови найдавнішого періоду (X – XIII ст.), значна частина яких публікується вперше. Усі представлені в «Хрестоматії» тексти докладно паспортизовані. У коментарях до кожного тексту подано стислі відомості про нього, зокрема зазначено оригінал, першодрук, фотокопія чи пізніші наукові (зокрема і факсимільні) видання, на основі яких публікується пам'ятка, сказано, де зберігається манускрипт. Уміщені в «Хрестоматії» тексти можна буде використовувати на заняттях з історії усіх структурних рівнів української мови та історії її літературного узусу у світських навчальних закладах, а також у духовних семінаріях та академіях, де читаються відповідні курси церковнослов'янської мови східнослов'янської, у тому числі вітчизняної редакції.

«Хрестоматія» стане в пригоді не тільки тим, хто вивчає історію української мови, а й усім, хто цікавиться історією української літератури та культури взагалі.

В і д п о в і д а л ь н і р е д а к т о р и:
д. ф. н. П. І. БІЛОУСЕНКО
к. ф. н. Н. В. ПУРЯЄВА

Рецензенти:
д. ф. н. В. М. МОЙСІЄНКО
д. ф. н. В. Ю. ФРАНЧУК

Затверджено до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України

Книгу видрукувано завдяки фінансовій допомозі видавничого фонду Наукового товариства ім. Шевченка в Америці

ISBN 978-966-655-802-5

ЗМІСТ

XII століття

XIII століття

ПЕРЕДМОВА

Якою б великою не була кількість опублікованих рукописів та перевиданих стародруків, завжди відчувається потреба в одно- чи багатотомних зібраннях зразків мови, засвідчених у різні відрізки (століття, рік-місяць, рік-місяць-день) її буття, щоб мати змогу (не в однаковій, на жаль, повноті) спостерігати динаміку її структурних рівнів. Хрестоматії таких зразків украй потрібні для практичних занять студентам, які вивчають історію формування структури української мови та історію літературної української мови. Крім того, вони стають у пригоді й науковцям, особливо, якщо містять першопублікації манускриптів чи перевидання рідкісних стародруків і першодруків.

Уже з самого початку XIX ст. старовинні українські тексти потрапляли до хрестоматій російських авторів, що не диференціювали східнослов'янських мов як самостійних. Особливо багато пам'яток нашої мови вмістив у книзі «Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языка» знаний історик мов Ф. Буслаєв (Москва, 1861,11+ 1632+ VIII с.). Вартісну підбірку уривків із давньоруськоукраїнських пам'яток із докладними коментарями надрукував професор О. Соболевський в «Очерках из истории русского языка» (К., 1884. – Ч. 1. – 90 с.).

Досить рано з'явилися й історико-мовні хрестоматії із суто українськими текстами. Однією з перших є «Хрестоматія церковно-словенская и древнерусская въ пользу учениковъ вышшои гимназіи въ ц.к. Австрійской державѣ» Я. Головацького (Відень, 1854. – 358 с.).

Невелику хрестоматію «Образцы письменного языка с признаками малорусского наречия» опублікував П. Житецький як додаток до монографії «Очерк звуковой итории малорусского наречия» (К., 1876. – С. 353–376). Вона охоплює період XIV – XVIII століть. Повністю надруковано кілька грамот, інші тексти – уривки з порівняно великих пам'яток. Абсолютну більшість у цій хрестоматії складають уже друковані тексти. Проте кілька уривків є першими виданнями манускриптів. Матеріали розміщено в хронологічній послідовності, паспортизовано, але ширші відомості про тексти відсутні (зазначено лише місце зберігання рукописів).

За небагатьма винятками, тільки оригінальні давньо- і староукраїнські пам'ятки подав у своїй книзі «Хрестоматія староруська для высшихъ клясъ гимназіяльныхъ» (Львів, 1881. – С. 3–425) львівський професор О. Огоновський. Вона починається літописними текстами договорів Русі з греками й завершується віршами зі збірки К. Зіновієва. Кожен текст супроводжується докладними лінгвістичними та ін. коментарями. Але про те, звідки взято текст, де зберігається пам'ятка, автор не сказав. До хрестоматії пам'яток української мови автор долучив «Оглядъ исторично-литературный» (с. 426–430), «Додатокъ граматичный» (с. 431–472; тут – давні парадигми змінних частин мови), «Словарець» (с. 473–488).

Збірку текстів окремою книжкою надрукував закарпатський філолог і церковний діяч Є. Сабов: «Христоматія церковно-славянскихъ и угрорусскихъ литературныхъ памятниковъ съ прибавленіемъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ» (Ужгород, 1893. – 182 с.). Вона упорядкована за мовним і хронологічним принципами, охоплює пам'ятки XI – XIX століть. Тут виокремлено: «Древнѣйшіе памятники церковно-славянского языка» (уривки з Остромирового та кілька рядків із Реймського Євангелій), ч. I: «Церковнославянскій языкъ старый и новый» з підрозділами «Изъ писанныхъ памятниковъ церковно-славянского языка. Домашніе памятники»; «Изъ старопечатныхъ памятниковъ», ч. II: «Церковно-славянскій языкъ подъ вліяніемъ угрорусскихъ мѣстныхъ говоровъ» з підрозділами: «А) Писанные памятники... Б) Печатные памятники», ч. III: «Угорско-русскій литературный языкъ отъ Духновича до новѣйшихъ временъ». Хронологічну послідовність у підрозділах витримано, але мовна віднесеність текстів XV – XVIII століть є доволі дискусійною. Одначе попри все це «Христоматія» Є. Сабова – дуже цінна. Вона містить публікації малодоступних нині друків та багатьох старовинних манускриптів, доля яких тепер невідома. Друковані пам'ятки в «Христоматії» Є. Сабова паспортизовано: вказано заголовки книжок, рік, місце їх публікації; уривки з журнальних першовидань – на рік і номер. Публікації рукописів Є. Сабов паспортизує, називаючи бібліотеку, де зберігається рукопис, власника пам'ятки. Поодинокі уривки з пам'яток (зокрема Скотарського Євангелія 1588 року, Гукливського літопису XVII – XVIII століть) не супроводять жодні відомості.

Будучи приват-доцентом Харківського університету, знаний лінгвіст-історик М. Дурново в 1914 р. в Москві надрукував «Хрестоматію по исторіи русскаго языка. Пособіе при преподаваніи русского языка въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ» (Вып. I. Памятники XI – XV в. – 48 с.), додавши до текстів невеликий словник. Майже половина відібраних текстів є пам'ятками української мови.

«Виїмки из угорськоруського письменства XVII – XVIII ст.» О. Рахівського (псевдонім філолога-закарпатця О. Бонкала) для учнівства Закарпатської України (Руської Крайни) були видані 1919 р. в Будапешті на правах рукопису. Хрестоматія містила вже публіковані тексти XVII – XVIII століть із Закарпаття[1].

Відомий філолог І. Свєнціцький у своїх «Нарисах з історії української мови» (Львів, 1920) упереміш із власне фаховим викладом особливостей української мови наводить короткі документи й записки та уривки з великих манускриптів XII – XVII століть. Важливо, що вчений здебільшого вказує не тільки на місце зберігання пам'яток, але й шифри, під якими вони зареєстровані у сховищах.

---

[1] *Яворский Ю.А.* Литературные отголоски «русько-краинскаго» периода в Закарпатской Руси 1919 года // Карпаторусский сборник. Подкарпатская Русь в честь президента Т.Г. Масарика (1850 – 1930). – Ужгород, 1930. – С. 85–87.

Неперевершеним досі хрестоматійним виданням є праця академіка А. Кримського «Хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVIII вв.», додана до його студії «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася», що надрукована в книжці: *Шахматов Ол., Кримський Аг.* Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVIII вв.» (К., 1922. – С. 129–182). Укладати «Хрестоматію» А. Кримському допомагав В. Дем'янчук (як зазначено в передмові до цієї книжки). Хронологічні межі опублікованого в першому виданні матеріалу – IX – XVII століття (починаючи від східнослов'янських слів у творах давньоарабських географів та істориків IX – X століть, уривку зі знаного твору «Про управління імперією» візантійського імператора Костянтина VII Порфирородного). У другому виданні «Хрестоматії» (К., 1924. – С. 183–195) додано й уривки з творів XVIII ст. Публіковані тексти супроводжуються відомостями про їхніх авторів, місце зберігання манускриптів, шифри рукописів в архівосховищах, вказівками на використані видання, проте, на жаль, у наведенні такої інформації немає послідовності.

Дуже стислу «Історичну хрестоматію» додав П. Бузук до свого «Нарису історії української мови (Вступ, фонетика, морфологія з додатком історичної хрестоматії)» (К., 1927. – С. 86–94). Видання охоплює період XI – XVIII століть, але майже половину його складають коротенькі уривки з пам'яток XI – XIII століть. Лише при окремих текстах наведені відомості про місце й шифр зберігання пам'ятки, зроблено покликання на використані публікації.

Чудові зразки пам'яток української мови XI ст. подав І. Огієнко в 5-му томі своєї монументальної «Історії церковнослов'янської мови: Найважніщі пам'ятки церковнослов'янської мови. Пам'ятки старослов'янські X – XI віків» (Варшава, 1929), де в підрозділі «Старослов'янська мова української редакції» (с. 103–188) першої частини стисло, але змістовно викладено архівографічну, кодикологічну, археографічну характеристики манускриптів, а в другій частині – «Альбом знимків з пам'яток X – XI віків» (с. 214–392) відтворено фотокопії відповідних рукописів.

На жаль, малодоступними нині є праці В. Сімовича «Староболгарська хрестоматія з додатком вибору з пам'ятників старо- та середньоукраїнської мови» (Прага, 1926)[2] та «Хрестоматія з пам'ятників староукраїнської мови (старого і середнього періоду до кінця XVIII ст. з додатком вибору зі староболгарських пам'яток зі словничком» (Прага, 1932. – 438 с.). «Хрестоматію з пам'ятників староукраїнської мови» В. Сімович уклав і літографічним способом видав, будучи професором Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, для практичних занять студентів. Уривки зі старослов'янських «класичних» текстів та Остромирового Євангелія написано від руки відповідно глаголицею і кирилицею. Кириличним

[2] *Сімович В.* Українське мовознавство / Упоряд. і вступ. стаття Ю. Шевельова. – Оттава, 1981. – С. 51.

шрифтом подано уривки «Зі староукраїнських пам'ятників» XI – XIV стст. Уривки із староукраїнських пам'яток пізніших часів надруковано гражданкою на машинці. Тут представлено понад 100 пам'яток української мови. Тексти безпосередньо не паспортизовано, але в післямові дано список друкованих джерел і зазначено, з якої книги чи статті взято відповідний матеріал.

«Хрестоматія з пам'яток X – XVIII ст.» (фактично XI – XVIII століть, бо з X ст. тут немає жодного матеріалу) додана до книги М. Грунського та П. Ковальова «Нариси з історії української мови» (Львів, 1941. – С. 243–328). Уперше до хрестоматійних матеріалів тут долучено «Словник українських стародавніх, місцевих та іншомовних слів...» (с. 329–347). Характеристики пам'яток, як також відомості про авторів, тут відсутні; джерела, звідки взято надрукований матеріал, наведено непослідовно.

В Ужгороді 1943 року вийшла друга закарпатська регіональна хрестоматія пам'яток – «Выборъ изъ старого руського письменства Подкарпатя (отъ найдавнѣйшихъ початковъ до середины XIX в.)», що її уклали М. Лелекач та М. Ґриґа (136 с.). Вона містить коротенькі уривки з «класичних» старослов'янських пам'яток (Зографського Євангелія як зразок глаголичного письма; Синайського требника), по кілька рядків із Остромирового та Реймського Євангелій, невеликі уривки з місцевих пам'яток XIV – XVI століть. Найповніше тут представлена підкарпатоукраїнська писемність XVII – XVIII століть; зразків першої половини XIX століття – небагато. Вступні зауваження до тематичних груп пам'яток містять стислі загальні відомості з історії письменства та про окремих давніх авторів. Абсолютну більшість текстів узято з інших публікацій, але трапляються тут і першопублікації за рукописами. Проте у «Виборі...» відсутня вказівка, чиї са́ме публікації використано в книжці, де зберігаються використані манускрипти й стародруки.

На ротапринті накладом 560 примірників для студентів філософського факультету Карлового університету в Празі 1954 року вийшла у світ «Chrestomatie ukrajinských textů ze současné a staré ukrajinské literatury s přílohou ukázek z historické mluvnice a dialektologie» І. Панькевича, що, крім старовинних текстів художніх творів, містить невеличкий (с. 293–306) підрозділ «Тексти з пам'яток української мови XI – XVIII вв.». Надруковані пам'ятки, за кількома винятками, не супроводжуються жодними археографічними чи архівографічними зауваженнями, їх немає навіть при тих, які І. Панькевич, здається, опублікував тут уперше (зокрема уривок «З проповідей Івана Капішовського, пароха Ортутови, з 1640 року»).

У повоєнний час вийшла друком «Хрестоматія з історії української літературної мови» (К., 1954. – 95 с.) А. Москаленка. При ній є «Словничок старих та незрозумілих слів» (с. 90–92). Матеріали згруповано за розділами, котрі відповідають тодішній періодизації історії писемної мови: епоха Київської Русі та феодальної роздробленості (тут подано уривки з текстів XI – XIII століть або списків із них), доба формування української народності (зразки мови XIV – середини XVII століть), доба формування української нації (середина XVII –

кінець XVIII століть). На відміну від попередніх хрестоматій, тут не вміщено жодного тексту, який би ще не був опублікований. За нечисленними винятками, в кінці передруків наведена вказівка на їхні джерела. Книжка А. Москаленка призначена для практичних студій студентів-філологів.

Відсутність великої збірки текстів з історії української мови певною мірою надолужувала «Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.)», яку упорядкував академік О. Білецький, що витримала три видання (вид. 3-є, доп. – К., 1967. – 783 с.).

Такі ж функції хрестоматії нині фактично виконують посібники для практичних занять з історії писемної мови: О.П. Блик – «Історія української літературної мови: практичні заняття. Навчальний посібник» (К., 1987. – 208 с.); Н.Д. Бабич – «Історія української літературної мови / Практикум» (Львів, 1983. – 244 с.); В.Л. Конобродська – «Історія української літературної мови / Практичні заняття» (Житомир, 2002. – 199 с.), О.І. Ніка – «Історія української літературної мови. – Ч. І. Навчальний посібник» (К., 2005. – 140 с.); В.В. Денисюк, О.Ю. Зелінська – «Збірник текстів з історії української мови» (Умань, 2007. – 415 с.); О.І. Ніка – «Історія української літературної мови. Навчальний посібник» (К., 2013. – 314 с.).

Варто згадати, що професори Сеґедського університету в Угорщині І.Г. Товт і М. Кочиш уклали й надрукували хрестоматію з історії української мови – «Ukrán nyelvtörténeti szöveggyüjtemény» (Szeged, 1998. – 113 с.), яка містить уривки з пам’яток або цілі тексти XI–XVII ст., котрі супроводяться стислими відомостями про публіковані пам’ятки, а також відомостями про місця зберігання манускриптів і вказівками на джерела, із яких залучено метаграфовані матеріали. Поодинокі витяги з рукописів опубліковано вперше. Ця хрестоматія містить діалектні записи з усіх трьох наріч української мови.

У рамках радянської концепції єдиної давньоруської мови багато пам’яток із півдня Київської Русі і навіть по одній староукраїнській грамоті XIV ст. вміщено в знаних працях навчального типу російських фахівців: С.П. Обнорский и С.Г. Бархударов. Хрестоматия по истории русского языка. (Изд. 2-е. – Ч. І. – М., 1952), В.В. Иванов, Т.А. Сумникова, Н.П. Панкратова. Хрестоматия по истории русского языка. (М., 1990).

Наша праця є першою книгою багатотомного проекту «Історія української мови. Хрестоматія», яка охоплює давній період розвитку структури (системи) нашої мови від X-го до XIII ст.ст. Деякі тексти публікуємо вперше.

Матеріал у ній подано в хронологічному порядку за століттями: X, XI, XII, XIII ст., без розподілу пам’яток за функціональними стилями (така його класифікація доцільніша в томі, присвяченому писемно-літературним узусові чи нормі).

У межах століть ми намагалися подати той самий текст із списків Євангелія, щоб можна спостерігати рух мовної системи.

У нашій книзі користувач знайде найдавніші українські вкраплення або запозичення в іншомовних неслов’янських пам’ятках, українські елементи у

старослов'янських текстах, переписаних, перекладених або створених у Київській Русі, оригінальні давньоруськоукраїнські твори різних жанрів і стилів, живомовні написи XI – XIII століть на різноманітних речах, зокрема на стінах храмів.

За весь період існування лінгвоукраїністики не було скомпоновано й надруковано окремої та повної хрестоматії, яка б охоплювала пам'ятки української мови від найдавніших часів до кінця староукраїнського (за іншою класифікацією – середньоукраїнського) періоду.

На початку 1970-х років ми запропонували проект багатотомної академічної «Історії української мови». Підготовлені за всіма лінгвістичними правилами публікації пам'яток хрестоматії мали становити останні, заключні книжки серії (інші томи: 1. Фонетика. 2. Акцентологія. 3. Морфологія. 4. Синтаксис. 5. Словотвір. 6. Лексика. 7. Фразеологія. 8. Антропонімія. 9. Топонімія. 10. Літературна мова. 11. Походження української мови та ін.). Кожен том «Історії української мови» є автономною книжкою. Із різних причин ще й досі не вдалося реалізувати весь проект «Історія української мови», і нашу «Хрестоматію» укладено ще до завершення опрацювання серії.

«Хрестоматію» задумано як кількатомне видання, що в ньому мають бути представлені насамперед неопубліковані манускрипти, рідкісні стародруки або їхні частини. Проте не можна оминати пам'яток (чи витягів із них), що вже були опрацьовані й надруковані на наукових засадах, бо чимало з таких видань стали раритетними або є конче потрібні для відтворення цілісної картини розвитку структури української мови та її писемно-літературної форми.

У коментарях до кожної пам'ятки подано стислі відомості про неї, у тому числі зазначено, на основі якого оригіналу, першодруку, фотокопії чи пізніших наукових (зокрема і факсимільних) видань публікується текст, сказано, де зберігається манускрипт. А поважний список фахової літератури про конкретні писемні пам'ятки XI – XII століть користувач знайде у виданнях: «Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI – XIII вв.» (Москва, 1984), «Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Вып. 1 (XI – первая половина XIV в.) / Отв. ред. Д. С. Лихачев (Ленинград, 1987), до яких і ми часто зверталися.

Різночитання та інші зауваження до видаваних текстів наведені в примітках.

Тексти метаграфовано за «Правилами видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. – Ч. 1. Проект (Київ, 1995), що ми їх уклали на основі власного та чужого досвіду.

Уміщені в «Хрестоматії» тексти можна буде використовувати на практичних заняттях з історії усіх структурних рівнів української мови та історії літературної норми – у світських навчальних закладах, зокрема у вишах, а також у духовних семінаріях та академіях, у яких читаються відповідні курси церковнослов'янської мови східнослов'янської, в тому числі вітчизняної редакції.

Уже готуються до публікації другий том «Хрестоматії», що охоплює пам'ятки XIV – XV ст., який уклала Г.В. Воронич, і третій том її, котрий містить матеріали XVI – XVII ст., опрацьовані І.П. Чепігою.

Після виходу у світ усіх томів серії «Історія української мови. Хрестоматія» доцільно створити однотомник «Хрестоматія з історії української мови» й укласти короткий словник, який охоплював би нині не вживану лексику, наявну в усіх томах «Хрестоматії».

«Хрестоматія» стане в пригоді не тільки тим, хто вивчає історію української мови, а й усім, хто цікавиться історією української літератури та культури взагалі.

Автор глибоко вдячний
редакторам книжки П. І. Білоусенкові та Н. В. Пуряєвій,
яка до того ж ретельно вичитала верстку «Хрестоматії»,
а також В. М. Мойсієнкові за вичитування верстки та
організацію друкування книги.

Автор і редактори «Хрестоматії»
висловлюють щиру подяку
Науковому товариству імені Шевченка в Америці.

X

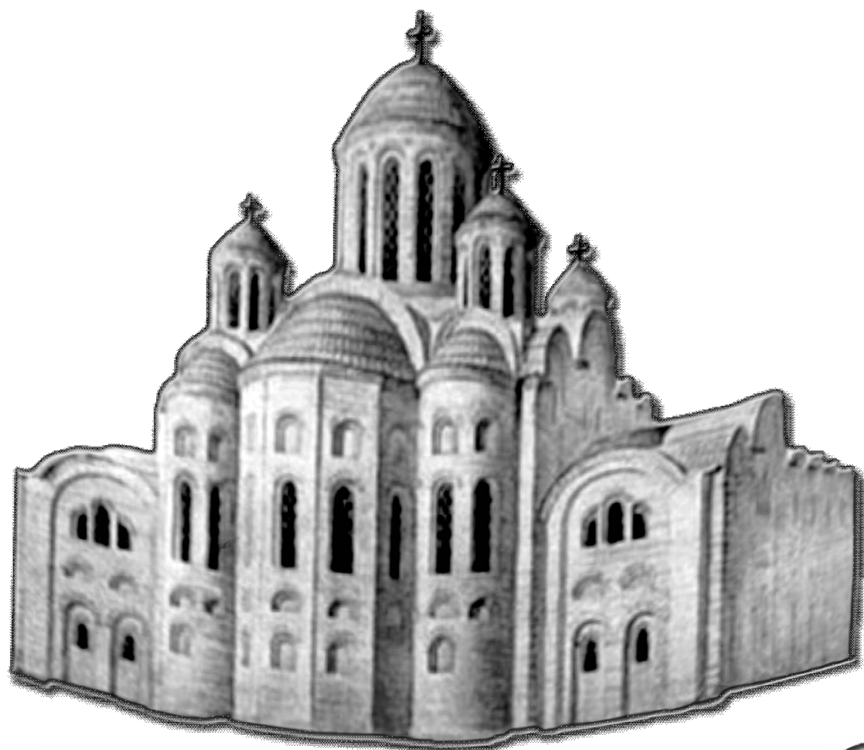

СТОЛІТТЯ

ДАВНЬОСХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ НАЙМЕНУВАННЯ В АРАБСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ IX–X СТ.

Важливі матеріали для історії слов'янських та інших мов містять твори арабських істориків та географів IX – X століть. Специфіка арабської орфографії не дозволяла точно передавати іншомовні слова, тому транскрипція зафіксованих слов'янських матеріалів, а відповідно і їх інтерпретація, часто дискусійні. Як на джерела з історії української мови на них уперше звернув увагу академік А. Кримський. Видатний україніст і сходознавець, він дав авторитетну транскрипцію слов'янських лексем, що зафіксовані арабським письмом. Нижче публікуємо уривки з творів арабських авторів у перекладах А. Кримського з його транскрипцією слов'янських назв за працею: *Кримський А.* Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // *Шахматов О., Кримський А.* Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVIII вв. – К., 1922. – С. 131–132.

Арабський географ ібн Хордадбег (844 – 848) зазначив: «Царі турків, тибетців і хазарів – кожен з них "хâqâн"… Цар склабіїв – *q*^{u}*нâз* (= князь)» (*Кримський А.* Зазнач. праця. – С. 131).

Арабський географ ібн Русте (бл. 903 р.) писав: «У склабіїв робиться з дерева щось ніби глеки, де вони держать і бджіл і мед, і оте звуть вони *'л-с-дж*» (*Кримський А.* Зазнач. праця. – С. 131).

Мандрівник ібн Фадлан (922 р.) у підрозділі про волзьких болгарів занотував: «Як пообідали, то цар загадав принести *питво* з меду, яке вони звуть *'л-с-дж-у*» й засвідчив: «Їжа в хазарів – то побільше риж та риба, а все инше, що в них є, надвозиться до них з Руси ("Рус"), з [волзького] Болгара та Куяби ("*Куйâбе*" = Кыєвъ)» (*Кримський А.* Зазнач. праця. – С. 132).

Примітка. А. Кримський зробив зауваження, що назву напою у творі ібн Фадлана можна вимовляти «саджу» («саджьу»), «содж[ь]у», «сидж[ь]у», «садж[ь]w», «содж[ь]w», «сидж[ь]w» (= **сочь**? **сычь**?). Але пор. давньосхіднослов'янське **цѣжь** «розчин для приготування киселю».

Славетний арабський історик і мандрівник Масуді (помер 956 р.) наводить у своїх творах дуже цінні відомості про слов'ян на підставі оповідей інших мандрівників, а також купців (у тому числі, можливо, й слов'янських). Твір «Золоті луги» (947 р.) містить, зокрема, повідомлення:

«*Склабії* (= слов'яни) – їхні оселі в північних краях… Одно з їхніх колін колись мало владу [над усіма іншими], цар його звавсь *Mâджек*, а само коліно – *B.лінâнâ*… Ще є коліно, на ім'я *Дульâбе* (= **Дѹлѣби**), а цар їх зветься *Bâнджслâве*». «Найперший поміж царями склабіїв – цар аль-*Дір* (вар. аль-*Дірâ*)» (*Кримський А.* Зазнач. праця. – С. 132).

Примітки. Етноніми й антропоніми, зафіксовані у творі Масуді, одні дослідники відносять до східнослов'янських, інші – до західнослов'янських (*Poppe A.* Madżak // Słownik starożytności słowiańskich. – T. 3. – Wrocław, 1967. – S. 150 – 151). *Mâджек*, імовірно, – це *Mečikъ | *Mečькъ (скорочене ім'я *Mečislavъ), *B.лінâнâ* – це, напевне, **volyněne,* а *Bâнджслâве* – **Vęčeslavъ.*

«ПРО УПРАВЛІННЯ ІМПЕРІЄЮ»
КОСТЯНТИНА VII ПОРФИРОГЕНЕТА (БАГРЯНОРОДНОГО)
948 – 952 РОКІВ

Візантійський імператор Констянтин VII Порфирогенет (Багрянородний) (905 – 959) у дитячому віці був коронований батьком Леоном VI Мудрим, але фактичним імператором став тільки з 944 року. Епоха його цісарювання відзначається піднесенням Візантійської імперії, розквітом мистецтв і наук (зокрема, він був ініціатором створення великої історичної енциклопедії). Костянтин VII Порфирогенет є автором кількох праць, серед яких найвідомішу адресував своєму синові Романові, яка в науці відома під латинською назвою «De administrando imperio» – «Про управління імперією». У ній зібрано відомості про народи, землі яких у X ст. сусідили з Візантією, їхні країни, історію. В добу життя Костянтина VII Порфирогенета з Візантією мала активні стосунки Київська Русь (походи й договори князя Ігоря, хрещення княгині Ольги 955 р. у Константинополі). Цілий 9-й розділ («Про росів…») у книзі «Про управління імперією» Костянтин VII Порфирогенет присвятив давнім східним слов'янам. Тут зафіксована низка наших давніх топонімів, етнонімів, кілька апелятивів. Але записи недосконало передають слов'янську фонетику. До того ж вони могли бути спотворені при переписуванні. Хто давав відомості імператорові про Східну Славію, – невідомо. Не виключено, що це була людина, знайома зі старослов'янською мовою або живим мовленням південних слов'ян.

Уривки з твору Костянтина VII Порфирогенета «Про управління імперією» наводимо за публікацією: *Константин Багрянородный.* Об управлении империей / Текст. Перевод. Комментарий / Изд. 2-ое. Под ред. чл.-кор. АН СССР Г. Г. Литаврина и чл.-кор. АН СССР А. П. Новосельцева. – М., 1991. – С. 45–50. Тут же наведені різночитання та кон'єктури грецького тексту, коментарі до кожного слов'янського слова-вкраплення, література про твір та наукова література, пов'язана з перекладом тексту, інтерпретацією топонімів, етнонімів, апелятивів. Московська публікація грецького тексту ґрунтується на критичному виданні, що його підготував угорський візантолог Д. Моравчик: Constantine Porphirogenitus. De administrando imperio (Washington, 1967). На підставі зазначених публікацій наводимо різночитання, що стосуються східнослов'янських лексем. Використовуємо український переклад першого уривку, який зробив А. Кримський у хрестоматії при праці: Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // *Шахматов О., Кримський А.* Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVII вв. – К., 1922. – С. 135–141. Другий уривок подаємо у власному перекладі.

13ʳP **9.** Περί τῶν ἀπὸ ῾Ρωσίας ἐρχομένων ῾Ρῶς μετὰ τῶν μονοξύλων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ὅτι τὰ ἀπὸ τῆς ἔξω ῾Ρωσίας μονόξυλα κατερχόμενα ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰσὶ μὲν ἀπὸ τοῦ **Νεμογαρδάς**, ἐν ᾧ **Σφενδοσθλάβος**, ὁ υἱὸς **Ἴγγωρ**, τοῦ ἄρχοντος ῾**Ρωσίας**, ἐκαθέζετο, εἰσὶ δὲ καὶ ἀπὸ τὸ κάστρον τὴν **Μιλινίσκαν** καὶ

ἀπὸ **Τελιούτζαν** καὶ **Τζερνιγῶγαν** καὶ ἀπὸ τοῦ **Βουσεγραδέ**. Ταῦτα οὖν ἅπαντα διὰ τοῦ ποταμοῦ κατέρχονται **Δανάπρεως**, καὶ ἐπισυνάγονται εἰς τὸ κάστρον | τὸ **Κιοάβα**, τὸ ἐπονομαζόμενον **Σαμβατάς**. Οἱ δὲ **Σκλάβοι**, οἱ **πακτιῶται** αὐτῶν, οἱ **Κριβηταιηνοὶ** λεγόμενοι, καὶ οἱ **Λενζανῆνοι** και αἱ λοιπαὶ | **Σκλαβηνίαι** εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν κόπτουσι τὰ μονόξυλα ἐν τῷ τοῦ χειμῶνος καιρῷ, καὶ καταρτίσαντες αὐτά, τοῦ καιροῦ ἀνοιγομένου, ἡνίκα διαλυθῇ ὁ παγετός, εἰς τὰς πλησίον οὔσας λίμνας εἰσάγουσιν αὐτά. Καὶ ἐπέιδὴ ἐκεῖναι εἰσβάλλουσιν εἰς τὸν ποταμὸν τὸν **Δάναπριν**, ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε οὗτοι εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν εἰσέρχονται, καὶ ἀπέρχονται εἰς τὸν **Κίοβα**, καὶ σύρουσιν εἰς τὴν ἐξάρτισιν, καὶ ἀπεμπολοῦσιν αὐτὰ εἰς τοὺς ῾Ρῶς. Οἱ δὲ ῾Ρῶς σκαφίδια καὶ μόνα ταῦτα ἀγοράζοντες, τὰ παλαιὰ αὐτῶν μονόξυλα καταλύοντες, ἐξ αὐτῶν βάλλουσιν πέλλας καὶ σκαρμοὺς εἰς αὐτὰ καὶ λοιπὰς | χρείας *** ἐξοπλίζουσιν αὐτά. Καὶ ᾽Ιουνίου μηνὸς διὰ τοῦ ποταμοῦ **Δανάπρεως** ἀποκινοῦντες, κατέρχονται εἰς τὸ **Βιτετζέβη**, ὅπερ ἐστί πακτιωτικὸν κάστρον τῶν ῾Ρῶς, καὶ συναθροιζόμενοι ἐκεῖσε μέχρι δύο καὶ τριῶν ἡμερῶν, ἡνίκα ἂν ἅπαντα ἀποσυναχθῶσι τὰ μονόξυλα, τότε ἀποκινοῦσιν, καὶ κατέρχονται διὰ τοῦ εἰρημένου **Δανάπρεως** ποταμοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν ἔρχονται εἰς τὸν πρῶτον φραγμόν, τὸν ἐπονομαζόμενον **᾽Εσσουπῆ**, ὃ ἑρμηνεύεται ῾Ρωσιστὶ καὶ **Σκλαβηνιστὶ** ῾μὴ κοιμᾶσαί᾽ ὁ δὲ τούτου φραγμὸς τοσοῦτόν ἐστιν στενός, ὅσον τὸ πλάτος τοῦ τζυκανιστηρίου˙ μέσον δὲ αὐτοῦ πέτραι εἰσὶ ῥιζιμαῖαι | ὑψηλαὶ νησίων δίκην ἀποφαινόμεναι. Πρὸς αὐτὰς οὖν ἐρχόμενον τὸ ὕδωρ καὶ | πλημμυροῦν κἀκεῖθεν ἀποκρημνιζόμενον πρὸς τὸ κάτω μέρος ἦχον μέγαν καὶ φόβον ἀποτελεῖ. Καὶ διὰ τοῦτο μέσον αὐτῶν οὐ τολμῶσιν οἱ ῾Ρῶς διελθεῖν, ἀλλὰ πλησίον σκαλώσαντες καὶ τοὺς μὲν ἀνθρώπους ἐκβαλόντες εἰς τὴν ξηράν, τά δὲ λοιπὰ πράγματα ἐάσαντες εἰς τὰ μονόξυλα, εἶθ᾽ οὕτως γυμνοὶ τοῖς ποσὶν αὐτῶν ψηλαφοῦντες ***, ἵνα μή τινι λίθῳ προσκρούσωσιν. Τοῦτο δὲ ποιοῦσιν οἱ μὲν πλώρα, οἱ δὲ μέσον, οἱ δὲ καὶ εἰς τὴν πρύμναν μετὰ κονταρίων κοντοβευόμενοι, καὶ μετὰ τοιαύτης ἁπάσης ἀκριβείας διέρχονται τὸν τοιοῦτον πρῶτον φραγμὸν διὰ τῆς γωνίας καὶ τῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ. ῾Ηνίκα δὲ διέλθωσι | τὸν τοιοῦτον φραγμόν, πάλιν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀναλαμβανόμενοι τοὺς λοιποὺς ἀποπλέουσι, καὶ κατέρχονται εἰς τὸν ἕτερον φραγμόν, τὸν ἐπιλεγόμενον ῾Ρωσιστὶ μὲν **Οὐλβορσί**, Σκλαβηνιστὶ δὲ **᾽Οστροβουνιπράχ**, ὅπερ ἑρμηνεύεται ῾τὸ νησίον τοῦ φραγμοῦ᾽. ῎Εστιν κἀκεῖνος ὅμοιος τῷ πρώτῳ, χαλεπός τε καὶ δυσδιέξοδος. Καὶ πάλιν ἐκβαλόντες τὸν λαὸν διαβιβάζουσι τὰ μονόξυλα, καθὼς καὶ πρότερον.

Ὁμοίως δὲ διέρχονται καὶ τὸν τρίτον φραγμόν, τὸν λεγόμενον **Γελανδρί**, ὃ ἑρμηνεύεται Σκλαβηνιστὶ 'ἦχος φραγμοῦ', εἶθ' οὕτως τὸν τέταρτον φραγμόν, τὸν μέγαν, τὸν ἐπιλεγόμενον Ῥωσιστὶ μὲν Ἀειφόρ, Σκλαβηνιστὶ δὲ **Νεασήτ**, διότι φωλεύουσιν οἱ πελεκᾶνοι εἰς τὰ λιθάρια τοῦ φραγμοῦ. Ἐν τούτω οὖν τῷ φραγμῷ σκαλώνουσιν ἅπαντα | εἰς τὴν γῆν ὀρθόπλωρα, καὶ ἐξέρχονται οἱ ὡρισμένοι ἄνδρες φυλάττειν τὴν βίγλαν μετ' αὐτῶν, καὶ ἀπέρχονται, καὶ τὰς βίγλας οὗτοι διά τοὺς **Πατζινακίτας** ἀγρύπνως φυλάττουσιν. Οἱ δὲ λοιποὶ τὰ | πράγματα, ἅπερ ἔχουσιν εἰς τὰ μονόξυλα, ἀναλαμβανόμενοι, τὰ ψυχάρια μετὰ τῶν ἁλύσεων διὰ τοῦ ξηροῦ αὐτὰ διαβιβάζουσι μίλια ἕξ, ἕως ἂν διέλθωσι τὸν φραγμόν. Εἶθ' οὕτως οἱ μὲν σύροντες, οἱ δὲ καὶ εἰς τοὺς ὤμους βαστάζοντες τὰ αὐτῶν μονόξυλα εἰς τὸ τοῦ φραγμοῦ ἐκεῖθεν μέρος διαβιβάζουσιν· καὶ οὕτως ῥίπτοντες αὐτά εἲς τὸν ποταμὸν καὶ τὰ πετζιμέντα αὐτῶν ἐμβλησκόμενοι, εἰσέρχονται, καὶ αὖθις ἐναποπλέουσιν. Ἀπερχόμε|νοι δὲ εἰς τὸν πέμπτον φραγμόν, τὸν ἐπονομαζόμενον Ῥωσιστὶ μὲν Βαρουφόρος, Σκλαβηνιστὶ δὲ **Βουλνηπράχ**, διότι μεγάλην λίμνην ἀποτελεῖ, πάλιν εἰς τὰς τοῦ ποταμοῦ γωνίας τὰ αὐτῶν μονόξυλα διαβιβάσαντες, καθὼς καὶ εἰς τὸν πρῶτον φραγμὸν καὶ δεύτερον, καταλαμβάνουσι τὸν ἕκτον φραγμόν, λεγόμενον μὲν Ῥωσιστὶ Λεάντι, Σκλαβηνιστὶ δὲ **Βερούτζη**, ὃ ἐστιν 'βράσμα νεροῦ', καὶ διαβαίνουσι καὶ αὐτὸν ὁμοίως. Καὶ ἀπὸ τούτου ἀποπλέουσι καὶ πρὸς τὸν ἕβδομον φραγμόν, τὸν ἐπιλεγόμενον Ῥωσιστὶ μὲν Στρούκουν, Σκλαβηνιστὶ δὲ **Ναπρεζή**, ὃ ἑρμηνεύεται 'μικρὸς φραγμός'. Καὶ διαβαίνουσιν εἰς τὸ λεγόμενον πέραμα τοῦ Κραρίου, ἐν ᾧ διαπερῶσιν ἀπὸ Ῥωσίας οἱ Χερσωνῖται | καὶ οἱ **Πατζινακῖται** ἐπὶ Χερσῶνα, ἔχον τὸ αὐτὸ πέραμα τὸ μὲν πλάτος, ὅσον τοῦ ἱπποδρομίου, τὸ δὲ ὕψος ἀπὸ κάτω ἕως ὅτου προκύπτουσιν ὕφαλοι, ὅσον καὶ φθάζειν σαγίτταν τοῦ τοξεύοντος ἔνθεν ἐκεῖσε. Ὅθεν καὶ εἰς τὸν τοιοῦτον τόπον κατέρχονται οἱ Πατζινακῖται, καὶ πολεμοῦσι τοὺς Ῥῶς. Μετὰ δὲ τὸ διελθεῖν τὸν τοιοῦτον τόπον τὴν νῆσον, τὴν ἐπιλεγομένην | ὁ Ἅγιος Γρηγόριος καταλαμβάνουσιν, ἐν ᾗ νήσῳ καὶ τὰς θυσίας αὐτῶν ἐπιτελοῦσιν διὰ τὸ ἐκεῖσε ἵστασθαι παμμεγέθη δρῦν, καὶ θύουσι πετεινοὺς ζῶντας. Πηγνύουσι δὲ καὶ σαγίττας γυρόθεν, ἄλλοι δὲ καὶ ψωμία καὶ κρέατα, καὶ ἐξ ὧν ἔχει ἕκαστος, ὡς τὸ ἔθος αὐτῶν ἐπικρατεῖ. Ῥίπτουσι δὲ καὶ σκαρφία περὶ τῶν πετεινῶν, εἴτε σφάξαι αὐτούς, | εἴτε καὶ φαγεῖν, εἴτε καὶ ζῶντας ἐάσειν αὐτούς. Ἀπὸ δὲ τοῦ νησίου τούτου **Πατζινακίτην** οἱ Ῥῶς οὐ φοβοῦνται, ἕως ἂν φθάσωσιν εἰς τὸν ποταμὸν τὸν Σελινάν. Εἶθ' οὕτως ἀποκινοῦντες ἐξ αὐτοῦ μέχρι

τεσσάρων ἡμερῶν ἀποπλέουσιν, ἕως οὗ καταλάβωσιν εἰς τὴν λίμνην τοῦ ποταμοῦ στόμιον οὖσαν, ἐν ᾗ ἐστιν καὶ ἡ νῆσος τοῦ ῾Αγίου Αἰθερίου. Καταλαβόντες οὖν οὗτοι τὴν τοιαὺτην νῆσον, προσαναπαύουσιν ἑαυτοὺς ἐκεῖσε ἕως δύο καὶ τριῶν ἡμερῶν. Καὶ πάλιν τὰ αὐτῶν μονόξυλα, εἰς ὅσας ἄν λίπωνται χρείας, περιποιοῦνται, τά τε ἄρμενα καὶ τά κατάρτια καὶ τὰ αὐχένια, ἅπερ ἐπιφέρονται. ᾿Επεὶ δὲ τὸ στόμιον τοῦ τοιούτου ποταμοῦ ἐστιν ἡ τοιαύτη λίμνη, καθὼς εἴρηται, καὶ | κρατεῖ μέχρι τῆς θαλάσσης, καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν κεῖται ἡ νῆσος τοῦ ῾Αγίου Αἰθερίου, ἐχ τῶν ἐχεῖσε ἀπέρχονται πρὸς τὸν Δάναστριν ποταμόν, καὶ διασωθέντες ἐκεῖσε πάλιν ἀναπαύονται. ῾Ηνίκα δὲ γένηται καιρὸς ἐπιτήδειος, ἀποσκαλώσαντες ἔρχονται εἰς τὸν ποταμὸν τὸν ἐπιλεγόμενον ῎Ασπρον, καὶ ὁμοίως κἀκεῖσε ἀναπαυσάμενοι, πάλιν ἀποκινοῦντες ἔρχονται εἰς τὸν Σελινάν, εἰς τὸ τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ λεγόμενον παρακλάδιον. Καὶ ἕως οὗ διέλθωσι τὸν Σελινὰν | ποταμὸν, παραρέχουσιν αὐτοῖς οἱ Πατζινακῖται. Καὶ ἐὰν πολλάκις ἡ ἡάλασσα μονόξυλον εἰς τὴν γῆν ἀπορρίψη, σκαλώνουσιν ὅλα, ἵνα τοῖς Πατζινακίταις ἀντιπαρα|ταχθῶσιν ὁμοῦ. ᾿Απὸ δὲ τὸν Σελινὰν οὐ φοβοῦνταί τινα, ἀλλὰ τὴν τῆς Βουλγαρίας γῆν ἐνδυσάμενοι, εἰς τὸ τοῦ Δανουβίου στόμιον ἔρχονται. ᾿Απὸ δὲ τοῦ Δανουβίου καταλαμβάνουσιν εἰς τὸν Κωνοπάν, καὶ ἀπὸ τοῦ Κωνοπᾶ εἰς Κωνστάντιαν *** εἰς τὸν ποταμὸν Βάρνας, καὶ ἀπὸ Βάρνας ἔρχονται εἰς τὸν ποταμὸν τὴν **Διτζίναν**, ἅπερ πάντα εἰσὶ γῆ τῆς Βουλγαρίας. ᾿Απὸ δὲ τῆς **Διτζίνας** εἰς τὰ τῆς Μεσημβρίας μέρη καταλαμβάνουσιν, καὶ οὕτως μέχρι τούτων ὁ πολυώδυνος αὐτῶν καὶ περίφοβος, δυσδιέξοδός τε καὶ χαλεπὸς ἀποπεραίνεται πλοῦς. ῾Η δέ χειμέριος τῶν αὐτῶν ῾Ρῶς καὶ σκληρὰ διαγωγή ἐστιν αὕτη. ῾Ηνίκα ὁ Νοέμβριος μὴν εἰσέλθη, εὐθέως οἱ αὐτῶν ἐξέρχονται ἄρχοντες | μετὰ πάντων τῶν ῾Ρῶς ἀπὸ τὸν **Κίαβον**, καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ **πολύδια**, ὃ λέγεται **γύρα**, ἤγουν εἰς τὰς **Σκλαβηνίας** τῶν τε **Βερβιάνων** καά τῶν **Δρουγουβιτῶν** καὶ **Κριβιτζῶν** καὶ τῶν **Σεβερίων** καὶ λοιπῶν **Σκλάβων**, οἵτινές εἰσιν πακτιῶται τῶν ῾Ρῶς. Δι᾽ ὅλου δὲ τοῦ χειμῶνος ἐκεῖσε διατρεφόμενοι, πάλιν ἀπὸ μηνὸς ᾿Απριλίου, διαλυομένου τοῦ πάγους τοῦ **Δανάπρεως** ποταμοῦ, κατέρχονται πρὸς τὸν Κίαβον. Καὶ εἶθ᾽ οὕτως ἀπολαμβάνονται τὰ αὐτῶν μονόξυλα, καθὼς προείρηται, καὶ ἐξοπλίζονται, καὶ πρὸς ῾Ρωμανίαν κατέρχονται.

Ὅτι οἱ Οὖζοι δύνανται τοῖς **Πατζινακίταις** πολεμεῖν.

Переклад тексту А. Ю. Кримського[1]

Розділ IX

Про русів, як їдуть вони на однодеревках-човнах з Руси до Константинополя

Котрі човни-однодеревки приходять із зовнішньої Руси до Константинополя, – бувають поміж ними із *Немогарди* [= Новгорода], що в ній сидів *Сфендостлав*, син *Інгоря*, князя Руси. А нині знов – ідуть із города *Мілініски* [= Смоленська], і з *Телюци* [= Любеча], і з *Цернігоги* [= Чернигова], і з *Вусеграде* [= Вишгорода]. Ото-ж усі вони пливуть рікою *Данапром* [= Дніпром], і збіраються під городом *Кіоáва* [= **Кыєвъ**], що має назву *Самватáс*. А слов'яни, їхні данники, що називаються: *Кривітеїни* [= Кривичі] та *Ленцаніни* [= **Лѫчани**?], та й инші слов'яни по своїх горах вирубують зімовою добою однодеревки, оброблюють їх, і як надійде пора, що потане лід, спускають їх у поблизькі плеса. А що отакі [плеса?] впадають до ріки *Данапру*, то вони таким чином увіходять до самої ріки і прибувають до *Кіóви*, а тут витягають їх, підвішують – і продають їх русам. Руси купують самісінькі кадуби, а тоді розбірають старі свої однодеревки, забірають з них весла і уключини й инакше знадіб'я і риштують циї. У червні місяці вони, вирушаючи вниз рікою *Данапром*, прибувають до *Вітецеві* [= Витичева] – місто це платить данину русам. Гуртуються вони тут два-три дні, поки поз'їздяться геть-усі однодеревки; тоді знову рушають у дорогу і спускаються згаданою рікою *Данапром*. Найпередше прибувають вони до першого порога, що зветься [н]*Ессупі* – а це визнача по-руськи та й по-слов'янськи: «не спи» [**нє съпи**]. А його поріг заввужки буде такий, який завширшки майдан-ціканістерій, а в середині його стирчать скелі високі, що виглядом своїм скидаються на острови. Вода, підходячи до цих-о скель і набігаючи вщерть і ринучи звідтіля далі вниз, зчиняє великий гук і страх. І через це руси не зважуються проходити через їхню середину, а причалюють поблизу, висаджують людей на суходіл, а все инше знадіб'я залишають в однодеревках, тоді голі налапують дно власними ногами, щоб човни не наскочили на яку скелю. Й отак, пхаючи човни палицями, одні підпихаючи ніс, другі – середину, а тії знов – керму, проходять з отакою величезною якнайпильнішою обережністю той перший поріг, краєм і берегом ріки.

А як проминуть вони цей поріг, то, знову забравши тих із суходолу, пливуть далі і прибувають до другого порога, що називається по-руськи *Ульворсі* [= Holmfors], а по-слов'янськи – *Островуніпрах* [= **Островьный прагъ**], а це визначає: «острів порога». І цей поріг – такий, як перший: трудний і непрохідний. І знову, висадовивши людей, переправляють однодеревки так, як попереду. Отак само проходять і третій поріг, що називається *Геландрі* [= сканд. Gellandri] – а це визнача по-слов'янськи: «гомін порога». Далі так само й четвертий поріг, великий, що зветься по руськи *Аіфар* [пор. голанд. ôyevar= бусел], а по-слов'янськи *Неасіт* [= **Нєѧсыть**], бо на скелях цього порога гніздяться неясити-пелікани. А на цьому порозі вони геть-усі човни витягають

[1] Правопис перекладача збережено.

на тверду землю; тоді вибрані люди виходять одбувати сторожу коло них і одходять; а сторожу одбувають вони безперестанку, оберігаючися од *пацінакійців* [= печенігів]. Решта, вибравши з однодеревків усе, що там мають, суходолом переводять невольників у кайданах, миль шестеро, аж поки перейдуть поріг. Тоді так само, хто – тягнучи волоком, а хто – переносючи на плечах свої однодеревки, перетягують їх на другий бік порога, тут спускають їх у ріку, зносять у них свою поклажу, входять сами та й одразу одпливають. Прибувають до п'ятого порога, що називається по-руськи *Варуфорос* [= Barufors], а по-слов'янськи *Вульніпрах* [= **вольный прагъ**] – бо кінчиться він великим плесом, і знову перетягають свої однодеревки по краях ріки так, як на першому порозі і на другому, і доходять отак до шостого порога, що називається по-руськи *Леанті* [= hlaejandi], а по-слов'янськи *Веруці* [= **вьржчь, вьржчьи**] – а це значить "кипіння води». І цей минають вони так само і пливуть од нього до сьомого порога, що називається по-руськи *Струвун*, а по-слов'янськи *Напрезі* [= **напрѧзи**] – а це визнача «малий поріг». І доходять до так званого броду крарійського [Кичкаса], де херсонці переходять з Руси, а *пацінакійці* [= печеніги] до Херсона. А завширшки цей брід як іподром, заввишки знов – наскільки можуть очі сягнути, чи наскільки може долетіти стріла, як стріляти звідтіля сюди. Тим-то на отакому місці сходяться пацінакійці і нападають на русів.

А як зминуть оцеє місце, то доходять до острова, що називається святий Григорій [= Хортиця]. На цьому острові приносять вони свої жертви, бо на ньому стоїть превеличезний дуб; а приносять вони в жертву живих птахів. Навкруги застромляють вони іще стріли, а дехто й хліб кладе і мнясо чи що хто має, бо такий у них звичай. А за птахів жеребок кидають: чи зарізати їх і з'їсти, чи живих пустити. Од оцього острова руси не бояться вже ніякого пацінакійця, поки дійдуть аж до ріки Селіни [= дунайського гирла Сулини]. Одпливши звідціля [з того острова], пливуть днів четверо, доки доїдуть до лиману, що править за гирло ріки і що в ньому єсть острів святого Етерія [= Березань]. Дійшовши до цього острова, вони одпочивають днів двоє-троє і доробляють у своїх однодеревках котре їм бракує знаряддя: вітрила, щогли, керми – а їх вони мають з собою. А що гирло цієї ріки, як це зазначено, це і єсть отой лиман і йде він аж до моря, а над морем лежить острів святого Етерія, то вони звідтіля пливуть до ріки *Данапру* [читай: *Данастру* = Дністра], а допливши щасливо туди, знову одпочивають. А як випаде добра погода, вийдуть на беріг і йдуть до ріки, що називається Аспр [= Біла], і так само там одпочивши, знову одпливають і припливають до Селіни [= Сулини], до так званого гирла ріки *Данувія* [= Дуная]. І поки минуть ріку Селіну, їх переслідують пацінакійці [= печеніги]. І як море,– а бува це частенько – приб'є однодеревки до суходолу, то всі вони виходять на беріг, щоб стати разом проти пацінаків, а од Селіни не бояться нікого, але дібравшися до болгарської землі, входять до гирла Данувія. А од Данувія прибувають до Конопи, а з Конопи до Константії, до ріки Варни, а од Варни прибувають до ріки *Діціни* [= Дичини] – а все це в землі болгарській. А од Діціни прибувають до меж Месемврії, і коло них кінчиться їхня многостраждальна, небезпечна, безвихідна і тяжка плавба.

А зімове життя русів важке, а саме: як настане місяць листопад, то зараз їхні князі виходять з усіма русами із *Кіава* і йдуть на *полюдіа* [= полюддя], що називається гюра, до слов'янських земель *Вервіянів* [= деревлян] і *Другувітів* [= дреговичів] і *Кривиців* [= кривичів] і *Сервіїв* [= сіверян] і инших слов'ян, котрі платять русам данину. Цілісіньку зіму харчуються вони там, а як знову у квітні місяці скресне крига на ріці *Данапрі*, вони вертаються до *Кіава*. А тоді, надбавши собі однодеревки так, як це зазначено, споряджують їх і їдуть до Романії [= Візантії].

А *узи* можуть воюватися проти пацінакійців.

Примітки. 4. Допускають, що в найменуванні Новгорода друга частина позначена давньоскандинавським впливом – -garđr-. Гадаємо, що перший елемент урбоніма спотворений під впливом гр. νέμος = 1. «пасовисько», 2. «гай, лісок». 6. У назві Смоленська дослідники допускають пропуск початкової гр. Σ (с). Реконструюють текст із назвою міста Любеча (**Любьча**) – τε Λιου[β]τζαν, де гр. τε – «і, та». Можна виправляти, гадаємо, τ на β – τε Λιουβζαν. У назві Чернігова допускають кон'єктуру Τζερνίγωυαν. 7. Кінцевий ε у передачі найменування Вишгорода, можливо, недосконало передає редукований **ъ**. 9. У назві Києва кінцевий – α, допускаємо, – форма слов'янського родового відмінка. 10. Давно дискутується ідентифікація оніма Σαμβατάς. Досі переконливо не локалізований. Нині гідронім *Сýбот* – назва річки, яка є правою притокою р. Кам'янки, що впадає в р. Рось – правий доплив Дніпра – функціонує у селах Малополовецьке, Михайлівка Сквирського р-ну Київської обл. (Словник гідронімів України. – К., 1979. – С. 538), а ойконім *Суботів* – це назва міста, в якому була резиденція гетьмана Б. Хмельницького, розташованого в Чигиринському районі Черкаської області (через Суботів протікає річка *Субота*, або *Суботь*, *Суба*). До Києва територіально ближча річка в Сквирському районі, зате поселення *Суботів* далеко ближче до Дніпра, шлях яким із Варяг у Греки описує Костянтин VII Порфирогенет. Пор. ще с.*Суботці* Знам'янського району Кіровоградської обл. 12. Досі точаться дискусії, яке плем'я тут засвідчується під назвою Λενζανῆνοι. Допускають, що це – *lǫčane («лучани») або *lędjane. Не виключено, що *lędjane (від *lędo «необроблене поле, діал. лядо»), є старою назвою полян, подібно як аналогічна старовинна назва цього кореня **лѧхъ**, (**лѧдьскыи**) пізніше замінена на *поляк* (*польський*). 25. Засвідчений тут топонім Βιτετζέβη містить кінцевий голосний, яким недосконало передано кінцевий **ъ**? У наших літописах назва виступає в формі **Витичевъ**. Нині *Витачів* – місто Обухівського району Київської області. 30. Допускають гаплографію літери ν при написанні сполуки ἐπονομαζόμεν Νεσσουπῆ, тому вийшло спотворене Ἐσσουπῆ. 49. Тобто *Островьныи прахъ* (через *х* передано гортанний? *г*: *прагъ*). 54. Справжню слов'янську форму-відповідника назви Γελανδρί в науці досі не запропоновано. Пор. укр. діал. *галянрда*, *халяндра* «циганський танок» (*Білецький-Носенко П.* Словник української мови. – К., 1966. – С. 93), *голосьныи* «голосний», сучасну назву порога – *Звонець*. 57. Пор. ст.-сл. **нєѧсыть**, д.-укр. **нєѧсыть** «пелікан», сучасну назву порога *Ненаситець*, *Ненаситецький*. 73. У слов'янській назві порога більшість дослідників убачають корінь **вълна** «хвиля», отже **вълньныи**, деякі – корінь **вол-**, тобто **вольныи**. У грецькій фіксації можлива гаплографія останнього складу – *Βουλνηνη-. Шведський дослідник К.-О. Фальк допускає, що тут маємо прикметник **вольныи** з українським переходом *о* в *у* (Falk K.-O. Dneprforsarnas namn i keisar Konstantin VII Porfyrogennetos' De administrando imperio. – Lund, 1951. – S. 166–171), що сумнівно, адже в XX ст.

засвідчено назву цього порога як *Вовніг*, або *Вовнізький*. Остання форма дозволяє реконструювати невдало записане в Костянтина VII Порфирогенета -*Βουλνην-? 76. Загальноприйнятою є інтерпретація слов’янського найменування шостого порога як **вьрѫчьи** або **вьроучьи**. Не можна впевнено сказати чи гр. Βερούτζη відбиває вже перехід носового *о* в *у*, чи в гр. написанні помилка переписувача υ замість ν – Βεροντζη. 80. Написання Ναπρεζή звичайно інтерпретують як **напрѫзи** < *napręzi «напряжи, напружи». Щоправда, «значення» його зовсім не в’яжеться з поданим у автора – «малий острів». 132. Тут, без сумніву, східнослов’янський термін **полюдьꙗ, -иꙗ** (називний – знахідний множини, іменника **полюдьѥ**, **-иѥ**). Можливо, й слов’янським є слово γυρα – **гыра**, **гырꙗ**, пор. *гиря*, діал. *гирúти*, *герити* «тратити; нищити; продавати за безцінь»; праслов’янське *g*yra*, **gyr’a*, що в слов’янських мовах виступає з різноманітними значеннями (див.: Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1980. – С. 222). 133. Майже всі дослідники сходяться на тому, що в пам’ятці йдеться про деревлян (у гр. тексті помилково Βερβιανων замість Δερβιανων), дреговичів, кривичів та сіверян.

Ἰστέον ὅτι αἱ τέσσαρες τῶν Πατζινακιτῶν γενεαί, ἤγουν τὸ θέμα Κουαρτζιτζοὺρ καὶ τὸ θέμα Συρουκάλπεη καὶ τὸ | θέμα Βοροταλμὰτ καὶ τὸ θέμα Βουλατ|ζοπόν, κεῖνται πέραν τοῦ Δανάπρεως ποταμοῦ πρὸς τὰ ἀνατολικώτερα καὶ βορειότερα μέρη, ἐναποβλέποντα πρός τε Οὐζίαν καὶ Χαζαρίαν καὶ Ἀλανίαν καὶ τὴν Χερσῶνα καὶ τὰ λοιπὰ κλίματα. Αἱ δὲ ἄλλαι τέσσαρες γενεαὶ κεῖνται ἔνθεν τοῦ Δανάπρεως ποταμοῦ πρὸς τὰ δυτικώτερα καὶ ἀρκτικώτερα μέρη, τουτέστιν τὸ θέμα Γιαζιχοπὸν πλησιάζει τῇ Βουλγαρίᾳ, τὸ δὲ θέμα τοῦ κάτω Γύλα πλησιάζει τῇ Τουρκίᾳ, τὸ δὲ θέμα τοῦ Χαραβόη πλησιάζει τῇ Ῥωσίᾳ, τὸ δὲ θέμα Ἰαβδιερτὶμ πλησιάζει τοῖς ὑποφόροις χωρίοις χώρας τῆς Ῥωσίας, τοῖς τε **Οὐλτίνοις** καὶ **Δερβλενίνοις** καὶ **Λενζενίνοις** καὶ τοῖς λοιποῖς Σκλάβοις.

Треба знати, що чотири роди пачінакітів, а саме: фема Куарціцур, фема Сірукалпеї, фема Вороталмат і фема Вулацопон, розташовані по той бік ріки Дніпра в напрямку до країв східніших і північніших, навпроти Узії, Хозарії, Аланії, Херсона та інших Кліматів. Решта ж чотири роди розташовуються по цей бік ріки Дніпра, в напрямку до західніших і північніших країв, а саме: фема Гіазихопон сусідить із Булгарією, фема Нижньої Гіги сусідить із Туркією, фема Харавоі сусідить із Рóсією, а фема Іавдіертім сусідить із підплатіжними країні Рóсії місцевостями, з *ултинами*, *дервленинами*, *лензенинами* та іншими слов’янами.

Примітки. 11. *Ултинів* Костянтина VII Порфирогенета звичайно ототожнюють із давнім племенем *уличів*. *Дервленини* – це *деревляни*, а *лензенини* – *lędžane, або *lędjane,– старовинна назва полян (див. коментар 10 до попереднього уривка).

НАПИС НА КОРЧАЗІ Х СТ.

Виявлений на черепках від верхньої частини корчаги в могилі біля с. Гньоздово неподалік м. Смоленська. Археологи датують поховання то першою, то останньою чвертю X ст. (*Авдусин Д. А., Тихомиров М. Н.* Древнейшая русская надпись // Вестник АН СССР. – 1950. – № 4. – С. 76; *Авдусин Д. А.* Таинственный IX-ый век // Знание – сила. – 1961. – № 1. – С. 74; *Корзухина Г. Ф.* О гнездовской амфоре и ее надписи // Исследования по археологии СССР. – Л., 1961. – С. 226), навіть IX ст. (*Наровчатов С.* Письменность на Руси // Наука и жизнь. – 1970. – № 3. – С. 42). Реставрована корчага з написом зберігається в Смоленському краєзнавчому музеї в Росії.

Упевнено читаються в пам'ятці перші чотири букви **гороу**- та остання літера **а**. Неясно накреслений знак (знаки?) між ними спричинили різні читання й тлумачення епіграфеми.

Перші дослідники й публікатори напису Д. А. Авдусін і М. Н. Тихомиров (Зазнач. праця. – С. 76 та ін.) читають текст:

гороухща «гірчиця».

П. Я. Черных читає епіграфему:

гороушна,

вбачаючи в ній форму називного відмінка множини прикметника середнього роду, допускаючи пропуск редукованого **ь** після **ш**. Він тлумачить текст: **гороушна** (із **гороушьна**) «гірчичні», при цьому розуміється пропущений іменник **зьрна** (*Черных П. Я.* Две заметки по истории русского языка // Известия АН СССР. – Т. 9. – Вып. 5. – 1950. – С. 400; *Черных П. Я.* Язык и письмо // История культуры древней Руси: Домонгольский период. – Т. 2: Общественный строй и духовная культура. – М.; Л., 1951. – С. 136).

Ф. В. Мареш запропонував таке розшифрування пам'ятки:

гороух ѱа «Горух (ім'я) писав»

(Mareš F. V. Dva oběvy starých slovanských nápisů (v SSSR u Smolenska a v Rumunsku) // Slavia. – R. 20. – Seš. 4. – 1951. – S. 508).

А. С. Львов уважає, що автор графіто спочатку написав на корчазі:

гороуща,

а відтак переробив на

гороуница «горюча рідина»

(*Львов А. С.* Еще раз о древнейшей русской надписи из Гнездова // Известия АН СССР / Серия лит-ра и яз. – Т. 30. – Вып. 1. – 1971. – С. 50–52).

Р. Якобсон читає і тлумачить епіграфему так:

гороуна҃ (розуміється: **кърчага**), тобто «(корчага) Горуна, Горунова»

(*Р. Якобсон.* Гороуна҃ кърчага // В памет на професор Стойко Стойков / Езиковедни изследвания. – София, 1974. – С. 562–564). Версію Р. Якобсона підтримував О. М. Трубачов (*Трубачев О. Н.* В поисках единства. – М., 1992. – С. 166–177).

Л. П. Жуковська висловила припущення, що на корчазі недосконало передано давню словоформу

горюча «пальне» – рос. «горючее»

(*Жуковська Л. П.* Гіпотези й факти про давньоруську писемність до XII ст. // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI – XVIII ст. – К., 1981. – С. 13–14).

Усі зазначені читання, а з ними й тлумачення, – дискусійні. Важко допустити, що писець пропускав редуковані голосні та ін. Бездоганно не доведено існування давніх імен **Горухъ**, **Горунъ**.

Допускаючи, що дискусійна частина епіграфеми – між буквами **оу** та **а**, на нашу думку, це літера **н** (так гадали й Ф. В. Мареш та Р.Якобсон), напис читаємо:

гороуна «гірчиця».

В українських говірках досі функціонує слово *горунка* «гірчиця (Sinapis arvensis L.)», «ріпак (Brassica napus L.)» (Словар української мови / За ред. Б. Грінченка. – Т. 1. – К., 1907. – С. 316; *Makowiecki S.* Słownik botaniczny łacińsko-małoruski. – Kraków, 1936. – S. 346, 61). Наше діалектне слово – первісно демінутив із суф. **-к-а** від *горуна*. На Смоленщину корчага могла потрапити з півдня Русі.

НАПИСИ НА КНЯЖИХ МОНЕТАХ КІНЦЯ X – ПОЧАТКУ XI СТ.

I. Легенди-написи на золотих і срібних грошах великого князя київського Володимира Святославовича (980 – 1015) датуються між 988 роком – часом офіційного хрещення Русі (на аверсах – лицевих боках монет – володаря зображено з хрестом у правиці; хрест викарбовано й на головному уборі (короні?) князя; на реверсах, зворотних боках, окремих монет викарбоване зображення Ісуса Христа з відповідним текстом) та 1015 роком, коли князь помер.

Тексти монет Володимира Святославовича та інших князів даються за прорисами в кн.: *Толстой И. И.* Древнейшие русские монеты Великого княжества Киевского: Нумизматический опыт (СПб.,1882); *Сотникова М. П., Спасский И. Г.* Тысячелетие древнейших монет России / Сводный каталог русских монет X – XI веков (Л., 1983).

На Володимирових золотниках викарбовано легенди:

1. **ьламиръ на столь** (аверс),
   їсүсъ христисъ (реверс) (*Толстой И. И.* Зазнач. праця. – С. 3; *Сотникова М. П., Спасский И. Г.* Зазнач. праця. – С 115. – № 1. – С. 117. – № 3).
2. **вланмир а сє є злто** (аверс) (*Толстой И. И.* Зазнач. праця. – С. 4; *Сотникова М. П., Спасский И. Г.* Зазнач. праця. – С. 118. – № 5).
3. **ьлзоимиръ а сє єго злто** (аверс) (*Сотникова М. П., Спасский И. Г.* Зазнач. праця. – С. 120. – № 6.).

На срібниках Володимира Святославовича читається:

4. **владимиръ на столѣ** (аверс) (Там само. – С. 121. – № 7; С. 123. – № 12).
5. **+ владимиръ а сє єго сребро** (аверс),
   їсүсъ христосъ (реверс) (Там само. – С. 128. – № 19).
6. **влмръ на столѣ** (аверс)
   а сє єго сребро (реверс) (Там само. – С. 164. – № 124).
7. **владимиръ на** (аверс) **столѣ**
   а сє єго сребро (реверс) (*Толстой И. И.* Зазнач. праця. – С. 44; *Сотникова М. П., Спасский И. Г.* Зазнач. праця. – С. 177. – № 167).
8. + **влдимирє сєрє** (аверс)
   бро + съвѧтого василѧ (реверс) (Там само. – С. 79, 179. – № 175).

На деяких срібниках Володимира Святославича дослідники вбачають **є** на місці етимологічного **ѣ**:

+ влалимірь на столє (аверс)

(*Сотникова М. П., Спасский И. Г.* Зазнач. праця. – С. 128. – № 18; С. 178. – № 171; С. 179. – № 174).

На жаль, на фотографіях зазначених монет тексти дуже нечиткі. Написання **є** на місці наголошеного **ѣ** викликає роздуми щодо точності читання легенди, яке запропонували видавці давніх грошей.

II. Легенди на срібних монетах Святополка (Окаянного) Володимировича (згідно з деякими дослідниками – Ярополковича, який був його справжнім батьком. – див.: *Сотникова М. П., Спасский И. Г.* Зазнач. праця. – С. 82 – 83), що княжив у Києві в 1015 – 1016 і 1018 роках:

1. **стоплкъ**… **настол+** (аверс)
+ а се єго серєбро (реверс) (*Сотникова М. П., Спасский И. Г.* Зазнач. праця. – С. 181. – № 180).

Примітки. Фіналь першого слова на прорисі дослідників монет невиразна. І. І. Толстой читає легенду так: **стоплъккъ**… (Зазнач. праця. – С. 48).

III. Написи на монетах великого київського князя Ярослава Володимировича (Мудрого). Прийнято вважати, що срібники Ярослава Мудрого карбовано в час його князювання в Новгороді (Великому), до 1019 року. Одним із доказів на користь такого міркування висувають наявність в окремих написах букви **ъ** після **с**, що ніби в формі **сърєбро** відбивається новгородська повноголосна форма **серєбро**. Проте такий фонетико-правописний варіант наявний і на монетах Володимира Святославича та Святополка Окаянного, безсумнівно, виготовлених у Києві. До того ж форма *серебро* зафіксована у староукраїнських текстах і функціонує в сучасних українських говорах (*Німчук В. В.* Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К., 1992. – С. 139 – 140). Гадаємо, що Ярослав Мудрий почав карбувати свої гроші після того, як став великим київським князем (як це робив його попередник Святополк). На Ярославових грошах чітко викарбовано:

1. **ꙗрославлє срєбро** (реверс),
1. **ꙗкославлє срєбро** (реверс),
2. **ꙗрославлє сърєбро** (реверс).

(*Сотникова М. П., Спасский И. Г.* Зазнач. праця. – С. 198. – № 224; С. 199. – № 225; С. 197. – №222; *Толстой И. И.* Зазнач. праця. – С. 61).

Примітки. 1. І. І. Толстой також читає: **+ ꙗкослав+лє срєбро** (Зазнач. праця. – С. 62).

XI

століття

НАПИС НА МЕЧІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XI СТ.

У кінці 90-х років XIX ст. біля Фощуватої (Хвощуватої ?), неподалік Миргорода, на Полтавщині, знайдено меч, який датують 1000 – 1050 роками. На ньому виявлено напис із двох боків, виконаний інкрустованим у метал замаскованим дротом. Техніка виконання напису та величина букв нагадує накреслення каролінгських мечів X ст. Оскільки встановлено, що на мечах IX – XI століть зазначені імена ремісників, а не власників, достовірним треба вважати, що зброю виробив вітчизняний коваль. Епіграфему дослідив і опублікував А. М. Кирпичников (Советская археология. – 1965. – № 3. – С.196–201). На мечі добре читається назва професії майстра:

коваль.

На протилежному боці меча наведено ім'я ремісника, що складалося, очевидно, з шести літер. Однак напис погано зберігся (ушкоджений корозією). В епіграфемі чітко виступають друга буква **ю** й остання (шоста ?) – **а**. Перша буква – найімовірніше, **л** (не виключено, що й **д**). Судячи з залишків знаків, третя й четверта літери, мабуть, відповідно **д** та **о**. З п'ятої літери не залишилося нічого. Це могли бути зображення широких **т** або **ш**. Гіпотетично антропонім читається:

людота або **людоша**.

НАПИС ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XI СТ. НА СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОМУ СОБОРІ В ЧЕРНІГОВІ

На стіні південного фасаду Спасо-Преображенського собору в Чернігові виявлено епіграфему з двох рядків. При реставрації собору графіто дуже пошкоджено. Перший рядок, що зберігся краще за другий, виділено двома горизонтальними лініями (залишки обрамлення ?). Його довжина – 110,5 см; висота букв – близько 7 см. Текст міститься на висоті близько 2 м 80 см від первісного рівня ґрунту. Написати епіграфему, стоячи на землі, було неможливо. Імовірно, її зробили ще в період будівництва споруди. Варто зазначити, що в «Повісті временних літ» під 1036 роком повідомлено, що покійного чернігівського князя Мстислава Володимировича поховали «положиша и [в церкви] оу ст҃а(г) Сп҃са. юже [бѣ] самъ заложилъ. бѣ бо въздано єѧ при немъ. възвыше ꙗко на кони стоꙗще [рукою] досѧщи» (Полное собрание русских летописей. – Т. 1. – М., 1962. – С. 150).

Напис уперше опубліковано в статті В. В. Німчука «Початки літературних мов Київської Русі» (Мовознавство. – 1982. – № 2. – С. 23). Удруге його надрукував із численними друкарськими (?) помилками С.О. Висоцький у спеціальній розвідці «Епіграфічна знахідка з Чернігова» (Археологія. – 1984. – № 48. – С. 92).

С. О. Висоцький датує пам’ятку кінцем XII – початком XIII ст. на підставі своїх спостережень над палеографічними особливостями письма, особливо того, що буква ѣ тут має коромисло на рівні рядка, а також того, що антропонім-ім’я святого має форму **Юрии**, а не **Геѡргии**. Автор припускає, що в написі йдеться про новгородського архієпископа Іллю, який нібито гостював тоді в Чернігові. Проте в епіграфемі немає нічого такого, що різко суперечило б написанням букв в XI ст. Літера ѣ з коромислом на рівні або трошечки нижче верхньої лінії рядка трапляється в Остромировому Євангелії 1056 – 1057 років, а в Ізборнику (Святослава) 1073 року вона зафіксована безліч разів. Букву ѣ із коромислом ледь нижче верхньої лінії рядка спостерігаємо навіть у пам’ятках X ст., зокрема в написі болгарського царя Самуїла 993 року.

Оскільки форми з початковим **й** зазначеного антропоніма властиві не тільки для всіх східнослов’янських мов, є підстави вважати, що вона дуже давня. Виникла на основі середньогрецької Γεώργιος, у якій **γ** вимовлявся як гортанний звук. Вважається, що форма типу **Юрии** виникла внаслідок усного, а не книжного шляху запозичення імені (*Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Перевод с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – Т. 1. – М., 1964. – С. 402). На питання, чи була форма **Юрьи** в живому мовленні середини XI ст., відповідь може бути позитивною, адже пам’ятки XI ст. (щоправда, в пізніших списках) зафіксували перехідну форму початку слова з **ю**, **у** в першому складі: [під 1030 роком] [Ярослав] постави градъ *Юрьєвъ* (ПСРЛ. – Т. 1. – С. 149; та ін. списки: *Гургєвъ*); [під 1096 роком] Придоша Половци к *Гургеву*... *Гюргевци* же

избѣгоша и идоша Кыеву... *Гюргевъ* зажгоша Половци тощо (Там само. – С. 229), *Гюрꙗ*та Роговичь. Новгородець (Там само. – С. 234). Такі форми засвідчують й оригінали початку XII ст.: отъ *гюргєꙗ* (*Арциховский А. В., Янин В. Л.* Новгородские грамоты на бересте / Из раскопок 1962 – 1976 годов. – М., 1978. – С. 32). У «Повісті временних літ» під 1107 роком задокументовано антропонім із початковим **ю**: поꙗ Володимеръ за *Юргꙗ*. Аєпину дщерь (Там само. – С. 282).

Відсутність різночитань в інших списках «Повісті» може свідчити, що тут виступає живомовна форма назви кінця XI – самого початку XII ст., а це вказує й на існування її в попередні часи. При цьому варто зауважити, що форми з початковим **j** досліджуваного слова характерні також для хорватської, словенської, чеської й словацької мов (*Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Ured. akad. M. Deanović i L.Jonke. – Kn. 1. – 1971. – S. 560; *Bezlaj F.* Etimološki slovar slovenskeea jezika. – Kn. 1. – Ljubljana, 1976. – S. 234), предки носіїв яких мали безпосередній зв'язок із місією слов'янських апостолів Кирила й Мефодія. Можливо, жива вимова антропоніма кирило-мефодіївських часів звідси поширилася й на Русь, хоч не виключений незалежний аналогічний розвиток звукової оболонки імені на давньому східнослов'янському ґрунті. Найстаріше свідчення (щоправда, небездоганне) існування форми з **j** в хорватів виступає під 1086 роком (*Skok P.* Зазначена праця. – S. 560).

На тих частинах епіграфеми, що їх не ушкодили при розкритті реставратори, не видно жодних слідів, які б свідчили про тривалий уплив на нього метеорологічних чинників. Мабуть, цей неофіційний напис зроблено ще тоді, коли собор був у процесі будівництва, проте незабаром текст було затиньковано.

У цьому чи не найдавнішому зі збережених настінних написів удається прочитати:

мсца априлꙗ оу кг днь обѣдалъ ільꙗ п... ...го юрьꙗ оу себе дом[а]
...мв л... ...лъ пир... зі мца м...дъ оу им...

Примітки: Трьома крапками в публікації відзначено втрачені або дуже ушкоджені букви. 1. У слові **априлꙗ** – лігатура перших трьох літер. Дату дня можна читати і як **ві**, але й **кг** (*Висоцький С. О.* Зазнач. праця. – С. 92), що більш імовірно, бо 23 квітня відзначалося християнське свято мученика Георгія, ім'я якого в написі згадується в народній формі **юрьи**: **ильꙗ п[опъ на свꙗто]го юрьꙗ** ... 2. Частина дати – це букви-цифри **мв**, можливо, [**ѕф**]**мв л**[**ѣта**], тобто 6542, отже, 1034 року християнської ери.

«СЛОВО О ЗАКОНІ І БЛАГОДАТІ» МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО ІЛАРІОНА СЕРЕДИНИ XI СТ. У СПИСКУ XV СТ.

Перший митрополит київський із русинів Іларіон – знаний письменник, оратор, церковно-політичний діяч Русі XI ст. З життєпису Іларіона відомо дуже мало. У «Повісті временних літ» під 1051 роком зазначено, що великий князь Ярослав Володимирович, який дуже любив церкву св. Апостолів на Берестовому, зібрав при ній багато попів, серед яких був «мужь благъ и книженъ и постникъ» пресвитер іменем Ларіон, який любив ходити на пагорб коло Дніпра, де він викопав «печеръку малу». Синод руських єпископів 1051 року обрав Іларіона київським митрополитом. Він брав участь у складанні церковного судебника князя Ярослава, на початку якого сказано: «Се азъ, кн(я)зь великыи Ꙗрославъ, с(ы)нъ Володимеровъ, по данию ѡ(т)ца своєго съгадалъ єсмь с митрополитомъ києвьскимъ и всеа Роуси Иларιѡномъ, сложихомъ греческыи номоканонъ...» (див.: Древнерусские княжеские уставы XI – XV вв / Изд. подгот. Я. Н. Щапов. – Москва, 1976. – С. 93–94). Під 1055 роком у Новгородському першому літописі згадується вже київський митрополит-грек Єфрем. Яка доля спіткала Іларіона – не знати. Коли залишився в живих, то, можливо, повернувся в Києво-Печерський монастир.

«Слово» Іларіона – це перша пам’ятка давньоруськоукраїнського ораторського мистецтва. Написане, думають, до 1050 року. Збереглися уривки з нього з XIII ст., а найраніші збережені списки відносяться до XV ст. Твір видавався багато разів.

Лінгвістичне видання пам’ятки кількох редакцій із різночитаннями здійснив О. М. Молдован у книзі: «Слово о законе и благодати» Илариона (Москва, 1984). Звідси передруковуємо першу редакцію «Слова» за списком у збірнику другої половини XV ст., що зберігається в Державному історичному музеї в Москві (шифр: Син. № 591, арк. 168а – 195а), звірену з фотопублікацією в книзі «Идейно-философское наследие Илариона Киевского» (Москва, 1986. – Ч. 1).

О законѣ мѡусѣомъ данѣ|ѣмъ. и ѡ бл҃годѣти и істи|нѣ іс҃ꙋ христомъ бывшїи. и | како законъ ѡтиде блгдть | же и истина. всю землю испо|лни. и вѣра въ вс ꙗзыкы | простресѧ. и до нашего ꙗзы|ка роускаго. и похвала кага|ноу нашемоу влодимероу. | ѿ него же кр҃щени быхомъ. | и м҃лтва къ бг҃ж. ѿ всеа зе|млѧ нашеа. г҃и блгсви ѡч҃. ⁓ | 168 а

Благословленъ г҃ь б҃ъ и҃илевъ. | б҃ъ христїанескъ. ꙗко посѣ|ти и сътвори избавленїе | людемь своимъ. ꙗко не пре|зрѣ до конца твари своеа| идольскыимъ мракомъ ѡде|ржимѣ быти. и бѣсовьскы|имъ слоужеванїемь гыбноу|ти: ⁓

Нъ ѡправдѣ прежде | племѧ авраамле скрижаль||ми и закономъ. послѣжде | же 168 б
с҃номъ своимъ всѧ ꙗзыкы | сп҃се. еуа҃глїемь и кр҃щенїемь. | въводѧ а въ ѡбновленїе па|кыбытїа. въ жизнь вѣчь|ноую. ⁓ да хвалимъ его | оубо и прославлѧемь. хвали|мааго ѿ агг҃лъ беспрѣста|ни. и поклонимсѧ емоу. | емоу же покланѧютсѧ

херꙋ|вими и серафими. ꙗко при|зрѧ призри на люди своа. | и не соль. ни вѣстникъ. нъ | самъ спсе ны. не привидѣ|нїемь пришедъ на землю. | но истин҄но. пострадавы | за ны плотїю и до гроба. | и съ собою въскрѣсив ны. ⸗ |

Къ живоущїмъ бо на земли че|ловѣкомъ. въ плоть ѡдѣ|вьсѧ приде. къ соущїмъ |
169 а же въ адѣ|. распѧтїемь и въ || гробѣ полежанїемь съниде. | да ѡбои и живїи и мертвїи по|знають посѣщенїе свое. и бо|жїе прихожденїе. и разоумѣють | ꙗко тъ есть живыимъ и мртвы|имъ. крѣпокъ и силенъ бъ. ⸗ |

Кто бо великъ ꙗко бъ нашь. тъ | единъ творѧи чюдеса. положи | законъ. на прооуготованїе исти|нѣ и блгдти. да въ немь ѡбы|кнеть члчьско естьство. ѿ мно|гобжества идольскааго оукла|нѧꙗсѧ. въ единого ба вѣрова|ти. да ꙗко съсѫдъ скверненъ | члчьство. помовенъ водою. | закономъ и ѡбрѣзанїемъ прї|иметь млѣко блгодѣть и | крщенїа. законъ бо прѣдъте|чѧ бѣ и слѫга блгодѣти и | істинѣ. истина же и блгдть | слоуга боудꙋщемꙋ вѣкоу. жи|зни нетлѣн҄нѣй. ⸗ ||

169 б Ꙗко законъ привождааше възако|неныа. къ блгодѣтьномѫ | крщенїю. крщенїе же сны своа | прѣпꙋщаеть на вѣчнѫю жи|знь. Мѡѵсѣ бо и пророци.ѡ хри|ствѣ пришествїи повѣда|ахѫ. хс же и апсли его ѡ въскрсе|нїи и ѡ бѫдоущїимъ вѣцѣ. ⸗ | еже поминати въ писанїи се|мь. и пророчьскаа пропов҄ѣданїа | о хсѣ и апсльскаа оученїа ѡ бѫдꙋ|щїимъ вѣцѣ. то излиха есть. | и на тъщеславїе съкланѧꙗсѧ. ⸗ |

Єже бо въ инѣх книгах писано. и | вами вѣдомо. ти сде положи| ти. то дръзости ѡбразъ | есть и славохотїю. ⸗ |

Ни къ невѣдѫщїимъ бо пише|мь. нъ прѣизлиха насыщть|шемсѧ сладости
170 а книжныа. | не къ врагомъ бжїемъ иновѣ|рныимъ. нъ самѣмъ сномъ || его. не къ стран҄ныимъ. нъ къ|наслѣдникомъ нбснаго црьства. ⸗ |

Но ѡ законѣ мѡѵсѣемь данѣ|ѣмь. и ѡ благодѣти и істи|нѣ христосомъ бывшїи. по|вѣсть сї есть. и чтѡ оуспѣ за|конъ. что ли блгдть. прѣжде | законъ. ти по томь блгдть. | прѣжде стѣнь. ти по томь | истина. ѡбразъ же людемь моимъ людїе мои ||
182 б вы. и ти ми рекѫть гь бъ нашь | еси ты. и тако стран҄ни сѫще. | людїе бжїи нарекохомсѧ. и | врази бывше сынове его про|звахомъсѧ. и не іѵдеискы хѫ|лимъ. нъ хрстїаньскы благо|словимъ. не съвѣта творим | ꙗко распѧти. нъ ꙗко распѧ|томѫ поклонитисѧ. не распи|наемь спса. нъ рѫкы к немѫ | въздѣваемь. не прободаемь | ребръ. нъ ѿ них пїемь источь|никъ нетлѣнїа. не тридесѧ|ти сребра възимаемь на немь. | нъ дрѫгъ дрѫга и всь животъ | нашь томѫ прѣдаемь. не | таимъ въскрсенїа. нъ въ всѣх | домех своих зовемь хс въскрсе | изъ мртвыих. не глемь ꙗкѡ | оукраденъ быс. но ꙗко възнесе|сѧ иде же и бѣ. не невѣрꙋемь. | нъ ꙗко петръ къ немѫ глемь || ты еси хс снъ ба живааго. съ фо|мою. гь и бъ ты еси. съ ра|збоиникомъ. помѧни ны ги | въ црствїи своемь. и тако вѣ|рѫюще къ немѫ. и стыихъ | оць седми съборъ прѣданїе | держаще. молимъ ба и еще. | и еще поспѣшити и направи|ти ны на пѫть заповѣдїи | его. и събыстьсѧ ѡ насъ ꙗзы|цѣх реченое. ѿкрыеть гь мы|шьцѫ свою стѫю. прѣд҄ всѣ|ми ꙗзыкы. и оузрѧть вси| кон҄ци землѧ. спсенїе еже ѿ | ба

нашего. и дрѫгое живѫ | азъ глт҃ь г҃ь. ıако мнѣ покло|нитсѧ всѧко колѣно. и всѧкъ | ıазыкъ исповѣстьсѧ б҃ѫ. | и ісаино. всѧка дебрь исполни|тсѧ. и всѧка гора и хол҆мъ съ|миритсѧ. и бѫдоуть кри|ваа въ праваа. и ѡстрїи въ пѫти || гладъкы. и ıавитсѧ слава г҃нѧ. | и всѧка плоть оузрить сп҃се|нїе б҃а нашего. и данїиле. вси | людїе племена и ıазыци. томѹ | поработають. и двдъ. да испо|вѣдатсѧ тобѣ людїе б҃же. | да исповѣдатсѧ тобѣ людие | вси. да възвеселѧтсѧ и възраду|ютсѧ ıазыци. и вси ıазыци въ|сплещѣте рѫками. и въскли|кнѣте б҃ѫ гласомъ радости. | ıако г҃ь вышнїи и страшенъ. | ц҃рь великъ по всеи земли. и по | малѣ. поите б҃ѫ нашемѫ по|ите. поите ц҃рви нашемѹ поите. ıако ц҃рь всеи земли б҃ъ. | поите разѫмно. въц҃рисѫ б҃ъ | надъ ıазыкы. и всѧ землѧ да | поклонить ти сѧ и поеть тобѣ. | да поеть же имени твоемѫ | вышнїи. и хвалите г҃а вси | ıазыци. и похвалите вси лю|дїе. и еще ѿ въстокъ и до || западъ. хвално имѧ г҃не. вы|сокъ над всѣми ıазыкы г҃ь. | надъ небесы слава его. по име|ни твоемѫ б҃же. тако и хва|ла твоа на кньцих землѧ. оу|слыши ны б҃же сп҃сителю на|шь. оупованїе всѣмъ конце|мь земли. и сѫщїимъ въ мо|ри далече. и да познаемь на зе|мли пѫть твои. и въ всѣхъ | ıазыцѣх сп҃сенїе твое. и ц҃ре зе|мьстїи. и в҃си людїе. кнѧзи | и вси сѫдїи земьскыи. юношѣ | и д҃вы старци съ юнотами да | хвалѧть имѧ г҃не. и ісаино. | послѫшаите мене людїе мои | г҃лть г҃ь. и ц҃ре къ мнѣ вънѫ|шите. ıако законъ ѿ мене изи|деть. и сѫдъ мои свѣтъ стра|намъ. приближаетсѧ скоро | правда моа. и изыдеть ıако свѣ|тъ спсенїе мое. мене ѡстрови || жидѫть. и на мышьцю мою | страны оуповають страны | оуповають. хвалить же по|хвалныими гласы. римьскаа | страна петра и паоула. има же | вѣроваша въ іс҃с хс҃а с҃на б҃жїа. | асїа і ефесъ и паѳмъ. іѡан҆на | б҃гсловьца. індиа ѳѡмѹ. егѵ|петъ марка. всѧ страны и гра|ди и людїе. чтѫть и славѧть. | коегождо ихъ оучителѧ. иже | наоучиша ѧ православнѣи вѣ|рѣ. похвалимъ же и мы. по си|лѣ нашеи. малыими похва|лами. великаа и дивнаа съство|рьшааго. нашего оучителѧ | и наставника. великааго ка|гана. нашеа земли володиме|ра. вънѫка старааго игорѧ. | с҃на же славнааго свѧтослава. | иже въ своа лѣта владычествѹ|юще. мѫжьствомъ же и хра||борьствомъ прослѫша въ стра|нахъ многах. и побѣдами и крѣ|постїю поминаютсѧ нынѣ | и словѫть. не въ хѫдѣ бо и не|вѣдомѣ земли владычьство | ваша. нъ въ рѫськѣ. ıаже вѣ|дома и слышима есть. всѣми | четырьми концi земли. — |

183 б

184 а

184 б

Сїи славныи ѿ славныихъ ро|жьсѧ. благороденъ ѿ б҃лгоро|дныих. каганъ нашь влодиме|ръ. и възрастъ. и оукрѣпѣ|въ ѿ дѣтескыи младости. | паче же възмѫжавъ. крѣпо|стїю и силою съвершаıасѧ. | мѫжьствомъ же и съмыслом | прѣдъспѣа. и единодерже|ць бывъ земли своеи, покори|въ подъ сѧ ѡкрѫгънѧа стра|ны. ѡвы миромъ. а непокори|выа мечемь. и тако емѫ въ | д҃ни свои. живѫщю. и землю || свою пасѫщѹ правдою. мѫ|жьствомь же и смысломъ. | приде на нь посѣщенїе вы|шнѧаго. призрѣ н҃а нь всеми|лостивое ѡко б҃лгааго б҃а. и | вьсїа разѫмъ въ срдци его. | ıако разѫмѣти сѫетѫ и|дольскыи льсти възыскати | единого б҃а сътворьшааго | всю тварь. видимѫю и неви|димѫю. паче же слышано | емѫ бѣ всегда. ѡ б҃лговѣрь|нїи земли гречьскѣ. христо|любиви же и сильнѣ вѣрою. | како единого б҃а въ троиці| чтѹть и кланѧютсѧ. како | въ них дѣютсѧ силы и чюде|са и знаменїа.

185 б

како цр҃кви | люди исполнены. како вси | гради бл҃говѣрьни. вси въ | мл҃твах предъстоꙗть. вси бг҃о|ви прѣстоꙗть. и си слыша || въждела срдцемь. възгорѣ дѫ|хомъ. ꙗко быти емѫ. хрѣс҃тїа|нѫ и земли его. еже и бысть. | бг҃оу тако изволившѫ чл҃чьское | естьство. съвлѣче же сѧ оубо | каганъ нашь и съ ризами ве|тъхааго чл҃ка. съложи тлѣ|нънаа. ѿтрѧсе прахъ невѣрїа. | и вълѣзе в ст҃ѫю коупѣль. | и породисѧ ѿ дх҃а и воды. въ хр҃а | кр҃стивсѧ въ хр҃а ѡблѣчесѧ. | и изиде ѿ купѣли бѣлоѡбра|зѧꙗсѧ сн҃ъ бывъ нетлѣнїа. | сн҃ъ въскрѣшенїа. имѧ прї|имъ вѣчно именито на роды | и роды. василїи. им же напи|сасѧ въ книгы животныа. | въ вышнїимъ градѣ и нетлѣ|нънѣимъ. ієрс҃лмѣ. семоу же | бывьшѫ. не доселѣ стави|
186 б бл҃говѣрїа подвига. ни ѡ том | токмо ꙗви сѫщоую въ немь || къ бж҃ любовь. нъ подвижесѧ | паче. заповѣдавъ по всеи земли | и крьститисѧ въ имѧ ѿц҃а | и сн҃а и ст҃го дх҃а. и ꙗсно и велегла | сно въ всѣх градѣх славитисѧ | стѣи троици. и всѣмъ бы|ти хрс҃тїаномъ. малыим и вели|кыимъ рабомъ и свободныим | рабомъ и свободныим. ѫныим. | и старыим. боꙗромъ и просты|им. бг҃атыим. оубогыимъ. ⸺ | и не бы ни единого ж противѧ|щасѧ блгочс҃тномѫ его пове|лѣнїю. да аще кто и не любо|вїю. нъ страхом поповелѣвшаа|го крещаахѫсѧ. понеже бѣ. | бл҃говѣрїе его съ властїю съ|прѧжено. и въ едино времѧ. | всѧ землѧ наша въславѣ хр҃а | съ ѿцемь и съ ст҃ыимъ дх҃омъ.⸺| тогда начатъ мракъ идольскыи | ѿ нас ѿходити. и зорѣ
187 а бл҃го||вѣрїа ꙗвишасѧ. тогда тма | бѣсослꙋганїа погыбе. и слово | еѵагл҃ьское землю нашю осїа. ⸺ |

капища розрꙋшаахꙋсѧ. и цр҃квї | поставлѧахѫсѧ. идоли съ|крꙋшаахѫсѧ. и иконы ст҃ыих | ꙗвлѧахѫсѧ. бѣси пробѣга|ахꙋ. кр҃стъ грады ст҃щаше. ⸺ |

Пастоуси словесныихъ ѡвець | хв҃ъ епископи. сташа прѣд ст҃ы|имъ ѡлтаремь. жертвꙋ бе|скверньнꙋю възносѧще попо|ве и дїакони. и весь клиросъ. | оукрасиша и въ лѣпотѫ ѡдѣ|ша ст҃ыа цр҃кви. ап҃льскаа трꙋ|ба. и еѵагл҃ьскы громъ. вси гра|ды ѡгласи. темїанъ бж҃ въспꙋ|щаемь. въздѫх ѡс҃ти. мана|стыреве на горах сташа. черно|ризьци ꙗвишасѧ. мꙋжи и же|ны. и малїи и велицїи вси людие. | исполнеше
187 б ст҃ыа цр҃кви. въ||славиша гл҃ще. единъ ст҃ъ | единъ гь҃ іс҃ хс҃ въ славꙋ бж҃ ѿцꙋ | аминь. хс҃ побѣди. хс҃ ѡдолѣ. | хс҃ въцр҃рисѧ. хс҃ прослависѧ. | великъ еси гн҃и и чюдна дѣла | твоа бж҃е нашь слава тебѣ. ⸺ |

Тебе же како похвалимъ ѡ че|стныи и славныи въ земле|ныих влдках прѣмѫжьстве|ныи василїе. како добротѣ | почюдимсѧ. крѣпости же | и силѣ. каково ти бл҃годарїе | въздадимъ. ꙗко тобою по|знахомъ гн҃а. и льсти идольскыа | избыхомъ. ꙗко твоимъ по|велѣнїемъ. по всеи земли | твоеи хс҃ славитсѧ. ли что | ти приречемь хрс҃толюбче. ⸺ | дрꙋже правдѣ. съмыслꙋ мѣ|сто. милостыни гнѣздо. |
188 а како вѣрова. како разгорѣ|сѧ въ любовь хв҃ѫ. како въ||селисѧ въ тѧ разꙋмъ. выше | разꙋма земленыихъ мꙋдрець. | еже невидимаго възлюбити. | и ѡ нб҃ныихъ подвигнꙋтисѧ. ⸺ |

Како възиска х҃а. како предасѧ | емꙋ, повѣждь намъ рабомъ | твоимъ. повѣждь оучителю | нашь. ѿкѫдоу ти припахнꙋ | вонѧ ст҃го дх҃а. ѿкꙋдꙋ испи па|мѧти бѫдоущаѧ жизни | сладкꙋю чашѫ. ѿкѫдѫ въ|кꙋси и видѣ ꙗко бл҃гъ г҃ь. не ви|дилъ еси х҃а не ходилъ еси по немь. какѡ оуче|никъ его ѡбрѣтесѧ. ини. ви|дѣвше его не вѣроваша. ты *ж* | не видѣвъ вѣрова. по исти|нѣ бы҃с на тебѣ бл҃женьство | г҃а і҃са реченое къ фомѣ. блаже|ни не видѣвше и вѣровавше. ⸻ |

Тѣмъ же съ дръзновенїемъ и не|сѫмен҆но зовемь ти. ѡ блаже|ниче. самомꙋ тѧ сп҃сѫ нарек҆шꙋ || блаженъ еси ꙗко вѣрова къ не|мꙋ. и не съблазнисѧ ѡ немь. | по 188 б
словеси его нелъжнꙋоумѫ. | и блаженъ есть иже не събла|знитьсѧ ѡ мнѣ. вѣдѫщеи | бо законъ и пророкы. распѧша и. | ты *ж* ни закона ни пр҃оркъ почита|въ. распѧтомꙋ поклонисѧ. ⸻ |

Како ти ср*д*це разверзесѧ. како | въниде въ тѧ страхъ б҃жїи | како прилѣписѧ любъвї его. | не видѣ ап҃сла пришедша въ зе|млю твою. и нищетою свое|ю и наготою гла҃домъ и жа|*ж*деею ср*д*це твое на съмѣренїе | клонѧща. не видѣ б҃есъ изъ|гонимъ именемь і҃сѵ х҃вомъ. | болѧщїихъ съдравѣють. | нѣмыихъ г҃лють. ѡгнѧ на | хладъ прилагаема. м҃ртвыи*х* | въстають сихъ всѣ*х* не видѣ|въ. како оубо вѣрова. дивно
|| чюдо. ини царе и властеле. видѧ|ще всѧ си бывающа ѿ с҃тыи|хъ мꙋжь. не 189 а
вѣроваша. нъ | паче на мѫки и стр҃сти прѣда|ша ихъ. ты же ѡ блажениче | безъ всѣхъ сихъ. притече къ | х҃ѫ. токмо ѿ бл҃гааго съмы|сла и ѡстрооумїа разꙋмѣвъ | ꙗко есть б҃ъ единъ творець. | невидимыимъ. и видимыи*м*. | нб҃сныимъ и земленыимъ. | и ꙗко посла въ миръ сп҃сенїа ра*ди* | възлюбленаго с҃на своего. си | помысливъ въниде въ с҃тꙋю | кѫпѣль. еже инѣмь оуродь|ство мнитсѧ. тобѣ сила | б҃жїа въмѣнисѧ къ семꙋ *ж* | кто исповѣсть многыа твоа | нощныа милостынѧ. и д҃не|вныа щедроты. ꙗже къ оубо|гыимъ творѧаше. къ си|рыимъ къ болѧщїимъ. къ || 189 б
дъл҆жныимъ. къ вдовамъ | и къ всѣмь требꙋющїмъ | милости. слышалъ бо бѣ | г҃лъ г҃ланыи къ данииломъ | къ наоуходоносороу. съвѣтъ | мои да боудеть ти годѣ ц҃рю | наоуходоносоре. грѣхы твоа | м҃л*с*тинѧми ѡцѣсти. и не|правды твоа щедротами | нищїихъ. еже слышавъ ты | ѡ честьниче. не до слышанїа | стави г҃ланое. нъ дѣломъ съ|конча. просѧщїимъ подаваа. | нагыа ѡдѣваѧ. жадныа и | алъчныа насыщаѧ. болѧщї|имъ всѧкѡ оутѣшенїе посы|лаа. должныа искѫпаѧ. | работныимъ свободꙋ даѧ. | твоа бо щедроты и милосты|нѧ. и н҃нѣ въ ч҃л҃вцѣхъ поми|наемы сѫть. паче же пре*д* б҃го|мъ и аг҃гломъ его. еꙗ же ра*ди* || доброприлюбныа б҃гомъ 190 а
мило|стынѧ. много дръзновенїе | имѣеши къ немꙋ. ꙗко присны*и* | х҃въ рабъ. помагаеть ми слове|си. рекыи. милость хвалитсѧ | на сѫдъ. и милостыни мꙋжꙋ. | акы печать съ нимъ. вѣрнѣ|е же самого г҃а г҃лъ. бл҃жени ми|лостивїи ꙗко тѣ помиловани | боудѫть. ино же ꙗснѣе и вѣ|рнѣе послоушьство приведемь | ѡ тебѣ. ѿ с҃тыихъ писанїи. | реченое ѿ іакова ап҃сла ꙗко ѡбра|тивыи грѣшника. ѿ заблꙋ|*ж*денїа пѫти его. сп҃сеть д҃шѫ | ѿ см҃рти. и покрыеть множе|ство грѣховъ. да аще едино|го ч҃лка ѡбративъшѫоумꙋ | толико възмездїе ѿ бл҃гааго | б҃а. то каково оубо сп҃сенїе ѡ|брѣте

190 б || ѡ василїе. како брѣ|мѧ грѣховное расыпа. едноᷢ ѡбративъ чл҃ка ѿ заблѹжде|нїа идольскыа льсти. ни десѧ|ти. ни града. нъ всю ѡбласть | сїю. показаеть ны и оувѣрѧ|еть самъ спс҃ъ хс҃. какоꙗ тѧ | славы и чьсти сподобилъ есть | на нбс҃ѣхъ. гл҃ѧ. иже испо|вѣсть мѧ прѣд чл҃кы. испо|вѣмъ и і азъ прѣдʼ ѡ҃цемь моим. | иже есть на небесѣх. да аще | исповѣданїе прїемлеть ѡ | собѣ ѿ ха҃ къ бо҃у оц҃ѫ. испо|вѣдавъи его токмо прѣд че|ловѣкы. колико ты похва|ленъ ѿ него имаши быти. | не токмо исповѣдавъ. ꙗко | сн҃ъ бж҃їи есть хс҃. нъ испо|вѣдавъ. и вѣрѹ его оуста|вль. не въ единомь съборѣ | нъ по всеи земли сеи. и црк҃ви | хв҃и поставль. и слоужите|лѧ емѫ

191 а въведъ. подобниче || великааго коньстантина. ра|вноооумие. равнохолюбче. равно|честителю слоужителемь его. | нъ съ ст҃ыими ѡ҃ци никеиска|аго събора законъ чл҃комъ пола|гааше. ты же. съ новыими на|шими ѡ҃ци епс҃кпы. сънима|ꙗсѧ чѧсто. съ многымъ съ|мѣренїемь съвѣщаваашесѧ. | како въ чл҃цѣхъ сихъ ново позна|вшїихъ га҃. законъ оустави|ти. ѡнъ въ елинѣхъ и римлѧ|нѣх црс҃тво бо҃у покори. ты же | въ роуси. оуже бо и въ ѡнѣхъ | и въ насъ хс҃ црм҃ь зоветсѧ. ⸻ | ѡнъ съ материю своею еленою | крс҃тъ ѿ іерс҃лма принесъша | по всемѹ мироу своемѹ раславь|ша раславъша. вѣрѫ оутве|рдиста. ты же съ бабою тво|ею ѡльгою. принесъша крс҃тъ | ѿ

191 б || новааго іерс҃лма констѧнтина града. по всеи земли своеи по|ставивʼша оутвердиста вѣ|рѫ. его же оубо подобникъ сыи. | съ тѣмь же единоѧ славы и | чести ѡбещьника сътвори|лъ тѧ гь҃ на небесѣхъ блг҃овѣ|рїа твоего ради. еже имѣ въ | животѣ своемь. добръ паст҃ѹ|хъ блг҃овѣрїю твоемѹ ѡ блаже|ниче. ст҃аа црк҃ви ст҃ыа бц҃а ма|рїа. ꙗже създа на правовѣрь|нѣи ѡсновѣ. иде же и моужь|ственое твое тѣло нн҃ѣ лежит | жида троубы архаг҃глъскы. ⸻ |

добръ же зѣло и вѣренъ послѹ|хъ сн҃ъ твои геѡргїи. его ж сътво|ри гь҃ намѣстника по тебѣ. | твоемѫ владычьствѫ. не рѹ|шаща твоих оуставъ. нъ оутве|ржающа. ни оумалѧюща тво|емѹ блг҃овѣрїю положенїа но | паче прилагающа.

192 а не сказаша || нъ оучинѧюща. иже недоко|ньчанаѧ твоа наконьча. акы | соломонъ дад҃вдва. иже дѡм | бж҃їи великыи ст҃ыи его прѣ|мѫдрости създа. на ст҃ость | и ѡсщ҃енїе граду твоемѹ. юже | съ. | всѧкою красотою оукраси. | златомъ и сребромъ. и каме|нїемъ драгыимъ. и съсѫды че|стныими. ꙗже црк҃ви дивна | и славна всѣмъ ѡкрѹгъниимъ | странамъ. ꙗко же ина не ѡобрѧ|щетсѧ въ всемъ полѫнощи | земнѣѣмъ. ѿо въстока | до запада. и славныи градъ | твои кыевъ. величьствомъ | ꙗко вѣнцемь ѡбложилъ. | прѣдалъ люди твоа и градъ. | ст҃ѣи всеславнїи скорѣи на по|мощь хрс҃тїаномъ ст҃ѣи бц҃ѣ. | еи же и црк҃вь на великыихъ | вртаѣх създа. въ имѧ

192 б || перваагᷢ гд҃ьскааго праздника. ст҃ааго | блг҃овѣщенїа. да еже цѣло|ванїе архаг҃глъ дасть дв҃ци. | бѫдеть и граду семоу. къ ѡнои | бо. радуисѧ ѡбрадованаа гь҃ с то|бою. къ градоу же. радуисѧ бла|говѣрныи граде гь҃ с тобою. | въстани ѡ честнаа главо. | ѿ гроба твоего. въстани. | ѿрѧси сонъ. нѣси бо оуме|рлъ нъ спиши. до ѡбьшааго | всѣмъ въстанїа. въстани. | нѣси оумерлъ. нѣс҃ бо ти лѣ|по оумрѣти. вѣровавшѹ | въ хс҃а живота всемоу мироу. | ѿрѧси сонъ. възведи ѡчи. | да видиши. какоѧ тѧ чьсти | гь҃ тамо съподобивъ. и на | земли не беспамѧтна ѡста|вилъ сн҃омъ твоимъ. въста|ни

вижд*ь* чадо свое геѡргїа. | вижд*ь* оутробѫ свою. вижд*ь* || милааго своего. вижд*ь* его 193 а
же | г҃ь изведе ѿ чреслъ твоихъ. | вижд*ь* красѧща*а*го столъ зе|мли твоеи. и възрадуисѧ и въ|звеселисѧ. къ семѫ же вижд*ь* | и блговѣрнѹю снохѫ твою ери|нѹ. вижд*ь* вънoукы твоа и | правноукы. како живѫть. | како хранимы соуть г҃демь. | како блговѣрїе держать. | по прѣдаꙗнїю твоемѹ. како | въ с҃тыа ц҃ркви чѧстѧть. | како славѧть х҃а како покла|нѧютсѧ имени его. вижд*ь* же | и градъ величьствомъ сїаю|щь. вижд*ь* ц҃ркви цветѹщи. | вижд*ь* хрс҃тїаньство растѫще. | вижд*ь* град҅ иконами с҃тыихъ | ѡсвѣщаемь и блистающесѧ. | и тїмїаномъ ѡбоухаемь. и | хвалами и бжс҃твенами и пѣ|нїи с҃тыими ѡглашаемь. И си вьсѧ видѣвъ възрад*ѹ*исѧ и | възвеселисѧ. и похвали бла|гааго б҃а. всѣмь симъ строи|телѧ. видѣ же аще и не тѣ|ломъ. нъ д҃хомъ показаеть | ти г҃ь всѧ си. ѡ нихъ *ж* радуисѧ | и веселисѧ ꙗко твое вѣрное || въсїание. не исѫшено бысть | зноемь невѣрїа. нъ дожд*е*мь | б҃жїа поспѣшенїа. расположе|но бысть много плоднѣ. ⸻ |

ра*д*уисѧ въ вл*д*кахъ ап҃сле. не ме|ртвыа тѣлесы въскрѣша*в*. | нъ д҃шею ны м҃ртвы оумерь|шаа недѹгомь идолослѹже|нїа въскрѣсивъ. тобою бо | ѡбожихомъ. и живота х҃а | познахомъ. съкорчени бѣ|хомъ ѿ бесовьскыа л҅сти. | и тобою простр*о*хомсѧ. и |
на пѫть животныи наст*ѹ*|пихомъ. слѣпи бѣхомъ || ѿ бѣсовьскыа льсти. и тобою | 194 а
прострохомсѧ. сердечныими | ѡчима. ѡслѣплени невидѣ|нїемь. и тобою прозрѣхомъ. | на свѣтъ трис҃лнчьнаго божь|ства. нѣми бѣхомъ. и тоб*ою* | прогла҃хомъ. и н҃нѣ оуже ма|лї и велицѣи. славимъ едино|сѫщнѹю троицѫ. ра*д*уисѧ оу|чителю нашь и наставниче | бл҃говѣрїю. ты правдою бѣ | ѡблѣченъ. крѣпостїю прѣ|поꙗсанъ. истиною ѡбоутъ. | съмысломъ вѣнчанъ. и ми|лостынею ꙗко гривною и оутва|рью златою красѫꙗсѧ. ⸻ |

Ты бѣ ѡ честнаа главо. на|гыимъ ѡдѣнїе. ты бѣ ал҅чь|ныимъ кърмитель. ты | бѣ
жаж*д*ющїимъ оутробѣ | оухлаж*д*енїе ты бѣ въдови|цамъ вдовицамъ помощни*к* || ты 194 б
бѣ стран҅ныимъ покои|ще. ты бѣ бескровныимъ | покровъ. ты бѣ ѡбидимы|имъ застѫпникъ. оубогы|имъ ѡбогащенїе. им҅ же бла|гыимъ дѣломъ и інѣмъ | възмездїе прїемлѧ на не|бесѣхъ. блага ѧже оуготова | б҃ъ вамъ любѧщїимъ его. | и зрѣнїа сладкааго лица его | насыщаꙗсѧ. помолисѧ ѡ зе|мли своеи. и ѡ люде*х* въ нихъ | же бл҃говѣрно вл*д*чьствова. | да съхранить а въ мирѣ. | и блг҃овѣрїи прѣданѣѣмь | тобою. и да славитсѧ въ не*м* | правовѣрїе и да кленетсѧ | всѧко еретичьство. и да съ|блюдеть а г҃ь б҃ъ ѿ всѧкоа | рати и плѣненїа. ѿ глада. | и всѧкоа скорби и
сътѹж*д*е|нїа ⁝ паче же помолисѧ ѡ с҃нѣ || твоемь. бл҃говѣрнѣмъ ка|ганѣ нашемь 195 а
геѡргїи. въ | мирѣ и въ съдравїи, поучи|нѹ житїа прѣплѫти. и въ | пристанищи нбс҃нааго завѣ|трїа пристати. неврѣдно | корабль д҃шевны и вѣрѫ съ|храньшѫ. и съ б҃гатество*м* | добрыими дѣлы. безъ бла|зна же б҃гомь даныа емѫ лю|ди оуправивьшѫ. стати | с тобою непостыдно прѣ*д* прѣ|столомъ вседръжителѧ | б҃а. и за трѫдъ паствы лю|дїи его. прїати ѿ него вѣне|ць славы нетлѣнныа. съ | всѣмы праведныими трѫ|дившиимсѧ его ради. ⸻

ГРАФІТО 1052 РОКУ
ПРО ГРІМ РАННЬОЇ ВЕСНИ

Графіто виявлено в центральному нефі київського Софійського собору на третьому від вівтаря південному хрещатому стовпі під зображенням св. Пантелеймона. Запис складається з семи рядків, але добре збереглися не всі. Пам'ятка опублікована в книжці: *Высоцкий С.А.* Древнерусские надписи Софии Киевской XI – XIV вв. – Вып. 1. – К., 1966. – С.17 (фото – табл. III, прорис – табл. IV). У графіто читається:

вⷧ҃ъ ѕ҃ ф҃ ӡ҃
маⷮр въ г҃
розгръмєⷧ҃
въ ѳ҃ ч҃ дн҃є
бѣ жє вⷮъ м҃
ст҃го мч҃ка
єѵтропиа

Примітки: 2. Після **г҃** (= 3), очевидно, було слово **дьнь**. 3. Останню букву можна сприймати і як **ѣ**, тобто **розгърмѣⷧ** «розгримів(ся)» чи «розгриміло(ся)». 5. Сполука букв **вⷮъ** – скорочене написання слова **въторъкъ**. У 1054 році третє березня припадало якраз на вівторок (див.: *Черепнин Л.В.* Русская хронология. – М., 1944. – Табл. X). Написання **м҃**, напевне, варто розшифровувати як скорочення **м[оученика]**, а не вбачати в ньому цифру «40».

ОСТРОМИРОВЕ ЄВАНГЕЛІЄ 1056 – 1057 РОКІВ

Найдавніша слов’янська пам’ятка, що містить пряму дату написання – 1056 – 1057 роки (наведена в післямові). Євангеліє – короткий апракос (тексти, що читають у неділі та свята). Книгу переписав диякон Григорій для Остромира, який був посадником київського князя в Новгороді. Книгу, мабуть, створено в Києві: важко уявити інший скрипторій середини XI ст. поза Києвом (тут лаврський та софійський книжні центри), де б працювали такі висококваліфіковані каліграфи й художники, як ті, що створили цю пам’ятку. У всякому разі в Остромировому Євангелії не виявлено характерних рис новгородського діалекту, зокрема так званого цокання.

Книга оздоблена багатоколірними мініатюрами, заставками, великими й малими ініціальними буквами з використанням золота, що мають велику мистецьку вартість. Написана на пергамені великим уставом у два стовпці. Налічує 294 листи в I° (в аркуш). Зберігається в Державній публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна в Санкт-Петербурзі (г.п. 1.5).

У 1843 р. пам’ятку видав друком О. Востоков у Петербурзі під назвою «Остромирово евангелие 1056 – 57 года. С приложением греческого текста евангелий и с грамматическими объяснениями». До публікації додано словопокажчик. Фотолітографічне видання пам’ятки коштом І. Савинкова вийшло в Санкт-Петербурзі 1883 року (2-е вид. 1889 року).

Високого рівня факсимільна публікація побачила світ 1988 року в Санкт-Петербурзі (тоді – Ленінград) зі вступною статею М. М. Розова. За цією публікацією метаграфовано тексти Остромирового Євангелія.

103 зв.

а

Л. IX, 57–62
въ врѣмѧ оно ·
бꙑсть идѫщоу
ис҃оу по пѫти
рече нѣкꙑ
и къ нѥмоу
идѫ по тебѣ · ꙗ
мо же колиждо и
деши г҃и и рече ѥ
моу ис҃ лисицѧ
ꙗзвинꙑ имѫть ·
и птицѧ нбс҃ьнꙑ

104

а

ꙗ гнѣзда а с҃нъ
чл҃чьскꙑи не и
мать къде гла
вꙑ подъклони
ти рече же дроу
гоуоумоу ходи
въслѣдъ мене
онъ же рече г҃и. по
вели ми древлѥ
шьдъшоу · погре
ти оц҃а моѥго ре
че же ѥмоу ис҃ оста

ви мрьтвꙑѩ по
грети своѩ мрь
твьцѧ тꙑ же
шьдъ • възвѣща
и цр҃ствиѥ бж҃иѥ
рече же и дроугꙑ

104
б

и идѫ по тебѣ
г҃и • древлѥ же по
вели ми • отъвѣ
щати ми сѧ иже
сѫть въ домоу мо
ѥмь рече же ѥмоу
и҃с никъто же
възложь рѫкꙑ
своѥѩ на рало • и
зьрѧ въспѧть •
оуправлѥнъ ѥсть •
въ цр҃ствиѥ бж҃иѥ ⁘ —

104
а

Л. XII 16–21

Рече г҃ь • притъ
чѫ сиѭ чл҃коу
нѣкоѥмоу бога
тоу оугобьзи

104 зв.
а

сѧ нива • и помꙑ
шлꙗаше въ себѣ
гл҃ꙗ чьто сътво
рѫ • ꙗко не имамъ
къде събьрати пло
дъ моихъ и рече
се сътворѫ • разо
рѫ житьницѧ
моꙗ • и больша съ
зиждѫ • и съберѫ
тоу вьса жита мо
ꙗ • и благаꙗ моꙗ •
и рекѫ дш҃и моѥи

104 зв.
а

дш҃е • имаши мъ
ного добро лежѧ
ще • на мънога лѣ
та почиваи • ꙗждь •
пии • весели сѧ ре

б

че же ѥмоу б҃ъ бе
зоумьне • въ сиѭ
нощь дш҃ѭ твоѭ
истѧзають отъ
тебе а ꙗже оуго
това комоу бѫдѫ
ть тако събира
ѩи себѣ • а не въ б҃ъ
богатѣѩи се гл҃ꙗ
възгласи • имѣѩ
и оуши слꙑшати
да слꙑшить ⁘ —

104 зв.
б

Л. X, 19–21

Речеть г҃ь • оуче
никомъ сво
имъ се дахъ ва
мъ власть на

105

стѫпати на
змиѩ и скорˇ
пиѩ • и на вьсѫ
силѫ врагоу и
ничьто же васъ
не врѣдить оба
че • о семь не радоу
ите сѧ • ꙗко доу
си вамъ повиноу
ѭть сѧ радоуите
же сѧ • ꙗко имена
ваша написана
сѫть на небесехъ
въ тъ часъ въздра

дова сѧ дх҃ъмь і҃с ·
и рече исповѣда
ѭ ти сѧ оч҃е · г҃и не
беси и земли · ꙗ
б
ко оутаилъ ѥси
се · отъ прѣмѫдры
нхъ и разоумьнъ ·
но отъкры се младе
ньцемъ еи оч҃е · ꙗ
ко тако бъість бла
говолѥниѥ прѣдъ
тобоѭ ⁘ —
105
б
Л. XIII, 10–17 Въ врѣмѧ оно ·
бѣ оучѧ і҃с ·
на ѥдиномь
отъ събо
рищь въ сѫ
ботъі и се жена ·
дх҃ъ имѫщи не
дѫжьнъ · і҃и · лѣ
105 зв.
а
тъ и бѣ сълѫка ·
и немогѫщи въ
склонити сѧ оти
нѫдъ оузьрѣвъ
же ѭ і҃с · пригла
си и рече ѥи жено ·
отъпоущена ѥ
си отъ недѫга тво
ѥго и възложи на
нѭ рѫцѣ · и аби
ѥ прострѣ сѧ · и сла
влѣаше б҃а отъ
вѣщавъ же архи
сунагогъ · нѥго
доуꙗ · занѥ въ сѫ

ботѫ исцѣли і҃с ·
гл҃лаше народоу
шесть дьнии ѥсть ·
105 зв.
б
въ нꙗ же досто
ить дѣлати
въ тъі оубо при
ходѧще цѣлите
сѧ · а не въ дьнь сѫ
ботьнъіи отъвѣ
ща къ нѥмоу г҃ь
и рече лицемѣри
къждо васъ въ сѫ
ботѫ · не отрѣши
ть ли волоу сво
ѥго · или осьла о
тъ ꙗсли · и ведъ
напаꙗѥть сиѭ
же дъщере авраа
млѭ сѫщѫ · ѭ же
съвѧза сотона ·
се осмоѥ на десѧте
106
а
лѣто · не подоба
аше ли раздрѣ
шити ѥѩ отъ
ѩзѧ сеѩ · въ дь
нь сѫботьнъіи
и се гл҃ѭщоу ѥ
моу · стъідѣа
хѫ сѧ вьси проти
влѣѭщии сѧ ѥ
моу · и вьси лю
диѥ радоваахѫ
сѧ · о вьсѣхъ сла
вьнъіихъ · бъі
ваѭщиихъ отъ
нѥго ⁘ · —

Примітка. 81. змлиѩ – так у рукописі; треба змиѩ.

155
б
Мт. XXVI, 1–20 Рече г҃ь · къ сво
имъ оучени
комъ вѣсте
ꙗко по дъвою
дьноу пасха
бѫдеть и с҃нъ
155 зв.
а
чл҃вчьскꙑи прѣ
данъ бѫдеть
на распѧтиѥ
тогда събьра
шѧ сѧ архиере
и и кънижь
ници и старь
ци людьстии ·
на дворъ архие
реовъ · нарица
ѥмааго каиꙗ
фа и съвѣщашѧ
сѧ · да і҃са имѫ
ть льстиѭ и
оубиѭть и гл҃а
ахѫ же нъ не въ
праздьникъ ·
да не мълъва
б
бѫдеть въ лю
дьхъ і҃соу же
бывъшоу въ
виѳании · въ
домоу симона
прокаженааго ·
пристѫпи къ
ниѥмоу жена ·
имѫщи алава
стръ мура дра
га и възлиꙗ
на главѫ ѥмоу
възлежѧщоу
видѣвъше же
оученици ѥго ·
негодовашѧ
гл҃ѭще · чесо ра
ди гыбѣль си
156
а
можааше бо · се
муро продано
быти на мъ
нозѣ · и дано
быти нищии
мъ разоумѣ
въ же і҃с рече и
мъ чьто троу
ждаѥте женѫ ·
дѣло бо добро
съдѣла о мънѣ
вьсегда бо ни
щѧꙗ съ собоѭ
имате · мене
же не вьсегда
имате възлі
ꙗвъшиꙗ бо
муро се · на тѣ
б
ло моѥ · на погре
бениѥ мѧ сътво
ри амин · гл҃ѭ
вамъ · идеже а
ще проповѣда
но бѫдеть ѥва
нгелиѥ се · въ
вьсемь мирѣ ·
речеть сѧ и ѥже
сътвори си · въ
памѧть ѥѩ
тогда шьдъ ѥ
динъ отъ обоѭ
на десѧте · на
нарицаѥмъи ию

да искариоть
скъıи · къ архи
ереомъ рече чь
156 зв.
а
то хощете ми да
ти · и азъ вамъ
прѣдамь и о
ни же постави
шѧ ѥмоу ·л҃· съ
ребрьникъ · и о
тъ толи · искаа
ше подобьна
врѣмене · да ѥго
прѣдасть въ
пьрвъıи же дь
нь опрѣснъкъ
пристѫпишѧ
оученици къ
і҃ісови г҃люще
ѥмоу къде хо
щеши оуготото
ваѥмъ тебѣ
б
ѣсти пасхѫ о
нъ же рече идѣ
те въ градъ къ
ѥдиномоу · и
рьцѣте ѥмоу
оучитель г҃лѥ
ть · врѣмѧ мо
ѥ близъ ѥсть ·
оу тебе сътво
рѫ пасхѫ съ оу
ченикъı свои
ми и сътвори
шѧ оученици ·
ıако же повелѣ
имъ і҃ісъ · оуго
товашѧ пасхѫ
вечероу же бъı
въшоу · възле

157
а
же съ обѣма на
десѧте оучени
Й. XIII, кома вѣдъı
3–17 же і҃ісъ · ıако вьсıа
дасть ѥмоу о҃ць
въ рѫцѣ · и ıако
отъ б҃а изиде ·
и къ б҃оу идеть ·
въста съ вечерѧ ·
и положи ризъı ·
и примъ лентı
и прѣпоıаса сѧ
по томь же възı
ıа водѫ въ оумъı
вальницѫ · и
начѧтъ оумъı
вати нозѣ оу
ченикомъ · и о
б
тирати лентı
ѥмь · имь же бѣ
прѣпоıасанъ
приде же къ си
моноу петроу ·
и г҃ла ѥмоу тъ
г҃и · тъı ли мо
и оумъıѥши
нозѣ · отъвѣ
ща і҃ісъ и рече ѥ
моу ѥже азъ
творѫ · тъı не
вѣси нъıнѣ ·
разоумѣѥши
же по сихъ г҃ла
ѥмоу петръ
не оумъıѥши
ногоу моѥю въ

157 зв.

а

вѣкъ отъвѣ
ща ѥмоу и҃съ
аще не оумыѭ
тебе · не имаа
ши чѧсти съ
мъноѭ г҃ла ѥ
моу симонъ пе
тръ г҃и · не но
зѣ мои тъкъ
мо нъ и рѫцѣ
и главѫ г҃ла ѥ
моу и҃с измъ
венъıи · не трѣ
боуѥть · тъкъ
мо нозѣ оумы
ти ѥсть бо вь
сь чистъ и вы
чисти ѥсте нъ

б

не вьси · вѣдѣ
аше бо прѣдаѭ
щааго и сего ра
ди рече · ꙗко не
вьси ѥсте чисти
ѥгда же оумы
нозѣ ихъ · при
ѩтъ ризы сво
ѩ · и възлеже
пакы и рече и
мъ вѣсте ли · чь
то сътворихъ
вамъ · вы зове
те мѧ оучите
ль и г҃ь · и добрѣ
г҃лѥте ѥсмь бо
аще оубо азъ оу
мыхъ ваши но

158

а

зѣ · г҃ь и оучите
ль · и вы длъжь
ни ѥсте · дроугъ
дроугоу оумы
вати нозѣ о
бразъ бо дахъ
вамъ · да ꙗко
же азъ сътвори
хъ вамъ · и вы
творите ами
н · амин · г҃лѭ
вамъ нѣсть
рабъ болии го
сподина своѥ
го ни ап҃лъ бо
лии пославъ
шааго и аще си
вѣсте · блаже

б

ни ѥсте аще тво
Мт. XXVI, 21–39 рите ꙗ и ѣдѫ
щемъ имъ рече ·
амнинъ · г҃лѭ ва
мъ ꙗко ѥдинъ
отъ васъ прѣда
сть мѧ и скръ
бѧще зѣло · на
чѧшѧ г҃лати ѥ
моу ѥдинъ къ
жьдо ихъ · ѥда
азъ ѥсмь г҃и · о
нъ же отъвѣща
въ рече · омочивы
и съ мъноѭ въ
солило рѫкѫ · тъ
мѧ прѣдасть
с҃нъ же ч҃лчьскы

158 зв.

а

и идеть · ꙗко
же ѥсть писано
о нѥмь лютѣ
же ч҃лкоу томоу ·
имь же с҃нъ чло
вѣчьскыи прѣ
даѥть сѧ добрѣ
ѥ ѥмоу бы бы
ло · аще бы не ро
дилъ сѧ ч҃лкъ
тъ отвѣща
въ же июда · прѣ
даꙗи ѥго рече
еда азъ ѥсмь ра
в̆ви · г҃ла ѥмоу
ты рече ѣдѫ
щемъ же имъ ·
приимъ і҃с хлѣ

б

бъ · и благосло
вивъ · и прѣло
ми и даꙗаше
оученикомъ
своимъ и рече
приимѣте и ѣ
дите се ѥсть тѣ
ло моѥ и прии
мъ чашѫ хва
лѫ въздавъ ·
дасть имъ г҃лꙗ ·
пиите отъ нѥ
ѩ вьси се ѥсть
кръвь моꙗ · но
вааго завѣта ·
проливаѥмаꙗ
за мъногы · въ
оставлѥниѥ

159

а

грѣховъ · г҃лѭ
же вамъ ꙗко
не имамъ пи
ти оуже отъ се
го плода лозьна
аго · до того
дьне · ѥгда и пи
ѭ съ вами но
въ · въ ц҃рстви
и о҃ца моѥго и
въспѣвъше · и
зидошѧ въ
горѫ ѥлеонь
скѫ тогда г҃ла
имъ і҃с · вьси
вы съблазни
те сѧ о мънѣ ·
въ сиѭ нощь

б

писано бо ѥсть ·
поражѫ пастꙑ
рꙗ · и разидѫть
сѧ овьцѧ стада
по въскрьснове
нии же моѥмь
варѭ вы въ га
лилеи отъвѣ
щавъ же петръ ·
рече ѥмоу аще
и вьси събла
знѧть сѧ о те
бѣ азъ · нико
ли же не събла
жнѭ сѧ рече
же ѥмоу і҃с а
мин · г҃лѭ тебѣ ·
ꙗко въ сиѭ но

159 зв.
а
щь прѣжде да
же коуръ не въ
згласить · три
краты отъвь
р̑жеши сѧ мене
гл҃а ѥмоу петръ
аще ми сѧ при
лоучить · съ то
боѭ оумрѣти
не отъвьр̑гѫ сѧ
тебе такожде
и вьси оучени
ци рекошѧ то
гда приде съ ни
ми ис҃ · въ вьсь
нарицаѥмѫю ·
геѳсимании ·
и гл҃а оучени
б
комъ сѧдѣте
тоу · доньдеже
шьдъ · помолю
сѧ тамо и по
имъ петра · и о
ба с҃на зеведео
ва · начѧтъ тѫ
жити и скър̑бѣ
ти тогда гл҃а
имъ ис҃ прискъ
р̑бьна ѥсть доу
ша моꙗ до съ
мьр̑ти пожи
дѣте сьде · и бъ
дите съ мъно
ѭ и прѣшьдъ
мало · паде ни
ць · молѧ сѧ и
160
а
гл҃ꙗ оч҃е мои · а
ще възможьно
ѥсть · да мимо
идеть отъ мене
чаша си обаче ·
не ꙗко же азъ хо
щѭ · нъ ꙗко же
Л. XXII, 43–45 ты ·
ꙗви же сѧ
ѥмоу анг҃лъ съ
нб҃се оукрѣплꙗ
ѩ и и бывъ въ
подвизѣ · при
лѣжьнѣѥ мо
лѣаше сѧ и бы
сть потъ ѥго ·
ꙗко каплѣ кръ
ви · каплѭщѧ
ѩ на землю и
б
въставъ отъ мо
литвы · приде
къ оученикомъ
и обрѣте ѩ съпѧ
Л. XXVI, 40–44 щѧ
и гл҃а симо
ноу петроу та
ко ли не възмо
жете ѥдиного ча
са бъдѣти съ мъ
ноѭ · бъдите и
молите сѧ · да
не вънидете въ
напасть дх҃ъ
бо ѥсть бъдръ
а плъть немо
щьна пакы
второѥ шь
дъ · помоли
160 зв.
а
сѧ гл҃ꙗ оч҃е мо
и аще не може

ть си чаша ми
моити отъ ме
не аще не пиѭ
ѥѩ · бѫди волꙗ
твоꙗ и пришь
дъ пакы обрѣте
ꙗ съпѧщѧ
бѣсте бо имъ
очи отѧгъче
нѣ и остави
въ ꙗ · пакы шъ
б
дъ помоли сѧ
третиѥ · то
жде слово рекъ

Примітки. 4. У слові **дъвоѭ** кінцеве **ѭ** замість **ю**. 36. Слово **възлежѧщоу** – так у рукописі; треба **възлежащоу**. 73. У слові **обоѭ** кінцеве **ѭ** замість ю. 74. У слові **нарицаѥмъи** закінчення **ъи** замість **ꙑи**. 88. У слові **пьр҃въи ьр** зам. – **рь**. 92. У слові **г҃лющe ю** зам. **ѭ**. 250. У слові **г҃лꙗ ꙗ** зам. **ѩ** (?). 265–266. У слові **новъ ъ** помилково; треба **ново**. 300–301. У слові **прилоучити** зам. **оу** - **ѫ** (?). 314. **шъдъ** замість **шьдъ**; у слові **помолю сѧ** кінцеве **ю** замість **ѭ**. 346. **каплѣ** – так у рукописі; потрібно **каплѩ**. 348. У слові **землю** кінцеве ю замість **ѭ**. 380–381. **шъдъ** замість **шьдъ**.

204 зв.
б
М. XVI, 9–20 **В**ъскрьсъ ис҃ ·
за оутра въ
пьр҃вꙑ сѫбо
тꙑ · ꙗви
сѧ прѣжде
марии магда
лꙑни · из неѥ
ꙗ же изгъна
седмь бѣсъ она
же шьдъши ·
възвѣсти бꙑ
въшиимъ съ
нимь · плачѫ
щемъ сѧ и рꙑ
даѭщемъ они
же слꙑшавъше
ꙗко живъ ѥсть ·
205
а
и видѣнъ бꙑ
сть отъ неѩ ·
не вѣроваша ·
по сихъ же · дъ
вѣма отъ ни
хъ идѫщема ·
ꙗви сѧ инѣмь
образъмь · и
дѫщема на се
ло и та шъдъ
ша · повѣдаста
прочиимъ · ни
онѣма вѣрꙑ
ꙗшѧ послѣдь
же · възлежѧ
щемъ имъ ѥ
диномоу на
десѧте ꙗви сѧ ·
б
и поноси невѣ
рьствию ихъ
и жестосрьдию
ꙗко видѣвъ
шиимъ ѥго въ
ставъша из мь
р҃твꙑхъ не вѣ
роваша и ре
че имъ шъдъ
ше въ вьсь ми
ръ · проповѣда
ите еуан҃глиѥ

вьсеи твари
иже вѣрѫ име
ть и крьстить
сѧ сп҃сенъ бѫде
ть а иже не и
меть вѣры · о

205 зв.

а

сѫжденъ бѫде
ть знамениꙗ
же вѣровавъши
имъ · послѣдь
ствоуѭть си и
менемь моимь ·
бѣсы ижденѫ
ть · ꙗзыкы въ
зг҃лѭть новы
въ рѫкахъ зми
ꙗ възьмѫть
аще и съмьрть
но чьто испиѭ
ть · ничьто же
ихъ не врѣдить
на недѫжьны
ꙗ рѫкы възло
жѧть · и съдра

б

ви бѫдѫть г҃ь
же ис҃· по гл҃ани
и ѥго къ нимъ
възнесе сѧ на не
бо и сѣде · одеснѫ
ѭ ба҃ они же и
з̆шьдъше · про
повѣдашѧ вь
сѫдоу г҃оу поспѣ
шьствоуѭщоу ·
и слово оутврь
жаѭщоу · послѣ
дьствоуѭщии
ми знамении
аминъ ⁘ · —

Примітки. 27. **шъдъ** замість **шьдъ**. 44. **шъдъ** замість **шьдъ**. 82–83. У слові **оутврьжаѭщоу ж** замість **жд**.

249 зв.

а

Л. II, 1–20
Въ дьни онъ ·
изиде повелѣ
ниѥ отъ кеса
ра аѵ̆госта ·
написати
вьсѫ вьселѥнѫ
ѭ се написани
ѥ · пьр̆воѥ бысть ·
владѫщоу сури
ѥѭ куриниоу
и идѣахѫ вьси
написать сѧ
къжьдо въ свои
градъ възиде
же иосифъ отъ

б

галилеа из гра
да назареѳь
ска · въ иоудеѭ ·
въ градъ давы
довъ · иже нари
цаѥть сѧ виѳле
ѥмъ · занѥ же бѣ
аше отъ домоу
и отъ отьчьстви
ꙗ дв҃два · напи
сати сѧ · съ мари
ѥѭ обрѫченоѭ
ѥмоу женоѭ · сѫ
щеѭ · непраздь
ноѭ бысть же ·

ѥгда бꙑста тоу ·
испълнишѧ сѧ
дьниѥ родити

250

а

ѥи и роди с҃нъ
свои пьрвѣнь
ць · и повитъ
ѥго и положи и
въ ꙗслехъ за
нѥ не бѣ има
мѣста въ оби
тѣль и пастоу
си бѣахѫ въ то
и же странѣ бъ
дѧще · и стрѣгѫ
ще · стражѫ но
щьнѫѭ · о ста
дѣ своѥмь и се
а҃нглъ г҃нь · ста
оу нихъ и сла
ва г҃нꙗ осиꙗ ѩ
и оубоꙗшѧ сѧ

б

страхъмь вели
ѥмь · и рече имъ
а҃нглъ не боите
сѧ · се бо благовѣ
стоуѭ вамъ · ра
дость великѫ · ꙗ
же бѫдеть вьсѣ
мъ людьмъ ꙗ
ко роди сѧ вамъ
дьньсь · сп҃съ ѥже
ѥсть х҃ъ г҃ь въ гра
дѣ давꙑдовѣ
и се вамъ зname
ниѥ обрѧщете
младеньць по
витъ · лежѧщь
въ ꙗслехъ и въ
незаапѫ · бꙑсть

250 зв.

а

съ а҃нгломъ мъ
ножьство вои
н҃бсьнꙑихъ ·
хвалѧщиихъ
б҃а и г҃лѭщии
хъ слава въ вꙑ
шьнихъ б҃оу и
на земли миръ ·
въ ч҃лвцѣхъ бла
говолѥниѥ и
бꙑсть · ꙗко оти
дошѧ отъ нихъ
на н҃бо а҃нгли · и
ч҃лци пастоуси
рекошѧ дроугъ
къ дроугоу · прѣ
идѣмъ оубо до
виѳлеема и ви

б

димъ г҃лъ сь бꙑ
въшии · иже г҃ь
съказа намъ
и придошѧ по
двигъше сѧ и
обрѣтошѧ ма
риѭ же иосифъ
и младеньць
лежѧщь въ ꙗ
сльхъ видѣ
въше же · съка
зашѧ о г҃лѣ · г҃ла
нѣемь · о отрочѧ
ти семь и виси
слꙑшавъше ди
вишѧ сѧ · о г҃ла
нꙑхъ отъ пастоу
хъ къ нимъ ма

251

а

риꙗ же · вьсѧ съ

блюдааше гл҃ы
си сълагаѭщи
въ ср҃дци своѥ
мь и възвра
тишѧ сѧ па
стоуси · славѧще
б҃а · о вьсѣхъ ꙗ
же слышашѧ
и видѣшѧ · ꙗко
же гл҃ано бы
сть къ нимъ ⁘ —

Примітки. 10. У слові **куриниоу** кінцеве **оу** замість **ѫ**. 40–41. **въ обит҃ѣль** – так у рукописі; має бути **въ обит҃ѣли**. 49. **оу** замість **въ**. 96–97. **въ ꙗсльхъ** – так у рукописі; пор. вище **въ ꙗслеꙗхъ**. 101. **виси** – так у рукописі; потрібно **вьси**.

274 зв.
а
Л. XI, 1–13 Въ врѣмѧ оно ·
пристѫпль
ше къ ис҃оусоу
оученици
ѥго рѣшѧ
ѥмоу г҃и наоу
чи ны молити
сѧ · ꙗко же иоанъ
наоучи оучени
кы своꙗ рече
же имъ ѥгда мо
лите сѧ гл҃ите
Оч҃е нашь иже ѥ
си на нб҃сехъ · да
свѧтить сѧ и
мѧ твоѥ · да при
деть цр҃ьствиѥ
твоѥ · да бѫде
275
а
ть волꙗ твоꙗ ·
ꙗко на нб҃си и на
земли · хлѣбъ
нашь насѫщь
ныи · даждь на
мъ дьньсь · и о
стави намъ дъ
лъгы нашѧ · ꙗ
ко и мы оставлꙗ
ѥмъ дълъжъ
никомъ наши
мъ и не въведи
насъ въ напа
сть · нъ избави
ны отъ неприꙗ
зни и рече къ
нимъ · къто отъ
васъ имать дроу
б
гъ · идеть къ нѥ
моу полоунощи ·
и речеть ѥмоу
дроуже · даждь ми
въ заимъ три
хлѣбы · ѥльма же
дроугъ ми приде
съ пѫти къ мънѣ ·
и не имамъ чесо
положити прѣ
дъ нимъ и тъ и
зъѫтрыждоу отъ
вѣщавъ речеть
не твори ми троу
да оуже двьри
затворены сѫть ·
и дѣти моѩ съ мъ
ноѭ на ложи сѫть ·
275 зв.
а
не могоу въста
ти дать тебѣ

гл҃ѭ же вамъ аще
не дасть ѥмоу въ
ставъ · занѥ ѥсть
дроугъ ѥмоу · нъ
за безочьство ѥ
го · въставъ дасть
ѥмоу ѥлико трѣ
боуѥть и азъ ва
мъ гл҃ѭ просите
и дасть сѧ вамъ
ищате и обрѧще
те оудараите ·
и отъврьзеть сѧ
вамъ всѣкъ бо
просѧи приѥмлѥ
ть · и ищѧи обрѣ

б

таѥть · оударaѭ
щоуоумоу отъ
врьзеть сѧ кото
рааго же отъ васъ
оц҃ь въспросить

сн҃ъ свои хлѣба ·
еда камень пода
сть ѥмоу или
рыбы · еда въ ры
бы мѣсто пода
сть ѥмоу змию
или аще просить
аица · еда подасть
ѥмоу скорп҄иѭ
аще оубо вы зъ
ли сѫще · оумѣѥ
те даꙗниꙗ бла
гаꙗ чѧдомъ ва

276

а

шимъ даꙗти ·
кольми паче оц҃ь
вашь съ нб҃се да
сть · дх҃ъ ст҃ыи
просѧщиимъ оу
нѥго ·:· —

Примітки. 10. У слові своꙗ ꙗ зам. ѩ. 33–34. У слові неприꙗзни ꙗ зам. ѩ (?). 44. У слові мънѣ ъ замість ь. 67. У слові ищате а замість ѣ (?). 73–74. Слово оударaѭщоуоумоу – так у рукописі; треба оударѧѭщоуоумоу. 83. У слові змию буква ю замість ѭ.

283 зв

а

Л. IX, 28–36

Въ врѣмѧ оно · по
имъ ис҃ · петра
и иоана · и иꙗко

б

ва възиде на го
рѫ помолитъ сѧ
и бысть · ѥгда мо
лꙗаше сѧ · видѣ
ниѥ лица ѥго ино ·
и одѣниѥ ѥго бѣ
ло · блисцаѩ сѧ
и се мѫжа дъва съ
нимъ гл҃ѭща ꙗ

же бѣста моусеи ·
и илиꙗ ꙗвльша
сѧ въ славѣ гл҃а
ста же исходъ ѥго ·
иже хотѣаше ко
ньчати въ иер҃са
лимѣ петръ же
и сѫщаꙗ съ нимь ·
бѣахѫ отѧгъче

284

а

ни сънъмь оу
боуждьше же сѧ
видѣшѧ славѫ
ѥго · и оба мѫжа

стоꙗща съ ни
мь и бꙑсть · ѥ
гда разлѫчиста
сѧ отъ нѥго ре
че петръ къ и҃со
ви наставьни
че · добро ѥсть на
мъ сьде бꙑти
и сътворимъ
скиниѩ три
ѥдинѫ тебѣ · и
ѥдинѫ моѷсии ·
и ѥдинѫ илии
не вѣдꙑ ѥже гл҃а
б
ше се же ѥмоу гл҃ю
щоу бꙑсть обла
къ и осѣни ꙗ · и оу
боꙗшѧ же сѧ въ
шедъшема же онѣ
ма въ облакъ · и
гласъ бꙑсть изъ
облака гл҃ѩ се ѥ
сть с҃нъ мои въ
злюблѥнꙑи · то
го послоушаите
и ѥда бꙑсть гла
съ · обрѣте сѧ и҃с ѥ
динъ и ти оумъ
лчашѧ и нико
моу же не възвѣ
стишѧ · въ тꙑ
дьни ничесо же
284 зв.
а
о тѣхъ · ꙗже ви
дѣшѧ :) · ⁓

Примітки. 10. блисцаѩ сѧ – так у рукописі; у Мстиславовому Євангелії блистаꙗ сѧ. 18–19. иерсалимѣ – так у рукописі; треба иероусалимѣ. 40. У слові гл҃ю ю зам. ѭ. 42. Третє слово ꙗ зам. ѩ (?).

294
б
Слава тебѣ г҃и ц҃рю н҃бсьнꙑи · ꙗко съподо
би мѧ написати еѵ҃глие се · почахъ же е
писати · въ лѣ҃т · ҂ѕ҃·ф҃·ѯ҃д· а оконьча
хъ е въ лѣ҃т · ф҃ ѯ҃ е҃· Написахъ же еѵ҃г
лие се · рабоу б҃жию нареченоу сѫщоу
въ кр҃щении иосифъ · а мирьскꙑ остро
миръ · близокоу сѫщоу изѧславоу кънѧ
294 зв.
а
зоу · изѧславоу же кънѧзоу тогда
прѣдрьжѧщоу обѣ власти · и о҃ца свое
го ꙗрослава · и брата своего володимира ·
самъ же изѧславъ кънѧзь · правлꙗа
ше столъ о҃ца своего ꙗрослава къıевѣ ·
а брата своего столъ порѫчи правити ·
близокоу своемоу остромироу новѣ
городѣ. Мънога же лѣ҃т · дароуи б҃ъ съ

тѫжавъшоумоу Еѵ҃лие се · на оутѣ шение мъногамъ д҃шамъ кр҃стиꙗ ньскамъ · даи емоу г҃ь б҃ъ бл҃ние ст҃ы хъ · еванг҃листъ · иї҃оана · маⷮѳеа · лоукъı · марⷦ · и ст҃ыхъ прао҃ць · Авра ама · и їсаⷶка · и їꙗкова · самомоу емоу · и подроужию єго ѳеофа нѣ · и чѧдомъ ею · и подроужиемь чѧдъ єю · съдравьствоуите же мъ нога лѣⷮ · съдрьжѧще пороучениѥ

б

своє ⁘ **АМИНЪ** ⁘ —

АЗЪ ГРИГОРИИ ДИ

ꙗкоⷩ · написахъ Еѵ҃лие є · да иже го разнѣє сего напише · то не мози зазьрѣти мьнѣ грѣшьникоу · почахъ же писати · мⷭца · октѧⷠ · к҃а · на памѧⷮ · илариона · А око ньчаⷯ · мⷭца · маиꙗ · въ · в҃і· на паⷮ · єпифана ⁘ молю же вьсѣхъ по читаѭщихъ · не мозѣте клѧ ти · нъ исправльше · почитаите Тако бо и ст҃ы апл҃ъ паулъ гл҃е ть. Бл҃те · А не кльнѣте ⁘

АМИНЪ ⁘ —

ПІДПИС АННИ ЯРОСЛАВІВНИ
1063 РОКУ

Дочка великого князя київського Ярослава Мудрого Анна (між 1024 і 1032 – близько 1075) була одружена з французьким королем Генріхом I (1008 – 1060). Уже вдова, вона підписалася кириличними літерами під латиномовною грамотою 1063 року, яку видали від імені її неповнолітнього сина короля Франції Филипа I (1052 – 1108). Зберігається в Національній бібліотеці в Парижі (колекція з Пікардії, т. 294, док. 38). Фотокопію підпису опублікував Ю. Ф. Карський у кн. «Славянская кирилловская палеография» (Л., 1925 (2-е вид. – М., 1979). – С. 125). Ю. Ф. Карський писав, що підпис відбиває тодішнє французьке звучання латинського *Anna regina* «Анна королева» (див. ще: *Мельников Е. И.* К вопросу о звуковом значении буквы ъ в древнерусской подписи 1063 года // Slavia. – R. 27. – Seš. 4. – Praha, 1959. – S. 507–515). У другому слові дехто вбачає пропуск фрикативного приголосного [*г*]. Публікується за знімком у праці Ю. Ф. Карського.

АНА РЪИНА

НАПИС НА ТМУТОРОКАНСЬКОМУ КАМЕНІ 1068 РОКУ

Восени 1792 року на Таманському півострові знайдено мармурову плиту, на одній із граней якої виявлено напис у два рядки, що містить пряму дату – 1068 рік. У ньому йдеться про те, що тмутороканський князь Гліб, син чернігівського князя Святослава, по замерзлому морю міряв відстань від Тмутороканя до Корчева (**Кърчєва**; нині – Керч). Звідси й назва пам’ятки. Текст публіковано й коментовано багато разів. Висловлено навіть необґрунтовані сумніви в автентичності епіграфеми. Непідробленість напису довела А. О. Мединцева в спеціальній праці: *Медынцева А. А.* Тмутараканский камень (М., 1979); тут наведена і основна література про пам’ятку.

За фотографією й прорисом А. О. Мединцевої транскрибуємо текст:

† ჻ въ лѣто ·҂ѕ҃ ф҃. о҃ ѕ҃ інᷣ ѕ҃ глѣбъ кнѧзь мѣрилъ мⷪ

по ледꙋ ѿ тъмꙋтороканѧ до кърчева ·҂і҃ и ·҂д҃· сѧже

Примітки. 1. Літера **ѕ** написана всередині букви **о**. Дата 6576 – від створення світу (1068 рік по Різдві Христовім). За нею – скорочення **ін**(**д**)[**икта**]. Кінець напису відбитий, тому немає кінцевого складу в слові **м**(**о**)[**рє**]. 2. Місто **Кърчєвъ** існувало на території сучасного м. Керч у Криму. Буквами позначено цифри 10000 і 4000. Через пошкодження плити немає двох кінцевих букв у слові **сѧжє**[**нъ**], тобто «сяжнів».

НАПИС-ГРАФІТО XI СТ. (70-ТІ РОКИ?) ПРО КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА ЯРОСЛАВОВИЧА

Графіто виявлено в центральному нефі на другому від вівтаря південному хрещатому стовпі. Вперше опублікував С. О. Висоцький (*Высоцкий С. А.* Древнерусские надписи Софии Киевской XI – XIV вв. – Вып. 1. – К., 1966. – С. 41–42). На думку дослідника, епіграфема стосується великого князя київського Святослава Ярославовича (що з його ім’ям пов’язані Збірники 1073 і 1076 років). Помер князь 27 грудня 1076 року. Напис дуже пошкоджений.

Публікуємо перші два рядки за фотокопією С. О. Висоцького, звіреною з оригіналом.

Д҃ лета кънѧжилъ сватославъ
м҃цѧ мартвъ дьнь роуга в[ъда]на

Примітки: 1. В імені князя в початковому складі помилково написано **а** замість **ѧ** або **ꙗ**. 2. Перед словом **м҃цѧ**, можливо, повинне бути число. У такому разі складне сплетіння літер можна читати **марта въ дьнь**. 3. Останнє слово ушкоджене, але читається досить упевнено як **въдана**.

ЗБІРНИК СВЯТОСЛАВА 1073 РОКУ

Збірник Святослава 1073 року, або Святославів збірник 1073 року, після Остромирового Євангелія належить до найдавніших слов'янських книг, що мають пряму дату. Видатна пам'ятка мови, книжкового мистецтва, живопису. Це великий рукопис на пергамені in folio, який налічує 266 аркушів (532 стор.). Написаний уставом, у два стовпці. Протограф пам'ятки – переклад із грецької мови на старослов'янську візантійського збірника IX або початку X ст., здійснений на півдні Славії, найімовірніше, на замовлення болгарського царя Симеона (в одному зі списків у післямові наведений цей антропонім). Збірник 1073 року переписаний у Києві; названий за іменем великого київського князя Святослава (1073 – 1076), яке в пам'ятці зафіксоване чотири рази: на мініатюрі з зображенням Святослава з родиною; в похвалі князеві Святославові, вміщеній на початку та в кінцевій частині книги; в післямові писця Йоана (Івана). При цьому варто зазначити, що в похвалі в кінці книги ім'я Святослава написане (це тепер остаточно доведено) по вискобленому. Одні дослідники припускають, що первісно тут було написано ім'я болгарського царя Симеона, інші – ім'я старшого брата Святослава, київського князя Ізяслава. Мабуть, спочатку було написано похвалу князеві за післямовою дяка Йоана, а потім її повторено на початку книги й пишно оздоблено.

Збірник – середньовічна енциклопедія, що містить твори церковних письменників IV – IX століть, у тому числі Отців Церкви, на найрізноманітніші теми, пов'язані з християнським віровченням, виписки з Біблії тощо. У Збірнику 1073 року є й чимало творів на світську тематику, зокрема трактат Георгія Хировоска «О образѣхъ». Нині відомо 22 списки (більшість – східнослов'янські) Збірника, однак всі вони відрізняються від книги 1073 року й між собою. Пам'ятку відкрили 1817 року П. М. Строєв та К. Ф. Калайдович у бібліотеці Воскресенського монастиря біля Москви (нині м. Істра). Тепер вона зберігається в Державному історичному музеї в Москві – шифр: Син. 1043 (Син. 31-д; до 1920 року книга зберігалася в Синодальній бібліотеці в Москві). Уперше фотолітографічним способом повністю видана в Санкт-Петербурзі 1880 року обмеженим тиражем (360 примірників). Чудове факсимільне видання Збірника 1073 року побачило світ у Москві 1983 року під назвою: «Изборник Святослава 1073 года / Факсимильное издание». У комплекті з ним вийшла книжка «Изборник Святослава 1073 года / Научный аппарат факсимильного издания», в якій вміщено наукові дослідження пам'ятки та основна література про неї. Уривок зі Збірника Святослава 1073 року наводимо за факсимільною публікацією 1983 року.

Варто зауважити, що в Збірнику 1073 року значки ˆ та ˃ над літерами переважно вказують на йотацію голосного, м'якість приголосного та на пропуск редукованого голосного. Привертає увагу знак ` над літерою ϼ. Так, можливо, передано палатальність приголосного.

23
б

г О ст҃ыихъ и мирьскыихъ
шести съборѣхъ :-
Пьрвыи съборъ бысть оусе
лєныꙗ въ никеи съшь
дъшиихъ сѧ · т҃ıи · стыи
хъ о҃ць· при кѡнстанти
нѣ великааго црс҃тва · є
моу же старѣишии бѣ
шѧ селвестръ папа римь
скыи· митрофанъ кѡн
стантинѧ града · але
ѯандръ алеѯандрьска
аго · еустаѳии антио
хииа · макарии · ероуса
лимьскыи · на ариа попа

23 зв.
а

алеѯандрьскааго· хоу
лꙗшта бж҃иє слово· акы
зьданиє и иносоущь
на о҃цю · и ꙗко же бѣ ино
гда єгда не бѣ славѧⷮша·
єго же извьргъши про
клꙗ съ єдиномысльни
кы єго · с҃на же єдино
сѫштьна · и събезнача
льна о҃цю · и б҃а истина
и творьца всѣхъ право
вѣрьнѣ оуставивъ· о
брази же и ст҃оуж па
схоу · праздьновати
намъ · по дьржимоуоу
моу обычаѭ :-

ıа Отъ христоса даже и до
пьрвааго · събора · т҃ıи ·
лѣтъ бы · в҃ :-
Въторыи съборъ бысть
въ кѡнстантинѣ гра
дѣ · р҃н ст҃хъ о҃ць · при
ѳеодѡсиа великааго
црс҃твѣ· ємоу же бѣша
старѣишии · тимоѳе
и алеѯандрьскыи · дьр
жа и намѣстьє · дама
сово папы рьмьскаа
го· и мелетии антио

б

хиискыи · и курилъ и
ероусалимьскыи · и
григории богословьць ·
на македониꙗ єпіскѡ
па константинѧ гра
да· хоулꙗшта ст҃ыи доу
хъ · акы зьданиє ино
соуштьна · о҃цю и с҃ноу·
єго же извьргъ проклꙗ
съ тѣмь же и савелиꙗ
и аполинариꙗ· ст҃ыи
же дх҃ъ бѣ соушть · жи
вотворивъ · и єдиносоу
штьнъ о҃цю и с҃ноу · про
повѣда приближивъ
къ положеноуоумоу отъ
никеискыихъ о҃ць · съ
логъ о ст҃ѣемь дс҃ѣ · єже
господьствьныи· и жи
вотворьныи и прокоє :-

Примітки. 25. В останньому слові лігатура **н** із **н**. 34. Очевидно, після слова **бы** пропущено дату; літерне позначення **в҃** указує на другий собор, про який ідеться далі. 43. Написання **рьмьскааго**, мабуть, помилкове; потрібно **римьскаарго**.

160
б
Ѳеѡдоритово ѿтъ цѣ ⁘
льбьныи҆хъ ⁘ ⁘
Въ є҆гѵ҆птѣ мно
го нѣколико и҆здра
и҆лю поживъшѫ
врѣмѧ и҆ злыꙗ
нравы тоземь
ць прии҆мъшѫ и҆ жрь
ти коумиромъ и҆ бѣ
сомъ
160 зв.
а
ѿтъ тѣхъ навы
къшѫ и҆грати и҆ пл҃
сати и҆ гоусльми м҃
сикии҆скыи҆ми
глоумити сѧ и҆ въ
ты нравы вълѣ
зъша свободити
въсхотѣвъ б҃ъ нъ
не всѣмъ жрьти ни҆
пакы лъжеи҆мені
тыи҆мъ є҆гѵ҆пть
скыи҆мъ б҃омъ
нъ томоу тъчьѭ ·
є҆ѭптьскыꙗ при
носити богы · б҃га
бо творѧхоу прѣже
и҆ волъ є҆гоупта · не
и҆ ѡ҆вьчѧ · и҆ козоу и҆
голоубицѫ · и҆ грьли
цѫ · и҆ и҆ны прино
сы не ꙗ҆домыхъ ни҆
нечистыи҆хъ нари
цаѥмыхъ · да не тꙋ
жѧть оу҆бо · а҆кы обы
чаи҆ тѣхъ всѣхъ въ
збранениꙗ мьни
мыи҆мъ богомъ·
ѿтъ рече жрьти · се
бѣ же жрьти законъ
б
оу҆стави ѥмоу же прь
вѣѥ сами клањахоу
сѧ · ѿтъ надъзмль
ныи҆хъ · волъ и҆ козꙋ
и҆ ѡ҆вьцѫ · а҆ ѿтъ пти
ць и҆ грълицѫ и҆ голꙋ
бь жьрти же немо
шти ради жьроушти
и҆хъ попоусти въ чь
томаꙗ же ѿтъ нихъ·
заклати же пове
лѣвъ · да ѿтъ зака
ланиꙗ навыкноу
ть· б҃ъ не мнѣти жь
ромыи҆хъ · да не сего
дѣлѧ и҆ свинаꙗ мѧ
са възбраньхоу ѣ
сти· и҆мь же то тъчь
ѭ є҆гѵ҆птѣне ѣдѧ
хоу и҆нѣхъ ѡ҆кы б҃ъ
въздьржѧште сѧ
нечистоты бо ты мь
нѣти законооу҆ста
вивъ ꙗ҆сти повелѣ
боготворимаꙗ а҆кы
ѿтъ нихъ ѣдома
да не жрьтвьнааго
оу҆бо и҆ гоусльнааго
гласа трѣбоуꙗ б҃ъ
жьрьти повелѣ · и҆ ѥ
ръганы и҆грати нъ
немошти и҆хъ смо
трѧ и҆ ветъхыꙗ вр
ды и҆сцѣлѧꙗ· то та
ко оу҆стави ⁘

Примітки. 23. У першому слові пропущено букву **г**; це вказує на гортанний характер звука в мові писця. 26. Помилково написано **є҆гоупта · не** замість **є҆гоу҆птѧне**. 41. У слові **надъзмльныи҆хъ** помилка; потрібно **надъземльныи҆хъ**.

162
а

ꙃ҃ѕ Каꙗ ї ли колика соуть ⁛ божьствьнааго илиꙗ ⁛ ꙗ и иелисеꙗ · ꙗже ⁛ въ доусѣ дѣиства· ⁛ Илиꙗ оубо седмь ство ри дѣиствъ ꙗже сѫ ть си · а҃ три лѣтъ на веде бездъждье · в҃· моуцѣ въздрастени е малѣ и масло мно го сътвори · г҃· отро ка въдовича въскрѣ си · д҃· огнь съ небе се сънесе на жрьтвꙋ· е҃· дъждь съведе · ѕ҃· и ѿгньмь пѧтьдесѧ тьныꙗ старѣиши ны съ областиѭ по пали · з҃· иеръданъ роздѣли · елисеи же ді · а҃· иеръданъ роздѣ ли · в҃ · исцили непло дьныꙗ и оумарѧѭ штиꙗ воды · г҃· дѣти роугаѭшта сѧ дъвѣ ма медвѣма погоу би · мв҃· д҃ · рѣкоу во дамъ наведе въ бе здъждье · тоуиждє и побѣдоу тѣмь на моавиты сътвори въ · е҃· масла мало на множьство въздра сти· бештадъ женѣ чада родити створи· ·ѕ҃· того оумьръша въскрѣси з҃ варени е съмрьтьно исцѣ ли по прѣкрьмени и съта моужь въ гла дъ хлѣбы · и҃ · и сочи вьмь малъмь ꙗко же избыти ·ѳ҃· не емана сурина отъ

162 зв.
а

проказы исцѣли· і҃ · гиезиѭ слоугоу въ неемановоу про казоу облѣче ·аі҃· же лѣзо из воды въ сплоути створи· ві҃· невидѣниемь ра тьникы облѣче · гі҃· обилье пьшени ца и ꙗчьмыка про гъна въ ратьникы створи· проповѣда въ и съмрьть не вѣ ровавъшааго ·ді҃· въ звьрженаго мрь твьца на свое тѣло въскрѣси·

Примітки. 7. У сполуці **три лѣтъ** іменник стоїть у формі родового відмінка, як і при **пѧть, шесть** тощо. 22. У слові **исцили** після **ц** написано **и** на місці **ѣ** під впливом попередньої чи наступної букви. Не виключено, що тут відбито вимову **ѣ** як звука, близького чи тотожного з [**і**]. 26. У другому слові пропущено склад; треба **медвѣдома**. 34. У написанні **бештадъ** відбито асиміляційні зміни на межі прийменника та іменника: із **без (бес) чадъ**.

214
а
р҃м ꙗко въ трии чины и ⁖
оустроѥниꙗ раздѣл ⁖
ть сѧ · съпасаѥмии ⁖
съказано ѥ въ томь ⁖
ѥже на ѥреси ⁖ ⁖ ⁖

Рече бо исаиꙗ · имь же
ѥ образъмь небо ново
и землѧ нова · ꙗже а
зъ творю · прѣбыва
ти · прѣдъ собоѭ гл҃е
ть г҃ь · тако же стане
ть сѣмѧ ваше и имѧ
ваше · и иѡаннъ въ
обавлении рече · ви
б
дѣхъ небо ново · и зе
млю новоу · и градъ
стыи иѥроусалимъ ·
новъ видѣхъ съходѧ
шть съ небесе отъ б҃а ·
оуготованъ акы не
вѣстоу моужѫ своѥ
моу · и слышахъ гла
съ великъ рекоушть ·
се храмъ б҃жии съ че
ловѣкы · и вьселить
сѧ съ ними и б҃ъ съ ни
ми боуде · изгоуби
ть отъ нихъ вьсѧкоу
сльзоу от очьѭ имъ·
и съмрьти оуже не боу
де · ꙗко прьваꙗ отъи
доша · и видѣхъ гра
дъ иѥроусалимъ · и
моушть славоу отъ
б҃а · и основаниꙗ стѣ
намъ ѥго · камениѥ
мь чьстьныимъ оу
крашена· и стьгны
златомь чистьмь акы
стьклъмь блѣштьно
мь · и црькъви въ нѥ
и не видѣхъ ꙗко г҃ь ѥ
и црькы ѥсть · и не въ
214 зв.
а
лѣзеть въ нѭ вьсѧка
нечистота · и вьсѧкъ
творѧи скарѣдьѥ и лъ
жѫ · нъ точьѭ напи
сании въ кънигахъ
жизньныихъ · игра
дъ тъ не трѣбоуѥть
слъньца · ни лоуны · да
сиꙗѭть въ неи · божи
ꙗ бо слава освѣти ѭ·
и ношть къ семоу не боу
де въ немь· г҃ь бо свѣти
ть надъ ними · и цс҃рь
ствоуѭть въ вѣкы
вѣкомъ· тъгда бо съ
подоблени житьꙗ не
бесьнааго тоу въмѣ
стать сѧ · ови бо поро
дьноуѭ пиштѫ при
имоуть · ови же стоу
ѭ землю и свѣтьль
ство града того при
имоуть · съ вьсѣми
соуштиими бл҃гыими ·
въ немь · подаѥмыи
ми отъ б҃а вьсьжде бо
сп҃съ видомъ боуде ꙗ
ко же достоиньни боу
доуть видѧштии ѥ
б
го · боудеть же разнь

ство то присвоѥниꙗ·
творѧштиихъ пло
ды · по · р҃· и иже · ѯ҃· и
л҃ · отъ нихъ же ови на
небеса възидоуть · о
ви же въ рай жити на
чьноуть· ови же въ
градѣ веселѧть сѧ· да
сего ради и рече г҃ъ въ
очи҃нѣ моѥи мнogы
обитѣли соуть· все
бо ѥ божиѥ · иже вьсѣ
мъ подобноѥ жили
ште подаѥ ⁘ ⁘ ⁘

Примітки. 2. Очевидно, пропущено букву **ѧ** (після **л**) в слові **раздѣлѧть**: на це вказує і знак пом’якшення. 25. У слові **вьселить сѧ** першу літеру **ь** написано на місці **ъ**. 39. Після літери **ч** (в слові **ч҃стьмь**) «розмито» помилково написану літеру **ь**.

250 зв.

а

рпд ıѡ҃ дамаскина о маке ⁘
доньскыихъ мс҃ци ⁘
хъ· отъ црк҃вьнааго ⁘
прѣданиꙗ ⁘ ⁘ ⁘
Гл҃ють бо или не сѫ
шта дъванадесѧ
те животы звѣ
здами на небеси про
тивьноѥ пошьсти
ѥ имоушта · слонь
цѫ же и лоунѣ · и инѣ
мъ пѧти планито
мъ · и · ı҃в· животы
прѣходѧшта · седми
той · седми же плани
тъ сѫть имена се ·
слъньце лоуна · зеѵ
с ѥрмис арис · афро
дити кронос · пла
ниты же наричѫ
ть ꙗ · имь же странъ
небесе пошьѥ^тви^ имоу

б

ть. ѥсть же по коѥмꙋ
жьдо поꙗсѫ ѥдинъ
отъ ·з҃· планитъ ·а҃·
на прьвѣѥмь и на вы
шьшимъ · кронъ · в҃·
на въторѣмь же ди
и · г҃· на третиимь же
арей. ꙋ .д҃. на четвь
рьтѣмь же слъньце ·
на пѧтѣмь же афро
дити.♀.ѕ҃. на шестѣ
мь же · ѥрмии · з҃ · на
седмѣѥмь же и долѣ
шьниимъ лоуноу ·☾
да слъньце оубо по
коѥмоу жьдо живо
тоу ходить мс҃ць · а҃·
и на дъванадесѧте
мс҃ца· оба на десѧте
миноуѥть животъ ·
ı҃в · же животъ сѫть
имена · и тѣхъ мс҃ци
а҃· овы съ мс҃ца марта
к҃а· приѥмлѥть слъ
ньце· в҃· тельць мѣ
сѧца априла· въ к҃г
д҃· ракъ . иоунѧ к҃д
є҃· львъ · їоулѧ въ кı
ѕ҃· дѣвица . аугуста

251

а

въ · к҃є · з҃· ꙗрьмъ · сете

бра въ · к҃е . и҃ . скор̾
пиос̾ · ок̾товрꙗ · к҃е·
ѳ҃· стрѣльць · ноꙗбрꙗ·
въ · к҃е· і҃. козьльрогъ·
декаврꙗ въ ·к҃е· і҃а· во
долѣиць . ꙇенъуарꙗ·
въ . к҃. в҃і· риба . феуа
враара · к҃· лоуна же по
коемоу жьдо мѣсѧ
цѧ прѣходи нижь
ши сѫшти· и въ ско
рѣ обьходѧшти· ꙗ
ко же бо аште сътво
риши· кроугъ оутрь
въ иномь кроузѣ· ж
трьнии кроугъ ма
лѣи сѧ обрѧште · та
коже и течение лоу
ньное нижьши сѫ
шти хоуждии есть
и обидеть скорѣе ⁘ ⁘
рте
М҇ци по римлѧнемъ ⁘
о различьныихъ ⁘

А марта · л҃а · сладъко ꙗ
жь и пии · в҃· апри
лѧ ·л҃· рѣпы не ѣжь
г҃ маиꙗ · л҃а· порсѧте
б
не ꙗждь · д҃. иоунѧ л҃
въ чѧсъ въторыи пи
и воды мало · е҃· иули
ꙗ · л҃а· въздьржи сѧ о
※
ѿ мнꙋгы ихъ бра шьнъ
тъ афродисии · ѕ҃· ау
гоуста · слѣза не ꙗждь
з҃ · сетемвра . л҃· млѣка
не ꙗждь · и҃· октѧврꙗ
л҃а · не ꙗждь оцьтѧна
ѳ҃· октѧбрꙗ · л҃· не мы
и сѧ часто · і҃· декѧбра
л҃а · капоусты не ꙗждь·
і҃а · иеноуара · л҃а въ ча
съ · в҃· пии вина цѣла
мало · в҃і· феуроуарꙗ
к҃и · сеукла не ꙗжь ⁘ ⁘

Примітки. 15. С. П. Обнорський та С. Г. Бархударов у другому слові сполуки **седми той** вбачають узгодження з числівником як із іменником жіночого роду. 18. Буква **с** (у слові **арис**) у факсиміле невиразна. 19. Буква **к** (у слові **кронос**) пошкоджена. 20. У першому слові в С. П. Обнорського та С. Г. Бархударова в кінці дається **и** (Зазнач. праця – С. 20), але у факсиміле читається **ы**. 21. У факсиміле у слові **странъ** кінцева буква невиразна. С. П. Обнорський та С. Г. Бархударов (Зазнач. праця – С. 20), а також В. В. Іванов, Т. О. Сумникова та Н. П. Панкратова (Хрестоматия по истории русского языка. – М., 1990. – С. 20) тут читають **ъ**. 30. Знак ꙋ, – очевидно, модифікована помилково написана **ч**: наступна літера під титлом має числове значення чотири. 33. Знак ♀ – мабуть, модифікована помилково написана буква **ч**. 36. Після другого слова в кінці рядка намальовано схематичне зображення місяця в кінці останньої чверті. 62. Привертає увагу відсутність -**ть** у словоформі **прѣходи**. 65–66. Словоформа **сътвориши**, можливо, помилкова: замість **сътворивъши** (?). 76. У факсиміле не видно титла над буквою **А** на початку рядка (**А марта**), яка має цифрове значення.

2 зв.

великыи҆ въ кнѧзихъ кнѧзь с҃то
славъ· въжделаниѥ҆мь з҃ѣло въж
делавъ · дьржаливыи҆ вдкꙿа о҆бавї
ти· покръвеныꙗ҆ разоумы въ г
лѫбинѣ· многостръпътьныхъ
сихъ книгъ · прѣмѫдраго василї
а҆ въразѫмѣхъ · повелѣ мнѣ не мꙋ
дроу вѣдию҆ · прѣмѣноу сътворити
рѣчи и҆нако · набъдѫща тожьство
разѫмъ ѥ҆го · ꙗ҆же а҆кы бъчела лю
бодѣльна· съ вьсѧкого цвѣта ѿ ани
ю҆ събьравъ а҆кы въ ѥ҆динъ сътъ. в҆ ве
льмысльноѥ҆ срдце своѥ҆ · проливаѥ҆ть
а҆кы сътъ сладъкъ · и҆зъ оу҆стъ свои҆
хъ прѣдъ болѧры· на въразоумѣ
ниѥ҆ тѣхъ мысльмъ · ꙗ҆вл ꙗꙗ҆ сѧ и҆
мъ новыи҆ птоломѣи҆· не вѣрою҆ нъ
желаниѥ҆ паче · и҆ събора дѣлꙗ҆ мно
гочьстьныи҆хъ · бжстьвьныхъ къ
нигъ всѣхъ · ими же и҆ своꙗ клѣти
и҆спълнь · вѣчьноую҆ си памѧть съ
твори · ѥ҆же памѧти виноу въсприѧти ⁘

2

⁘ бѫди христолюбивѣи҆ дши твоѥи҆ въ о҆тъмьште ⁘
⁘ ниѥ҆ вѣньцемъ непрѣбрьдомыи҆ вѣкъ вѣко ⁘
⁘ мъ а҆минъ ⁘

Примітки. Останні три рядки похвали князеві Святославові містяться, як бачимо, на 2 арк. останнього факсимільного видання пам'ятки, а початок і більшість тексту – на звороті 2 арк. Можна гадати, що первісно початок похвали був лицевим боком 2 арк.; а зворотом його – бік із зображенням Христа Спаса, над яким написано кінцеві три рядки похвали. При цьому необхідно відзначити, що дослідники Збірника 1073 року на вагомій підставі припускають, що аркуш із Христом-Спасом був вставним (*Костюхина Л. М., Шульгина Э. В.* Описание рукописи Изборника Святослава 1073 года // Изборник Святослава 1073 года / Научный аппарат факсимильного издания. – С. 60, сноска 9). 7–8. У слові мꙋдроу перша літера – лігатура м та ꙋ. 18. У першому слові пропущено склад; треба желаниѥмь. 22. У слові виноу лігатура и та н.

263 зв.

а

Ѧ коньць вьсѣмъ книга
мъ· ѻже ти собѣ не лѫбо·
того и дроугоу не твори :-:
Въ лѣто · ҂ѕфпа · написа
ӏѡннъ диакъ избо
рьникъ сь· великоуоу
моу кнѧзю стославоу :—

б

Великыи въ кнѧзьхъ
кнѧзь свѧтославъ
Въжделаниѥмь· зѣло ⁘
въжделавъ ⁘ ⁘ ⁘
Дрьждаливый владыка ⁘
ѻбавити ⁘ ⁘ ⁘
Покръвеныꙗ разоумы ⁘
въ глоубинѣ ⁘ ⁘ ⁘
Многостръпътьныхъ ⁘
сихъ кънигъ ⁘ ⁘ ⁘
Прѣмѫдрааго василѧ ⁘
въразоумѣхъ ⁘ ⁘ ⁘
Повелѣ мнѣ· ни моу ⁘
дроу вѣдиѭ ⁘ ⁘ ⁘
Прѣмѣноу сътворитї ⁘
рѣчи· инако ⁘ ⁘ ⁘
Набъдѧште тожьство ⁘
разоумъ ѥго ⁘ ⁘ ⁘
Иже акы бъчела любо ⁘
дѣльна·⁘ ⁘ ⁘
Съ вьсѧкого цвѣта псанїоу ⁘
Събьравъ акы въ ѥди ⁘
нъ сътъ ⁘ ⁘ ⁘
Въ велъмысльноѥ срь ⁘
дьце своѥ ⁘ ⁘ ⁘
Проливаѥть акы сътъ ⁘
сладъкъ ⁘ ⁘ ⁘
Из оустъ своихъ прѣ ⁘
дъ болꙗры ⁘ ⁘ ⁘

264

а

На въразоумиѥ тѣхъ
мыслемъ ⁘ ⁘ ⁘
Ꙗвлꙗꙗ сѧ имъ новыи ⁘
птолемей ⁘ ⁘ ⁘
Не вѣроѭ нъ желаниѥ ⁘
мь паче ⁘ ⁘ ⁘
И събора дѣлѧ многочьсть ⁘
ныихъ ⁘ ⁘ ⁘
Божьствьныихъ къ ⁘
нигъ вьсѣхъ ⁘ ⁘
Ими же и своꙗ полаты ⁘
испълънь ⁘ ⁘ ⁘
Вѣчьноуѭ си памѧть ⁘
сътвори ⁘
Еже памѧти винѫ въ ⁘
сприꙗти ⁘ ⁘ ⁘
Бѫди христолюбивѣ
и ѥго дши ⁘ ⁘ ⁘
Въ ѻтъмьштениѥ вѣн ⁘
цемъ ⁘ ⁘ ⁘
Блаженыихъ и стыи ⁘
хъ мѫжь ⁘ ⁘ ⁘

ЗБІРНИК СВЯТОСЛАВА 1076 РОКУ

Відомий і під іншими назвами, зокрема як Ізборник 1076 року, Ізборник Святослава. Пергаменна книга в 4^0, написана уставом в один стовпець, налічує 277 арк. (перший аркуш і зворотній бік останнього аркуша – не заповнені текстом). Текст погано зберігся, частково поновлений у XIV – XV ст. У кінці 50-их років XX ст. було здійснене оптико-фотографічне дослідження пам’ятки (Д.П. Ерастов) і переконливо прочитано багато вицвілих й нечітких місць рукопису. Оздоблення скромне. Збірник 1076 року складено в Києві на основі книг княжої бібліотеки. Містить уривки зі Святого Письма, твори Отців Церкви та ін., перекладені з грецької мови, очевидно, на півдні Славії; в окремих текстах відчутне редагування давньокиївських книжників.

Пам’ятка зберігається в Державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Санкт-Петербурзі, шифр: Эрм. 20.

Уперше Збірник 1076 року опублікував В. С. Шимановський (СПб., 1887; 1894), але незадовільно. Критичне видання пам’ятки з урахуванням оптико-фотографічного її обстеження вийшло в Москві 1965 року – «Изборник 1076 года / Изд. подгот. В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов». Тут же вміщено результати детального кодикологічного й археографічного обстеження пам’ятки та повний покажчик словоформ. Текст видано сторінка в сторінку.

За цим виданням публікуємо уривки зі Збірника 1076 року та повідомлення писця Йоана (Івана). У публікації пам’ятки в круглі дужки взято букви, надруковані у виданні на місці відсутніх у рукописі малих киноварних ініціалів; в ламані (кутові) дужки взято букви або текст, що читаються з труднощами (або зовсім не читаються неозброєним оком), читання якого, однак, перевірене або відновлене за допомогою фотоаналізу).

[...]

101 зв. **сг҃о василиꙗ како подоба**
ѥть чл҃вкоу быти: ꙮ : „ ⸗
Лѣпо ѥсть чл҃вкоу имѣти
паче вьсего житиꙗ:
да не прилежить и
мѣньи зѣло · нъ тѣле
си въздьржѧниѥ · оудо
брениѥ норовоу · гласоу
оумилениѥ ї оудобрениѥ:
ѣдениѥ и питиѥ без го
вора съ оудьржѧниѥмь · „ ⸗
Прѣдъ старьци мълчѧни
ѥ · прѣдъ моудрыими по
102 слоушѧниѥ · съ тъчьныи
ми любъвь имѣти · съ
мьньшиими лѫбъвьно
ѥ съвѣщаниѥ · „ ⸗
Отъ плътьскыихъ и любо
сластьныихъ вештии
бѣгати · мало гл҃ати · а
множѣѥ разоумѣвати[1] ·
не дьрзоу быти словъ
мь · ни прѣрѣковати въ

[1] Лігатура з *т* і *и*.

людьхъ · „ ⸗
Не скоро въ смѣхъ въпада
ти · сором҄живоу быти ·
102 зв. долоу очи имѣти а го
рѣ · не противоу отъвѣща
вати · „ ⸗
Послоушьливоу быти до съ
мьрти · троужѧти сѧ до
съмр҃ти поминати присно
страшьноѥ и въторое прї
шьствиѥ · и дн҃ь съмьрть
ныи · „ ⸗
О надежди радовати сѧ ·
молити сѧ непрѣстань
но · при вьсемь бг҃а хвалити[2] ·
(В)ъ скърбьхъ търпѣти: къ
103 всѣмъ съмѣреноу быти ·
величѧниꙗ бѣгати го
вѣиноу быти · „ ⸗
Блюсти ср҃дце отъ помы
слъ зълыихъ · събирати[3]
имѣниѥ на нб҃сьхъ · за
конъ хоронити · любити[4]
г҃а вьсѣмь ср҃дцьмь · и блї
жьнѧаго ꙗко самъ сѧ · „ ⸗
И самомоу сѧ испытати
о помыслѣхъ и о дѣлѣхъ
по всѧ дн҃и: „ ⸗
Не оплитати сѧ лихыми
103 зв. рѣчьми · и не искати жи
ꙗ лѣнивыихъ · нъ тъкъ
мо подражати ꙗ стыи
хъ оц҃ь · „ ⸗
Радовати сѧ съ исправль
шими доброноровиѥ ·
и не завидѣти · съ стра
жѫштими страдати ·
и съ плачюштиими зѣ
ло плакати сѧ · „ ⸗
Осоуженоу быт҃и неже осоу
дити · ни же поносити ѡ
браштѧюштѫ сѧ отъ
104 грѣхъ: ⁘ : „ ⸗
Николи же себе правьдьна
творити · нъ грѣшьни
ка себе имѣти прѣдъ бг҃ь
мь и чл҃вкы: „ ⸗
Оучити ненаказаныꙗ ·
оувѣштати малодш҃ьны
ꙗ: слоужити больнымъ ·
ногы свѧтыихъ оумы
вати: „ ⸗
Страньныихъ и братолѫ
бьи прилежѧти · съ ѥди
новѣрьныими миръ и
104 зв. мѣти: ⁘ : ⸗
Еретикъ члвкъ отъвраштѧ
ти сѧ · книгы прѣданы
ꙗ почитати · а въ съкръ
веныꙗ отиноудь не при
ницѧти: ⁘ : ⸗
О оц҃и и сн҃ѣ и ст҃ѣмь доусѣ
не пытати · нъ ѥдиносоу
штьноу ст҃оую троицѫ съ
дрьзновениѥмь глаго
лати: ⁘ : ⸗
Крьштѧти сѧ ѥсть лѣпо
ꙗко же приѧхомъ: и не
105 клѧти сѧ отиноудь · и не
даꙗти сребра своѥго въ
лихвоу · ни иного ничь
со же на оумножениѥ
пиштѧ: „ ⸗
Бѣгаи пиꙗньства · и отъ
печалии житиꙗ сего:
не бесѣдоуи лоуками о

---
[2] Лігатура з *т* і *и*.
[3] Лігатура з *т* і *и*.
[4] Лігатура з *т* і *и*.

тинꙋдь ни ѡ комь же
гл҇ати: ,, ⁓
И никако же послоушѧ
ти клеветаниꙗ: нъ вь
се съ испытаниѥмь:
[...]
269 **о милостивѣмь созоменѣ ·**
и о томь како даꙗи нищемоу
·р҃· рицею прииме · ,,, ⁓
Бѣ нѣкыи чл҇вкъ живы
и въ иѥроусалим<ѣ>• со
зоменъ именьмь:
тъ идыи ѥдиноѭ скво
<зѣ градъ · оузьр>ѣ нища
нага и печѧльна · и съ
влъкъ сѧ дасть <ѥмоу>
одеждю свою · и иде въ
домъ свои · и дн҇ь прѣ
269 зв. клонилъ сѧ бѣ на отъве
чериѥ: ,, ⁓
И легъ мало оусъноувъ: вї
дѣ въ сънѣ · ꙗко ѡбрѣте
сѧ въ дворьци прѣчюдь
нѣ · и въ немь бѧше свѣ
тъ безмѣрьныи чисть ·
и цвѣтове мънози раз
личьни · и садове вьсѧ
ции: ,, ⁓
И видѣхъ же ины ограды:
ꙗже бѧахоу ѡбрасли о
тъ горы до долоу · пло
270 ды доброволньныими и
красьныими · и вѣтвї
ѥ прѣклонило сѧ бѣ до
землѧ · дроугъ дгоуга
добрѣѥ: ,, ⁓
Пътицѧ же многообра
зьны сѣдѧхоу вьрхꙋ
їхъ · пѣснь поюштѧ сла
дькоу · дроуга къ дрꙋ
зѣ прикланѧюшти сѧ ·
млъчѧниꙗ не имоу
ште: ,, ⁓
Ꙗко же гласоу слышѧноу
270 зв. быти отъ землѧ до нб҇е
се · садове же колѣбаа
хоу сѧ стоꙗште въ сла
вѣ велицѣ: ,, ⁓
Источьници же течѧахꙋ
ꙗко и доуга въ красоу
стоꙗшти: , ⁓
Си же ѥмоу видѧштѫ ·
приде къ немоу нѣкы
и оуношѧ красьнъ зѣло ·
и гл҇а ѥмоу поиди въ с
лѣдь мене · онъ же иде
въ слѣдь ѥго · и придо
271 с<т>е къ стоборию золотъ[5]
мь покръвеноу · и пола
ты зѣло славьны и кра
сьны · и зьрѧштю созо
меноу тамо: , ⁓
И се изидошѧ ис полатъ
тѣхъ моужи крилати ·
свьтѧ<ш>те сѧ ꙗко и сл҇нь
це · носѧште ларѣ · д҃ · ри ·
о коѥмьждо лари слоу
жѧште ·д҃ ·,⁓
Ѥгда же прѣчюдьныꙗ ты
двьри миноваахоу анъ
271 зв. гели: ,, ⁓
Разоумѣ созоменъ ꙗко
къ немоу бѧхоу идоу
ште · и ѥгда приидоша
къ стоборию оному ·
и противоу созоменоу
сташѧ: ,, ⁓
Сънимъше <же ла>рѣ съ ши
и своихъ · и <п>оставльше

[5] Лігатура з *т* і **ъ**.

ѣ жьдаахоу нѣкоѥго
вельможѣ прити къ
нимъ · и видѣ созоме
нъ · и се моужь крась
272 нъ зѣло · и доброобра
зьнъ вельми · излѣ
зъ ис полатѣхъ прии
де къ ан҃гломъ носѧ
штиимъ ларѣ · и гл҃а
имъ: ,, ⁓
Отъкрыите ларѣ и пока
жѣте ꙗ чл҃вкоу ономоу
чьто ѥмоу хранѧть свї
тъ за ѥдинꙋ свитоу ·
зане помилова нагаа
го оньсицю: ,, ⁓
И тоу абиѥ отъкрышѧ
272 зв. ѥдинъ · отъ златыхъ о
нѣхъ ларевъ: ,, ⁓
И начѧшѧ искладати:
срачицѣ и свиты цс҃рь
скыꙗ: и оскрилы кра
сьны и различьны видѣ
ниѥмь · и простирахꙋ
прѣдъ нимь гл҃ѭште ·
воле г҃и созомени: оуго
дьна ли ти соуть прѣ
дъ очима: ,, ⁓
Онъ же гл҃ааше · нѣсмь
достоинъ ни на стѣнь
273 свитъ сихъ зьрѣти ·
кажюштемъ же имъ
свѣтьлыꙗ и пьстрыꙗ
и златыꙗ ризы · и въ
зиде число ихъ до ты
сѧштѧ: ,, ⁓
Ѥгда же показашѧ ѥмꙋ ·
ѥже гл҃еть · р҃ · рицею п
рииметь · и животъ
вѣчьныи наслѣдоу
ѥть · за ѥдиноу сви
тоу · гл҃а ѥмоу аггл҃ъ ·
тебѣ глаголю сѡзо
273 зв. мене: ,, ⁓
Се кол<и>ко ти оуготовахъ
благыихъ <за ѥ>д<иноу> с
витоу · ѥже видѣ мѧ на
га и оумилосрьди сѧ и о
блѣче мѧ · иди оу<бо> и т
<вори та>кожде и възда
сть ти сѧ · р҃ · рицею · се слы
шѧвъ со<зоменъ гл҃а ѥ>
моу страхъмь одьр<ь>
жимь и радостью гл҃а
ѥмоу: ,, ⁓
Да <тако ли> ѥсть иже ми
274 лостыню творѧть оубо
тыимъ · и гл҃а емоу еи ·
всѧкъ бо облачѧꙗи оу
богааго хс҃а облачить ·
и всѧкъ съвлачѧꙗ хс҃а
съвлачить · или накъ
рьмлѧꙗ хс҃а накръми
ть и прииметь: ,, ⁓
Се же ти заповѣдаю не р<а>
скаи сѧ николи же о ми
лостыни · ни поноси ни
штю ꙗко далъ ѥмоу ѥ
си чьто · еда въ мьзды
274 зв. мѣс<т>о соугоубоу тъште
тоу въсприимеши · <вьсѧ>
къ <бо> даꙗи мл҃стыню и
раскавъ сѧ и поносивъ
мьздоу си погоубить ·
и се слышѧвъ созоменъ ·
въспрѧноувъ и дивлѧа
ше сѧ чюдѧ сѧ видѣнию ·
и помышлѧаше гл҃ѧ
аште си тако · то и дроу

гоую дамь свитоу нищи
имъ · и въ дроугоую но
чь видѣ тъ же сънъ ·
275 И бысть милостивъ зѣло
на оубогыꙗ · ꙗко слышѧ
ти вьсѣмъ коньцемъ
землѧ · млстивоѥ ѥго
житиѥ и штедроты · ꙗ
же на всѧкомъ чл҃вцѣ:
и бысть ȣгодьнь бгу и
члвкомъ: ,, ⸗
Иже всхочеть самоволь
ствъмь и льготою бе
с троуда спсти дшѭ
свою · млстынею можеть
спсти ѭ милоуꙗи бо
275 зв. н<иш>тѧ бгу въ заимъ да
<ѥ>ть · и сѣꙗи съ блгсл<о>
влениѥмь і съ блгслвле
ниѥмь пожьнеть жиз
нь вѣчьноуѭ: ,, ⸗
Ꙗко же самъ гъ[6] въ ѥуанге
лии глеть · Блжни мило
стивии ꙗко ти помило
вани боудоуть: бгу
<же> нашемоу слава і нынѧ
Коньчѧшѧ сѧ книгы сиѧ
роукою грѣшьнааго и
о<ана> · избьрано из мъ
276 ногъ книгъ кнѧж<ихъ>[7]
иде же криво братиѥ
исправивъше чьтѣте
блгсловите а не кльнѣ
т<е:> <аминъ>[8]
Кончѧхъ книжькы сиꙗ
въ лѣт <҂ѕ ф п д ·>[9] лѣто ·
при стославѣ кнѧ
зи роусьскы зе
млѧ: ами
нъ

---

[6] В рукописі так – гъ.

[7] Кінець слова (кнѧж<ихъ>) промазаний настоєм дубового горішка, читається дуже важко і озброєним оком.

[8] Кінець слова (аминъ) читається лише озброєним оком: вицвіло чорнило.

[9] Дата <҂ ѕ ф п д ·>) в плямі від настою дубового горішка, яким була промазана для відновлення вицвілого чорнила. Озброєним оком видно, що ***п*** переправлена в рукописі на ***н***.

АРХАНГЕЛЬСЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ 1092 РОКУ

Короткий апракос. Пам’ятка в 4° налічує 178 пергаменних аркушів, заповнених в один стовпець. Первісна книга збереглася не в повному обсязі (особливо значні втрати на початку). Найдавніша частина кодексу – арк. 1–177 – написана трьома почерками. Перший писець (арк. 1–76 зв.) – невідомий; другий переписувач (арк. 77–175) залишив своє ім’я – **Мичько** (**Мичька** ?) на 175 аркуші; третій писець (арк. 175–177) – пресвітер Петро (?), який подав дату завершення переписування Євангелія: 6600 рік, тобто 1092 рік по Різдві Христовому. Орфографію Мичка характеризують пропуски букв **ъ**, **ь** (на місці занепалих редукованих голосних – справжніх, етимологічно виправданих та гаданих), які він позначає двома крапками над наступними приголосними (можливо, дві крапки – результат модифікації до невпізнання паєрка). Арк. 177 зв. заповнено почерком XIII/XIV століть, а підшитий до книги арк. 178 – почерком XII ст. Оздоблене киноварними ініціалами старовізантійського типу. Над киноварною заставкою (арк. 123) написано: **а люба заставице искаже пю.** Абсолютна більшість заголовків та календарних вказівок написані киновар’ю.

Пам’ятка зберігається в Державній російській бібліотеці в Москві, шифр: М. 1666. Рукопис привезено з Архангельська (звідси й назва Євангелія) та куплено в Москві 1877 року. У 1912 році пам’ятку видано в Москві способом трикольорової фотоцинкографії з повною імітацією оправи й кожної сторінки: «Архангельское евангелие 1092 / Изд. Румянцевского музея». За цією публікацією наводимо уривки з пам’ятки (написані 1-м і 2-м почерками). Використано транслітерацію Л. П. Жуковської, яка підготувала пам’ятку до видання (див. публікацію «Архангельское Евангелие 1092 года: Исследования, древнерусский текст, словоуказатель» (М., 1997)). Із лінгвістичних досліджень пам’ятки варто відзначити статтю П. П. Бузука «Про мову найдавнішої української євангелії» (Записки Історико-філологічного відділу УАН. – К., 1927. – Кн.12. – С. 1–11).

76 зв.

Сѫ(б҃)· сыроп҃ѫ еу҃а· ѿ мат҃ѳ гла҃. м҃в :·–

Мт. VI 1–2, 6–13

Рече г҃ь вънимаите мл҃тынѧ ваша·
не творите предъ чл҃вкы· да видими
ими бѫдете· аще ли же ни мъзды не и-
мате ѿ оц҃ѧ вашего иже есть на нб҃сь-
хъ· ѥгда бо твориши мл҃тыню· не въ-
стрѫби предъ собою· ꙗко оупокрыти·
творѧть въ съньмищихъ· и въ сть-
гнахъ· да прославѧть сѧ ѿ чл҃вкъ·

аминъ гл҃ю вам· въсприимѫть мь-
здоу свою· ты же егда молиши сѧ въ-
ниди въ клѣть твою· и затвори двь-

76

Мт. VI ри своꙗ· и помолисѧ оц҃ю твоемѫ
въ таинѣ· и оц҃ь твои видѧи тѧ́ въ
таинѣ· въздасть тебе ꙗвѣ· молѧ-
ще же сѧ не лихо гл҃ѣте́· ꙗко и ꙗ-
зычьници· мьнѧть бо сѧ ꙗ́ко
въ мънозѣгл҃ании своемь оу́-
слъıшани бѫдѫть· не подобите-
сѧ оубо имъ· вѣсть бо оц҃ь вашь
ихъ же трѣбоуете· прѣже про-
шениꙗ вашего· сице оубо молите
сѧ въı· Оч҃е нашь иже еси на нб҃сх҃ъ·
да ст҃итьсѧ имѧ твое· да придеть
цр҃ствие твое· да боудеть волѧ тво-
ꙗ· ака на нб҃си и на земли· хлѣбъ на-
шь на соущьнъıи дн҃ь· даи нам дн҃ь·
и остави намъ дългъı нашѧ· ꙗко и
мъı оставлѧемъ дължьникомъ
нашимъ· и не въведи насъ въ напа-
сть· нъ избави нъı ѿ неприꙗзни·
ꙗко твое есть цр҃тво· и сила и сла-
ва оц҃а и сн҃а и ст҃го дх҃а въ вѣкъı амин҃·

77

[...] Сб҃оу· а҃· по҃· и ст҃го ѳе-

ѡдора ⁘ еу҃а ⁘ ѿ марка ⁘

М. II, 23–27 Въ оно вре҃· хожаше Іс҃ъ въ соуботоу· скво
зѣ сѣꙗниꙗ· и начаша оученици е-
го поуть творити· въстьргающе
класъ· и фарисеи гл҃ахоу емоу
видиши ли что си творѧть· въ соу҃· е-
го же не достоить· и гл҃аше имъ· нѣс-
те ли николи же чли· что сътвори дв҃д
егда требова· и възалка сѧ самъ· и и-
же бѧхоу съ нимь· како вънидоша
въ храмъ бж҃ии· при авиаѳарѣ ар-

хиереи· и хлѣбы предьложениꙗ съ-
нѣсть· ихъ же не достоꙗаше ꙗсти
тъкмо иереомъ· и дасть и соущии-
мъ съ нимь• и гл҃аше имъ• соубота
чл҃вка ради бы· а не чл҃вкъ соуботъı
ради• тѣмь г҃ь ѥсть сн҃ъ чл҃вчь соуботѣ
М. III, и въниде пакы въ съньмище· и бѣ
1–5 чл҃вкъ тоу и роука ѥго бѣ соуха· и на-

77 зв.

М. III зираахоу ѥго· аще въ соуботоу ицѣ-
лить ѥго· да възгл҃ють на нь·
и гл҃а чл҃вкоу имоущюоумоу соу-
хоу роукоу· стани посредѣ ихъ· и
гл҃а имъ· что достоить въ соуботоу·
добро ли сътворити· или зло сътвори-
ти·дш҃ю съпасти ли погоубити· Ѡ-
ни же мълчахоу· и възрѣвъ на нѧ съ
гнѣвъмь· скьрбѧ о окаменении
срдць ихъ· и гл҃а чл҃вкоу· простьри роу-
коу свою· и простре· и оутвьрдисѧ роу-
ка ѥго цѣла· акы дроугаꙗ·
Й. I, Не ·а· стхъ прркъ ⁘ єу· ѿ Iѡна ⁘
44–52 Въ оно вре· въхотѣ I҃с изити въ гали
лею· и ѡбрѣте филипа и гл҃а ѥмоу· и-
ди по мнѣ· бѣ же филипъ ѿ виѳь-
саидъı града· андреова и петрова·
обрѣте филипъ нафанаила· и гл҃а
ѥмоу· ѥго же писа мосии въ законѣ
и прроци· обрѣтохомъ і҃са· сн҃а иѡси-
фова· иже ѿ назареѳа· гл҃а ѥмоу
Й. I наѳанаилъ· ѿ назареѳа можеть
ли что добро быти· гл҃а ѥмоу фили-
пъ· приди и вижь· видѣвъ же і҃с на-
ѳанаила· идоуща къ собѣ· гл҃а ѥмꙋ
се въ истиноу и҃литѣнинъ· въ нѥ-
мь же льсти нѣ· гл҃а ѥмоу наѳанаи-
лъ· како мѧ знаѥши· ѿвѣща і҃с и рече
ѥмоу· преже даже не възгласи тебе фи-
липъ соуща подъ смоковию видѣхъ

тѧ· ѿвѣща нафанаилъ и гл҃а ѥмоу· равви ты ѥси сн҃ъ бж҃ии· ты ѥси цⷭ҇рь изл҃квъ· ѿвѣща іс҃ и рⷱ҇е ѥмоу· занѥ рѣхъ ти· ꙗко видѣхъ тѧ подъ смоковию· вѣроуѥши и больша сихъ оузьриши· и гл҃а ѥмоу· ам҃нъ ам҃нъ гл҃ю вамъ· ѿселѣ оузрите н҃бо ѿвьрⷭ҇то· и анг҃лы бж҃иꙗ въсходѧща и съходѧща надъ сн҃а чл҃вчьскаагѡ·

80

[...] Нⷣе ·г҃· еуⷢ҇а· ѿ МАⷬ҇⁘

М. VIII, 34–39 Рⷱ҇е г҃ь своимъ оученикомъ· иже хощеть въ слѣдъ мене ити· да ѿвьржетьсѧ себе· и възметь крⷭ҇ь свои· и идеть по мнѣ· иже бо аще хощеть дш҃ю свою сп҃сти· погоуби-

80 зв.

М. VIII ть ю· а иже погоубить дш҃ю свою мене ради и еуⷢ҇алиа· тъ сп҃сеть ю· каꙗ оубо польза ѥсть чл҃вкоу· аще приобращеть· вьсь мирь а дш҃ю свою ѿщетить· ли что подасть чл҃вкъ измѣноу на дш҃и своѥи· иже бо аще постъідитьсѧ мене· и моихъ словесъ· въ родѣ семь прелюбодѣинѣмь· и грѣшьнѣмь· и сн҃ъ чл҃вчь постъідътьсѧ ѥго· ѥгда придеть въ славѣ оц҃а своѥго· съ анг҃лы М. IX ст҃ыими· и гл҃аше имъ· аминъ· 1 гл҃ю вамъ· соуть нѣции и ѿ сьде стоꙗщиихъ· иже не имоуть въкоусить съмьрти· дондеже видѧть цⷭ҇рство бж҃иѥ· пришьдъше въ сіл҃ѣ ⁘

110

[...] є҃ѵа· и҃· ѿ лоукꙑ :·—

Л. XXIII, 32–49

Въ оно вре҃м· ведена быста съ і҃смь· и на два злодѣꙗ· оубитъ· и ѥгда приведоша на мѣсто· нарицаѥмоѥ краниѥво· тоу распѧша ѥго· и злодѣꙗ· ѡвого оубо ѡ десноую· а дроугааго о шююю· і҃съ же гл҃аше· о҃че ѿпоусти имъ· не вѣдѧть бо сѧ что творѧще· раздѣ-

110 зв.

Л. XXIII

лꙗюще· рызы его· метахоу жеребиꙗ· и стоꙗхоу людиѥ зрѧще· подражахоу же ѥго к҃нѧзи· г҃люще съ ними· инꙑ ѥсть сп҃слъ· да сп҃сть и себе· аще сь ѥсть х҃съ· с҃нъ б҃жи избранꙑи· роугахоу же сѧ ѥмоу и воини· пристоуплюще· и оцьтъ приносѧще ѥмоу· и г҃люще· аще ты ѥси ц҃рь июдеискъ· сп҃си сѧ самъ· бѣ же и написаниѥ написано надъ нимь· кънигами ѥлиньсками· и римьсками· и жиⷣвьⷭкми· сь ѥсть ц҃рь иоудеискъ· ѥдинъ же ѿ обѣшенъихъ· злодѣи· хоулѧше ѥго г҃лꙗ· аще ты ѥси х҃съ сп҃си сѧ самъ и насъ· ѿвѣщавъ же дроугꙑи· прѣтѧше ѥмоу г҃лꙗ· ни ли ты боиши сѧ б҃а· ꙗко въ томъ же осоужении ѥси· да вѣ оубо въ правьдоу· достоина бо по дѣломъ наю приѥмл҃ѥвѣ· а сь нічто же зл҃а

111

Л. XXIII

не сътвори· и г҃лаше і҃сви· помѧни мѧ г҃и ѥгда придеши въ ц҃рство твоѥ· и рече ѥмоу і҃съ· ам҃нъ г҃лю тобѣ· дн҃ь съ мною боудеши въ

раи· бѣ же година акы шестаꙗ· и тьма бꙑ҃с по всеи земли· до годънъı [!] девѧтъıꙗ· и помьрче сълн҃це· и запона цр҇квьнаꙗ· раздра сѧ на двоѥ· съ въıшьнꙗго краꙗ· до нижьнꙗаго· и възглашь гласъмь великъıмь· іс҃ рече· оч҃е въ роуцѣ твои· предаю дх҃ъ мои· и се рекъ· издъше· вѣдѣвъ же сътьникъ· бъıвъшеѥ· просл҃ави б҃а гл҃ꙗ· въ истиноу чл҃вкъ сь· правьдьнъ бѣ· и вси пришьдъше народи на позоръ сь· видѧще бъıвающаꙗ· бьюще пьрси с҃воꙗ· възвращахоу сѧ· стоꙗхоу же в҃си зн҃аѥмиї ѥго· издалеча· и женъı пришьдъшаꙗ по ѥмь· отъ галилеꙗ· зрѧще сихъ ⁘

Примітки. 10. **ръıзъı** – так у факсиміле. 14. Стягнення (гаплографія) **ии** у передостанньому слові; замість **бж҃ии**. 16. Пор. **пристоуплюще** в Мстиславовому Євангелії. 21. Пропущено в флексії **-а**; потрібно **жи҃дв҃ьками**. 43. Пор. **видѣвъ же** в Мстиславовому Євангелії.

116

[...] **Въ пѧ҃к вел҃ки· нѣ҃д· на литургии ⁘— Ѿ матьѳеа ⁘⁘**

Мт. XXVII, 1–38

Въ ѡно время· съвѣтъ сътвориша· в҃си архиереи и кн҃ижьници· и старьци людьсции· на іс҃а· ꙗко да оубити ѥго· и съвѧзавъше ѥго· ведоша и предаша и поньскоуоумоу пилатоу· игемоноу· тъгда видѣ июда· предавъи ѥго· ꙗко осоудиша и· раскаꙗвъсѧ възврати ·л҃· сребрьникъ· архиереѡмъ· и старьцемъ гл҃ꙗ· съгрѣшихъ предавъ кръвь неповиньноу· они

же рекоша· что ѥсть намъ· ты оузриши· и повьргъ въ цр҃кви· сре҃брьникъ· ѿиде и шьдъ оудави сѧ· архиереи же възьмъше сре҃бро рекоша· не достоино ѥсть· въложити ѥго въ кровонъ· понѥже цѣ-

116 зв.

на кръве ѥсть· съвѣтъ же сътворьше· коупиша имь село скоудѣльниче· въ погребеньѥ страньнъıимъ· тѣмь же нарече сѧ село то· село кръви до сего дн҃е· тъгда събысть сѧ· реченое прркмь· иеремиемь гл҃ющемь· и приꙗша ·л҃· сребрьникъ· цѣноу цѣнѥнааго· ѥго же цѣниша· ѿ сн҃въ изл҃въ· и даша ꙗ· на селѣ скоудѣльничи· ꙗко же съказа мнѣ гь҃· іс҃ же ста и предь гемонъмь· и въпроси ѥго игемонъ гл҃ꙗ· ты ли ѥси цр҃ь июдеискъ· іс҃ же рече ѥмоу· ты гл҃ѥши· и егда гл҃аахоу на нь· архиереи· и старьци· ничто же не ѿвѣщаваше· тъгда гл҃а ѥмоу пилатъ· не слъшиши ли колико на тѧ съвѣдѣтельствоуютъ· и не ѿвѣща ѥмоу· ни къ ѥдиномоу гл҃оу· ꙗко дівіти сѧ игемоноу зѣло ⁘

117

Мт. XXVII на всѧкъ же дн҃ь великъ· обычаи бѣ игемоноу· ѿпоучати народоу· ѥдиного съвѧзьнꙗ ѥго же хотѧхоу имаше же тъгд҃а· съвѧзьнꙗ нарочита· нарицаѥма варава· събравъшемъ же сѧ имъ· рече имъ пилатъ· кого хочете ѿ обою· ѿпоущю вамъ· варавоу ли· или іс҃а· нарицаѥмаго хс҃а· вѣдаше бо· ꙗко зависти ради предаша

ѥго· сѣдѧщю же ѥмоу на соудищи· посл҃а къ нѥмоу жена своꙗ гл҃ющи· ничто же тобѣ· и правьдьникоу томоу· мн҃ого бо пострадахъ· дн҃ь въ сънѣ ѥго ради· архиереи же и старьци· наоустиша народъ· да испросѧть вараву· і҃са же да погоубѧть· ѿвѣщавъ же игемонъ р҃е имъ· кого хощете ѿ обою да ѿпоущю вамъ· они же рекоша варавоу· гл҃а имъ пилатъ·

117 зв.

Мт. XXVII что же сътвороу· и҃соу нарицаѥмоу х҃оу· ша вси· да распѧтъ боудеть· игемонъ же рече имъ· что же зл҃о створи· они же изл҃иха въпьꙗхоу гл҃юще· да распѧтъ боудеть· видѣвъ же пилатъ· ꙗко ничто же не оуспѣѥть· нъ паче мълва бываѥть· примъ водоу· оумы роуцѣ· преда народомъ гл҃а· неповиньнъ ѥсмь ѿ кръви сего правьдьника· въ оузрите· и ѿвѣщавъше вси людиѥ рекоша· кръвь ѥго на насъ и на чадѣхъ нашихъ· тъгда ѿпоусти имъ варавоу· і҃са же бивъ преда имъ· да ѥго распьноуть· тъгда воини игемонови по имъше і҃са на соудищи· събьраша на нь всю спироу· и съвлекоша ѥго· хламидою чьрвлѥною ѡдѣша ѥго· и исплетъше вѣньць· ѿ тьрниꙗ· възл҃ожиша на гл҃авоу ѥго· и тръсть въ десницю ѥго· и покл҃анꙗюще сѧ предъ

Мт. XXVII нимь· роугахоу сѧ ѥмоу гл҃ю· радоуисѧ ц҃рю иоудеискъ· и пл҃ьвавъше на нь възаша тръсть· и биꙗхоу ѥго по гл҃авѣ· и ѥгда пороугаша сѧ ѥмоу· съвлекоша съ нѥго хл҃амидоу· и обл҃екоша ѥго въ ризы

своꙗ· и ведоша и на распѧтьѥ· и-
сходѧще же· ѡбрѣтоша чл҃вка·
куринеиска· имьньмь симона·
семоу задѣша понести кр҃ь ѥго·
и пришьдъше на мѣсто· нари-
цаѥмоѥ голъгоѳа· ѥже гл҃ѥть
сѧ лъбово мѣсто· даша ѥмоу
пити оцьтъ съ зълчью съмѣше-
нъ· и въкоушь не хотѧше пити·
распьнъше же ѥго· раздѣлиша ри-
зы ѥго· метавъше жребиꙗ· и сѣ-
дъше стрежахоу ѥго тоу· и положи-
ша надъ гл҃авою ѥго· виноу напи-
саноу· се ѥсть цр҃ь иоудеискъ ⁘

118 зв.

Мт. XXVII тъгда распѧша съ нимь дв҃а ра-
збоиника· ѥдиного ѿ десн҃оу-
Л. XXIII ю· а ѥдиного ѿ шюю· ѥдинъ
39–43 же ѿ повѣшенъıихъ· зл҃одѣи·
хоулѧше гл҃ꙗ· аще ты ѥси хс҃ъ·
сп҃сисѧ самъ· и насъ· ѿвѣщавъ
же дроугъıи· прѣтѧше ѥмоу
гл҃ꙗ· ни ли ты боишисѧ ба҃· ꙗ-
ко въ томь же осоужении ѥси· и
вѣ оубо въ правьдоу· достоино
по дѣломъ наю· въсприѥмлѥвѣ·
а сь ничт҃о же зл҃а не сътворивъ·
и гл҃аше і҃сви· помѧни мꙗ гі҃ ѥ-
гд҃а придеши въ цр҃ство твоѥ·
и рече ѥмоу і҃с· амн҃ъ гл҃ю тобѣ·
дн҃ь съ мною боудеши въ раи·
Мт. XXVII мимоходѧщеи же хоулѧхоу ѥ-
39–40 го покывающе главами свои-
ми· и гл҃юще· оуа· разарѧꙗи цр҃ь-
къвь· и трьми дн҃ьми· съзида-
ꙗ сп҃си себе· аще сн҃ъ бж҃ии ѥси·

Примітки. 7. Слово **ведоша** написане на полі книжки. Хрестик над словом указує, після котрого слова треба читати **ведоша**. 16. Помилкове написання двох **в** у словоформі **цр҃кви**. 20. Написання **кровонъ** – помилкове; у «класичних» старослов'янських текстах **каръвана**. Пор. **корвонъ** у Мстиславовому Євангелії. 31. Можливо, що зайвий знак **и**

після **ста** має якесь відношення до слова **игемонъ**, що, однак, у пам'ятці виступає без початкового голосного. 43. Пор. **отъпоущати** у Мстиславовому Євангелії. 63. Пропущену частку **же** писець написав над рядком малими літерами. 64. **ша** – частина слова, в якому пропущено початок, пор. у Мстиславовому Євангелії: **гл҃аша всї**. 84. Недописане слово **гл҃юще**. 86. У слові **възаша** після **з** буква **а** – помилка; потрібно **възѧша**. 89. **ръızъı** – так у факсиміле. 124. Після слова **бж҃ии** витерто помилково ще раз написане слово **сн҃ъ** (примітка Л. П. Жуковської).

126 зв.

[...] **єѵ҃а· на литѵ҇р· ѿ лоукы⁘**

Л. X 38–42 **Въ ѡно вре҇м· вънидє іс҃ въ вьсь етероу· жена же нѣкаꙗ именьмь марѳа· приꙗты и въ домъ свои· и сеи бѣ сестра именьмь· мариꙗ· ꙗже сѣдъши при ногоу іс҃воу слышаше слово ѥго· марѳа же мълвѧше о мн҃озѣ слоужьбѣ· ставъши же рече· г҃и· не родиши ли· ꙗко сестра моꙗ единоу мѧ остави· слоужити ти· рьци оубо ѥи да ми поможеть· Ѿвѣщавъ же іс҃ рече ѥи· марѳа· марѳа· печеши сѧ и мълвѧше о мн҃озѣ· мр҃иꙗ бо бл҃гоую часть избра· ꙗже не ѿиметьсѧ ѿ нѥꙗ·**

Л. XI 27–28 **бы҇с же ѥгда гл҃аше се· въздвигъши гла҇с етера жена· ѿ народа рече ѥмоу· бл҃жноѥ чрево ношьшеѥ тѧ· и сьсьца ꙗже ѥси съсалъ· онъ же рече· тѣмь же блажени· слышащеи слово бж҃иѥ· и хранѧще ѥ ⁘—**

151

Л. III 2–18 **Бы҇с гл҃ъ бж҃ии къ иоаноу· захариноу сн҃оу въ поустыни· и приде въ всю страноу иоудеискоу· проповѣдаꙗ кр҃щениѥ на покаꙗниѥ грѣховъ и въ ѿпоуще-**

ниѥ· ꙗко же ѥсть писано въ кн҃игахъ сл҃овесъ исаиа пр҃рка гл҃юща· гл҃а въпьющааго въ поустъıни· оуготоваите поуть гн҃ь· правъı творите стьзѧ ѥго· вьсѧка дьбрь испълн҃ить сѧ· и вьсѧка гора и хълмъ съмѣрить сѧ· и боудоуть стръпътьнаꙗ въ права· и остриꙗ въ поути гладъдъкъı· и оузрить вьсѧка пл҃ъть· сп҃сениѥ бж҃иѥ· гл҃аша же исходѧщимъ народомъ· кр҃стити сѧ ѿ нѥго· ищадиѩ ехиднова· къто съказа вамъ· бѣжати ѿ грѧдоущааго гнѣва· сътвори-

151 зв.

Л. III те оубо плодъ достоинъ покаꙗнию· и не начинаите гл҃ати въ себѣ· оц҃а имамъ авраама· гл҃ю бо вамъ· ꙗко можеть бъ҃· ѿ камениꙗ сего въздвигн҃оути чада авраамоу· оуже бо и секъıра при корении древа лежить· всѧко оубо древо не творѧщеѥ пл҃ода добра· посѣкають ѥ и въ огнь въмещють ѥ· въпрашаахоу же и народи гл҃юще· оучителю чт҃о сътворимъ· ѿвѣщавъ же гл҃а имъ· Имѣꙗи двѣ ризи подасть неимоущоумоу· имѣꙗи брашьна тако же да творить· придоша же и мъıтаре кр҃ститъ сѧ· и рекоша къ нѥмоу· оучителю· чт҃о сътворимъ· онъ же рече къ нимъ· ничто же боле повелѣнаага вамъ творите·

152

Л. III

Въпрашаахоу же и воини гл҃юще· и мы чт҄о сътворимъ· и рече къ нимъ· никого же не обидите· ни оклеветаите· и довълни боудете оброкы вашими· чающемъ же людьмъ· и помышлꙗющемъ· вс҄ѣмъ· въ ср҄цхъ ѿ иѡанѣ· еда тъ ѥсть хс҃ъ· ѿвѣща же имъ иѡ҃нъ гл҃ꙗ· азъ оубо кр҄щаю вы водою· идеть же крѣпл҄ии мене· ѥмоу же нѣсмь достоинъ ѿрѣшити ремене сапогоу ѥго· тъ вы кр҄стить дх҃мь ст҃ъимь и ѡгн҄ьмь· ѥмоу же лопата въ роуцѣ ѥго· и потребить гоумьно своѥ· и събереть пьшеницю с҄вою· а пл҄евы съжьжеть огн҄ьмъ негасимъмь· мн҄ога же ина бл҃говѣствоуꙗ гл҃аше къ людьмъ⁘

Примітки. 3. Пор. **странoу їерданьскоую** в Мстиславовому Євангелії. 23. У другому слові літера **є** у факсиміле невиразна. Можна читати й **собѣ.** 45. Пор. **довълньни** у Мстиславовому Євангелії. 51. У другому слові титла немає в факсиміле.

162

Мц҄а то҄· въ ·ѳ҃· ст҃го пррока исаиа· и мч҄нка хрьстофѡра ⁘ еуан҄глие· ѿ лоукъы ⁘

Л. XI 1–4, 9–13

Въ оно времꙗ· придоша къ іс҃оу оученици ѥго· и рѣша ѥмоу гі҃· наоучи ны молити сꙗ·

162 зв.

Л. XI 1–4, 9–13

ꙗко же иоанъ наоучи оученикы с҄воꙗ· рече же имъ· ѥгда молите сѧ гл҃ѣте ⁘ Оч҃е нашь иже ѥси на нб҃схъ· да ст҃ить сѧ имѧ твоѥ· да придеть цр҄ствиѥ твоѥ· да бодеть волꙗ твоꙗ·

ꙗко на нб҃си и на земли· хлѣбъ нашь дн҃евьнъıи· даи намъ всѧкъ дн҃ь· и оста намъ грѣхы наша· ꙗко мы оставлꙗѥмъ· дължьникомъ нашимъ· и не въведи насъ въ напасть· нъ избави нъı· ѿ неприꙗзни ⁘

И азъ гл҃ю вамъ· просите и дасть сѧ вамъ· ищѣте и обрѧщете· тълцѣте и ѿвьрзеть сѧ вамъ· всѧкъ бо просѧи приѥмлѥть· и ищаи обрѧщеть· и тълкоущюоумоу ѿвьрзеть сѧ· котораго же васъ оц҃а· въпр̑о

163

Л. XI сить сн҃ъ твои хлѣба· еда камень подасть ѥмоу· ли рибы· еда въ рыбы мѣсто· подасть ѥмоу змию· ли аще просить ꙗицѧ· еда подасть ѥмоу скорпии· аще оубо вы зли соуще оумѣѥте даниꙗ блага дагати· чадомъ вашимъ· кольми паче оц҃ь вашь· нбсн҃ъıи· дасть дх҃ъ блг҃ъ· просѧщинимъ оу нѥго ⁘

Примітки. 11. Треба **да боудеть.** 14. Передостаннє слово недописане. Потрібно **остави**. 28. Передостаннє слово так у факсиміле: **рибъı**.

НАПИС-ГРАФІТО XI СТ. (1097 РІК ?) ПРО МИР НА ЖЕЛЯНІ

Графіто виявлено праворуч від південного давнього входу до Софії Київської. Публікатор напису С. О. Висоцький припускає, що напис зроблено 4 грудня 1097 року (*Высоцкий С. А.* Древнерусские надписи Софии Киевской XI – XIV вв. – Вып. 1. – К., 1966. – С. 24–25).

Гадаємо, що цифра-буква д҃ у другому рядку вказує на рік, тобто ҂ѕ҃.х҃.д҃ = 6604, тобто 1096 рік по Різдві Христовім. За цією датою в «Повісті временних літ» відразу починається оповідь про пропозицію тоді великого київського князя Святослава Ізяславовича і переяславського князя Володимира Всеволодовича Мономаха чернігівському князеві Олегові Святославовичу про укладення миру в присутності єпископів та ігуменів. Олег із погордою відкинув її. Тоді Святополк і Володимир розпочали проти нього війну. Олег утік до Стародубу, який князі взяли в облогу. Тому він змушений був просити миру й приїхати з братом Давидом для його оформлення, але не дотримав свого слова. Після тривалих міжкнязівських усобиць Олег зазнав ще однієї поразки в Рязані від новгородського князя Мстислава. Переможець Мстислав пожалів Олега і звернувся до нього зі словами:

не бѣгаи никано · же · но послисѧ ко братьи своеи с молбою · не лишать тебе Русьскои земли · а ꙗзъ послю къ ѿц҃ю молитсѧ ѡ тобѣ · Ѡлегъ же ѡбѣщасѧ тако створити… се же быⷭ исходѧщю лѣⷮ ҂ѕ҃·х҃·д҃· индикта ·д҃· на полы (Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку / Изд. Археогр. комиссии. – СПб., 1872. – С. 230).

Цим закінчується літописна нарація про 1096 рік. Мабуть, на цей раз Олег послухав поради й разом із князями Святополком та Володимиром уклав мир на Желяні (недалеко Києва; тепер у межах столиці України).

У наведеному вище уривку з літопису привертає увагу четвертий із половиною індикт. Л. Є. Махновець, перевівши дату з вересневого на січневе літочислення, установив, що в пам’ятці йдеться про першу половину березня 1097 року (Літопис Руський за Іпатським списком / Переклав Л. Махновець. – К., 1989. – С. 146).

Графіто публікується за фотографією зі згаданої книжки С. О. Висоцького; його звірено з самим написом у Софійському соборі.

мⷭца декембра
въ ·д҃· є соⷮворишѧ
миръ на желѧни
свѧтопълкъ воло
димиръ и ольгъ.

Примітки. 4. У публікації С. О. Висоцького (Зазнач. праця. – С. 25) помилково пропущено кінцевий **ъ** в імені **Свѧтопълкъ**.

МОЗАЇЧНИЙ НАПИС У СОБОРІ МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗОЛОТОВЕРХОГО МОНАСТИРЯ В КИЄВІ 1108 – 1113 РОКІВ

У «Повісті временних літ» під 1108 роком сказано, що князь Святополк заклав у Києві церкву святого Михаїла Золотоверху, а під 1113 роком занотовано, що благовірного князя Святополка (в хрещенні – Михайла) поховано в ній. Величний собор усередині був оздоблений фресковим та мозаїчним живописом. За тоталітаризму, в 1934 – 1936 роках собор було зруйновано. На щастя, зусиллями мистецтвознавців-патріотів частину справжніх шедеврів давнього живопису (ту, що була розкрита до початку 30-х років минулого століття) врятовано від руйнації. Більшість їх нині зберігається в одному з приміщень Софії Київської. На стіну цього приміщення перенесено монументальну мозаїку «Євхаристія» з вівтарної частини собору Михайлівського Золотоверхого монастиря. Над зображенням апостолів, яких причащає Ісус Христос, процитовані слова Спасителя, що їх Він промовив на Тайній Вечері. Напис викладено в два рядки великими буквами, з багатьма лігатурами. Євангельська цитата не дописана, бо художник поплутав у кінці тексту окремі слова, а для інших не вистачило місця. Текст напису наводимо за оригіналом, що зберігається в музейній кімнаті Софійського собору в Києві, але враховуємо автентичні знімки мозаїки, зроблені до руйнації святині й опубліковані у виданнях: *Срезневский И. И.* Древние памятники русского письма и языка (X – XIV веков) / Приложение: Снимки с памятников. – СПб., 1863. – С. 23 (№14); *Прахов А. В.* Киевские памятники византийско-русского искусства: Доклад в Московском археологическом обществе 19 и 20 декабря 1885 г. // Древности. Труды Московского археологического общества. – Т. 11. – Вып. 3. – М., 1887. – Табл. VI; *Грабарь И.* История русского искусства. – Вып. 19. [*Муратов П. П.* История живописи. – Т. 1]. – М., 1914. – С.124–125.

+ прімѣте и ꙗдите се ѥсть тѣло мое лмимое ꙁа въі въ ѡставлениѥ грѣхов

піте ѿ неѧ вьси се ѥсть кръвь моꙗ новаго ꙁавѣта і ꙁавѣта іꙁліваемаѧ ꙁа въі ꙁа

Примітки. 1. У слові **ꙗдите** лігатура **т** і **є**. У слові **ѥсть** – лігатура **т** і **ь**. У зазначених публікаціях І. І. Срезневського, А. В. Прахова та П. П. Муратова виразно читається **грѣхов**. Нині на мозаїці бачимо: **грехов**. Очевидно, при знятті мозаїки зі стіни Михайлівського Золотоверхого монастиря напис було пошкоджено і при встановленні мозаїки в окремій кімнаті Софійського собору в Києві при відновленні епіграфеми в цьому слові зроблено помилку (замінено **ѣ** на **є**!). 2. У слові **новаго** лігатура **а** та **г**. У повтореному слові **ꙁавѣта** й у сполуці **ꙁа въі** лігатура **а** та **в**.

МСТИСЛАВОВЕ ЄВАНГЕЛІЄ 1095 – 1117 РОКІВ

Євангеліє – повний апракос. Книга in 1°, написана на 213 пергаменних аркушах уставом у два стовпці. Оздоблене мініатюрами – зображеннями євангелистів, заставками, ініціалами. Заголовки читань написані золотом. Як зазначено в післямові до пам'ятки, Євангеліє переписане для сина Володимира Мономаха князя Мстислава, коли він княжив у Новгороді. На основі часу князювання Мстислава в цьому місті манускрипт датується 1095 – 1117 роками. З 1125 року Мстислав Володимирович був великим князем київським. Пам'ятка, очевидно, написана в Києві, куди після оправлення й оздоблення рукопису в Константинополі з книгою повернувся золотописець Жаден, що зазначено в записі в кінці Євангелія.

Зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Син. 1203. Під назвою «Апракос Мстислава Великого» пам'ятка повністю опублікована (з покажчиком словоформ). До видання підготували її Л. П. Жуковська, Л. А. Владимирова, Н. П. Панкратова, за редакцією Л. П. Жуковської (М., 1983). За цим виданням наводимо уривки з Євангелія та записи.

81 в

Л. XVI, 19–31
Рече г҃ь. чл(о)вкъ нѣкъıи
бѣ богатъ. и облачаа
ше сѧ въ багъраницю и чь
рвленицю веселѧ сѧ на вьсѧ
д҃ни свѣтьлъı . нищь же бѣ
нѣкто именьмь лазарь. и
же лежааше прѣдъ вратъı ѥ
го гноинъıи. помъıшл҄ѧꙗ
насъıтити сѧ отъ кроупи
ць падающиихъ отъ трапе
зъı богатааго. нъ и ѱи хо
дѧще облизаахоу гнои ѥго.
бъıсть же оумрѣти нищꙋ
оумоу и несеноу бъıти анге
лъı на лоно авраамлѥ. оу
мьре же и богатъıи и погре
боша и въ адѣ. и възведъ о
чи свои съıи въ моукахъ оу
зьрѣ авраама издалеча и
лазарѧ на лонѣ ѥго. и тъ
гда възглашь рече . о҃че а
врааме помилоуи мѧ. и по

81 г

съли лазарѧ да омочить ко
ньць пьрста своѥго въ водѣ.
и оустоудить ꙗзыкъ мои ꙗ
ко стражю въ пламени семь.
рече же авраамъ. чадо помѧ
ни. ꙗко приꙗлъ ѥси бл҃гаꙗ
твоꙗ въ животѣ твоѥмь а
лазорь тако же злаꙗ. нынѣ
же сьде оутѣшаѥт сѧ а ты
стражеши. и надъ всѣми
сими межю вами и нами
пропасть велика оутвьрди
сѧ. ꙗко да хотѧщеи миноу
ти отъсюдѫ къ вамъ не въ
змагають. ни же отъ тоу
доу къ намъ приходѧть.
рече же молю тѧ оубо о҃че. да
посълеши въ домъ о҃ца мо
ѥго. имамъ бо .е҃. братиꙗ.
ꙗко да възвѣстить имъ
да не и ти придѫть на мѣ
сто се моученꙗ. гл҃ааше
же авраамъ имоуть мѡѷ
сѣа и пр(о)ркы да послоушаю
ть ихъ. онъ же рече ни о҃че а

82 а

врааме. нъ аще к’то отъ мь
р’твыихъ идеть къ н’имъ
покаютъ’ сѧ. рече же ѥмоу а
ще мѡѷсѣа и пр(о)ркъ не послꙋ
шають. ни аще к’то отъ
мьр’твыихъ въскрьснеть.
не имоуть вѣры: ~ въ по
не(д) .з҃. не(д). еѵа(г).ѿ лꙋк: ~
Рече г҃ь. вьсѧ м’нѣ пре
Л. X, дана быша о҃ца моѥ
22–24 го. и ник’то же не вѣсть
к’то ѥсть с҃нъ тък’мо о҃ць.
и к’то ѥсть о҃ць тък’мо с҃нъ.
и ѥмоу же аще хощеть с҃нъ ꙗ
вить. и обративъ сѧ къ оу

ченикомъ ѥдинъ рече. бла
женѣ очи видѧщии ꙗже ви
дите. гл҃ю бо вамъ. ꙗко
м’нози пр(о)рци и ц(с)ре въсхотѣ
ша видѣти ꙗже вы види
те и не видѣша и слъша
ти ꙗже слышите. и не слы
шаша: ~
въ в(т)ъ .з҃. не(д). єѵа(г). ѿ лѫк: ~
Л. XI, Въ оно врѣмѧ. бысть
82 б
1–13 соущоу ісоусѫ ѥдиномоу на
мѣстѣ нѣкакомь молѧщꙋ
сѧ. и ꙗко прѣста рече нѣкы
и отъ оученикъ ѥго къ нѥмꙋ
г҃и. наоучи ны молити сѧ
ꙗко же їѡанъ наоучи оуче
никы своꙗ. рече имъ ѥгда
молите сѧ гл҃ѣте . О҃че на
шь иже ѥси на нб҃сѣхъ. да
свѧтит сѧ имѧ твоѥ. да
придеть ц(с)рьство твоѥ. да
боудеть волѧ твоꙗ ака на
нб҃си и на земли. хлѣбъ на
шь бытьнъıи дажь намъ
на всѧкъ дн҃ь. и остави на
мъ грѣхы наша ꙗко же и мы
оставлѧѥмъ всѧкомѫ дъл
жьникоу нашемоу. и не въ
веди насъ въ искоушениѥ
нъ избави ны отъ неприꙗ
зни. и рече къ нимъ кто о
тъ васъ имать дроугъ и и
деть къ нѥмоу полоуноци.
и речеть ѥмѫ дроуже дажь
ми въ заимъ .г҃. хлѣбы.
82 в.
єльма же дроугъ ми приде
съ поути къ мнѣ и не има
мъ чсо положити предъ ни
мь. и тъ изъоутрьюдоу о
тъвѣщавъ речеть. не тво
ри ми троуда оуже двьри за
творены соуть. и дѣти мо

ꙗ съ мною на ложи сѫть не могоу въстати дати те бѣ. глю҃ же вамъ. аще и не дасть ѥмоу въставъ зане ѥсть дроугъ ѥмѫ. нъ за безъочьство ѥго въставъ дасть ѥмоу ѥлико требоуѥ ть. и азъ глю҃ вамъ. проси те и дасть сѧ вамъ. ищѣ те и обрѧщете. тълцѣте и отъвьрзет сѧ вамъ. вьсь просѧи приметь. и ища и обрѧщеть. и тълкоущꙋ оумоу отъвьрзет сѧ : ~

въ сре(д) .з҃. не(д). ѥуаг. ѿ лꙋк: ~

Рече гь҃ къ оученикомъ своимъ. просите и дасть сѧ вамъ. ищѣте ї

82 г

обрѧщете. тълцѣте и отъ вьрзет сѧ вамъ. вьсь про сѧи приметь и ищаи обрѧ щеть и тълкоущоуоумѫ о тъвьрзет сѧ. котораго же отъ васъ оць҃ въпросить снъ҃ свои хлѣба. ѥда камень подасть ѥмоу. или рыбы ѥда въ рыбы мѣсто змию подасть ѥмоу. или аще просить ꙗица ѥда подасть ѥмоу скърпию. аще оубо вы зъли соуще оумѣѥте даꙗниꙗ блгаꙗ даꙗти ча домъ вашимъ. колми па че оць҃ вашь съ нбсе дасть доухъ ст҃ъ. просѧщиимъ оу нѥго: ~

[...]

96 в

соу(б) .аі. ѥуа(г) . ѿ лоук: ~

Л. XII, Рече гь҃. не боите сѧ

32–40 96 г
малоѥ стадо. ꙗко бл҃гои
зволи оц҃ь вашь дати ва
мъ ц(с)рство. продадите и
мѣнию ваше и дадите
милостъıню. сътворите
себѣ имѣниꙗ не ветъша
ющa. съкровище не оскоу
дѣѥмо на нб҃си. иде же та
ть не приближаѥт сѧ ни
тьлѧ тьлить. иде же бо ѥ
сть съкровище ваше тоу
и ср҃дце ваше боудеть. и
чресла ваша прѣпоꙗсана
и свѣтильници горѧще.
и въı подобьни чл(о)вкмъ
чающиимъ га҃ своѥго. къ
гда възвратит сѧ отъ
брака да пришьдъшоу и
тълкноувъшѫ абиѥ отъ
вьрзоут сѧ двьри. бл҃жнї
раби ти ꙗже пришьдъ
гь҃ обрѧщеть бъдѧща. а
минь гл҃ю вамъ. ꙗко пре
поꙗшет сѧ и посадить ꙗ
и миноувъ послоужить ї

97 а
мъ. любо въ въторою лю
бо въ третиюю стражю прї
деть и обрѧщеть тако бла
жени соуть раби ти. се
же вѣдите. ꙗко аще бъı
вѣдѣлъ гн҃ъ храминъı въ
къıи часъ тать придеть.
бъдѣлъ оубо бъı. и не далъ
бъı подъкопати домоу сво
ѥго. и въı боудѣте готови.
ꙗко въ нь же часъ не мьни
те. снъ чл҃(о)вчь придеть: ~
не(д) .а҃ı. ѥѵа(г) . ѿ лоѵк: ~
Л. XIV, Рече гь҃ притъчю сию.
16–24 чл(о)вкъ нѣкъıи съ
твори вечерю великѫ и

възъва мъногы. и пось
ла рабы своꙗ въ годиноу ве
черѧ рещи зъванъıимъ.
грѧдѣте ꙗко оуже готова
сѫть вьсѧ. и начаша въкꙋ
пь отърицати сѧ вьси. пьр
въıи рече ѥмѫ село коупи
хъ и имамъ ноужю изити
и видѣти ѥ. молю тѧ їмѣ

97 б

и мѧ отърочьна. и дроугъı
и рече ѥмоу сѫпроугъ воло
въ коупихъ .е҃. и грѧдоу и
скоусить ихъ. молю тѧ и
мѣи мѧ отърочьна. и дроу
гъıи рече женоу поꙗхъ и се
го ради не могоу прити. и
пришьдъ рабъ тъ повѣда
все господиноу своѥмоу. тъ
гда разгнѣвавъ сѧ гн҃ъ до
моу рече рабоу своѥмѫ изи
ди скоро на распѫтиꙗ и
стьгнъı града. и нищаꙗ
и бѣдьнъıꙗ. и хромъıꙗ и
слѣпъıꙗ въведи сѣмо. и
рече рабъ господинѫ бъı
сть ѥже повелѣ и ѥще мѣ
сто ѥсть. и рече гн҃ъ рабоу
изиди на поути и халоу
гы и оубѣди вънити. да
напълнит сѧ домъ мои.
гл҃ю бо вамъ. ꙗко ни ѥди
нъ же моужь тѣхъ зъва
нъıихъ не въкѫсить моѥ
ꙗ вечерѧ. мънози бо сѫть

97 в

зъвании. мало же избьра
нъıихъ : ~ въ по
не(д) .в҃і. не(д) . еѵа(г) . ѿ лоѵк: ~
Въ оно врѣмѧ. пристѫ
пиша нѣции къ і҃соу.
отъ садоукеи гл҃ще въ
скрьсению не бъıти.
и въпрашаахоу и. гл҃юще

Л. XX, 27–44

оучителю. мѡӱси напи
салъ ѥсть намъ аще комꙋ
оумьреть братъ. имꙑи
женѫ и тъ бещада оумьре
ть. да поиметь женоу ѥ
го братъ и въставить пле
мѧ брата своѥго. седмь оу
бо братии бѣ. и пьрвꙑи
женѫ поимъ оумьре беща
дъ. и поꙗ въторꙑи женоу
и тъ оумьре бещадъ. ї тре
тии поꙗ. тако же и всѧ се
мь оумьроша не оставль
ше чадъ. послѣжде же всѣ
хъ и жена оумьре. въ въ
скрьсениѥ оубо которааго
ихъ боудеть жена семь бо

97 г

имѣша ю женоу. и отъвѣ
щавъ і҃съ рече имъ. с҃нове
вѣка сего женѧт сѧ и поса
гають. а съподобл҃ьшеи
сѧ вѣкъ онъ оулоучити и
въскрьсениѥ ѥже отъ мьр҇
твꙑихъ. ни женѧт сѧ
ни посагають. ни оумре
ти бо по томь могоуть ра
вьни бо сѫть анг҃лмъ. и
с҃нове соуть б҃жии и въскрь
сениꙗ с҃нве соуть. ꙗко въ
стають мьртвии ї мѡӱси
съказа въ коупинѣ ꙗко же
г҃ла. г҃а б҃а авраамл҃ѧ и б҃а
исакова и б҃а иꙗковл҃ѧ . б҃ъ
же нѣсть мьртвꙑихъ нъ
живꙑихъ. вси бо томѫ
живи соуть. отвѣщавъ
ше же нѣции отъ книгъ
чии рекоша. оучителю до
брѣ рече. к томоу же не съ
мѣꙗахоу ѥго въпрашатї
ничсо же. рече же имъ ка
ко г҃лѥте х҃са с҃на сѫща давꙑ

98 а

дова . самъ дв҃дъ гл҃ть въ
книгахъ псалъмьскъıи
хъ. Рече гь҃ гв҃и моѥмоу сѧ
ди о десноую мене. донъде
же положю врагъı твоꙗ по
дъножию ногама твои
ма . дв҃дъ бо га҃ нарицаѥть
и. то како сънъ ѥмоу
ѥсть: ~

[...]

122 г

Мт. VI, 9–21

тако бо молите сѧ въı. Оч҃е
нашь иже ѥси на нб҃сѣх
да ст҃ит сѧ имѧ твоѥ. да
придеть ц(с)рствиѥ твоѥ.
да боудеть волꙗ твоꙗ ака
на нб҃си и на земли. хлѣ
бъ нашь насоущьнъıи да
жь намъ дн҃ьсь. и остави
намъ дългъı наша ꙗко и
мъı оставлѧѥмъ дължь
никомъ нашимъ. и не въ
веди насъ въ напасть нъ
избави нъı отъ лоукаваа
го. ꙗко твоѥ ѥсть цѣса
рьствиѥ и сила и слава. въ
вѣкъı аминь: ~ : ~
не(д). съıропоустьнаꙗ.
ева(г). ѿ матѳе: ~
Рече гь҃ своимъ оуче
никомъ. аще отъ
поущаѥте чл(о)вкмъ съ
грѣшениꙗ ихъ. отъ
поустить и вамъ оц҃ь ва

123 а

шь нб҃сьнъıи. аще ли не о
тъпоущаѥте чл(о)вкмъ съ
грѣшении ихъ. ни оц҃ь
вашь отъпоустить ва
мъ съгрѣшении вашихъ.
ѥгда же постите сѧ не бꙋ
дѣте ꙗко лицемѣри оу

нꙑли. просмражають бо
лица своꙗ да бꙑша сѧ ꙗвї
ли чл(о)вкмъ постѧще сѧ. а
минь гл҃ю вамъ ꙗко оуда
лѧють мьздоу свою. тꙑ
же постѧ сѧ помажи гла
воу свою елеимь. и лице сво
ѥ оумꙑи. да не ꙗвиши сѧ
чл(о)вкмъ постѧ сѧ нъ оц҃ю
твоѥмоу иже ѥсть въ та
инѣ. и оц҃ь твои видѧи
тѧ въ таинѣ въздасть те
бе ꙗвѣ. не съкрꙑваите се
бѣ съкровищь на земли
иде же чьрвь и тьлѧ тьли
ть. иде же татиѥ подъко
пають и крадоуть. съ
крꙑваите же себѣ съкро

123 б

вища на нб҃си. иде же ни
чьрвь ни тьлѧ тьлить. и
де же татиѥ не подъкопа
вають ни крадоуть. иде
же бо ѥсть съкровище ва
ше. тоу и ср҃дце ваше: ~ : ~

124 а

* * *

соубота. ст҃го поста.
въ ню же бꙑваѥть па
мѧть. ст҃го мч҃нка ѳе
ѡдора. алл(ѹ)га. правь
дьник. еѵа(г). ѿ марка: ~
M. II, 23–26 Въ оно врѣмѧ. хожаа
ше іс҃ъ въ соуботꙑ
сквозѣ сѣаниꙗ. и
начаша оученицї
ѥго поуть творити въсть
рзающе класꙑ. и фарисѣ
и гл҃аахоу ѥмоу. вижь что
творѧть оученици твои
въ соуботꙑ ѥго же не досто
ить. и гл҃ааше имъ. нѣ

сте ли чьли что сътвори
дв҃дъ. єгда требова и въ
заалка самъ и иже бꙗахꙋ
съ нимь. како вълѣзе въ
домъ бж҃ии при авиаѳа
рѣ старѣишинѣ жьрьчь
стѣ. и хлѣбы предложе

124 б

ныꙗ изѣ ихъ же не достоꙗ
аше ѣсти нъ тъчию жьрь
цемъ. и дасть и соущиимъ
съ нимь.

[...]

216 в

Мт. XVI, 1–3 Въ оно врѣмѧ. пристꙋ
пльше фарисеи къ і҃сѹ
и садоукеи въпроси
ша и искоушающе
знамениє съ н҃бсе показа
ти имъ. онъ же отъвѣща
въ рече имъ вечероу бывъ
шю г҃лєте ведро. погараю
ть бо н҃бо. и на оутриꙗ д҃нь
зима. погарають бо др҃ж
хлоуꙗ н҃бо. лицемѣри. ли
це н҃бсьноє вѣсте расоужа
ти знамении же времень
Л. IV, 24–26 нынихъ не можете. право
г҃лю вамъ. ꙗко никотеры
и же пр(о)ркъ приꙗтьнъ єсть
въ о҃чьствии своємь. въ и
стиноу же г҃лю вамъ. ꙗко
многы въдовица бѣша.
въ д҃ни илиины въ из҃ли.
єгда заключи сѧ н҃бо .г҃. лѣ

212 г

та. и .ѕ҃. м(с)ць. ꙗко бысть
гладъ великъ по всеи зе
мли. и ни къ єдинои же
ихъ посъланъ бысть и
тъкмо въ сарефѳоу сидо
ньскоую къ женѣ въдови

Й. VI, 30–33

ци. гл҃аша ѥмоу иоудѣи.
коѥ оубо твориши знаме
ниѥ да видимъ и вѣроу и
мемъ тебѣ. что дѣлаѥ
ши. оц҃и наши ѣша ман
ноу въ поустꙑни ꙗко же ѥ
сть писано хлѣбъ съ нб҃се да
сть имъ ꙗсти. рече же и
мъ іс҃ъ. амин. амин. гл҃ю
вамъ. не мѡуси дасть ва
мъ хлѣбъ съ нб҃се. нъ оц҃ь
мои даѥть вамъ хлѣбъ съ
нб҃се истиньнꙑи. хлѣбъ
бо бж҃ии ѥсть съходѧи съ
нб҃се. и животъ даꙗ мирꙋ:
: — аминь: —
Гі҃ бе҃ оц҃ь нашихъ. авраамовъ иса
ковъ иꙗковль. и сѣмене ихъ правь
дьнааго. [съподобивꙑи мѧ грѣшьна
213 а
аго раба своѥго алексоу написати сиѥ еу
ангелиѥ] бл҃говѣрьноуоумоу и хрь столю
бивоѡмоу. и бг҃мь чьстимоомоу кнѧ
зю ѳеѡдороу. а мирьскы мьс тисла
воу. въноукоу соущю вьсеволожю а сн҃оу
володимирю. князю новъгородь скоу
омоу. иже съвьрши сиѥ еуа(г)ѥ на бл(с)вни
ѥ прѣс҃тѣи чс҃тѣи вл(д)чци на шеи бц҃и.
даи же ѥмоу гь҃ бъ҃ мл(о)сть свою и наслѣ
диѥ ц(с)рства нб҃сьнааго. и дъл голѣ(т)но
кнѧжениѥ и съ всѣми своими
аминь: ~

Вы же бра(т)ѥ почитающе въ сиѥ
еуа(г)ѥ. а
ще (к)де криво налѣзете. то ис
правивъ
ше чьтѣте же а не кльнѣте. азъ
бо грѣ
шьнъıи рабъ алекса написахъ сие
еуа(г)
ѥ. снъ лазоревъ. прозвутера
⁛
ѡчи спси кнѧзѧ нашего ѳеѡдора.
мъ
ногы лѣт. а мирьскы мьсти
слава: ~
жадѣнъ пьсалъ : ~

Азъ рабъ бжии недостоинъıи хоу
дъıи грѣ
шьнъıи. съпьсахъ памѧти дѣлѧ.
црж
нашемоу и лѫдемъ о съконьчаньи
еуа(г).
ѥже бѧшеть казалъ мьстиславъ
къ
213 б
нѧзь. хоудомоу наславоу. и возивъ
црю городоу и оучинихъ хими
петъ. бжı
ѥю же волею възвратихъ сѧ исъ
црѧ.
города. и съправихъ вьсе злато
и сре
бро и драгъıи камень. пришедъ
къıѥ
воу. и съконьча сѧ вьсе дѣло.
м(с)ца авгу
ста. въ .к. цѣноу же еѵангелиꙗ
сего
ѥдинъ бъ вѣдаѥ азъ же
хоу
дъıи наславъ. много троуда подъ
ꙗхъ и печали [...]

НАПИС НА ЗМІЙОВИКУ («ЧЕРНІГІВСЬКА ГРИВНА») КІНЦЯ XI АБО ПОЧАТКУ XII СТ.

Змійовиками називають давні металеві медальйони-амулети – обереги від хвороб, на яких містилися зображення християнських святих та переплетених змій, а також заклинання й молитовні звертання.

Найдавніший із них – золотий круглий (до 7 см у діаметрі) змійовик, знайдений 1821 року на р. Білоус (притока Десни) в с. Білоусова Чернігівського району в 17 верстах від Чернігова (звідси – розповсюджене іменування пам’ятки «чернігівська гривна»). Імовірно, змійовик належав князеві Володимиру (у святому хрещенні – Василь) Мономахові, що до 1095 року князював у Чернігові й у 1078 – 1094 роках полював в околицях цього міста, де й міг під час полювання загубити амулет. Пам’ятка зберігається в Державному Ермітажі в Санкт-Петербурзі.

Круговий напис на змійовику публікуємо за фотографією пам’ятки в праці *Б. О. Рибакова* «Русские датированные надписи XI – XIV веков» (М., 1964. – Табл. XXXIV) (Археология СССР. Свод археологических источников. – Вып. Е 1 – 44) та статті *Т. В. Ніколаєвої* «Змеевики с изображением Феодора Стратилата как филактерии преимущественно для воинов» («“Слово о полку Игореве” и его время». – М., 1985. – С. 344).

+ ги помоѕи рабоу своѥмꙋ василигѫ амин

Примітки. У першому слові пропущено титло. У третьому слові буква **ρ** має незвичний вигляд. В імені-антропонімі за допомогою знаків **г** та **ѫ** передається буква **ѭ** (юс великий йотований).

МІНЕЯ XI СТ.
(МІНЕЯ ДУБРОВСЬКОГО)

Уривки зі Службової мінеї (на червень) XI ст. зберігаються в Державній публічній бібліотеці ім. М. Щедріна в Санкт-Петербурзі (шифр: F. п. I. 36). Названа за прізвищем відомого збирача рукописів П. Дубровського (*Е. Э. Гранстрем.* Греческие параллели к гимнографическим текстам «Минеи Дубровского». – Русский язык / Источники для его изучения. – М., 1971. – С. 27 – 43; транслітерація, *И. Х. Тот.* Минея Дубровского. – Dissertationes slavicae. – Sectio linguistica. – T. XVII. – Szeged, 1985. – С. 109–128; транслітерація, фотокопії, бібліографія).

Подаємо за фотокопією в праці І. Х. Тота з урахуванням попередніх транскрибованих публікацій.

пѣ҃ ·ѳ҃· ирмо҃ ⁖
Камень нерѫкосѣченыꙗ горы · отъ несѣкомы
ꙗ ти дв҃ца · крайоугольнъ отъсѣче сѧ х҃ъсъ
въкоупивъ · растоѧштий сѧ естьствѣ тѣмь
веселѧште сѧ · тѧ бц҃е величаемъ
Нынѧ съ блаженыихъ съборы • и съ ликы же мѫ
ченикъ · ꙗко прѣсвѣтьлъ · страстий си съвъ
дварꙗ сѧ · и съвеселѧ сꙗ вѣньць носѧ · прѣ
стоиши желаемоумоу ѳеодоре ⁖ ⸗
На нб҃сноую высотоу възиде · о земьныихъ
не родивъ · иже оноумоу коньцю си · сподоби
сѧ его · коньчьнѣе же желаньный ѳеодорѥ
постигноувъ възвесели сѧ ⁖
дино тѧ невидимо слово • плътию страда оу
мьръша · мч҃нкъ моудръ и любивъ · бесъмь
ртие твое оулоучева · въ нб҃сьныихъ веселѧ
сѧ · вьсѣмь творьче вьсемогый ⁖ ||
Имыи оу бг҃а дьрьзновениѥ · ꙗко добли и моудръ
мч҃нкъ · хвалѧштиимъ тѧ любъвию съгрѣ
шениꙗ ослабоу испроси · отъ страстий же и
скьрбий вьсѧ ны избавлѧй ⁖ ⸗
Плътию прити въсхотѣвъ • оукрасивыи вьсѧ
слъвъмь • въ тѧ въселивъ сѧ • единоу прѣч҃стѣ

ишоу вьсѣхъ о брѣтъ • и бц҃ю показавъ истинѫ
чиста дв҃о мт҃и : ⸗

(6–6 зв.)

Примітки. 3. Тобто хс҃ъ «Христос». 18. Написання дьрьзновениѥ, очевидно, є результатом «контамінації» давньорусьукраїнської форми дьрзновениѥ та старослов'янської дрьзновениѥ; форма добли – наслідок звукової зміни сполуки ь + и: добль и > добли и.

на стихо̑ · ве̑р · глас ·е҃· по̑· радоуи сѧ : ⸗

Радоуи сѧ озареное око · чистаꙗ доброде
тели и обитѣль · свѣтильникъ вьсѣхъ
свѣтлыи · свѣтозарьнаꙗ мълнии · чьсть
наго и бж҃ьствьнаго въ истиноу дх҃а · гласъ
словесе пришьствьѥ проповѣдавыи пишталь
бж҃ьствьнаꙗ · поюштаꙗ неиздреченьнаꙗ стъ
лпъ не подвижимыи · црк҃вьноѥ основаниѥ ка
мень многоцѣньныи · камычьць не расѣкомы
и · апл҃омъ слава · блж҃не иждо и похвала · хв҃и
послати дш҃амъ нашимъ подати велию ми
лость: ⸗ на ст҃инѣ· за̑· гл҃а ·и҃· по̑· о̑ преслав: ⸗

(13)

Примітки. 3. Написання обитѣль можна трактувати як результат впливу слів, що в їхньому складі маємо ѣ перед ним – добродѣтели та після нього – свѣтильникъ, однак не виключено, що перед нами один із перших випадків фіксації так званого «нового» ѣ на місці є перед складом, у якому занепав слабкий ь.

сѣ̑· гл҃а ·д҃· по̑· скоро вари: ⸗

Исходить дн҃ь слово гласьно · възъпиꙗ · оугото
вайте поуть истовыи хж҃ боу нашемоу · привли
жи во сꙗ црс҃твиѥ нб҃сьноѥ · сътворите поклоне
ниѥ · истиньнааго плода · подвигнѣмъ сѧ
оубо тъшташте сѧ въ вѣчьныи животъ ·

ина · по̑ · оудиви сѧ иосифъ: ⸗

Чоудо съвыше страшьно приѥмлеть изл҃ь · ꙗко
въноутрь црк҃ве · захариꙗ бо҃у слоужа таиноу
съвьршааше · анг҃лъ къ немоу глашаюштоу

г҃лаа́ше · родиши с҃на паче надежда своѥꙗ́ · мъ
нози же въздрадоуꙗ́ть сѧ ѻ́трочати · ражда
ю́штоу сѧ ѻ́ пришьствии· самъ бо сице наста
вить люди г҃нѧ: ⁓
Ꙗ́ко с҃лнце свѣтьло · и́щрева ѥ́лисавеѳина · въ
сиꙗлъ ѥ́сть намъ · захарии́нъ с҃нъ · и оч҃е ра
здрѣшаѥ́ть неглашениѥ́ · и вьсѣмъ лю́дьмъ
дьрьзновениѥ́мь многъмь · оу́правите въ
пиꙗ́ г҃нѧ поути · ибо тъ придеть
къ не ѻ́братѧштимъ сѧ · его же про
повѣда и́ѡ́ане · помоли сѧ да сп҃сеть насъ: ⁓

ина· с҃в· гла҃ ·е҃· по҃· съ безнача: ⁓

и́щрева пр҃рка · показавъша сꙗ бж҃иꙗ · отъ не
плодъве свѣтило мирови пришьдъше · пѣснь
ми да похвалимъ · х҃въ крьститель и́ побѣдо
носьна страстьника · прдт҃чѫ іѡ́ана · моли
ть бо сꙗ г҃ви помиловати сѧ д҃шамъ нашим: ⁓

ина· гла҃ ·и҃· по҃· повелѣное т: ⁓

Захариѥ́въ плодъ · неплодъви цвѣтьць роди сѧ
дньсь намъ · ѻ́бѣштаниимь с҃тыи ιωанъ прѣ
дътеча г҃нь · играꙗ́ же въ ложеснѣхъ м҃терьни
хъ · ꙗвлѧѥ́ть и́ преже рожьства · зижителѧ
вьсѣмъ показа · неи́здреченно бж҃ье · и сп҃сь
ноѥ́ ꙗвлениѥ́ · сего вьси почьтѣмъ: ⁓
Радоуи́ сѧ оч҃е и м҃ти весели сѧ · ꙗко пр҃рка на
земли родиста · дн҃ь и́зъ ѻ́бѣтованиꙗ непло
ды · младеньць дои́ть крс҃тлѧ · и́ радоуеть
сѧ · рожьствъмь твои́мь и́ереи́ · г҃лѧ ꙗзыкъ
мои раздрѣши сѧ · твои́мь пришьствиимь
на земли · свѣтилѣ велика свѣта · оле чоу
до преславьно: ⁓

(15–15 зв.)

Примітки. 15, 23 Написання и́щрева – асиміляція з до ч, тобто из чрева. 15. Написання ѥлисавеѳина – гіперизм із ѳ замість т. 18. У формі дьрьзновениѥ́мь – контамінація живомовної дьрзновениемь та старослов'янської дрьзновениемь. У слові многъмь – пропуск ъ у слабкій позиції, замість мъногъмь. 27. нашим – пропуск кінцевого слабкого ъ. 33. неи́здреченно – пропуск слабкого ь після н.

НАПИС-ГРАФІТО XI СТ.
ПРО СМЕРТЬ ЄПИСКОПА БІЛГОРОДСЬКОГО ЛУКИ

Напис відкрито в давній південній галереї Софійського собору в Києві на стовпі з зображенням св. Онуфрія (*Высоцкий С. А.* Древнерусские надписи Софии Киевской XI – XIV вв. – Вып. 1. – К., 1966. – С. 45). С. О. Висоцький датує графіто 1089 – 1091 роками (Зазнач. праця. – С. 46–47).

Публікується за фотографією С. О. Висоцького. Текст звірено з оригіналом у Софії Київській.

мц҃ⷭа авъгоуста въ
к҃в престави сѧ рабъ
бж҃ии лоука еп҃ⷭпъ бж҃ⷧе
ны бѣлогородьскыи

Примітки: 4. У транслітерації С. О. Висоцького (Зазнач. праця – С. 45) помилково **ъ** замість **ь** в слові **бѣлогородьскыи**.

ПСАЛТИР XI СТ.
ІЗ ВОРОЖИЛЬНИМИ ПРИПИСКАМИ ТОГО Ж ЧАСУ
(БИЧКОВСЬКИЙ ПСАЛТИР)

Манускрипт XI ст. розміром у 4^0, написаний на пергамені уставом. У давнину, розгортаючи біблійні Книги, особливо Книги пророків та Псалтир, люди прагнули на основі цих текстів дізнатися про долю, майбутнє, події, що чекають на них, перспективи здійснення їхніх намірів тощо. Факт ворожіння на Псалтирі відзначив, наприклад, князь Володимир Мономах у своєму відомому повчанні дітям. В окремих рукописних Псалтирях під псалмами написано відповіді на загадані питання. Їх містить і Псалтир, уривки з якого публікуємо.

Спершу в науці були відомі 8 (9 ?) аркушів пам’ятки з колекції російського археографа й бібліографа О. Бичкова (1818 – 1899), які опублікував І. І. Срезневський. Вони зберігаються в Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі, шифр: Q.n. I. 73. Основна частина рукопису – 135 арк. зберігається в монастирі св. Катерини на Синаї, шифр: Slav.6; вона є продовженням «бичковської». Самого початку пам’ятки й досі не знайдено.

Фотокопії «синайської» частини разом із фотографіями «бичковської» опубліковані в книзі: Saint Catherine’s Monastery, Mount Sinai An Early Slavonic Psalter from Rus’. Volume One: Photoreproduction / Edited by Moshé Altbauer with the collaboration of Horace E. Lunt. – Cambridee, Massachusetts, 1978. За цією публікацією наводимо уривки з «синайської» частини Псалтиря. Уривок із «бичковської» частини подаємо за фотокопією, що її опублікував дослідник пам’ятки І. Товт у щорічнику «Dissertationes slavicae…» / Материалы и сообщения по славяноведению. – VIII. – Szeged, 1972.

Дослідники відзначають, що краї рукопису дуже забруднені. На фотокопіях у таких місцях текст читається погано або його зовсім не видно. У зв’язку з цим використовуємо видання І. І. Срезневського («Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. – № XLII: Псалтырь без толкований русского письма XI века (с гадальными приписками»). – СПб., 1876. – С. 38–62).

У виданні М. Алтбауера «бичковська» й «синайська» частини Псалтиря мають окремі пагінації. Їх зберігаємо, позначаючи першу літерою Б, а другу – літерою С.

І. І. Срезневський відзначив, що рідке чорнило давньоруського писця подекуди важко прочитати, тому якийсь серб у XIII ст. обвів окремі букви й цілі рядки. У виданні «бичковських» аркушів Псалтиря дослідник передав такі фрагменти курсивом. За І. І. Срезневським такі місця з явно сербськими мовними рисами також друкуємо курсивом.

4 зв. Б

сл҃а· ѱа · · двдвъ ка ⁘ ⌐

Бе҃ бе҃ въньми ми въскоую остави мѧ
далече отъ сп҃сениѩ моѥго словеса гр҃ѣ
хопадении моихъ ⁘ ⌐
Бе҃ мои възовоу въ дн҃ь и не оуслы
шиши
И нощию не въ безоумиѥ мнѣ ⁘ ⌐
Ты же въ ст҃ѣмь живеши хвала из҃лва
На тѧ оупъваша оц҃и наши ⁘ ⌐
Оупъваша и ӥзбавилъ ꙗ ѥси ⁘
Къ тебе възъваша и сп҃сли сѧ соуть ⌐
На тѧ оупъваша и не постъıдѣша сѧ ⁘
Азъ ѥсмь чрьвь а не чл҃вкъ ⁘
Поношениѥ чл҃вкъмъ и оуничьжьниѥ
людьмъ ⁘ ⌐ ѿ печали въ радос придеть ⁘

5 Б

Вьси видѧщии мѧ пороугаша ми сѧ ⁘
Гл҃аша оустьнама и покываша гла
вою ⁘ ⌐
Оупова на га҃ да избавить и ⁘ ⌐
И сп҃сеть и аще хощеть ⁘ ⌐
Ꙗко ты ѥси истъргыи мѧ ищрева ⁘
Оупъваниѥ моѥ отъ сьсьцю матере
моѥѩ ⁘ ⌐
Къ тебе привьрженъ ѥсмь из ложеснъ ·
Отъ оутробы мт҃ре моѥѩ бъ҃ мои ѥсі Ты : ⌐
Не отъстоупи отъ ме[не] ꙗко скьрбь близь ⁘
Ꙗко нѣсть помагаѩи ми ⁘ ⌐
Обидоша мѧ тельци мнози ⁘ ⌐
И оуньци тоучьни одьржаша ме
Отъврьзоше на ме оуста своꙗ ⁘
Ꙗко львъ въсхъıщаѩ и рикаѥ ⁘
Ꙗко вода излиꙗхъ сѧ и разидоше
се кости моѥ ⁘
Бисть ср҃дце моѥ ꙗко воскь
таѥ· по ср҃ѣд чрѣва моѥго ⁘ ⌐

5 зв. Б

И исъше акы скоудѣль крѣпость ⁘ ⸗
И ѩзыкъ мои прильпе грътани моѥмь ⁘ ⸗
И въ пьрсть см҃рти съведе мѧ ⁘ ⸗
Ꙗко обидоша мѧ пси мнози ⁘ ⸗
И съборъ злобивъıихъ осѣде мѧ ⁘ ⸗
И пригвоздиша роуцѣ мои и нозѣ мои ⁘ ⸗
И ищьтоша вьсѧ кости моѩ ⁘ ⸗
Ти же съмотриша мѧ и презьрѣша мѧ ⁘ ⸗
Раздѣлиша себе ризы моѩ
И о матизмѣ моѥи меташа жребиѩ ⁘ ⸗
Ты же г҃и не оудали помощи твоѥѩ отъ
мене ⁘ ⸗
И на застоуплениѥ моѥ призьри ⁘ ⸗
Избави отъ ороужиѩ д҃шю мою ⁘ ⸗
Изд роукы пьсьѩ иночадоую мою ⁘ ⸗
Сп҃си мѧ отъ оустъ львовъ ⁘ ⸗
Отъ рогъ ѥдинорожь съмѣрениѥ моѥ ⁘ ⸗
Повѣмь имѧ твоѥ братьи моѥи ⁘ ⸗
И и посредѣ ц҃рве въспою тѧ ⁘ ⸗
Боıащии сѧ г҃а въсхвалите и ⁘ ⸗

6 Б

Вьсе сѣмѧ иѩковле прославьть и ⁘ ⸗
И оубоить же сѧ отъ него вьсе сѣмѧ из҃лево ⁘ ⸗
Ꙗко не оуничьжи ни негодова м҃лтвы нищаго ⁘
Ни отъвратилъ же ѥсть лица своѥго отъ
мене ⁘ ⸗
И ѥгда възывахъ къ немоу оуслыша
ше мѧ ⁘ ⸗
Отъ тебе похвала моѩ въ ц҃рви
исповѣмь ти сѧ ⁘ ⸗
Обѣты моѩ въздамь предъ боѩщиимї
сѧ ѥго ⁘ ⸗
Ѣдѧть нищии насытѧть сѧ ⁘ ⸗
И въсхвалѧть г҃а възискающии ѥго ⁘ ⸗
Жива боудоу срдцѩ ихъ въ вѣкы вѣкоу
Помѧноуть сѧ и обратѧть сѧ къ г҃оу вси
коньци землѩ ⁘
И поклонѧть сѧ предъ нимь вьсѧ отьчь
ствиѩ ıазыкъ ⁘ ⸗

Ꙗко г҃ѥ цр҃ьствиѥ и тъ обладаѥть ꙗзыкꙑ
ѣша и поклониша сѧ вьси тоучьнии земли
6 зв. Б
Прѣдъ нимь припадоуть вьси съходѧще
и въ землю ⁘ ⸗
Ддш҃а моѧ томоу живеть и сѣмѧ моѥ по
работаѥть ѥмоу ⁘ ⸗
Възвѣстить г҃ви родъ грѧдꙑи ⁘
И възвѣстѧть правьдоу ⁘ ⸗
Людьмъ родмъщимъ сѧ ꙗже сътвори г҃ь·

Примітки. 14. Елемент **-ьниѥ** подаємо за транслітерацією І. І. Срезневського, бо на фото нічого не можна вчитати. 15. **Ѿ печали въ радо҃ придеть** – ворожильна приписка. 29, 32. Під наведеною буквою **ѥ** в кінці рядка видно сліди літери **ѧ**. 45. Можливо, **о иматизмѣ**, пор. гр. ἱματισμός. 63. В останньому слові у публікації І. І. Срезневського надруковане титло. На фотокопії цього знаку не видно. 82. Пор. друге слово в Болонському Псалтирі: **рождьшиимъ**.

30 зв. С
пс҃мъ· дв҃двъ· н҃ ⁘
Помилоуи мѧ б҃е по велицѣи мл҃о
сти твоѥи · и по многꙑмъ ще
дротамъ твоимъ· оцѣсти беза
кониѧ моꙗ ⁘ ⸗
Наипаче омꙑи мѧ отъ безакони
ѧ моѥго · и отъ грѣха моѥго очи
сти мѧ ⁘ ⸗
Ꙗко безакониѧ моѧ азъ знаю и
грѣхъ мои предъ мною ѥсть въ
иноу ⁘ ⸗
Тебе ѥдиномоу съгрѣшихъ и зло
ѥ предъ тобою сътворихъ ⁘ ⸗
Ѩко да оправьдиши въ словесь
хъ своихъ · и препьриши вьньгда
соудити ти ⁘ ⸗
Се бо въ безаконии зачатъ ѥсмь
и въ грѣсѣхъ роди мѧ мт҃и моꙗ
Се бо истиноу възлюбилъ ѥси безвѣ
стьнаѧ и таинаѧ премѹдрости твоѥ
ѧ ѩвилъ ми ѥси ⁘ ⸗
блазнь имать дѣло твоѥ ⁘

31 С

Окропиши мѧ оусофъмь и очищю
сѧ омъıеши мѧ и паче снѣга оу
бѣлю сѧ ⁘ ⸗
Слоухоу моемоу даси радость и ве
селие · въздрадоують сѧ кости
съмѣренъıѧ ⁘ ⸗
Отъврати лице ое отъ грѣхъ моï
хъ · всѧ безакониѧ моѧ оцѣсти ⁘ ⸗
Срдце чисто съзижи въ мнѣ бе · и
дхъ правъ обнови въ оутробѣ моеï
Не отъвьрзи мене отъ лица твое
го· и дха стго твоего не ѿими ѿ мене
Въздажь ми радость спсениѧ тво
его· и дхмь влдчьньмь оутвьрди мѧ
Наоучю безаконьнъıѧ поутьмъ тво
имъ · и нечьстивии къ тебе обрадѧть с
Избави мѧ отъ кръвии бе бе спсениѧ
моего · въздрадоуеть сѧ ѧзъıкъ
мои о правьдѣ твоеи ⁘ ⸗
Ги оустьнѣ мои отъвьрзеши оуста
31 зв. С
моıа възвѣстѧть хвалоу твою ⁘ ⸗
Ѩко аще бъı въсхотѣлъ жьртвѣ далъ
бъıхъ оубо олокавтоматъı не блговоліш:
Жьртва боу дхъ съкроушенъ срдцѧ съ
кроушена и съмѣрена бъ не оуничь
жить ⁘ ⸗
Оублжи ги блговолениемь твоимь
сиона · и да съждижють сѧ стѣнъı
иерлмьскъıѧ ⁘ ⸗
Тъгда блговолиши жьртвоу правьдѣ
възношение олкавътоматъı ⁘ ⸗
Тъгда възложать на олтарь твои телцѧ :

Примітки. 22. **блазнь имать дѣло твое** – ворожильна відповідь, а не частина псалма. 29. У фотокопії зовсім не видно двох букв початку третього слова – **твое** або **свое**. 38. У дієслові помилка; кінцевої літери після букви **с** не видно; треба: **обратѧть сѧ**. 45. Двокрапку в кінці рядка ледь видно. 50. **съждижють сѧ** – так у рукописі.

71 зв. С

псалмъ· двдвъ· пд · ⁘ ⸗
Блговолилъ ѥси ги землю твою ⁘
възьралъ ѥси плѣнъ иꙗкwвль ⁘ ⸗
отъпоустилъ ѥси безакониꙗ
людьмъ твоимъ ⁘ ⸗
не бои сѧ възнесеши сѧ по дньхъ

72 С

Покры вьсѧ грѣхы ихъ
Оукротилъ ѥ вьсь гнѣвъ свой ⁘ :
Възвратилъ сѧ ѥси отъ гнѣва ꙗро
сти твоѥꙗ ⁘ ⸗
Обрати ны бе спсителю нашь ⁘ : ⸗
И възврати ꙗрость твою отъ насъ ⁘
Ѥда въ вѣкы прогнѣваѥши сѧ на ны ⁘
Или простьреши гнѣвъ твой отъ ро
да въ родъ ⁘⁘
Бе ты обращь живити ны ⁘ ⸗
И людиѥ твой възвеселѧть сѧ о тебе ⁘⁘
Ꙗви намъ ги млсть твою ⁘ ⸗
И спсениѥ твоѥ даждь намъ ⁘ ⸗
Оуслъшоу чьто речеть о мнѣ гь бъ : ⸗
Иде речеть миръ на люди своꙗ ⁘ ⸗
И на прѣподобьнꙑꙗ своꙗ и на обра
щающаꙗ срдца къ немоу ⁘
Обаче близъ боꙗщаимъ сѧ ѥго
спсениѥ ѥго ⁘ ⸗
Вълелити славоу въ землю нашю ⁘

72 зв. С

Млсть и истина сърѣтоста сѧ ⁘⁘
Правьда и миръ облобызаста сѧ ⁘⁘
Истина отъ землѧ въсиꙗ ⁘ ⸗
И правьда съ нбсь приниче ⁘
Ибо гь дасть блгость ⁘

И землꙗ наша дасть плодъ свои ⁘
Правьда прѣдъ нимъ йдеть ⁘
И положить въ поутъ стопы своꙗ ⁘ ~

Примітки. 3. У першому слові третя літера нібито виправлена на **в**, але помилка залишилася, треба: **възвратилъ**. 4. Остання буква у фотокопії невиразна. 6. **не бои сѧ възнесеши сѧ по дньхъ** – ворожильна приписка. 24. **боꙗщаимъ сѧ** – так в рукописі; після останнього слова рядка помітна якась буква (**и**?).

132 С

пс҃лмъ· дв҃двъ· р҃н ⁘ –
Хвалите б҃а въ ст҃ыихъ кго ⁘
Хвалите кго въ оуТвьржении сї
лъы кго ⁘ ~
Хвалите кго и на силахъ кго ⁘
Хвалите кго и по прѣмъногоуоу
моу величьствию кго ⁘
Хвалите кго й въ гласѣ троубьнѣ
мь

132 зв. С

Хвалите кго въ псалТъıри и въ гѫсльх ⁘
Хвалите кго въ тумпанѣ лици ⁘
Хвалите кго въ строунахъ и органѣ ⁘
Хвалите кго въ кумвалѣхъ добро
гласьнѣхъ ⁘ ~
Хвалите кго въ кумвалѣхъ въскл
цаниꙗ ⁘ ~
Вьсѧко дъıханик да хвалите г҃а ⁘
сл҃а въ коньць· пс҃лмъ· дв҃двъ
къ гольꙗдѫ ··~
Мьнии бѣхъ въ братии моки ⁘ и оу
нѣи въ домоу ѡ҃ца мокго · пасѧа
хъ овьца ѡ҃ца мокго · рѫцѣ мои съ
твористе ѡрганъ ⁘ и пьрсти мои съ
ставиша ѱалтъıрь · и кто възвѣ
стить г҃оу мокмоу ⁘ тъ самъ слъı
шить · тъ посъла аг҃гла своего · и
поꙗтъ мѧ отъ овьць ѡ҃ца мокго ·
и помаза мѧ мастию помаза
ниꙗ своего · братиꙗ моꙗ до

133 С

браꙗ и ведикаꙗ · и не бл҃говоли въ
нихъ г҃ь · изидохъ противоу щѫжде
племеньникоу · и проклѧтъ мѧ и
долъı своими · азъ же извлѣкъ ме
чь ѥго оусѣкнѫхъ ї · и ѿꙗхъ поше
ниѥ отъ сн҃въ ил҃въ ⁘...........

Примітки. 8. Кінцевої букви **ѣ** майже не видно. 9. Літер **мь** на фотокопії майже не видно. 10. Передостання літера читається непевно. 17. Треба **хвалить**; перед цим словом наче буква **г** без крапки (крапок) над нею. 23. У слові **сътвористе** остання буква написана невиразно. 29. Букви **н** у **помазаниꙗ** на фотокопії зовсім не видно. 30. Помилково **ведикаꙗ** замість **великаꙗ**. 34. Потрібно **поношениѥ**.

РЕЙМСЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ XI СТ.

Під такою назвою в славістиці відомі оправлені в одній книзі дві пам'ятки різного віку, написані в різних місцях. Перша частина – кирилична, уривок у 16 пергаменних аркушів (два зошити – 19-й та 20-й) із апракоса датується першою половиною XI ст. Друга частина – глаголична – переписана в XIV ст., очевидно, в Емауському монастирі біля чеської Праги. Більшість учених у кириличному тексті знаходить давньосхіднослов'янські риси, але дехто схильний пов'язувати його окремі мовно-орфографічні особливості з Сербією.

Нині книга зберігається в місті Реймсі – давній столиці Франції (звідси – назва пам'ятки). Книга має складну й заплутану історію. У записі близько 1395 року в другій частині пам'ятки зазначається, що кодекс подарував якомусь монастиреві чеський король Карл IV. У XV ст. Євангеліє потрапило до Костянтинополя. В середині XVI ст. воно стало власністю кардинала Лотарінгії Карла, який 1574 року подарував його кафедральному соборові в Реймсі. На ньому присягали французькі королі під час коронацій із другої половини XVI до кінця XVIII ст. Існує припущення, що кириличну частину Євангелія доставив у Чехію з Франції король Карл IV, який виховувався в Парижі, а до Парижу її привезла дочка великого київського князя Ярослава Мудрого Анна Ярославівна, яка 1044 року вийшла заміж за французького короля Генріха I (вона залишила свій підпис під грамотою 1063 року). Варто згадати, що В. Ягич висловив гіпотезу, що Реймське Євангеліє походить із південного Підкарпаття (див.: *Jagić V*. Entstehuneseeschichte der kirchenslavischen Sprache: Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe. – Berlin, 1913. – S. 105). Пам'ятку не раз видавано. До найавторитетніших треба віднести видання: *Leger L.* L'Evangéliaire slavon de Reims dit: Texte du sacre. Édition facsimile… – Reims, Prague, 1899; *Жуковская Л. П.* Реймское евангелие: История его изучения и текст. – М., 1978; *Ротт-Жебровский Т.* Кирилловская часть Реймского евангелия / Лингвистическое исследование. – Lublin, 1985.

Уривки з Реймського Євангелія наводимо за транслітераціями Л. П. Жуковської та Т. Ротта-Жебровського. Якщо читання зазначених фахівців не збігаються, ми надаємо одному перевагу на основі власного читання фотокопії пам'ятки (див. ще факсиміле: Реймське Євангеліє Анни Ярославівни. – Львів, 2010).

8 зв.
б
МЦА ГЕВАРѦ
Л. II, 20–52
:а҃: ѡбрѣзаниė г҃а нашего і҃у
х҃а. и паⷨ ст҃го ѡц҃а шⷩⷢе. васи
льѧ: - еⷧу ѿ лукы: -
вьⷪ вьзвратиша сѧ па
стоуси. славѧще и
хвалѧще б҃а. ѳ вьсѣ.
хь ѧже видѣша и слꙑ
шашѧ. ѧко же гл҃ано
бꙑсть кь нимь. и̓ ė
гда напльниша сѧ ȯ
смь д̇нии да ȯбрѣжѫ

9
а
ть ѻтрочѧ. и нареко
ша имѧ ѥмоу і҃с. наре
чено анг҃лмь прѣже
даже не зачѧть сѧ вь чр
евѣ. и҆ ѻтрочѧ растѧ
ше и крѣплѧше сѧ д҃х
мь. испльнѧѧ сѧ прѣ
моудросту. и бл҃дть б҃жь
ѧ бѧше на немь. и хож.
ѧста родителѧ ѥго по
вьсѧ лѣта вь ѥрс҃лмь.
вь праздьникы пасхы
и егда бысть і҃с :в҃і: лѣ
ть. вьходѧщемь имь вь ѥ
рс҃лмь. по ѻбычаѭ пр
аздьника. и коньчѧ
вьшемь и҆мь дни. вь
зврашаѭщемь сѧ и
мь. ѻста і҃с ѻтрокь вь
ерс҃лмѣ. и не разоум
б
ѣ и҆ѻсифь и мати ѥго.
мнѣвьша же и вь др
оужинѣ сѫщь. прѣ
идоста дн҃и поуть. и҆ и҆
скаста его вь рожде
нии вь знании. и не
ѻбрѣтьша ѥго вьзв
ратиста сѧ вь ѥрс҃лм
ь. вьзискаѭща его
и бысть по трьхь дн҃ь
хь. ѻбрѣтоста и вь
цр҃кви сѣдѧщь сре
дѣ оучитель. и по
слоушаѭщи ихь
и вьпрашаюшь ѧ
и оужасахоу же сѧ
вьси послоушаѭщи
и ѥго. ѻ разоумѣ и

ѻ ѿвѣтѣхь ѥго. и
видѣвьша и диви
9 зв.
а
ста сѧ. и рече кь немоу
м҃ти его. чѧдо чьто с
ьтвори нама тако. се
ѻ҃ць твои и азь скрь
бѧща искаховѣ те
бе и рече кь нима чь
то ѧко искаста ме
не. не вѣсте ли ѧков
ѧже сѫть ѿ҃ца моѥго.
вь тѣхь достоить м
и быти. и та не разу
мѣста гл҃гла. ѧже гл
а има. и сьниде сь ни
ма и прииде вь наза
рефь. и бѣ повиноу
ѧ и сѧ има. мати же
его сьблоудаше вьс
ѧ гл҃ы сиѧ. вь ср҃дци
своѥмь. і҃с растѧше
прѣмоудростьѫ.
б
и тѣльмь и бл҃дтьѫ ѿ
ба и чл҃вѣкь: –
сѫб та прѣже боѧвленхь.:
еуа ѿ мат: –
Мт. III, 1–6 во. приде иѻнь крьсти
тель. проповѣдаѧ вь п
оустыни иѫдѣистѣи:
и гл҃ѧ покаите сѧ. при
ближи бо сѧ цр҃тво не
бс҃ноѥ. сь оубо есть рече
ны исаимь пр҃ркмь гл҃ѫщ
емь. гл҃сь вьпьѫщаго вь
поустыни оуготоваи
те поуть г҃нь. правы тв
орите стьзѣ ѥго. ть же
иа҃нь. имѣѧше ризоу св

ѡѫ ѿ влась вельблѫжь.
и поꙗсь оусньꙗнь ѻ чре
слѣхь своихь. и ꙗдь же
ѐго бѣ медь дивии. ть

10

а

гда исхожꙗше кь нем
оу. вьсь ер͡лмь. и вьсꙗ иў
дѣꙗ. и вьсꙗ страна ерьд
аньскаꙗ. и крьщахоу сꙗ
вь рѣцѣ иерьданѣ. ѿ не.
го. исповѣдаѫще грѣхꙑ
свое:. не̑ пр̑ѣ бг͡оꙗвле^{ны}хь
еу̑ ѿ марка: : –

М. I, 1–8
зачꙗло еву̑ньгельꙗ і͡у
хв͡а сн͡а бж͡иꙗ. ꙗко же ѐ
сть писано вь прр͡цхь.
се азь посьлоу ан͡гль мо
и прѣдь лицьмь твои
мь. и^{ж}е оуготовить п
оуть твои прѣдь тобо
ѫ. гл͡сь вьпьѫщаго вь п
оустꙑни. оуготовите
поуть гн͡ь правꙑ твор
ите стьзꙗ ѐго. бꙑсть и̇
ань крьстꙗ вь поустꙑ

б

ни. и про^{по}вѣдаꙗ крьщ
ение. покааньꙗ вь ѻ
ставление грѣхомь.
и исхожꙗше к нему̇
вьсꙗ жидовьскаꙗ стр
ана. и ерс͡амлꙗне и кр
ьщахоу сꙗ вьси. вь ѐ.
рданьстѣи рѣцѣ ѿ
него. исповѣдаѫще
грѣхꙑ̇ ѐвое. бꙗше же
иа̇нь ѻблѣчень вла.
сꙑ̇ вельблѫжи. и поꙗ
сь оусньꙗнь ѻ чреслѣ
хь его. и̇ ѐдꙑ прѫгꙑ̇
и медь дивий. и проп̊
вѣ даше гл͡ꙗ. грꙗдет
ь крѣплии мене. вь
слѣдь мене. ѐмоу ж
е нѣсмь достоинь.
поклонь сꙗ. раздрѣ

10 зв.

а

шити вьзвѫза сап
огоу ѐго. азь оубо
крьстихь вꙑ̇ водо
ѫ. а ть крьстить вꙑ̇
дх͡мь ст͡ьмь ⁖

Примітки: 5. Над першим словом літера не виразна: о[но]. 38. Стягнення *ии* або пропущено слово *и*, пор.: **въ рожении и въ знании** в Мстиславовому Євангелії.

14 зв.

а

МС͡ЦА ФЕВРАРꙗ

стра̑ ст͡му труфону еу̑
пи̑ сѫ̑ :і: лоукꙑ. МЦ͡А
тго .в. сьрѣтение г͡а на̑ :х͡а: –
еу̑ ѿ лоукꙑ: –

Л. II, 22–40
ВБ̑ : вьзнесоста ро

б

дит͡елꙗ ѻтрок̆ꙗ іс͡а вь и̇
ерс͡лмь. поставити пр
ѣдь гм͡ь ꙗко же ѐсть
ано вь законѣ гн͡и.
ꙗко вьсꙗкь младеньць
моужьска полоу ^{ра}зврь
заꙗ ложесна ст͡о гв͡и на

речеть сѧ . и дати трѣ
бѫ по реченоумоу вь
законѣ. грьлици .в҃. и҆
ли два голоубичища.
и се бѣ чл҃вкь вь ѥ҆рс҃ли
мѣ. ѥ҆моу же имѧ сь
мьѡ҆нь. и чл҃вкь сы҆и҆
правьдьнь и чьстивь.
чаѧ҆ оутѣхы изл҃евы .
и дх҃ь бѣ ст҃ы и вь немь.
и бѣ ѥ҆моу ѡ҆бѣщано.
дх҃мь ст҃мь. нѥ҆ видѣ
ти сьмрьти. прѣже да

15

а

же видить хс҃а. и г҃а. и
прииде дх҃мь вь цр҃кь
вь. ї ѥгда вьведоста ро
дителѧ ѡ҆трочѧ і҆с҃а. сьт
ворити по ѡ҆бычаѭ за
коньномоу ѡ҆ немь. и
ть приѧты на роукоу
своѥ҆ѭ. и бл҃ви б҃а и р҃е
нынѣ поущаеши раб
ь твои҆ вл҃дко. по гл҃ѫ
твоѥ҆моу сь миромь.
ѧко видѣсте ѡ҆чи мои҆
спс҃ениѥ҆ твоѥ҆. ѥ҆же ѥ҆си
оуготоваль. прѣдь ли
цьмь. вьсѣхь лоудии҆.
свѣть вь ѡ҆ткрьвени
е ѧзыкь. и славоу лоу
ди твоихь изл҃ѧ. и бѣ
иѡсифь и мт҃и его. чѫ
дѧщѧ сѧ ѡ҆ гл҃емы҆хь

б

ѡ҆ немь. и бл҃ви ѧ сьм
ьѡ҆нь. и рече кь мр҃ии
мт҃ри ѥ҆го. се лежить
вь на падениѥ҆. и вьск
ресениѥ҆ многы҆мь вь
изл҃и и вь знамениѥ҆
прѣкы гл҃емо и тебѣ
же самои дш҃оу проид
еть ѡ҆роужьѥ҆. ѧко да ѡ҆
ткрыѭть сѧ. ѿ мн
огь ср҃дць помы҆шле.
ниѧ҆. и бѣ а҆на҆ прр҃чца
дьщи фаноуилева.
ѿ племени а҆сирова.
си заматерѣвьши
вь дн҃хь мнозѣхь.
живьши сь моужьм
ь семь лѣть ѿ дѣвь
ства своѥ҆го. и та вь
дови ѡ҆смь десѧть.

15 зв.

а

т и четы҆ри лѣта. ѧ҆же
не ѡ҆хождѧше. ѿ крьв
е постьмь и молитв
ами слоужѧщи дн҃ь
и нощь. и та вь ть чѧ
сь приставьши и҆спо
вѣдаше сѧ гв҃и и гл҃а
ше мь вьсѣмь чаѭщ
имь избаниѧ вь ѥ҆рс҃л
мѣ ѧко ськоньчаша
сѧ вьсѧ . ѥ҆же по закон

оу гн҃ѫ вьзвратиша
сѧ вь галилѣѫ҇. вь гра
дь свои назарефь. ѳ
чѧ же растѧше и кр
ѣплѧше сѧ дх҃мь
испльнѧѧ сѧ прѣму
дрости. и бл҃дть бж҃
ьѧ бѧше на немь: –

Примітки: 28. Після слова *прииде*, очевидно, пропущено слово *ведомь*. 33. Л. П. Жуковська читає *приѧты*, Т. Ротт-Жебровський – *приѧтъ*; пор.: **привѧтъ ѥ** у Мстиславовому Євангелії. 50. Прийменник *вь* зайвий (мабуть, написаний помилково під впливом наступної сполуки з прийменником *вь*). 53. Пор. у Мстиславовому Євангелії: **знамениѥ пророчьно**. 66. Так у рукописі: *вьдови*. Пор.: **и та въдова** в Мстиславовому Євангелії. 67. Л. П. Жуковська читає: *ти четыри* (без коментаря). Т. Ротт-Жебровський: *т и четыри* (очевидно, слушно коментуючи, що буква *т* – зайва). 68-69. Потрібно **цр҃ькьве** або **цр҃кве**, пор.: **цьркъве** в Мстиславовому Євангелії. 74. Треба: **гл҃аше о немь**, пор.: **гл҃ааше о немь** у Мстиславовому Євангелії. 75. Потрібно: **избавлениѧ**, пор. **избавлѥниꙗ** в Мстиславовому Євангелії. 80–81. Потрібно **отрочѧ** , пор. **Отроча** в Мстиславовому Євангелії.

СИНАЙСЬКИЙ ПАТЕРИК XI СТ.

Таку назву десь у XIV – XV ст. одержав давній слов’янський переклад із грецької мови збірки оповідей про аскетів-ченців, більшу частину якої становить «Левада (луг) духовна» візантійського письменника Івана Мосха, скомпонована в першій чверті VII ст. Існує думка, що збірку в східнослов’янській традиції названо Синайський патерик через те, що в ній значна кількість оповідань пов’язана з життям і благочестивою діяльністю ченців монастиря на Синаї, де провів свої перші чернечі роки І. Мосх.

Найдавніший і найповніший старожитній слов’янський переклад твору І. Мосха зберігся в давньосхіднослов’янському списку XI ст. (дехто датує його початком XII ст.). Манускрипт налічує 184 аркуші in 4º. Написаний уставом кількома почерками (не менше 8-ми). Зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Син. 551. Уривки з Синайського патерика XI ст. друкуємо за виданням: Синайский патерик / Изд. подгот. В.С. Голышенко, В.Ф. Дубровина. – М., 1967. На місці втрачених знаків (букви, що осипалися тощо) в публікації наведено три крапки.

24 зв.
слово: .м҃г :–
Повѣдаше же намъ нѣкъто христолю
25
бьць · о анастасѣ цс҃ри · по отъставлении
евфима · и македона · патриархама · костѧ
ньтинѧ града · изгъна бо ѩ въ евхаиты
къ понътоу · с҃таго сьньма дѣлѧ · иже въ
халъкидонѣ оц҃ь · видѣ въ сънѣ тъ же
цс҃рь анастасъ · моужа нѣкаго съвръшена ·
бѣлообразьна · прѣмо емоу стоѩща · несꙋ
ща кожоу написаноу и чьтоуща · и разгъ
ноувъ пѧть листовъ кожѧ · и прочьте цс҃рво
им… ...рече ѥмоу · се за безвѣрие твое изгла
жоу лѣтъ четыри на десѧте · и своимь пь
рьстомъ поглади ти рекъше · и по дъвою
дьнию мълънии бывъши · и громоу ве
ликоу зѣло · оужасъ сѧ цс҃рь прѣдасть доу
шоу въ скръби и мънозѣ · поне же не ч...
ствовавъ с҃тоую ха҃ ба҃ нашего црк҃ъвь · и па
стырѧ ѩже изгъна ⁖ **слово : м҃з ⁖–**
Въ аньтиохию великоую пришьдъ слыша

хъ · отъ одиного прозвутеръ цр҃квьныи хъ повѣдающоу · ꙗко г҃лаше анастасъ

25 зв.

патриаръхъ · чьто толико ѧко мьнихъ нѣкъто въ манастыри · аввы севири ꙗна · поущенъ бысть въ слоужьбоу въ страны свободьнаго нарицаемаго гра да · и ꙗко же приде ѡбита оу единого дѣ лателѧ х҃олюбива · имоуща дъщерь одинородьноу · матере своеѧ оуже оу мьръшоу · сътворивъ же мьнихъ три дн҃и въ домоу дѣлателѧ · Иже въиноу бореть сѧ съ чл҃вкы диѧволъ · въложи зълыи и скврьньныи помыслъ въ брата · и бѣ победимъ на дѣвицоу · и и скаше оупражнениꙗ когда наидеть на ню · нъ и...е брань въложи въ нь бѣсъ · тъ же и празнь сътвори оц҃ь бо дѣвици отъиде въ аскалонъ · соущаѧ емоу по трѣбъ ради · братъ вѣда ѩко инъ ни къто же нѣсть въ домоу · тъкъмо тъ и дѣвица иде къ неи · хотѧ еи ноуждоу сътворити · она же ꙗко видѣ съмоуще

26

на · и вьсего къ сътворению ражизаема · рече емоу · никако же сѧ съмоути · ни небы тьна чьсо сътвори на мънѣ · оц҃ь бо мои ни ...ньсь ни оутро не придеть · нъ пьрьвое по слоушаи мене оже ти рекоу · и ꙗко вѣсть г҃ь · и азъ вьсею мыслию · сътворю ѧко же хоче ши · она же прѣмоудрова и г҃лищи · соущю тебе г҃и брате · колико лѣтъ имаши въ ма настыри · г҃ла еи братъ семь на десѧте лѣ тъ · пакы гл҃а емоу имаши ли искоуше ние женьско · г҃ла еи ни · отъвѣща дѣви ца братоу · то хощеши ли одиного часа дѣлѧ · погоубити толика лѣтъ дѣло · колишьды · аще излиѧлъ еси сльзы · да без грѣха плъть не оскврьненоу поставиши прѣ дъ христосомь · и вьсего троуда малыѧ дѣлѧ ...и · лишенъ хочеши быти · оба

че ѧко хощеши послоую тебе · аще сѧ паде
ши съ мъною · имаши ли камо поѧти мѧ
питати · г҃ла же братъ ни и · тогда отъвѣ
ща дѣвица и рече · въ истиноу не лъжоу ·
26 зв.
аще съмѣриши мѧ мъногамъ зълобамъ по
виньнъ боудеши · гл҃а еи мьнихъ · како гл҃а ѥмꙋ
дѣвица · одино ѧко погоубиши свою д҃шоу · въ
торое ꙗко моеѧ д҃ша истѧзѧнъ боудеши
се же да вѣси ѧко и клѧтвоу на тѧ прѣвѣщава
ю · та
ко ми рекъшаго не сълъжи ми · аще съмѣриши
мꙗ
абие оудавлениѥмь себе погоублю · и
обрѧщеши
сѧ и разбои сътворивъ · и на соудѣ ѧко разбои
никъ осоужаемъ · прѣже не боудеши толикамъ
зълобамъ виньнъ · нъ иди съ миръмъ въ мана
стырь свои · и вельми имаши помолити за
мꙗ: въспомꙗнѫвъ же братъ и въспрꙗноувъ:
абиѥ иде въ манастырь свои. и поклони сꙗ и
гоуменоу .да потомь из манастырꙗ не и
зидеть: и сътворивъ :г҃: мсцѧ къ господоу иде

Примітки. 16. У публікації *въ скърьбии*.

※ ,,,∽,,,—слово:мн҃: ,,,∽,,,∽,,,⌐
[...] 73 зв.
·рл҃д· Ꙗко ѿ ѥдиного попьрища. с҃тго иер'дана.
рѣкы лав'ра ѥсть ав'ва. герасима нари
74
цаѥма. въ тоу лав'рю прѣходѧщемъ намъ.
повѣдаша. сѣдѧщии тоу старьци. о ав'вѣ ге
расимѣ. ꙗко ходѧ ѥдиною по блатоу ст҃го иѥ
р'дана. оусърѣте и львъ зѣло рыдаѧ ѿ ногы
своѥѧ. имѧше бо трьстѧноу трѣскоу оунь
зъшю ѥмоу. ꙗко ѿ сего отещи ѥмоу нозѣ. и
плънѣ гноꙗ быти. ꙗко же оузьрѣ львъ ста
рьца. показаше ѥмоу ногоу. ꙗже бѣ ꙗзвь
на ѿ оуньзъшаꙗ порѣзи. плачѧ сѧ ꙗко
и нѣчьсо и молѧ сѧ ѥмоу. исцѣлѥнъ ѿ ѥго
быти. ꙗко же видѣ и старьць. въ такои бѣ
дѣ. сѣдъ и имъ и за ногоу и роздвигъ мѣсто

изѧ трьсть. съ м’ногомь гноимь. и добрѣ о
чистивъ строупъ. и обѧзавъ платомь поу
сти и. львъ же ицѣлѥнъ. по семь не оста ста
рьца. нъ ꙗко свои оученикъ. ꙗмо же идѧа
ше ѥмоу. ꙗко чюдити сѧ старьцю. толикѫ
разоумоу звѣри. и прочеѥ ѿтолѣ старьць пи
таше и. помеща ѥмоу хлѣбъ и мочена сочи
ва. имѧше же та лавра. одинъ осьлъ на нѥге
74 зв.
мь же приношааше водоу. въ потрѣбоу оц҃емъ.
ст҃го иер’дана. ѿнѥгюдоу же пиѭть водоу. ѿсто
ить же ѿ лавры рѣка. попьрище одино. обы
чаи же имѧхоу старьци. даꙗти львоу. да ходи
ть и пасеть и по краю ст҃го иер’дана. одиноѭ же
пасомъ осьлъ отъ льва. ѿиде ѿ нѥго не маломь
ѿшьствиѥмь. и се моужь съ вельблоуды отъ
аравиꙗ иды. и обрѣтъ и поѧтъ и въ своꙗ си. ль
въ же погоубивъ осьла приде въ лавроу. зѣло оу
нывъ и дрѧхлъ. къ ав’ва герасимоу. мьнѧше
же ав’ва герасимъ. ꙗко изѣлъ ѥсть осьла львъ.
гл҃а ѥмоу къде ѥсть осьлъ. сь же ꙗко чл҃къ стоꙗ
ше млъчѧ и долоу зьрѧ. гл҃а ѥмоу сарьць изѣлъ
ли и ѥси. бл҃нъ г҃ь ѥже творѧше осьлъ. ѿселѣ
тебѣ
ѥсть творити. отътолѣ же млъвльшю старь
цю. ношаше кан’пилии комърогы имоущь че
тыри ї приношаше воды. приде же одиною вои
нъ. мл҃твы дѣлѧ къ старьцю. и видѣвъ льва
носѧща водоу. и оувѣдѣвъ виноу помилова и. и
выньмъ три златьникы дасть старьцемъ
75
да коупѧть осьлъ въ потрѣбоу себѣ. и свободѧ
ть ѿ таковыꙗ работы льва. вельблоудьникъ
же иже бѣ осьла поѧлъ. идѧше пакы пьшеницѧ
продаꙗтъ въ ст҃ыи градъ. имы осьлъ съ собоѭ. и
прѣшьдъ ст҃го иѥр’дана. оусърѣте сѧ по сълоучаю.
съ львомь. и видѣвъ и оставивъ вельблоуды бѣ
жа. львъ же познавъ осьлъ тече къ нѥмоу. и оусты.
имъ и. ꙗко же бѣ обыклъ. ведѧше и съ трьми ве
льблоуды. радоуѧ сѧ въкоупѣ и зовы. ꙗко осьла
ѥго же погоуби. обрѣтъ приведе и къ старьцю. ста
рьць бо мьнѧше ꙗко львъ изѣлъ осьла. тогда ста-
рьць оувѣдѣвъ ꙗко облъганъ бысть львъ. поло-
жи же имѧ львоу. иер’данъ. сътвори же въ лаврѣ ль

въ вѧще пѧти лѣтъ. не ѿлоучаѧ сѧ отъ него при
сно. ѥгда же къ г҃оу приде. ав'ва герасимъ. и оц҃и по
гребены бы҃с. по съмотрению бж҃ию львъ не обрѣ
те сѧ въ лаврѣ. по семь же мало приде львъ въ ла
вроу. и искаше старьца своѥго. ав'ва же севатии
ки:ликъ оученикъ ав'ва герасима. видѣвъ и
гл҃аше ѥмоу. иер'дане. старьць нашь остави на

75 зв.

съ сиры. и къ г҃оу изиде нъ възьми ѣждь. львъ
же ѣсти не хотѧше. и начѧтъ стоѧ очима сво
има сѣмо и онамо чѧсто възирати. ища ста
рьца своѥго. рикаꙗ вельми и не трьпѧ отъча
ꙗти сѧ. ав'ва же севатии прочии старьци. гла
дѧще и по хрьбьтоу гл҃ахоу. ѿиде старьць къ
г҃оу. оставивъ ны. ни тако имъ гл҃юще къ ѥге
моу. не можѧхоу ѥго ѿ въплѧ и ѿ рыданиꙗ
оуставити. нъ ѥлико же мьнѧхоу ѥго слово
мь оутѣшити. и прѣмѣѥѧти толико же онъ
паче рыдаше. и въпл҄ѧ бол҄ьша двизаше. и
рыданию притварѧше показаѧ гласы. и и
змѣноуѧ гласы. и лицьмь и очима. печа
ль ѭже имѧше не видѧ старьца. тогда гл҃а ѥ
моу ав'ва севатии. поиди съ мьною поѥге же
не имеши намъ вѣры. и покажю ти къде
лежить нашь старьць. и поимъ веде и. иде же
бѣша погребли ѥго. ѿстоꙗше же ѿ црк҃ве по
лъ попьрища. ставъ же ав'ва севатии. врьхоу
гроба. ав'ва герасима. гл҃а львоу. се старьць

76

нашь сьде погребенъ бысть. и прѣклони ко
лѣнѣ ав'ва саватии врьхоу гроба старьча. ꙗ
ко же слыша львъ и видѣ како поклони сѧ
ав'ва
саватии врьхоу гроба и плакаше сѧ. поклони
сѧ и сь. и оударѧꙗ главою о землю зѣло и ревы.
и тако абиѥ скоро оумретъ врьхоу гроба. се же
вьсе бысть. не ꙗко дш҃ю словесьноу имѣѭща.
нъ ꙗко б҃оу хотѧщю. славѧщимъ ѥго просла
вити. не тък'мо въ житии семь нъ и по съмрь
ти. и показати намъ како повиновениѥ имѧ
ахоу. звѣриѥ къ адамоу. прѣжде ослоушани
ꙗ ѥго заповѣди и. ѥже въ породѣ пища ⁖

Примітка. 59. *киликъ* – так у рукописі, гр. ὁ Κίλιξ «кілікієць».

«СЛОВА» ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА (НАЗІЯНЗИНА) XI СТ.

Пергаменна книжка in 4°, 376 аркушів, написана гарним уставом у два стовпці. У тексті трапляються глаголичні букви – очевидно, свідчення, що протограф був глаголичний. За змістом пам'ятка – 13 проповідей Григорія Богослова (Назіянзина), перекладених недосконало на південнослов'янському терені (мабуть, у X ст.). Переклад здійснено майже слово в слово, тому він важкий для зрозуміння. Неуважний переписувач зробив чимало помилок у слов'янському тексті і в одному місці критично (для себе?) зауважив: **чьгьлє криваꙗ главо пиши право** (арк. 101 зв.); див.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. – С. 75; у виданні А. М. Будиловича. – С. 78: **чьглє**, пор. укр. *чеглик*, рос. *чеглок* «підсоколик» – Falco subbuteo L.).

Книжка оздоблена висохудожніми кольоровими заставками. Зберігається в Державній публічній бібліотеці в Санкт-Петербурзі, шифр: Q.n.I.16. Уривки публікуються за виданням А. М. Будиловича: «XIII Слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Императорской публичной библиотеки XI века» (СПб., 1875) з урахуванням зауважень І. Фалева в рецензії «Заметки о "13 словах Григория Назианзина", рукописи XI в.» (ОРЯС. – Т. 101. – № 3. – Л., 1928. – С. 245–249).

Мову пам'ятки відносно детально дослідив А.М. Будилович у кн.: XIII слов Григория Богослова по рукописи Императорской публичной библиотеки XI в. – СПб., 1871.

Арк. 6, β
начѧло,

Арк. 6, γ
рече, прѣмѫдро
сти приобрѧщи
прѣмѫдрость;
чьто се гл҃ѭ⁚ начѧ
ло прѣмѫдро^{сти}? Бо
ꙗзнь⁚. *Н*е отъ ви-
да бо начьнъше-
мъ, въ боꙗзни по-
доба оустати·
(видъ бо невъхла-
штенъ· еда и съ
стины сърине
ть·): но боꙗзнию
съвѣтовавъше-
мъ⁚; и очисти-
въшемъсѧ⁚, …да
сице рекоу, истѣнѣ
въшемъ·, на вы-
сость възѧтися⁚.

Примітка. 13. Тобто *съ стѣны*.

Арк. 143, α
ваѧ о несъвраще-
нѣмъ дѣлѣ⁚.
Подражаи пилата⁚
на оуньшеѥ·, зълѣ
пишѫшта⁚, добрѣ
написаны: *И* рь
ци прѣпираѭщи

имъ тѧ:
Ѥже уписалъ ѥсмь
въписахъ:.
Стыдѣлъ бо сѧ бы
хъ:, аще зълѣѥ҃
приѣбѫдеть бес прѣ
клонѥниꙗ:,
А нын҃ѧ доброѥ оудобь прѣ
кланꙗѥтьсѧ:;
Лѣпо ѥсть благо
подвижьномъ
быти: на оуньше
ѥ отъ горьшаго:,
неподвижьномъ

Примітка. 9–10. Цитується Євангеліє від Йоана XIX, 22.

Арк. 195, δ
Въ гладѣ: —
Въ жѧжди: —
Въ наготѣ: —
Съвѣщѧваѭщѧ
ѧ·
Низъ:,
Вънѣѭдоу нань,
И изъѫтри: —
Противьно творѧ
щѧѧ: —.
Оставлꙗѭ отъ
гонѥниꙗ·,
Съборы: —
Тьмьницѧ:,
Вѫзы·—,
Обложьникы·,
Сѫдища·,
По вьсѧ дьни и ча
сы съмрьти: —.
Кошьницѧ: —,
Биѥниѥ камени

Арк. 196, α
ѥмь:,
Биѥниѥ жьзль
ѥмь·,
Объхождени
ѥ: —,
Бѣды по земли·
и
По мореви·—,
Глѫбинѫ: —,
Тапаниѥ: —,
Бѣды рѣчьны
ѧ: —,
Бѣды разбоини
чьскы·—,
Бѣды ѿ рода: —,
Бѣды отъ лъжї
выѧ: братиѧ: – ,
Отъ рѫкоу житї
ѥ: – ,
Бес кръмлѥниꙗ
благовѣстова

Арк. 196, β
ниѥ: —,

Арк. 271, γ
Понѥже то видѣ
хъ тоу· абиѥ рѣхъ:
колико зъло ри

Арк. 271, δ
мьскоѥ· кръми
ть·! й прѣжде на
мѣнивъй. бы
ти· лъжевлъ
хвъ самъ о себѣ
помоливъсѧ·.
Оуне бо· или тацѣ
хъ· исплъни
тисѧ оуселѥнѣ
й зълъї·, и тако
моу ꙗвитисѧ
дивоу·, ꙗкоже
николиже прь
вѣѥ:;

Многамъ же по
вонемъ словѫ
щамъ·,
Мъногомъ же за
палениꙵмъ·,
И въскыпѣни
ӗ земли·, й расѣ

Арк. 272, α
льмъ·,
Еще же мѫжемь
нечл҃скъимь· и
звѣремь инацѣ
мь и съложено
мъ·, естьства но
вотворима·.
Сего дѣлꙗ и ко
ньць достоӣнь
нъ приѧ безоу
мию·;
Сьде тъкъмо не
сътрьпѣвъшю
бо̄у· обыченаго
длъготрьпиꙗ·,
Егда мъногомъ
зъло бѣаше чл҃ко
любие·, и мъногѫ
хотѧаше подати
дрѧхлотѫ· пра
·

вѧщиймъ,

Арк. 282, β
въинѫ же
горѣ йздриваѥм̆·,
присно же долоу
съвлачимо·; ни сви
стѧщѫ же колоу
съкручаѧсѧ·, ни
птицами ѧдръ оу
стризаѥмъ·, ни
оубиваѧ николи
же·, нъ присно й
спльнꙗѥмъй·; й
ли йстина се есть·,
йли кощюна, при
показаѫ· йсти
нѫ въ тварьхъ·;
нъ видимъ чимъ
йли кацѣми въ
тъгда мѫчимы
ꙗко мнозѣмъ си

Арк. 282, γ
хъ лютѣишеми·,
ельмаже проти
вѫ мѣрѣ съгрѣ
шаѥмъйхъ

Примітка. 9. Тобто *оубываѧ*?

Арк. 294, β
*Б*ѫде ли онъ
покой· иже славѫ
ꙗже отъложена
блаженъймъ·, и
ли оно· что е·? *Н*е и
но, нъ се·. *П*онѥже
се исповѣдахомь·,

Арк. 294, γ
й ͦно да прѣпы
таѥмь·. *Е*сть ли
чьто· ѥже сѧ да
ѭть жилища·,
ꙗ́коже моꙗ мы
сль·, йли ничь
то же? *Е*сть вьсѧ
ко·. *Ч*ьто̀ се·? не еже
ли различь бы
ти житиѭ· й й
збираниѭ·, ино
моу инамо нести·
противѫ мѣрѣ
вѣрнѣи·, ѥже й

поути йменоуѥ
мь҇. Вьсѣми [лі] оубо
грѧсти҇, или овѣ
ми пѫтьми си
хъ҇? *А*ще е мощьно
томоужде, то вь
сѣми҇;

Арк. 304, δ
Ѿ жестосрьдоу
Арк. 305, α
моу фараосѫ҇, й
люто дѣлодав
цѫ, въ прозоръ съ
хранѥноу҇ бж҃и
и силѣ на нечь
стивыѧ.
...Отъкѫдоу тако
выѧ ꙗзвы и
раны҇? и коѥѥ
же о сихъ слово҇?
И коĕ ли движе
ниѥ҇ или вьсѧ
къимъ бещи
на҇, и безъ оустро
ениꙗ҇, и бе кръ
мьчьствовани
ниꙗ҇ и бе словь
се носимоу, ꙗко
ниединомоу
сѫщими обла
даѭщѫ҇, и са

Арк. 305, β
мо ли сѧ о себѣ
движеть҇,
Ꙗкоже непьщю
ють немѫдри...,
й ӑшють҇ носи

ми отъ дх҃а мра
чьнаго҇ и бечи
ньнаго҇; или
словомъ етеро
мъ҇ и чиномъ҇,
ꙗкоже бышѧ
вьсѧ испрьва҇,
и растворишѧ
сѧ҇, но съчьташа
сѧ... красьно҇, ꙗко
ѥдиномоу ство
рьшѫ знаѥма҇,
тако движѫ
тьсѧ҇ и прѣла
гаю́тьсѧ҇ строе
ни́ѥмь оуздаѥ

Арк. 305, γ
ми й водими҇?
*О*тъкѫдоу погрѣ
си҇, и вѣтроть
линѣꙗ...; нынѣ
шьнꙗꙗ наша
ꙗзва҇ и показа
ниѥ҇?
Кѫдоу аеромъ҇ и
стьлѣниꙗ҇, и
недѫзи҇, и въскы
пѣниꙗ земли҇,
и морѫ възмѫ
щениꙗ҇, и отъ не
бесъ страси҇? *И* ка
ко створенаꙗ тва
ръ҇ въ работѫ чло
вѣкомъ, обьща
пища…

СУПРАСЛЬСЬКИЙ ЗБІРНИК XI СТ.

Один із найбільших слов’янських рукописів (285 арк. in folio) XI ст. Написаний уставом в одну колонку. Відкрив пам’ятку М.К. Бобровський у 1823 році в Супрасльському монастирі коло Білостока (тепер – у Польщі). Сьогодні частини манускрипту зберігаються в трьох місцях: у Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі (шифр: Q. п. I. 72), Національній університетській бібліотеці Словенії в м. Любляна (шифр: Cod. Kop. 2), Національній бібліотеці Польщі у Варшаві. За змістом – четья-мінея на березень та різні «Слова», переважно Івана (Йоана) Золотоуста. Досі більшість дослідників відносять пам’ятку до старослов’янських. Проте деякі видатні славісти допускають давньосхіднослов’янське походження Супрасльського рукопису (див.: *Ягич И. В*. Отчет о присуждении Ломоносовской премии за 1883 год. – СПб., 1884. – С. 71 [Сб. ОРЯС. – Т. 33. – № 2]; *Vondrák V*. Altslovenische Studien // Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. – B. 122. – Abhand. 7. – Wien, 1890. – S. 1, 43, 48, 52–53; *Крымский А. Е.* Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. – Т. 1. – Вып. 1. – М., 1907. – С. 209 г, виноска). Досліджуючи Супрасльський збірник, ми дійшли висновку, що це пам’ятка перших десятиліть християнства на Русі, коли старослов’янські тексти в нас ретельно копіювали й мало редагували (*Німчук В. В.* Про походження Супрасльського рукопису // Мовознавство. – 1994. – №6; 1995. – №1).

Окремі уривки з пам’ятки, в яких відбилися елементи рідного мовлення Ретка – писця-русина, подаємо за публікацією *С. М. Северьянов*. Супрасльская рукопись. – Т. 1. – СПб., 1904 (Памятники старославянского языка. – Т. 2. – Вып. 1) та фотокопіями в книзі: Супрасълски или Ретков сборник: В два тома / *Йордан Заимов*. Увод и коментар на старобългарския текст. *Марио Капалдо*. Подбор и коментар на гръцкия текст. – София, 1983.

135

ѻбрази х҃с въ васъ· млади мои поидошѧ по жестокоу пѫти· нынꙗ соусан’а оудѣбена бысть· ѻтъ беззаконьноу старцоу· нынꙗ ѻтъкрываѭтъ младѫ и добрѫ· да насытѧтъ сѧ доброты ѥѧ· и въ лъжѫ навадѧтъ на н҃ѫ нынꙗ оубо· гладъ не хлѧбьныи ни жѧжда водьнаꙗ· нъ ^еже^ оуслышати слово господьн҃е· нынꙗ оубо въздрѣмашѧ сѧ вь҆сѧ дѣвицѧ и съпаахѫ· съвръши бо сѧ гл҃ъ г҃а і҃са· ѥда сынъ чловѣчьскыи ѻбрѧште-

тъ вѣрѫ на земи· Слышѫ же ꙗко и҆ ѥ҆динъ къждо ближикѫ прѣдаѥ҆тъ· да съвръшитъ сѧ реченоѥ· ѥ҆же прѣдати братъ брата въ сьмрьть· и҆ли и҆спросилъ ѥ҆стъ васъ сотона· просѣꙗти а҆кы п'шеницѫ· нъ да никтоже не мнитъ чѧда· ꙗко о҆тъ неможе г҃ь· нъ мы г҃летъ бо· и҆ли не можетъ рече рѫка моꙗ о҆тѧти васъ· и҆ли о҆тѧжьча слоухъ мои҆ не о҆услышати· нъ грѣси ваши растоѧтъ посрѣдоу насъ и҆ б҃а· о҆блѣнихомъ бо сѧ дроузии же и҆ прѣо҆бидѣвъше· безакониѥ сътворихомъ· дроугъ дроуга хапьѭште· и҆ дроугъ дроуга ꙗдѫште сами сѧ о҆умориxомъ· лѣпо же бѣ намъ прав'дѫ и҆злиха имѣти· паче кнїхчий и҆ фарисеи· слышѫ бо ꙗко и҆ кыѧ о҆тъ васъ жидове призываѭтъ въ сьньмѣхъ· тѣмь вьньмѣте да никакоже вамъ· и҆ велико и҆ мало· и҆ вольныи грѣхъ прикоснетъ сѧ· и҆ ни ѥ҆динъ о҆тъ васъ да не съгрѣшитъ·

136

великыимъ грѣхомъ и҆ хоулоѭ ꙗже на свѧтыи доухъ· не бѫдѣте коупно сь н҃ими кнѧзи содомьстии· и҆ людиѥ гоморьстий· и҆мже рѫцѣ кръве и҆спльнь· мы же ни пророка о҆убихомъ· ни х҃са прѣдахомъ ни распѧхомъ· да что много глаголѭ вамъ· помните ѥ҆гоже слышасте· и҆ ныꙗ бесѣдоуйте и҆м'же наоучени бысте· понеже и҆ се о҆услышасте· ꙗко рѣшѧ жидове х҃с чловѣкъ бѣше· и҆ почи ꙗко ноуждънѭ съмртьѭ· да рекѫтъ намъ коѥ҆моу нѫждеѭ о҆умьрьшоу· вьсь миръ о҆ученикъ и҆спльненъ быстъ· коѥ҆моу ноуждеѭ о҆умьръшоу чловѣкоу· о҆ученици и҆ дроузий с нимъ толици· за имѧ о҆учителꙗ своѥ҆го о҆умрѣшѧ· коѥ҆моу ноуждеѭ о҆умьръшоу чловѣкоу· и҆менемь толико лѣ-

тъ бѣси и҆згонѧтъ сѧ· и҆ елико на величіꙗ въ цръкви съборнѣи бываѭтъ· не разоумѣѭтъ же ꙗ҆ко ноуждеѭ҄ съмрьтьнъ ѥ҆стъ· ѥ҆же по своѥ҆и воли и҆звода себѣ о҆тъ житиꙗ· се же ѥ҆моу глаголавъшоу· повелѣ потъштавъше сѧ и҆мъ и҆злѣсти и҆с темницѧ· придоста же к н҄имъ неок°ръ и҆епархъ ѳеѡфилъ· съ народомъ мн°гомъ глаголѭшта· се старѣи васъ оуктімонъ въдастъ сѧ· и҆ жрътвѫ сътвори· оувѣштаите сѧ и҆ вы· въпрашаѭтъ бо васъ лепидонъ· и҆ е҆ѵктимонъ· піѡнии рече· и҆же сѫтъ въведени въ темьницѫ·

[...] 159

жате и тврьдо· да протѧжемъ дрѣвесы съкроушитъ сѧ· и҆ пожьретъ· и҆ли о҆бличаѥ҆мъ оумретъ зълѣ· Алеѯандръ мѫчимъ глагола· нич'тоже сѫтъ хытрости твоѩ· и҆ пришедъ а҆леѯандръ протѧженъ бꙑстъ на дрѣвесехъ· доблии҆ же мѫченикъ христовъ таковѫѭ҄ мѫкѫ трьпѣѣше вида вьсѧ оудꙑ протѧженꙑ· и҆ вьсѧ кости своѩ съкроушаѥ҆мꙑ· вельмѫдроуꙗ҆ же а҆леѯандрь рече· тꙑ ѥ҆си богъ крьстиꙗ҆нескъ· приходивъꙑи къ ст҃ꙑимъ въгодивъшиимъ тебѣ· приди и҆ къ мьнѣ грѣшноумоу· и҆ покажи ꙗ҆ко и҆мѧ твоѥ велико ѥ҆стъ· и҆ боꙗштиихъ сѧ тебе· и҆ се ѥ҆моу рекъшоу и҆змѣни сѧ лице ѥ҆моу· и҆ бꙑстъ а҆кꙑ пламꙑ· и҆ пристѫпи к н҄емоу о҆тъ слоужѧштиихъ прѣдъ кнѧземъ· и҆ гл҃а ѥ҆моу· вьсѣмь а҆вѣ ѥ҆сть а҆леѯандре· ꙗ҆ко влъшъбами о҆долѣваѥ҆ши· бѣа҆ше бо ти лице блѣдо видимо· нꙑнꙗ же пакꙑ свѣтъло а҆кꙑ сльнце· Алеѯандръ рече добрѣ рече блѣдо· немошти раді пльтьскꙑѩ· вьсѣкъ бо въ болѣзни

сы тѣлесьнѣи блѣдѣѥ зѣло· свѣтло же ѥже нынꙗ видѣ· трьпѣниꙗ ради и промышлениꙗ божиꙗ· вьсѣкъ бо сътрьпѣвъıи съпасаѥтъ сѧ вь вѣкы· слоуга рече да тръпѣниꙗ ли ради измѣноуѥтъ сѧ лице твоѥ· Алеѯандръ рече· ей·

[...] 429

малочисменьна бо бѣ благодѣть· распѧ сѧ христосъ и присно питаѥми ѥсмъ· и насыштаѭште сѧ пакы просимъ· и прийм'ше любимъ· и боле ѥсть недостатъка· безъ тъштеты бо благодѣть· да хвалимъ бѫдетъ дьнь ѕ· свѣтовьнъıи родитель· ѥгоже ради прочии дьниѥ на веселиѥ нарекошѧ сѧ· како· послоушаи· дьнесь адамъ създанъ бъıстъ въ шестыи дьнь· дьнесь образъ божьствьнъıи носи· Дьньсь мала оутварь въ оутвари състави сѧ· дьнесь кръмникъ чловѣчьскъ· добраꙗ оуселенъıѩ привесла· животъ вьсѣхъ· животъ старѣишиньствоуѭи· дьнесь заповѣди приѩ самовластънъıѩ· дьнесь испаде ис породы· дьнесь пакы въпоуштенъ бъıстъ· ѿ многообразьнааго дьни· ѿ многоплачьнааго и безплачьнааго· ѿ заоутра опечаливъıи· вечеръ же възвеселивъ· Паче же не толма врѣдивъ· ѥлмиже исцѣливъ· скръбьнь вамъ исповѣдаѭ сѧ· ветъхыѩ страсти погонѧ· слыша адама отча домꙋ испадъша· чловѣка породьнааго гражданина· безъ земьнааго троужданиꙗ живѫшта· безъ дъжда кръмѧшта сѧ· никакоже потовъ или рыла· или троудовъ· или течениꙗ· на житиѥ трѣбоуѭшта· присно зеленъıимъ дѫбиѥмъ веселѧшта сѧ· отъ цвѣтовъ въ цвѣты прѣходѧшта· отъ плодовъ въ плоды прѣходѧшта...

ТЛУМАЧНИЙ ПСАЛТИР ФЕОДОРИТА КИРСЬКОГО (ЧУДОВСЬКИЙ ПСАЛТИР) XI СТ.

Давньосхіднослов’янський список старослов’янського перекладу Псалтиря з тлумаченням псалмів (за віршами) візантійського теолога й історика V ст. Феодорита Кирського. Написаний уставом у два стовпці на пергамені. Бракує багатьох аркушів усередині книги та частини книги (від псалма 87 до кінця Псалтиря). Зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Чуд. 7 (раніше – в Чудівському монастирі в Москві).

Рукопис повністю опублікував В.Погорєлов: Чудовская Псалтырь XI века: Отрывок Толкования Феодорита Киррского на Псалтырь в древнеболгарском переводе / С приложением двух фототипических снимков. СПб., 1910. «Памятники старославянского языка». – Т. 3. – Вып. 1; Изд. Отдел. рус.яз. и словесн. АН). За цим виданням наводимо уривки з пам’ятки, звірені за фотокопією. За В. Погорєловим, додані пропущені в автографі букви друкуються в квадратних дужках. Використано також підрядкові зауваження публікатора. Варто зауважити, що В. Погорєлову належить «Словарь к толкованиям Феодорита Киррского на Псалтырь в древнеболгарском переводе» (Варшава, 1910).

Пс. LXXVI, **1 – 19**

съказаниѥ. .о҃ѕ҃. ѱалма.
на коньць. за идиѳоу
ма. ѱалмъ. асафови. су
ммахъ же рече. идиѳоу
ма ради ⁘ —
Лика и съ обрѫченъ
бѣ поѭштиихъ
б҃а. сего нынѣ асафъ.
или самъ рекъ. или про
рочьствоу д҃в҃доу.
129 в слоужѧ. отъвѣштати
бо о распьримъихъ. не
не бѣдьно. прѣдыгл҃е
ть же. и излитѣнъ. по
ноуждьнъихъ работа
ти въ егу҃птѣ. и расѫ
мнѣниꙗ мыслий. и
растоуштѧꙗ болѣзни
отъ того. оуказаѥть
же. и какоу подобаѥ
ть имъ принести моли
твѫ къ б҃ви. избыти
ꙗ зълъихъ просѧште
мъ. възобразилъ же ѥ
сть ѱалма. ꙗко по въ
звраштений. се повѣ
даѭштемъ имъ. и
б҃а хвалѧштемъ ⁘ —
(2) **Гласомь моимь къ г҃оу**
129 г **възъвахъ. гласомь мо**
имь къ б҃оу и вънѧть ми ⁘ —
Натъштьно рече моли
твѫ принесохъ. и въ
скорѣ прошениѥ приꙗ
хъ потомь же и врѣмѧ
оуказаѥть ⁘ —
(3) **Въ дьнь печали моѥꙗ**
б҃а възискахъ ⁘ —
Болѣзньми бо бодо
мъ ѥсмь. прилѣжно

бж҃иꙗ помошти възи
скахъ. натъштьноу
ю м҃лтвоу ꙗвлꙗѥть
потомь же показаѥть
ѡбразъ молитвы ⁘ —
Рѫкама моима нощь
ю. прѣдъ нимь и не
прѣльштенъ бꙑхъ.
130а Сумахъ же сице ре
че. рѫка моꙗ ношти
ю прострьта бѣ. вы
ноу въ ношти безмълв
виѥ имѣꙗ. рѫцѣ про
стрѣхъ. молꙗ чл҃ко
любиꙗ оулоучити.
и не погрѣшихъ сꙗ на
деждꙗ. се бо ꙗвлꙗѥ
ть ѥже не прѣльште
нъ бꙑхъ. сирѣчь не
въсѫѥ бѫдѣхъ. нъ
ѡбьмахъ плодъ м҃лтвы ⁘ —
Отъврьже сꙗ оутѣше
(4) ниꙗ д҃шꙗ моѥꙗ. помꙗ
ноухъ б҃а и възвесели
хъ сꙗ ⁘ —
Вьсꙗкоу оубо виноу
ѡтърадꙑ ѡтърѣꙗ
130б хѫ. прохлажденьѥ
же ѥдино имꙗахъ тъ
чиѭ. б҃а моѥго памꙗть ⁘ —
Въскръбѣхъ и не прѣ
неможе д҃хъ мой ⁘ —
Сумахъ же сице
рече. гл҃ахъ себѣ.
и прѣнемагаахъ.
часто къ себѣ бесѣдоу
ꙗ. и ѡдьржаштаꙗ мꙗ
зъла помꙑшлꙗꙗ. не
чаахъ избꙑтиꙗ и

хъ. и горькꙑ прима
ахъ стрѣлꙑ оунꙑниꙗ ⁘ —
(5) Вариста стражьбꙑ
ѡчи мой ⁘ —
Страждьбꙑ нариче
ть. раздѣлениꙗ
ношти. въ нꙗ же стра
130в жиѥ измѣнꙗѭть сꙗ.
ꙗвлꙗѥть же сими. бъ
дѣниѥ ѥже въсю ношть ⁘ —
Съмꙗтохъ сꙗ и не гл҃а
ахъ ⁘ —
И ити жде. и въ м҃а рѣ
Пс. 41₇ шꙗ ѱалмѣ. къ себѣ
д҃ша моꙗ съмꙗте сꙗ. не
изволихъ бо инѣмъ.
моꙗ помꙑшлениꙗ и
зглати ⁘ —
(6) Помꙑслихъ дьни пь
рвꙑꙗ. и лѣта вѣчьна
(7) ꙗ помꙗноухъ и поу
чихъ ⁘ —
Прьвꙑихъ твоихъ
добродѣꙗни рече ѡ
бнавлꙗахъ памꙗть[1]
130г ко[2] добродѣꙗниѥ приꙗ
шꙗ ѿ тебе наши пра
дѣди. како ѿ ѥгу
пътьскꙑꙗ работꙑ сво
бождени бꙑшꙗ. коко[3]
чрьмноѥ море пройдошꙗ.
како ѡбѣштаноуѭ оц҃е
мъ землю приꙗшꙗ ⁘ —
Ноштиѭ сьрдьцемь
моимь глоумлꙗахъ
сꙗ. и въздꙑхааше доу

[1] Далі один рядок стерто.
[2] колико.
[3] како.

хъ мой ⁘ —
Єже въздыхаа́ше ѳе
ѡ҆дотиѡ́нъ рече. ѡ҆
търигнѫ. а҆кула же ѡ҆
тъгреноу рече. се ре[4] къ
себѣ ноштиѭ̑ помышлѧ
ꙗ̑ попытаа́хъ. поѵ҆то
о нашихъ прадѣдъ то
131 а лико промышлениѥ̑ съ
творилъ ѥ̑сть. насъ же
зъло творѧште позьри
ть. помышлѣа́хъ же
къ симъ и҆ се ⁘ —
(8) Єгда въ вѣкъ ѡ҆търи
неть г҃ъ· и҆ не приложи
ти благоволити пакы.
(9) и҆ли до коньца милость
своѭ̑ ѡ҆тъсѣчеть ⁘ —
Єда бышѧ̑ ѥ̑же ѡ҆ на
съ ѡ҆тъвѣшталъ ѥ̑
сть. и҆ тоужда ны сво
ѥ̑го милованиꙗ̑ и҆здре
клъ ѥ̑сть ⁘ —
Съконьча гл҃ъ ѡ҆тъ ро
да въ родъ ⁘ —
Сѵ̑ммахъ же сице ре
че. съконьча рече
131 б ниѥ̑. ѡ҆ родѣ комь жьдо
боꙗ̑хъ сѧ и҆ сего рече. ꙗ̑ко
и҆спьр̑ва ѥ̑же по вьсѧкъ
родъ. провѣдый. оу҆ста
вы и҆зноситъ на вьсѧ
къ родъ ⁘ —
(10) Єда забѫдеть поми
ловати б҃ъ. и҆ли оу҆дьр̑
жить въ гнѣвѣ своѥ̑
мь. штедротъ своꙗ̑ ⁘ —
Нъ пакы себе тѣшаӑ

хъ помышлѣаꙗ̑. ꙗ̑ко
штедролюбьць б҃ъ. не
прѣдасть насъ забъ
вениѭ̑. и҆ ꙗ̑ко же стѣ
ноѭ̑ гнѣвомь възбра
нити и҆сточьникы ми
лости ⁘ —
(11) И рѣхъ нынѣ начѧх̑.
131 в си и҆змѣна десницѧ
вышьнѧа̑го ⁘ —
Азъ рече и҆сходатай
бых себѣ. такого
прѣложениꙗ̑. а҆зъ грѣ
хомь моукоу родихъ.
начѧтъкъ. нынѣ и҆
мамь зълъ. нынѣ на
чѧхъ показанъ быт҃и.
десницеѭ̑ вышьнѧӑ
го. за пьр̑въıи҆хъ добро
дѣаний. шоуиѧꙗ̑ моу
кы наносѧштѫ. и҆змѣ
нениѥ̑ бо десницѧ бж҃и
ꙗ̑. моукоу нарече. ꙗ̑ко
ѡ҆бычьно десници. до
браꙗ̑ подаꙗ̑ти. нъ и҆
сими словеса недовъл̑
на быша. въспомѧнѹ
131 г хъ же самъ сѧ. и҆ ѡ҆ благо
стыни вл҃чьни. се бо
гл҃еть ⁘ —
(12) Помѧноухъ дѣла гн҃ѧ.
ꙗ̑ко въспомѧноу ѡ҆
тъ начѧтъка чоуде
(13) са твоꙗ̑. и҆ поѹ҆чѫ сѧ въ
вьсѣхъ дѣлѣхъ твой
хъ. и҆ въ оу҆мѣнии҆хъ
твои҆хъ поглоумлю сѧ ⁘ —
Вьсѧ бо чоудеса тво
ꙗ̑. бывъшаꙗ̑ на насъ
и҆спьр̑ва. въ срѣдоу по

[4] рече.

ложоу. и҆ въ тѣхъ въı
ноу поѹ҆ченьѥ҇ творѧ
блажѣи҆шѧ надеждѧ.
не ѿтъвьр҇гоу ⁘ —
(14) Боже въ ст҃ѣѥ҇мь поу
ть твои҆ ⁘ —
132 [а] Сүмма҇хъ же сице рече.
б҃же въ свѧштении҆
поуть твои҆. а҆кула же
рече въ ѡ҆свѧштенѣ. ст҃ъ
ѥ҇си рече. и҆ на ст҃ъıи҆хъ
почиваѥ҇ши. и҆ въ тѣх҇
живеши и҆ ходиши ⁘ —
Къто б҃ъ велии҆ ꙗко б҃ъ
(15) нашь. тъı ѥ҇си б҃ъ творѧ
и҆ чоудеса ѥ҇динъ ⁘ —
Вьсе прѣдьр҇жиши вл҃ко
ѥ҇динъ бо ѥ҇же хоштеши
чоудотвориши ⁘ —
Съказалъ ѥ҇си въ лю
(16) дьхъ силѫ твоѭ҇. и҆
ꙁбавилъ ѥ҇си мъıшьце
ѭ҇ твоѥ҇ѭ҇ сн҃ъı иа҆кѡвлѧ.
и҆ѡ҆сифовъı ⁘ —
Вьсѣмъ ч҃лкомъ. то
132 [б] ликоу дьр҇жавѫ съка
ꙁалъ ѥ҇си. работъı ѥ҇гу
птьскъıꙗ҇ свободивъ.
сътворенъıꙗ҇ люди тво
ꙗ҇. и҆же прадѣда и҆мѣ
шѧ и҆а҆кѡва. славьни
же бъıша ѿтъ и҆ѡ҆сифо
ва рода ⁘ —
(17) Видѣшѧ тѧ водъı б҃же.
видѣшѧ тѧ водъı и҆
ѹ҆богꙗ҇шѧ сѧ. възмоу
(18) тишѧ беꙁдьнъıꙗ҇. мъ
ножьство шоума водъ ⁘ —
Вьсѣми вл҃ко. твоѭ҇
силоу показалъ ѥ҇
си. ѥ҇гу҇птѣнъı билъ
ѥ҇си. своꙗ҇ люди свобо
дилъ ѥ҇си. ꙗ҇ви сѧ на
мори. и҆ раꙁдѣли сѧ
132 [в] поучина. и҆ жидъко ѥ҇
стьство ѡ҆ба полъı ста ⁘ —
Гласъ дашѧ ѡ҆блаци. и҆
бо стрѣлъı твоꙗ҇ прѣхо
(19) дѧть. гласъ грома тво
ѥ҇го въ колеси ⁘ —
Сүммахъ же рече. шѫ
мъ дасть въꙁдоух҇.
н҃бесьскъıи. ѹ҆гоу бо
въꙁвѣꙗ҇въшоу. ꙗ҇ко
же и҆ повѣсть рече. ра
ꙁдѣли сѧ поучина. въ
ꙁдоухоу же съмѧтомꙋ.
и҆ ѡ҆блакомъ съходѧште
мъ сѧ. вѣтръ раждаѥ҇
ть сѧ. моукъı твоꙗ҇ ре
че. ꙗ҇ко же стрѣлъı на
ратьнъıи҆хъ и҆дѣахоу
шоумомь же грома•
132 [г] колеса ѡ҆ржжинꙗ҇ ѥ҇гу҇птъ
скаа҆го. съпѧлъ ѥ҇си. се
же и҆ повѣсть ѹ҆казаѥ҇
ть. бъıсть бо въ стра Исх. 14 24–5
жи ѹ҆трьıгии҆. и҆ при
ꙁьрѣ г҃ь въ плъкъ ѥ҇гу
п҇тьскъıи҆. стълпомь
ѡ҆гньномь и҆ ѡ҆блачьно
мь. и҆ съмѧте плъкъ
ѥ҇гуптьскъıи҆. и҆ ꙁава
ди ѡ҆си колесницамъ и҆
хъ. и҆ вождаа҆ше сѧ съ
ноуждеѭ҇ ⁘ —
Освѣтишѧ мльниꙗ҇
твоꙗ҇ вьселеноуѭ҇ ⁘ —
Свѣтъ бо чоудотво

рениꙗ̑. ꙗко же мльни
по вьсей вьселенѣй по
тече ⁘ —
133 ᵃ Подвижа сѧ и̓ трепе
тьна бꙑсть землѧ ⁘ —
Страха и̓спъл̑нишѧ
сѧ вьси. твоѥ̑ѧ оу
слꙑшавъше силоу. се
жде и̓ раа̑въ блоудьни
ца. къ прѣлогатаѥ̑мъ
рече. ꙗко страхъ вашь Іос. 2,9
и̓ трепетъ вашь напа
де на нꙑ. слꙑшахомъ
бо. како раздѣли г҃ъ б҃ъ
вашь. чрьмьноѥ̑ море
о̓тъ лица вашего ⁘ —

[...] 7 ᵃ Пс. II, **ПЛ҃МЬ. В.**

1–4 (1) **В**ъскѫѭ̑ възгър̑ди
шѧ сѧ странꙑ. и̓ лю
диѥ̑ поꙋ̓чишѧ сѧ
тъштетьнꙑи̓м̑.
(2) присташѧ ц҃ре земьсци
и̓. и̓ к̑нѧзи събьрашѧ
сѧ въкоупѣ на г҃а и̓ на
х҃а ѥ̑го ⁘ —
Въ памѧти нечьсти
вꙑи̓хъ. пьр̑вꙑи̓
ѱаломъ съконьчавъ.
о̓тъ тога̑ пакꙑ. въто
раа̑го начѧтъкъ съ
твори оу̓чѧ. ꙗко прѣ
дъреченꙑи̓ нечьсти
вꙑи̓хъ коньць. и̓ въ
злаꙗ̑въшии̓хъ[5] на съ
7 ᵇ паса. ц҃рѧ же и̓ к̑нѧзѧ.
и̓ жидꙑ. и̓ страньни
кꙑ прии̓меть. въ въ

торѣмь бо ѱалмѣ. вла
дꙑкꙑ х҃а и чл҃чскꙑ
ꙗ̑ страсти. и̓ ц҃рство про
повѣдаѥ̑ть. ѥ̑ште же
и̓ странъ зъваниѥ̑ прѣ
дъпишеть. и̓ невѣро
ваниꙗ̑ жидовьска
плачеть сѧ. ѥ̑же бо въ
скѫѭ̑ възгър̑дишѧ
сѧ странꙑ. о̓бразъ ѥ̑
сть плачѫшта сѧ. и
зазираѭ̑шта безоу
миѥ̑. не трѣбѣ же сѫ
ть намъ м̑нога слове
са на съказаниѥ̑. чь
стьнаа̑го петра. вьр̑
7 ᵛ ховьнѧа̑го а̓п҃лъ. въ
дѣа̓нии̓хъ положьша
съказаниѥ̑. и̓ и̓рода.
и̓ по̑нтьскаа̑го пила
та. и̓ а̓̑рхиѥ̑рѣꙗ̑. и̓ кни
гъчиꙗ̑. ц҃рѧ и̓ и̓ к̑нѧ
зѧ нарекъшоу. о̓нъ бо
о̓тъ римьскаа̑го ц҃рѧ
посъланъ бѣ. власти
ѥ̑го повиноуꙗ̑ сѧ. а̓ сь.
мѣстьнꙑи̓ к̑нѧзь бѣ
въ то врѣмѧ. въ жи
довѣхъ. тѣмь же о̓нъ.
жидꙑ и̓мѧа̓ше слоу
гꙑ. а̓ сь страньнꙑꙗ̑ о̓
имꙑ. нъ обаче въкоу
пѣ бꙑша. и̓ в҃лчьнѭ
съмьр̑ть съвѣштавъ
ша. тъште и̓ безоу
7 ᵍ ма съвѣшташѧ. за
бꙑтиѥ̑ не могъша
прѣдати[6]. пропѧта

[5] възгл҆авши[х].

[6] прѣдолѣти.

а҆го и҆ма. въ третий
бо дьнь въскрьсъ. вь
селенѫ приꙗ҃тъ. при
лоуѵьно же ꙁѣло и҆ ве
льми подобьно. ѥ҆же
пооу҆ѵиша сѧ тъште
нъи҆мъ. се о҆ людьхъ
реѵено ѥ҆сть. жидове
бо ꙁълъи҆ тъ съвѣтъ.
на сп҃са сътворишѧ.
и҆ послоухъ ѥ҆сть. съ
повѣданиѥ҆ ст҃ъи҆хъ
е҆ѵа҆҆гелий наоу҆ѵа
ѭштии. ꙗ҆ко и҆ꙁлѣꙁъ — М. 3_{6}
ше фарисѣи҆. съвѣтъ
творишѧ. ꙗко да по
8 а гоубѧть ѥго. и҆ каи҆а҆
фа въпиꙗ҆ оуч҃е ѥ҆сть. — Й. 11_{50}
да ѥ҆динъ ч҃лкъ оу҆мьре
тъ. а҆ не вьсѧ страна по
гыбнетъ. а҆ ѥ҆же възгъ
рдишѧ сѧ. а҆кула въ
ꙁговоришѧ сѧ. съказа҆л
ѥ҆сть. сума҆҆хъ же. въ
ꙁмѧтошѧ сѧ. а҆ ѥ҆же се
странъі. сице грѧде
тъ раꙁоумъ. ꙗ҆ко жи
домъ къ пилатоу ꙗ҆ко
же противьника. и҆
і҃са приведъше. и҆ м҆но
гашьдъі рекъшемъ.
подобаѥ҆тъ ѥ҆моу оу҆
мрѣти. неволеѭ҆ о҆нъ.
и҆ꙁдреѵениѥ҆ съмьр҆тъ
ноѥ҆ о҆тъвѣща. възбо
8 б ꙗ҆въ сѧ. ꙗ҆ко а҆ште о҆тъ
поуштенъ бѫдеть.
е҆да коѥ҆ писаниѥ҆ намъ
съвѣштано бѫдеть.
ꙗ҆ко же бо реѵе блаже

нъи҆ лоука. кл҃евета
а҆хѫ нанъ г҃люште — Л. 23_{2}
сего о҆брѣтохомъ. ра
ꙁвраштаѭ҆шта стра
нѫ. и҆ бранѧшта кесарѫ
дань даꙗ҆ти. и҆ г҃лю
шта. х҃а ц҃рѧ сѫшта ⁘
(3) Растър҆гнѣмъ оу҆ꙁы
ихъ. и҆ о҆тъвьр҆ꙁѣм҆
и҆го и҆хъ ⁘ —
Иже бо не ѵьтетъ реѵе
сн҃а. ни оц҃а ѵьтетъ.
и҆ въ правьдѫ съ
сн҃омь и҆ оц҃мь иго о҆тъ
8 в поуштаѭ҆тъ. нъ а҆ꙁъ
мнѭ. вѣровавъший
мъ. поржѵаѥ҆тъ ст҃ъі
и҆и҆ дх҃ъ. сего г҃лати. ра
стър҆гнѣмъ оу҆ꙁы и҆
хъ. неѵьстивъи҆хъ
странъ и҆ о҆тъвьр҆ꙁѣ
мъ о҆тъ насъ и҆го ихъ.
ѵрѣсъꙁаконьнъи҆
хъ жидовъ. и҆ възь
мѣмъ на сѧ. помаꙁа
ноѥ҆ и҆го г҃нѥ. того бо ѥ҆
сть гласъ. прии҆мѣте — Мт. 11_{29}
и҆го моѥ҆ на сѧ ꙗ҆ко и҆го
моѥ҆ помаꙁано ѥ҆сть.
и брѣмѧ моѥ҆ льгъко
ѥсть. и҆ самъ же ꙁако
нъ. и҆го ст҃ъи҆ми а҆п҃лъі
нареѵе сѧ. ѵьстьнъі
8 г и҆ бо петръ. о҆ томь реѵе.
въ дѣании҆хъ. по ѵь — Дѣян. 15_{10}
то и҆скоушаѥ҆те б҃а.
въꙁложити иго на въі
ѭ҆ оуѵеникъ. ѥ҆го же
ни оц҃и. ни мъі. въꙁмо

гохомъ понести. нъ
благодѣтиѭ҆. і҆ı҃са.
вѣрѫ҆ѥмъ сп҃сти сѧ.
ꙗ҆ко же и҆ о҆ни. симъ по
добьна сѫть. и҆ проро
чьскаꙗ҆ словеса. ра
стър҆гнѣмъ оу҆зы и҆
хъ. и҆ о҆тъвьр҆зѣмъ
насъ и҆го и҆хъ ⁘ —
(4) Живъıи҆ на нб҃се по
смѣ҆ѥть сѧ и҆мъ. и҆
г҃ь порѫгаѥть сѧ и҆мъ ⁘ —
Пригвожденъ бо и҆
9[a] ми. и҆ съмьр҆ти прѣда
нъ. на нб҃сехъ съıи҆. и҆ въ
се о҆дьр҆жа. тъштѧ. и҆
сѫꙗ҆ [ꙗ]вьлѧ҆ѥть и҆хъ. и҆ о҆
ц҃ь же ѥ҆го. и҆ вьсѣхъ
вл҃ка достои҆нѫ и҆мъ
мьсть подасть ⁘ —

ХРОНІКА ГЕОРГІЯ АМАРТОЛА В ПЕРЕКЛАДІ XI СТ. У СПИСКУ XIII СТ.

Георгій Амартол (гр. αμαρτωλός «грішний»), або Георгій Монах Амартол, – візантійський письменник-хронограф IX ст. Відомий як автор літопису «Коротка хроніка», що охоплює історію від Адама до кінця панування імператора Феофіла (842 рік), коли були переможені іконоборці (заперечували іконописне зображування святих). У X ст. хроніку Г. Амартола продовжено (гадають, це зробив Симеон Логофет) до 948 року. В. Істрін вважає, що переклад хроніки, доведеної до 948 року, в XI ст. було, можливо, здійснено в Києві. Однак деякі вчені висловили міркування про те, що твір Г. Амартола перекладено в X ст. в Болгарії, а в XI ст. його привезено в Київську Русь (М. Вейнгарт, М. Дурново, який датує пам'ятку XII ст., та ін.). Пам'ятка збереглася в різних списках, найстаріший із яких датується XIII – XIV ст.

У нашій «Хрестоматії» наводимо уривки зі списку кінця XIII – початку XIV ст. за виданням В. Істріна: «**Книгы временьныꙗ и ѡбразныꙗ** [!] **геѡргиꙗ мниха**: Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе / Текст, исследование, словарь. – Т. 1: Текст» (Петроград, 1920. – С. 3; 21–24; 372–373). Пергаменний оригінал in 1^0 (273 арк., два стовпці на сторінці, багато ілюстрацій) зберігається в Державній Російській бібліотеці в Москві, шифр: Ф. 173, № 100 (рукопис колись належав Московській духовній академії, № 100).

КРИНИЦА

истинаа кнⷢ҇і сиⷯ написаниє дѣаніє оуставлені[е] и вре-
мень вѣнца но и дѣаніе ветхꙑиⷯ дѣла и наїтиа бꙑвшіиⷯ и
сътворшїⷨ сѧ. всѧⷦ҇ бо оучити хотѧ сиⷯ кнⷢ҇и проиті напісаніе
разоуⷨ оуставиⷦ҇, [да не] оутаитсѧ нічтоже, ꙗко оуставиші
тꙑа невѣдущииⷨ а мнѧї вещеⷨ гораⷥньствіа

[…]

в҃. О како наиде на Костѧнтинъ граⷣ бж҃ии гнѣвъ и болѣзнь мозолнаꙗ, ꙗко и домомъ многомъ затвореноⷨ бꙑті.

г҃. О недостоинꙑⷯ изгл҃ати дѣꙗнии ѿ безаконьнаго цⷭ҇рѧ и како поставленъ ѿ него патриархъ преиде ѡружиѥмъ, сѣка инѣхъ много.

д҃. Како воѥвавъшю ѥмоу на Болгарꙑ на Ахилоньстѣмь поли, рекше на власатѣмь, и въсточномоу вѣтроу доуноувъшю, скроуши лодии воиньскꙑꙗ ·҂а҃· и ·х҃· и воѥмъ истопъшемъ.

е҃. Ꙗко при временехъ нечⷭ҇тиваго мотилника бⷭ҇ꙑ мразъ велии горко, ꙗко въсточномоу морю Понетьскомоу ѡкаменитисѧ ·р҃· поприщь, а глоубле ·л҃· локоⷮ, а възвꙑше ·к҃· локоⷮ, ꙗко всѧкои жівотнѣи измерзноути.

ѕ҃. Ꙗко априлꙗ мс҃ца истеченіѥ бы҃ многымъ звѣздамъ, ꙗко видѧщимъ мнѣти кончина ѥсть. но и бездожьѥ и гладъ бы҃, зане исъхноути источникомъ и рѣкамъ. и продаꙗхоу споудъ ѥдинъ ꙗчнѧнъ по ·в҃і· златн҃.

з҃. Ꙗко троусоу бывъшю Соурии велью, мнози гради погыбоша бъшью, а землѧ Месапотамиискаꙗ, рекше межю рѣкама, ·г҃· поприща расѣдесѧ и ина въскипѣ землѧ бѣла и пѣсочна, и възиде пречюдно из неꙗ мьска, члвч҃комь гл҃мь гл҃щи ꙗзыкомъ воѥвати.

и҃. Како испроверже житиѥ моучитель и чюжии цр҃ь, ѡгнемъ силнымъ горѧщемь.

оз҃. По Костѧнтинѣ цр҃твова Леѡнъ, сн҃ъ ѥго, иже ѿ Козарынѣ, лт҃ ·е҃·. се дерзноу носиті вѣнець великыꙗ цр҃кве, абьѥ въноуглисѧ ѥмоу глава и потомь, ѡгнемь великмь ѡдержимъ, житиѥ изверже.

а҃. О псѣ наповѣдавшю гн҃а своѥго дваждꙑ ланоувшю и пре҃ разбоиника ѡбличи.

ои҃. По Леѡнѣ цр҃твова Костѧнтінъ, сн҃ъ ѥго, и Иринии лт҃ ·зі҃·. при нею блг҃очтнаꙗ преданиꙗ начало приꙗтъ и корста ѡбрѣтесѧ оу долгыꙗ стѣны и, ѿкровена бывши, ꙗвлѧше написаниѥ, изъгл҃ѧ ѥю блг҃очтиво цр҃тво.

а҃. О пришествии Арони, Срациньска҃ князѧ, и како сѣдѧше на Кроусполи и како, миръ правыи створивъ, ѿиде.

в҃. Ꙗко Павлоу Кюпрѧниноу, патриархоу Костѧнтинѧ гра҃, оумершю, и ѡставленъ бы҃ Тарасии в него мт҃. при не҃ и ·з҃· сборъ бы҃ ·т҃· ·иі҃· оц҃ь.

оѳ҃. По Костѧнтинѣ держа власть Иринии лт҃ ·е҃· ибо сн҃а ѥи ѡслѣпиша. ꙗже сн҃ы мотыльнича ѡбрѣте на сѧ въставъша, ѡземьствова ꙗ въ Афины и злѣ измориша ꙗ.

п҃. По Иринии цртвова Никифоръ древле сы логофетъ саномь по҃ ·ѳ҃· лт҃. повелѣнїѥмь Ириниꙗ оу Лезви. прі немь и Вардании патрикии и стратигъ наре҃нъ бы҃ цр҃емъ ноужею. и створивъ дн҃ии ·н҃· и не приимъшемъ ѥго граждано҃, бѣжавъ, мнихъ бы҃ въ монастырі Ираклиѥвѣ. иже и ѡслѣпленъ бы҃ послѣже ѿ моужь, ненавидѧщи҃ Ха҃, бес повелѣниꙗ цр҃ва.

а҃. О Срациньскаго колѣна князѧ и како приде на Амарьскоую страноу с велікою силою и како чюдивъсѧ гл҃ы Никифора цр҃ѧ, миръ велии створь ѿиде.

в҃. Ꙗко на Болгары шедъ Никифоръ цр҃ь побѣди ꙗ зѣло. князю же Кроумоу Болгарьскомоу молющюсѧ и гл҃ющю: «годѣ, цр҃ю, побѣдилъ ѥси повеликоу.» и не ради ѡ томь цр҃ь, възгордѣвъсѧ велми. варваръ же, стоуживъ и събравъ люди многы, погоуби и и соущаꙗ с нимь.

па҃. По Никифорѣ цр҃твова Стаоувракии, сн҃ъ ѥго, лт҃ ·а҃·, ѥдва избѣгъ ѿ Болгарьска҃ посѣчениꙗ. боденъ бо бы҃ зѣло и не могоша излѣчити ѥ҃ и никомоу же ꙗвлѧꙗсѧ.

п҃в. По Стаоуракии цр҃твова Міхаилъ, зѧть ѥ҃, лѣ҃ ·а҃· и мц҃ь ·ѳ҃·, иже бѣ на все благъ, аже на рѧдъ невелико и не можаше исправлѧти. тѣмь ѡземьствованъ въ ѡстровъ противоу града съ женою и с чадъı и бъı҃ мнихъ.

п҃г. По Михаилѣ цр҃твова Леѡнъ Арменинъ, иже и престоупникъ ꙗви҃ послѣдь, владѣвъ лѣ҃ ·ꙁ҃· и мц҃ь ·в҃·, на оудеса расѣченъ бѣ въ цр҃кви и животъ испоусти.

а҃. Ꙗко при томь ꙗви҃ звѣзда преходнаꙗ въ ѡбразъ двою лоуноу совъкоуплшюсѧ, таче пакъı раздѣлисѧ на многъı ѡбразъı. бъıша же и троуси страшни и гладъ и бездожьѥ и оусобица и воинъı по всемоу мироу.

в҃. Стѧзаниѥ безбожнаго Арменина и подвигъı съ ꙗвленіѥмъ въ стъı҃ Никифора и соущимъ с нимь исповѣдникомъ ѡ чтнъıхъ иконъ стъı҃.

п҃д. По Леѡнѣ Арменинѣ цр҃твова Михаилъ Аморѧнинъ лѣ҃ ·и҃· и мц҃ь ·ѳ҃· и оумре, не могъıи ходити къ двьремъ.

а. О Фомѣ, въземъшемоу рать, и како нападе на Костѧнтинь градъ съ вои Срациньскіми, и множьство людии по соухоу и по морю воюющю. таче бьѥнъ ѿ ѡбоюдоу и ꙗтоу ѥмоу, оусѣкоша роуцѣ и нозѣ и, на дрьвѣ распѧтъ, дш҃ю злѣ испоусти, трилѣ҃ноѥ держа мч҃тльство.

п҃є. По Михаилѣ цр҃твова Феѡфілъ, сн҃ъ ѥго, б҃а ненавидѧи, сквернъıи, лѣ҃ ·ві҃· и мц҃ѣ ·г҃·и оумре ѡканьнъıи, зане чревомь не шло.

а҃. Ꙗко при томь Срацини за ·еі҃· дн҃ии възѧша Аморѣискъ гра҃ и мечи исѣкоша всѣ҃, коупно и стратигъ съ вои своими, и ѡкр҃ьнѧꙗ ѡстровъı исказіша и Критъ и Сикелью възѧ҃.

п҃ѕ. По Феѡфилѣ цр҃твова Михаилъ, сн҃ъ ѥго, съ Феѡдорою лѣ҃ ·д҃·, а ѥдинъ лѣ҃ ·і҃·, а с Василиѥмь лѣто ·а҃·

а҃. Ꙗко цр҃ца Феѡдора, правовѣрна соущи, ꙗже на ст҃ъıꙗ иконъı чт҃но вѣроу имоущи, патриарха ѡземьствова ꙗко соуще ѥретика. ѡземьствовани же ѥмоу соущю, иконѣ сп҃вѣ ѡчи извертѣ и архн҃гловъıма иконама. того ра҃ и тепоша ѥго ремениѥмъ до ·с҃· ранъ. и по дн҃ехъ нѣколицѣхъ патриарха постави.

в҃. О Логофетѣ Феѡктистѣ, како побѣженъ въ Критѣ, и Ꙗмерови исѣкъıшю воꙗ злѣ.

г҃. О кони и ѡ Василии Македонинѣ.

д҃. Како биѥмь ѿкровениѥмь ꙗвисѧ ѡ Василии Николѣ игоуменоу ст҃а Диѡмида предъ дверьми лежащю.

е҃. Како кесарь Варда Л[о]гофѣтіꙗ Феѡктиста на оудеса расѣче въ Скоулѣ҃ црѧ велѣниѥ҃.

ѕ҃. Како цр҃ца съжаливъшиси оумъısли на Вардоу и оуби ѥго, и лаꙗнию ꙗвльшемоусѧ, а иже бѧхоу в томь же свѣтѣ, в Сидонѣ оусѣчени бъıша.

з҃. Ꙗко попелъ паде с нб҃се примѣщающьсѧ къ кръви и на поути камениѥ ѡбрѣтахоу чьрвлено ꙗко кровь.

и҃. Ꙗко цс҃рь Михаилъ с Кесаремь идоста воѥвать на Болгары, гладомь оумирающимъ. Болгаре же оубоꙗвъшесѧ повиноушас҃ цс҃рви и крс҃тишасѧ. и како старѣи крс҃тивъсѧ Михаилъ нарс҃есѧ.

ѳ҃. О ѿ побѣдъ рашедшемъсѧ Измаилтѧномъ и цс҃рю Михаилоу.

і҃. О велицѣмь хлѣвѣ ѥже оу кочери божніцѣ, ѥгоже Михаилъ оукраси всѣми лици, и ѡ оубозѣмь магистрѣ.

аі҃. О казѣхъ злыхъ створи Варда кесарь патриархоу Игнатию, зане ѡбличаше и сквернениꙗ ради.

ві҃. О Роусьскомь пришествии, како ѡсрамлени ѿидош҃.

гі҃. Како оубьѥнъ быс҃ ѿ Василиꙗ Варда Кесарь въ ѡградѣ и скоро въ Цс҃рьградъ коупно внидоста.

ді҃. Како ѿ Михаила вѣнчанъ быс҃ Василии въ дн҃ь ·н҃· ныи.

еі҃. О Соубантии зѧти Кесарева.

ѕі҃. Како цс҃рь Михаилъ мотылника исъ крс҃ты въверже, цѣла ѡбрѣтоша ꙗ никакоже на подъроумнии изнесоша ꙗ и ѡбнаживъ тепе ꙗ маглавиѥмь, и посла воꙗ съжгоша ꙗ оу Стамастрѣпоу.

зі҃. О бывшихъ оу ст҃ого Мамонта на вечери сказаниѥ, ѥгда и Михаилъ своѥ подроумиѥ хвалѧше, за добродѣѡніѥ Василиѥмь Михаилъ оубьѥнъ быс҃.

пз҃. По Михаилѣ црс҃твова Василии лѣт҃ ·ѳі·

а҃. Ꙗко злѣ житиꙗ си предаша свѣтници Василиѥви на оубииство.

в҃. Како быс҃ троусъ за ·м҃· дн҃ии, тогда Сигматьскаꙗ црк҃ы падесѧ и всѧ посыпа.

г҃. Како на воиноу шедъ цс҃рь на Тиверьскыꙗ Срацины побѣженъ быс҃.

д҃. Ꙗко Андрѣи иже ѿ Козаръ, магистръ и деместикъ саномъ сы, то посѣче Измаилтѧны бьшью и погоуби ихъ.

е҃. Ꙗко созда црк҃вь Василии, юже и новоу нарс҃е цс҃рь, ѿ домовъ многъ црс҃въ камениѥ събравъ. тогда и Соуракоуса градъ ѿ Срацинъ плѣненъ быс҃.

ѕ҃. О Федорѣ епс҃пѣ Саврѧнинѣ и како сѧ на немь сверши.

з҃. О свѣщающимъсѧ на Васильꙗ и какоу казнь приꙗша.

[...]

·а҃· Въ временьныхъ же тѣхъ троусъ велии и страшенъ быс҃, ꙗко въ Алеѯандрию възбѣгноути морю далече, коубаромъ же ꙗко на соусѣ обрѣстисѧ лежащимъ. и множьствоу же людии стекъшюсѧ на преславноѥ видѣньѥ, водѣ же пакы възвратившисѧ и шедъши далече ѡбычнаго своѥго мѣста, и потопи чл҃вкъ ·е҃· темъ, и тоудоу шьствоующимъ коубаромъ вода покры, обрѣтъшимъжесѧ имъ въ рецѣ Нилѣ и изверже ꙗ вода на соушю и съ многою

бъıстрью за ·р҃· и ·п҃· дн҃ии. ѥще же || Критьскъıꙗ и Ахаискъıꙗ и Виотиискъıꙗ, Иперьскъıꙗ и Сикилиискъıꙗ множаишаꙗ странъı ключишасꙙ погъıбноути морю ишедъшю, и многъı корабли на горахъ извержени бъıша за стадн҃ии ·р҃·. В[р]ѣтаниискъıꙗ же островъı и Африискъıꙗ тоже и хоуже пострадаша, и съ тщаньѥмъ всеи вселѣнеи ѿ морꙙ ѡва ѿ знаменьꙗ, ѡви же ѿ морꙙ потоплени бъıша. аще и въ глоубинѣ и въ поучинѣ ѡдержимаꙗ Аньдриꙗниискоу поучиноу и ина множаиша растоупишасꙙ, и разидошасꙙ ꙗко стѣнъı вода, и ꙗвисꙙ соуша. и тъгда мнози обрѣтошасꙙ корабли плавающе, въ бездьнѣ ставше, пакъı възидоша воднъıмь пакъı оуставленьѥмь. ѡдержимомъ же троусоу бъıвшю, градъ нѣкъıи Вифоуниискъıи || весь сꙗ паде, а ѡкроугъı ѥго и вси и села и дѣла многа потребишасꙙ. Гервии нарицаѥмъıи градъ въ Ѥ҆лeиспонтѣ весь изъ ѡснованьꙗ падесꙙ. и ктомоу пропасти многъı по мѣстомъ различнъıмъ бъıша, ꙗко страха ра҃ в горахъ пребъıвати чл҃вкмъ, ѿ бездождьꙗ же многа скотина и чл҃вци изгъıбоша.

РУСЬКА ПРАВДА XI – XII СТ.
ЗА СПИСКОМ 1282 РОКУ

Руська Правда – зібрання законодавчих актів Київської держави. До нього входять: Правда князя Ярослава Мудрого, Правда його синів – Ярославичів, Устав Володимира Мономаха. Дослідники виділяють три редакції Руської Правди: коротку, широку, скорочену. У фахівців немає одностайної думки про те, коли і де виникла кожна з них, про співвідношення між редакціями.

Збереглося понад 110 списків Руської Правди. Найдавніший список Широкої редакції Руської Правди міститься в так званій Новгородській кормчій 1282 року (арк. 165 зв.–627 зв.), яка зберігається в Москві в Російському музеї, шифр: Син. 132. Треба мати на увазі, що в списку відбилися деякі риси давньоновгородського діалекту, особливо – поплутання **ц** і **ч**.

Уривки подаються за чудовою публікацією Ю. Ф. Карського в книжці: «Русская Правда по древнейшему списку: Введение, текст, списки, объяснения, указатели авторов, словарного состава» (М., 1930), звіреною з фотокопією, вміщеною в ній. На жаль, Ю. Ф. Карський не брав до уваги надрядкових знаків, крім букв і титл, а останні в фотопублікації невиразні. Букви, пропущені в оригіналі, зокрема ті, що мали бути написані киноварʼю (цинброю), відновлюються в квадратних дужках за іншими списками пам’ятки.

615 зв. а

СОУДЪ ꙖРО-
лавль· володи-
мирица ⁘⁓
Правда роусьскаꙗ· а-
жь оубьѥть моу-
жь моужа· то мьсти-
ти братоу брата·
любо ѡц҃ю любо сн҃оу.
любо браточадоу.
любо братню сн҃ви·
ѡже ли не боудеть
кто ѥго мьстѧ· то
положити за голо-
воу. п҃·гр҃вн҃ъ· аче
боудеть кнѧжь
моужь· или тиву̊-
на кнѧжа· аче ли
боудеть роусинъ
любо гридь· любо
коупець· любо тиву̊-
нъ боꙗрескъ· лю-
бо мечникъ. любо
изгои. любо слове-
нинъ· то ·м҃· гр҃вн҃ъ

б

положити за нь ⁘⁓
[П]о ꙗрославѣ же па-
кꙑ съвъкоупивъ-
шесѧ сн҃ве ѥго· изѧ-
славъ· ст҃ославъ·
всеволодъ· и моу-
жи ихъ късн҃ѧчь-
ко· перенѣгъ· ни-
кифоръ· и ѿложи-
ша оубиѥниѥ за
головоу· нъ коуна-
ми сѧ вꙑкоупати·
а ино все ꙗкоже ꙗро-
славъ соудилъ· та-

коже и сн҃ве ѥго оуставиша ⁘

ѡ оубиистве ⁘

Аже кто оубиѥть кнѧжѧ моужа· въ разбои· а головника не ищють то вирьвноую платити·въ чьѥи же вьрви голова лежить· то ·п҃· гр҃нъ

616

паки людинъ· то сорокъ гривенъ ⁘

[К]отораꙗ ли вьрвь· начнеть платити дикоую вироу. колико лѣ҃т заплатѧть тоу вироу· занеже безъ головника имъ платити. боудеть ли головникъ· ихъ въ вьрви· то зане к нимъ прикладъıваѥть· того же дѣлѧ имъ помогати головникоу. любо си дикоую вироу· нъ сплатити имъ въ обчї· ·м҃· гр҃внъ а головничьство· а то самомоу головникоу. а въ ·м҃· гр҃внъ ѥмоу заплатити· из дроужинъı свою часть· нъ ѡже боудеть оубилъ· или въ свадѣ· или въ пироу ꙗвлено· тъ тако ѥму платїти по вьрвинънѣ· иже сѧ прикладъıваѥть вирою ⁘

Оже станеть безъ вины на разбои ⁘

Боудеть ли сталъ на разбои· безъ всѧкоꙗ свадъı· то за разбоиника людьѥ не платѧть· нъ въıдадѧть и всего· съ женою и съ дѣтьми на потокъ· а на разграблениѥ· аже кто не вложитьсѧ въ дикоую виру. томоу людьѥ не помагають· нъ самъ платить ⁘ **а се покони вирьнии ⁘**

А се покони вирнии бъıли при ꙗрославѣ. вирьникоу взѧти ·з҃·

616 зв.

вѣдеръ солодоу на нед҃лю· оже ѡвьнъ. любо полоть· или ·в҃· ногатѣ· а въ сре҃. коуна· оже съıръ· а въ пѧтничю такоже· а коуръ по двоѥ на дн҃ь·а хлѣбовъ ·з҃· на нед҃лю. а пшена ·з҃· оуборковъ· а горохоу ·з҃· оуборковъ· а соли ·з҃· голваженъ· то то вирникоу· съ ѡтрокомъ· а кони ·д҃· конемъ на ротъ соути ѡвьсъ· вирникоу· ·и҃· гр҃внъ· а ·і҃· коунъ· перекладнаꙗ· а метелникоу· ·ві҃· векши·

а съсаднаꙗ грв҃на ⁘
ѡ вирахъ ⁘
Аже боудеть вира· въ·
п҃· грв҃нъ· то вирни-
коу ·г҃і· грв҃нъ· и ·і҃·
коунъ· и ·в҃і· вѣкше·
а переди съсаднаꙗ гр҃ⷡн·
а за головоу ·г҃· грв҃нꙑ ⁘
о кнѧжи отроцѣ ⁘
Аже в кнѧжи ѡтро-
цѣ· или въ конюсѣ.
или въ поварѣ· то
м҃· грв҃нъ. а за тиоу-
нъ· за ѡгнищнꙑи·
и за конюшии. то·
·п҃· грв҃нъ· а въ сельско-
мъ тиоунѣ в кнѧ-
жи· или в ратаинѣ-
мь· то ·в҃і· грв҃нѣ· а
за рѧдовича ·е҃· гр҃ⷡн·
такоже и за боꙗрескъ ⁘

Примітки. 46. Очевидно, треба *вървьноую*. 49. Літера під титлом невиразна, можна читати і як к҃. 78. Деякі дослідники читають: *по върви нꙑнѣ*.

620
о мц҃ⷭьнемь рѣзѣ·
А мц҃ⷭьнꙑи рѣзъ· о-
же за мало то има-
ти ѥмоу. заидоу-
ть ли сѧ коунꙑ до
того же года· то дадѧ-
ть ѥмоу коунꙑ въ
треть· а мц҃ⷭьнꙑ рѣ-
зъ ѿгрѣноути· по-
слоуховъ ли не боуде-
ть· а боудеть
620 зв.
коунъ ·г҃· грв҃нꙑ· то
ити ѥмоу про своѥ
коунꙑ ротѣ· боуде-
ть ли боле коунъ
то рчи ѥмоу тако·
промиловалъ ѥси·
оже ѥси не ставилъ
послоуховъ ⁘ **а се оу-
стави володимир⁘**
А се оуставилъ воло-
димиръ всеволоди-
чь· по ст҃ополче съ-
звавъ дроужиноу
свою· на берестовомъ·
ратибора тꙑсѧчь-
кого кꙑѥвьского·
и прокопию бѣлого-
родьского тꙑсѧчь-
кого· станислава
переꙗславьскаго
тꙑсѧчького· на-
жира мирослава·
иванка чюдинови-
ча. ѡльогова моужа·
и оустави люди |
до трьтьꙗго рѣза·
оже ѥмлеть въ рѣ-
зъ коунꙑ· аже кто
възмѣть два рѣза
тъ то взѧти ѥмоу
исто. пакꙑ ли въ-
зметь три рѣзꙑ то
иста ѥмоу не взѧтї ⁘
ѡ рѣзѣ⁘
[О]же кто ѥмлеть по
·і҃· коунъ· ѿ лѣта на
грв҃ноу то того не ѿ-
метати ⁘ **о закупѣ⁘**
[О]же закоупъ бѣжи-

ть ѿ гдⷭ҇ы· то ѡбѣль идеть· искать коунъ. а ꙗвлено ходить или къ кнѧзю· или къ соудиꙗмъ· бѣжить ѡбѣдꙑ дѣлѧ своѥго гнⷭ҇а· нъ про то не роботѧть ѥго· нъ дати ѥмоу правьдоу ⁘

о послоушьствѣ ⁘

621

На послоушьство холопа не ск[л]адають· но оже не боудеть свободьнааго· то по ноужити сложити на боꙗрьскаго тиоуна· а на инѣхъ не складꙑвати ⁘ **о бородѣ ⁘**

А въ малѣ **тѧжѥ** по ноуже сложити на закоупа· а кто поръвѣть бородоу· а вꙑиметь знаменьѥ· а вꙑлѣзоуть людьѥ· то ·в҃і· грвⷩ҇ѣ· продаже· аже безъ людии· а въ поклепе то нетоу продаже ⁘

ѡ зоубѣ ⁘

Оже вꙑбьють зоубъ· а кръвь оувидѧть оу него въ ртѣ· а людї вꙑлѣзоуть· то ·в҃і· грвⷩ҇ѣ продаже· а за зоубъ грвⷩ҇а ⁘

ѡ бърти ⁘

Аже оукрадеть кто борть· то ·в҃і· грвⷩ҇ѣ продаже· аже боудеть росѣчена землѧ или земли знамениѥ· имьже ловлено или сѣть· то по вьрви искати· въ собѣ татѧ· любо платїти продажю ⁘

Аже разнаменаѥть бърть· то ·в҃і· грвⷩ҇ѣ· аже межю перетнеть борътьноую· или ролѣиноую розореть· или дворноую тꙑномъ перегородить· то ·в҃і· грⷡнѣ· продаже· оже доубъ перетнеть знаменнꙑи· или межьнꙑи· то ·в҃і· грвⷩ҇ѣ· продаже ⁘

єа се наклади ⁘

621 зв.

А се наклади ·в҃і· грївноу· ѡтрокоу· двѣ грвⷩ҇ѣ· и ·к҃· коунъ· а самомоу ѥхати съ ѡтрокомъ на двоу коню· соути же на ротъ ѡвьсъ· а мѧсо дати· ѡвьнъ или полъть· а инемъ кормомъ· что има чрево възметь· пюсчю ·ї҃· коунъ· перекладнаго ·е҃· кунъ· а за мѣхъ· двѣ ногатѣ·

Примітки. 36. Мабуть, треба читати, як в інших списках: *и оуставили до*. 62. В інших списках: *а послоушьство на холопа*. 69. Заголовок *о бородѣ* не на місці; він

повинен бути в 72 рядку перед *а кто*. 87. Неправильний заголовок; потрібно, як в інших списках: *о бобрѣ*. 89. Потрібно, як і в інших списках, замість *борть – бобръ*. 123. Замість помилкового *пюсчю* потрібно *писчю, письцю*.

624 зв.

о смѣрдѣ⁖

Оже смердъ моучить смьрда· безъ кнѧжа слова· то ·г҃· гр҃вн· продаже· а за моуку гр҃вна коунъ· аже ѡгнищанина моучить то ·в҃і· гр҃вне продаже· а за моуку гр҃вна· аже лодью оукрадеть то ·з҃· коунъ продаже· а лодию лицемь воротити· а за морьскоую лодью ·г҃· гр҃вны· а за набои-

625

ноую ·в҃· гр҃вне· а за челнъ ·и҃· коунъ· а за строугъ гр҃вна⁖

※ ѡ перевесехъ⁖~

Аже перетнеть вьрвь въ перевесѣ· то ·г҃· гр҃вне продаже· за вьрвь гр҃вна кунъ· аже кто оукрадеть въ чеѥи перевесе· или соколъ или ꙗстрѧбъ· то продаже ·г҃· гривны· продаже· а гн҃оу гр҃вна· а за голоубь ·ѳ҃· коунъ· а за коурѧ ·ѳ҃· коунъ· а за оутовъ ·л҃· коунъ· а за гоусь ·л҃· коунъ· а за лебедь ·л҃. коунъ· а за жеравь ·л҃· коунъ· а в сенѣ· и въ дровѣхъ ·ѳ҃· кунъ· а гн҃оу· колико боудеть возъ оукрадено· то имати ѥмоу по ·в҃· ногатѣ за возъ⁖ |

ѡ гоумнѣ⁖~

Аже зажьжеть гоумно· то на потокъ· и на розграбежь домъ ѥго· переди пагоубоу исплатить а въ прочи кнѧзю поточити и· тако же ѡже кто дворъ зажьжеть· а кто пакощами порежеть конь. или скотиноу. то продаже ·в҃і· гр҃вне· а за пагоубоу гр҃вноу оурокъ платити⁖~

[Т]ы тѧже все соудѧть послоухы· свободьными· боудеть ли послоухъ холопъ· то холопоу на правдоу не вылазїти· нъ ѡже хочеть истьчь· или иметь и· а река тако по сего речи ѥмлю тѧ·

625 зв.

нъ азъ ѥмлю тѧ а не холопъ· и ѥмете и на желѣзо. аже ѡбинить и· то ѥмьлеть на немъ своѥ· не

обинить ли ѥго· а платити ѥмоу гривноу за моукоу· за похолопьи речи ꙗлъ и· а желѣзнаго платити ·м҃· коунъ· а мечникоу ·е҃· коунъ· а полъ грв҃не дѣтьчьскомоу· то ти желѣзныи оурокъ· кто си въ чемь ѥмлеть· оже иметь на желѣзо по свободьныхъ людии речи· любо запа на нь боудеть· любо прохожениѥ ночноѥ· или кымь любо ѡбразомь· аже не ѡжьжетьсѧ· | то про моукы не платити ѥмоу. нъ ѡдино желѣзноѥ кто будеть ꙗлъ ⁘ **а се ꙁа ꙁакладаюче городъ⁘~**

А се оурочи городникоу· закладаче городьнѧ кȣна взѧти а кончавше ногата· а за кормъ· и за вологу· и за мѧса· и за рыбы· ·з҃· коунъ на недѣлю· ·з҃· хлѣбовъ ·з҃· оубороковъ пшена ·з҃· лоуконъ ѡвса· на ·д҃· кони· имати же ѥмоу донелѣ городъ сърoубѧть· а солодоу дадѧть ѥмоу ѡдиноу ·і҃· лоуконъ ⁘~ **а се оуроци мостьникоу⁘**

А се мостьникоу оуроци· помостивъше мостъ· взѧти ѿ ·і҃· локотъ· по ногатѣ·

626

аже починить моста ветхаго· то колико городень починить· то взѧти ѥмоу по кунѣ ѿ городне· а мостьникоу ѥхати самомоу съ ѡтрокомъ на двоу коню· взѧти ·д҃· лоукна ѡвса на недѣлю· а ѣсти что можета⁘

Примітки. 25. Мабуть, *чеѥи* – помилка; потрібно *чьѥмь*. 63. Слово *истьчь* – новгородська форма терміна *истьць*. 67. Останнє слово по списках *ѥмѣти, ємѣти, имѣти*. 94. Склад *за* – зайвий.

XII

СТОЛІТТЯ

«ПОВЧАННЯ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА ПОЧАТКУ XII СТ. У СПИСКУ 1377 РОКУ

Володимир Всеволодович Мономах (1053 – 1125) княжив у різних містах Київської Русі – Смоленську, Чернігові, Переяславі. Протягом 1113 – 1125 років був великим київським князем. Видатний політичний діяч, талановитий письменник-мемуарист. Його «**Поѹченье**» для дітей – видатний зразок давньої літературної мови, народної у своїй основі. Зберігся лише один список цього твору, включений під 1096 роком (разом із листом В.Мономаха до князя Олега Святославовича) до «Повісті временних літ» у складі Лаврентіївського літопису 1377 року. «**Поѹченье**» фахівці звичайно датують 1117 роком.

Уривки наводимо за фототипічним виданням: Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку / Изд. Археографической комиссии. – СПб., 1872, звіреним із публікацією: Полное собрание русских летописей. – Т. 1. Лаврентьевская летопись / Изд. 2-е. – Л., 1926–1927.

78
а

⁘ поѹченье ⁘

Азъ худыи дѣдомъ своимъ ꙗ
рославомъ · блгⷭ҇влнымъ сла
внымъ нареченѣмь въ кршⷭ҇нї
и · василии · русьскымъ име
немь володимиръ · ѡцм҃ъ въ
злюбленымь · и мт҃рью свое
ю · мьномахы ·
и хⷭ҇тьꙗны людии дѣлѧ · колико
бо сблюдъ по мⷭ҇ти своеи · и по
ѡтни млт҃вѣ · ѿ всѣⷯ бѣдъ · сѣ
дѧ на санеⷯ помыслиⷯ в дш҃и
своеи · и похвалиⷯ бг҃а · иже мѧ
сихъ дн҃евъ грѣшнаго допро
вади · да дѣти мои или инъ
кто слышавъ сю грамотицю ·
не посмѣите сѧ · но ѡму же
любо дѣтии моихъ · а приме
ть е в срⷣци свое · и не лѣниⷮ
сѧ начнеть · тако же тружа

б

ти сѧ · первое бг҃а дѣлѧ · и дш҃а сво
ѥꙗ · страⷯ имѣите бж҃ии в срⷣци
своемь · и млⷭ҇тню творѧ не ѡ
скуду · то бо ѥсть начатокъ
всѧкому добру · аще ли кому
не люба грамотицѧ си · а не по
ѡхритають сѧ · но тако се ре
куть на далечи пути · да на
санеⷯ сѣдѧ безлѣпицю си мо
лвилъ · оусрѣтоша бо мѧ слы
ѿ браⷮꙗ моеꙗ на волзѣ · рѣ
ша потъсни сѧ к наⷨ · да выже
немъ ростиславича · и воло
сть ихъ ѿимеⷨ · иже ли не по
идеши с нами то мы собѣ бу
деⷨ · а ты собѣ · и рѣхъ аще вы
сѧ и гнѣвате не могу вы ꙗ и
ти ·ни крⷭ҇та переступити · и
ѿрѧдивъ ꙗ вземъ псалты
рю в печали разгнухъ ꙗ и
то ми сѧ вынѧ · вскую печа
лукши дш҃е · вскую смущае
ши мѧ · и прочаꙗ

Примітки. 8. Потрібно **мономахы.** Після цього в оригіналі пробіл приблизно чотири з половиною рядки. 25. В кінці останнього слова лігатура **м** та **ѹ**. 37. Потрібно **гнѣваете** (?).

79 зв.

а

Велии еси гиⷭ ·
и чюⷣна дѣла твоꙗ · никак же
разумъ чловⷭкъ не можеть и
сповѣдати · чюдеⷭ твоихъ · и
пакы реⷱмъ · велии еси гиⷭ
и чюⷣна дѣла твоꙗ · и блгⷭвно
и хвално имѧ твое в вѣкы ·
по всеи земли · иже кто не по
хвалить · ни прославлѧеть

б

силы твоеѧ · и твоиⷯ великыⷯ чюдеⷭ ·
и добротъ оустроеныⷯ на семь свѣ
тѣ како нбо ꙋстроено · како ли со
лнце · како ли луна · како ли звѣ
зды · и тма и свѣⷮ · и землѧ на во
даⷯ положена · гиⷭ твоимъ промы
слоⷨ · звѣрье розноличнии · и пти
ца и рыбы оукрашено твоимъ
промысломⷨ гиⷭ · и сему чюду ди
вуемъ сѧ · како ѿ персти созда
въ члвка · како ѡбрази розно
личнии въ члвчскыхъ лициⷯ ·
аще и весь миръ совокупить ·
не вси въ ѡдинъ ѡбраⷥ · но кыи
же своимъ лиць ѡбразоⷨ · по бии
и мдрⷭти · и сему сѧ подивуе
мы како птица нбⷭныꙗ · изъ
ирьꙗ идуⷮ · и первѣе наши руцѣ ·
и не ставаⷮ сѧ на ѡдинои земли ·
но и силныꙗ и худыꙗ идуⷮ ·
по всѣмъ землѧмъ · бжиимь
повелѣньемь · да наполнѧ
т сѧ лѣси и полѧ · все же то далъ
бъ · на оугодье члвкомъ · на
снѣдь на веселье · велика гиⷭ
млⷭть твоꙗ на наⷭ · ꙗже та оу
годьꙗ створилъ еси · члвка

дѣлѧ грѣшна · и ты же птицѣ
нбⷭныꙗ · оумоудрены тобою ·
гиⷭ · егда повелиши то вспою
ть · и члвкы веселѧть тобе
и егда же не повелиши имъ ·

80

а

ꙗзыкъ же имѣюще ѡнемѣють ·
а блгⷭнъ еси гиⷭ · и хваленъ зѣ
ло · всѧка чюⷣса · и ты доброты
створивъ и здѣлавъ · да иже не
хвалить тебе гиⷭ · и не вѣрують
всѣⷨ срⷣцмь · и всею дшею во имѧ
ѡца и сна и стго дха · да будеть
проклѧтъ · си словца прочита
юче · дѣти моꙗ бжⷭтвнаꙗ по
хвалите ба · давшаго наⷨ млⷭть
свою · и се ѿ худаго моего безу
мьꙗ наказанье · послушаи
те мене аще не всего приїме
те то половину · аще вы бъ оу
мѧкчить срⷣце · и слезы своꙗ
испустите ѡ грѣсѣⷯ своиⷯ ре
куще · ꙗкоⷤ блудницю и разбо
иника · и мытарѧ помило
валъ еси · тако и наⷭ грѣшныⷯ
помилуи · и в црквӣ то дѣиТе ·
и ложа сѧ не грѣшите · ни ѡдї
ну же ночь аще можете покло
нити сѧ до земли · а ли вы сѧ
начнеть не мочи · а трижды ·
а того не забываите не лѣни
те сѧ · тѣмь бо ночныⷨ покло
ноⷨ и пѣньеⷨ члвкъ побѣжаеⷮ
дьꙗвола · и что въ днь согрѣ
шить а тѣмь члвкъ избыва
еть · аще и на кони ѣздѧче
не будеть ни с кымⷨ ѡрудьꙗ · а
ще инѣⷯ млтвъ не оумѣете

б

молвити · а гⷭи помилуи зовѣ те бес престани в таинѣ · та бо ѥсть мл҃тва всѣⷯ лѣпши · неже ли мъıслити безлѣпицю ѣздѧ · всего же паче оубогъıⷯ не забъıваите · но елико могу ще по силѣ кормите и прида ваите сиротѣ · и вдовицю ѡ правдите сами · а не вдава ите сильнъıⷨ погубити чл҃вка · ни права ни крива не оуби ваите · ни повелѣваите оу бити ѥго · аще будеть повине нъ смрⷮти · а дш҃а не погублѧ ѥте никакоꙗ же хⷭьꙗнъı · рѣ чь молвѧче и лихо и добро · не клените сѧ бм҃ь ни хⷭртите сѧ · нѣту бо ти нужа никоеꙗ же · аще ли въı будеⷮ крⷭтъ цѣлова ти к братьи или г кому · али оуправивъше срⷣце свое · на нем же можете оустоꙗти · то же цѣлуите · и цѣловавше блюдѣте · да не приступни погубите дш҃ѣ своеѣ · еппⷭъı и попъı · и игуменъı с любо вью взимаите ѿ ниⷯ блгвлⷭнь е · и не оустранѧите сѧ ѿ ниⷯ · и по силѣ любите и набдите · да примете ѿ ниⷯ мл҃тву ѿ ба҃ · паче всего гордости не и мѣите · в срⷣци и въ оумѣ · но

80 зв.

а

рцѣмъ смрⷮтни ѥсмъı · дн҇ь живи а · заоутра в гробъ · се все чтⷭнъı ѥ си вдалъ · не наше но твое · пору чилъ нъı ѥси на мало дн҇ии · и в земли не хороните то нъı ѥ сть великъ грѣхъ · Старъıꙗ чти ꙗко ѡц҃а · а молодъıꙗ · ꙗ ко братью · в дому своемь не лѣните сѧ · но все видите · не зрите на тивуна · ни на ѡтро ка · да не посмѣют сѧ прихо дѧщии к ваⷨ · и дому вашему · ни ѡбѣду вашему · На вои ну въıшедъ не лѣните сѧ · не зрите на воеводъı · ни питью ни ѣденью · не лагодите ни спанью · и сторожѣ сами нарѧ живаите · и ночь ѿвсюду на рѧдивше ѡколо вои · то же лѧ зите · а рано встанѣте · а ѡру жьꙗ не снимаите с себе · в бо рзѣ не розглѧдавше лѣноща ми · внезапу бо чл҃вкъ погъı баеть · лжѣ блюди сѧ и пьꙗ ньства · и блуда · в томъ бо дш҃а погъıбаеть и тѣло · куда же ходѧще путемъ по своимъ землѧмъ · не даите пакости дѣꙗти · ѡтрокомъ ни свои мъ · ни чюжимъ · ни в селѣⷯ · ни в житѣⷯ · да не клѧти ваⷭ начнуть · куда же поидете

б

идеже станете · напоите на кормите · оуне ина · и боле же чтите гость · ѿкоуду же к ваⷨ придеть · или простъ · или добръ или солъ · аще не можете даро мъ · брашноⷨ · и питьемь · ти бо мимо ходѧчи прославѧть че ловѣка по всѣⷯ землѧⷨ · любо до бръıⷨ · любо злъıмъ · болнаго при сѣтите · надъ мертвеца идѣ те · ꙗко вси мерⷮвени ѥсмъı · и

чл҃вка не минѣте не привѣча
вше · добро слово ѥму дадите ·
женꙋ свою любите · но не даи
те имъ надъ собою власти ·
Се же въı конець всемꙋ страхъ
б҃жии имѣите · въıше всего · а
ще забъıваете всего · а часто
прочитаите · и мнѣ бꙋдеть бе
сорома · и вамъ бꙋдеть добро ·
Его же оумѣючи того не забъı
ваите доброго · а ѥго же не оу
мѣючи а томꙋ сѧ оучите · ꙗ
ко же бо ѡ҃ць мои дома сѣдѧ ·
изꙋмѣꙗше · е҃ · ꙗзъıкъ в то
мъ бо ч҃ть есть ѿ инѣхъ земль ·
лѣность бо всемꙋ м҃ти · еже
оумѣеть то забꙋдеть · а ѥго
же не оумѣють а томꙋ сѧ не
оучить · добрѣ же творѧще не
мозите сѧ лѣнити ни на что
же доброе · первое к ц҃ркви ·

81

а

да не застанеть ва҃ с҃лнце на по
стели · тако бо ѡ҃ць мои дѣꙗше҃ ·
бл҃жн҃ыи · и вси добрии мꙋжи све
ршении · заоутренюю ѿдавше
б҃ви хвалꙋ · и потомъ с҃лнцю въ
сходѧщю · и оузрѣвше с҃лнце · и
прославити б҃а с радостью · и ре҃
просвѣти ѡчи мо х҃е б҃е · и далъ
ми ѥси свѣтъ твои краснъı
и · и еще г҃и приложи ми лѣто къ
лѣтꙋ · да прокъ грѣховъ своих҃
покаꙗвъ сѧ ѡправдивъ живо
тъ · тако похвалю б҃а · и сѣдше
дꙋмати с дрꙋжиною · или лю
ди ѡправливати · или на ло
въ ѣхати · или поѣздити · или
лечи спати · спанье есть ѿ б҃а

присꙋжено полꙋд҃не · ѡ тъ чина
вопочиваеть · и звѣрь · и пти
ци · и ч҃лвци · а се въı повѣдаю ·
дѣти моꙗ трꙋдъ свои · ѡже сѧ
есмь трꙋжалъ · пꙋти дѣꙗ и
ловъı · п҃г лѣ҃т · первое к росто
вꙋ идохъ сквозѣ вѧтичѣ · по
сла мѧ ѡ҃ць а самъ иде кꙋрь
скꙋ · и пакъı · в҃ · е к смолинь
скꙋ · со ставкомь скордѧти
чемъ · то и пакъı и ѿиде к бе
рестию со изѧславомь · а ме
не посла смолиньскꙋ · то и смо
линьска идохъ володимерю ·
тое же зимъı · то и посласта бе

б

рестию брата на головнѣ · иде
бѧхꙋ пожгли · то и тꙋ блюдъ го
родъ тихъ · та идохъ переꙗсла
влю ѡ҃цю · а по велицѣ дни ис пе
реꙗславлѧ та володимерю ·
на сꙋтеискꙋ мира творитъ ·
с лѧхъı · ѿтꙋда пакъı на лѣто
володимерю ѡпѧть · та посла
мѧ с҃тославъ въ лѧхъı · ходивъ
за глоговъı · до чешьскаго лѣ
са ходивъ в земли ихъ · д҃ · мѣ
сѧци · и в то же лѣ҃т и дѣтѧ сѧ ро
ди · старѣишее новгородьско
е · та ѿтꙋда тꙋровꙋ · а на веснꙋ
та переꙗславлю · та же тꙋро
вꙋ · и с҃тославъ оумре · и ꙗзъ
пакъı смолиньскꙋ · а и смо
линьска тои же зимѣ та к но
вꙋгородꙋ · на веснꙋ глѣбови
в помочь · а на лѣ҃т со ѡ҃цмь по
дъ полтескъ · а на дрꙋгꙋю зи
мꙋ · с с҃тополкомъ подъ полте
скъ · ѡжгоша полтескъ · ѡнъ

иде новугороду · а ꙗ с половци
на ѡдрьскъ воюꙗ та черни
гову · и пакы и смолиньска
къ ѡ҃цю придоⷯ чернигову · и ѡ
легъ приде из володимерѧ ·
въıведенъ · и возваⷯ и к собѣ ·
на ѡбѣдъ со ѡ҃цмь · в черниго
вѣ на краснѣмь дворѣ · и вда
хъ ѡ҃цю · ҃т · гриⷡ · золота · и па

81 зв.

а

кы и смолиньска же пришедъ ·
и придоⷯ сквозѣ половечьскы
и вои бьꙗ сѧ · до переꙗславлѧ ·
и ѡ҃ца налѣзохъ · с полку при
шедше · то и пакы ходихомъ ·
том же лѣⷮ · со ѡ҃цмь и со изѧслⷧ
вомь битъ сѧ чернигову · с бо
рисомь · и побѣдихомъ бори
са и ѡлга · и пакы идохоⷨ пере
ꙗславлю · и стахоⷨ во ѡбровѣ ·
и всеславъ смолнескъ ѡжь
же · и азъ всѣдъ с черниговци ·
ѡ двою коню · и не застахоⷨ въ
смолиньскѣ · тѣм же путеⷨ по
всеславѣ · пожегъ землю и по
воевавъ до лукамлѧ · и до
логожьска · та на дрютьскъ
воюꙗ · та чернигову · а на ту
зиму повоеваша половци
стародубъ весь · и азъ шедъ с че
рниговци и с половци · на де
снѣ изьимахоⷨ кнѧзи · аса
дука · и саука · и дружину и
хъ избиша · и на заоутреѣ за
новъıмъ городоⷨ разгнахомъ
силнъı вои · белкатгина а се
мечи и полонъ весь ѡтѧхоⷨ ·
а въ вѧтичи ходихоⷨ по двѣ
зимѣ · на ходоту и на с҃на его ·
и ко корьдну ходихъ · ҃а · ю зи
му · и пакы по изѧславичихъ
за микулинъ · и не постиго

б

хоⷨ ихъ · и на ту весну · къ ꙗропо
лку совкуплѧтъ сѧ на броды ·
том же лѣⷮ · гонихоⷨ по поⷧⷪвьцихъ
за хоролъ · иже горошинъ взѧша

Примітки. 97. В останньому слові, можливо, в префіксі **и** замість **є**, **ѣ**. 107. Можна текст на слова ділити інакше: **чⷭ҇т нъı єси далъ**, де перше слово – скорочене **чьсть**, а **нъı** – «нам». 199, 218, 227. Тобто **ис смолиньска** – гаплографія букви **с**. 259–260. Можна читати **семечи** – помилково написаний патронім **семичи** (називання за батьком згаданих половецьких князів).

82 зв.

б

А се тру
жахъ сѧ · ловы дѣꙗ · понеже сѣ
доⷯ чернигов ѣ · а ⷢщернигова
въıшеⷣ и д[...і] о лѣта по сту уга
нива и имь дароⷨ · всею си
лою кромѣ иного лова · кромѣ
турова · иже со ѡ҃цмь ловилъ
есмъ всѧкъ звѣрь · а се в черни
говѣ дѣꙗлъ есмъ · конь дикиⷯ
своима рукама свѧзалъ есмь ·
в пушаⷯ ҃і · и · ҃к · живыⷯ конь · а кро
мѣ того иже по рови ѣздѧ има
лъ есмъ своима рукама тѣ
же кони дикиѣ · тура мѧ · ҃в · ме
тала на розѣⷯ ис конемъ · ѡле
нь мѧ ѡдинъ болъ а · ҃в · лоси

83

а

ѡдинъ ногами топталъ · а дру гыи рогома болъ · вепрь ми на бедрѣ мечь ѿтѧлъ · медвѣдь ми оу колѣна подъклада оуку силъ · лютъıи ꙁвѣрь скочилъ ко мнѣ на бедры · и конь со мною поверже · и бъ҃ невредена мѧ съ блюде · и с конѧ много падаⷯ · го лову си роꙁбиⷯ дважды · и руцѣ и ноꙁѣ свои вerедиⷯ · въ оуности своеи вередиⷯ не блюда живоТа своѥго · ни щадѧ головы своєꙗ · Єже было творитї отроку моему то саⷨ ѥсмь сⷮворилъ дѣла · на во инѣ и на ловѣхъ ночь и дн҃ь · на ꙁною и на ꙁимѣ · не даꙗ собѣ оу покоꙗ · на посадники не ꙁрѧ ни на биричи · саⷨ творилъ что бы ло · надобѣ весь нарѧдъ и в дому ·

своємь то ꙗ творилъ ємь · і в ло вчиⷯ ловчии нарѧдъ саⷨ єсмь де ржалъ · и в конюсѣⷯ · и ѡ соколѣхъ · и ѡ ꙗастрѧбѣⷯ тоже · и худаго сме рда · и оубогъıѣ вдовицѣ не да лъ ѥсмъ силныⷨ ѡбидѣти · и црк҃внаго нарѧда и службы · саⷨ єсмъ приꙁиралъ · да не ꙁаꙁри те ми дѣти мои · но инъ кто про четъ не хвалю бо сѧ ни дерꙁостї своєꙗ · но хвалю ба҃ и прославь лѧю мⷭть ѥго · иже мѧ грѣшна го и худаго селико лѣⷮ сблюⷣ ѿ тѣ

б

хъ часъ смр҃тныхъ · и не лѣни ва мѧ былъ сⷮворилъ худаго на всѧ дѣла члвⷱкаꙗ потребна · Да сю грамотицю прочитаючи потъснѣте сѧ на всѧ дѣла до браꙗ · славѧще ба҃ с ст҃ми ѥго

Примітки. 3. В останньому слові асиміляція, тобто **иꙁ чернигова**. 4–5. На середині аркуша в оригіналі порваний пергамент, тому здогадно читають: **д**[**о сег**]**о**… **оуганива**[**лъ**]. 11. Треба **в пущаⷯ**. 29. В оригіналі лігатура **м** і **у** в слові **моему**. 35. В оригіналі лігатура **м** і **у** у слові **дому**. 36. У п'ятому слові, мабуть, пропущено букву **с**: **ѥсмь**. 44. За змістом мало б бути **не инъ** замість **но**.

НАПИС-ГРАМОТА ПОЧАТКУ XII СТ. ПРО КУПІВЛЮ БОЯНОВОЇ ЗЕМЛІ

Один із найбільших написів (у 14 рядків, устав), виявлених на стінах давньокиївських споруд. Відкритий на колишній зовнішній південній галереї Софії Київської (внаслідок пізнішої добудови до собору нині старожитна галерея – всередині храму) на стовпі, що на ньому зображено св. Онуфрія. Це фактично купча грамота княгині Всеволожої, тобто дружини князя Всеволода. У літописі Всеволожими називаються дві жінки-киянки – вдова князя Всеволода Ярославича (померла 1111 року, похована в Андріївському – Янчиному монастирі) та дружина князя Всеволода Ольговича (померла 1179 року, похована в Кирилівській церкві). На думку С. О. Висоцького (*Высоцкий С. А.* Древнерусские надписи Софии Киевской XI – XIV вв. – К., 1966. – С. 70), землю купила друга княгиня, бо за палеографічними ознаками він датує грамоту другою половиною XII ст. Проте є серйозні підстави датувати напис початком XII ст. із таких міркувань.

У давнину священиків називали тільки хресними іменами. Наша грамота кількох попів ідентифікує і за допомогою двочленних антропонімів. Уточнення виступають насамперед при іменах, що їх носять два чи більше свідків: **Михалко *Нѣжьнович***, **Михал *Єлисавиничь***; **Тȣдоръ *Тоȣбъıновъ***, **Тѵдоръ *Бързѧтичь***. Але другий член маємо й при іменах, що їх носить тільки один свідок: **Иванъ *Ꙗнъчинъ***, **Ильꙗ *Копъıловичь***. Це могло б указувати, що такі свідки є авторитетами, бо вони мають стосунок до відомих і поважних осіб. З літопису відома Янка – дочка князя Всеволода Ярославича, для якої тато 1086 року заснував монастир у Києві (Андріївський, Янчин). Отже, Іван був із її монастиря. Померла Янка в листопаді 1112 року. Не можна оминути й найменування **Єлисавиничь**. Ім'я Єлисава-*Олисава* («Єлисавета») зафіксоване в графіто Софії Київської як ім'я матері князя Святополка Ізяславовича, що померла 1107 року (*Высоцкий С. А.* Зазнач. праця. – С. 78). Коли допустити, що землю купила Янчина мати – дружина князя Всеволода, яка померла 1111 року, то за документом ідентифікуються три відомі особи, які жили на початку XII ст. Палеографічні властивості епіграфеми не суперечать характерним особливостям накреслень літер на початку XII ст. Привертає увагу той факт, що в графіто вживається тільки графема ȣ (графем ѵ, оѵ зовсім немає). Вона характерна для служебників, починаючи з XII ст., де, очевидно, уникали оѵ, щоб помилково не проспівати окремо о та ѵ (*Карський Ф. Е.* Славянская кирилловская палеография. – М., 1979. – С. 199). Виняткове вживання букви ȣ може вказувати на те, що грамоту написала духовна особа, для якої звичними були такі тексти.

мцⷭ҇ѧ ѥнарѧ въ · л҃ · ст҃го ип...та
крила ꙁемлю кнѧгꙑни боꙗню
всеволожа а передъ ст҃ою софиѥю
передъ попꙑ а тꙋ бꙑлъ по
пинъ ꙗкимъ дъмило пателеи
стипъко михалько нѣжьнович
миⷯл данило марко сьмъюнъ михал
ѥлисавиничь иванъ ꙗнъчинъ
тꙋдоръ тоꙋбꙑновъ ильꙗ копꙑ
ловичь тꙋдоръ бърꙁѧтичь а пере
дъ тими послꙋхꙑ кꙋпи ꙁемлю кнѧ
гꙑни боꙗню вьсю а въдала на нѥи
семьдесѧтъ гривьнъ соболии а въ томь
драниць семьсътꙋ гривьнъ —

Примітки. 1. Усередині останнього слова пошкоджені й не читаються три букви. Мало бути: **иполита** (день мученика *Іполита* відзначається якраз 30 січня). 2. У передостанньому слові після другої букви **н** дві риски, між якими значна відстань. Це, мабуть, невдала спроба викарбувати **и**. 4. У слові **бꙑлъ** перед **ъ** вертикальна риска. Очевидно, писець мав намір написати форму множини – **бꙑли**. 5. В останньому слові пропущено букву **н**, тобто мало б бути **пантелеи**. 6. В останньому слові немає кінцевого **ь**. 8. У слові **ꙗнчинъ** у графіто літера **и** написана на помилково написаній **ь**, тому вона дещо нагадує **ꙑ**, яку й транскрибує С. О. Висоцький (див.: Древнерусские надписи Софии Киевской. – С. 61). 9. Графічний (звуковий) комплекс, поданий як друге слово, не вдалося ідентифікувати з певним іменем, через що поділ тексту тут умовний.

«ПОВІСТЬ ВРЕМЕННИХ ЛІТ» ПОЧАТКУ ХІІ СТ. ЗА СПИСКОМ ЛАВРЕНТІЇВСЬКОГО ЛІТОПИСУ 1377 РОКУ

Найдавніше вітчизняне літописне зведення, яке в Лаврентіївському літописі має заголовок «**Се повѣсти времѧньнъıⷯ лѣⷮ• Ѿкуду есть пошла рускаꙗ земѧ• кто въ киевѣ нача первѣе кнѧжиⷮ и Ѿкуду рускаꙗ землѧ• стала есть**», в науці відоме під скороченою назвою «Повість временних літ». Збереглася у двох редакціях, що їх умовно називають другою – в складі Лаврентіївського літопису 1377 року та Радзивилівського літопису XV ст. – і третьою – в складі Іпатіївського літопису близько 1425 року та Хлєбниковського (Острозького) літопису XVI ст. Перша редакція пам'ятки до нас не дійшла.

Із давніх-давен автором «Повісті временних літ» уважається чернець Києво-Печерського монастиря Нестор; цієї думки дотримується більшість науковців. Нестор уклав «Повість» близько 1113 року. Її редагували спочатку ігумен Видубицького монастиря в Києві Сильвестр 1116 року (редакція представлена в Лаврентіївському літописі), а згодом – у Києво-Печерському монастирі близько 1118 року (редакція представлена в Іпатіївському літописі). Несторова «Повість» охоплює історію східного слов'янства від часів біблійного Ноя до початку XII ст.

Уривки з пам'ятки наводимо за літографічним виданням рукопису: Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку / Изд. Археограф. комис (С.-Пб., 1872). При цьому використано (особливо щодо пунктуації) публікацію в книзі: Полное собрание русских летописей. – Т. 1. – Вып. 1. – Л., 1926 (М., 1962). Оригінал зберігається в Державній публічній бібліотеці ім. М.Є.Салтикова-Щедріна в Санкт-Петербурзі; шифр: F. п. IV. 2.

4

по раздѣленьи ꙗзыкъ приꙗша сноⷭве симови• въсточныꙗ страны• а хамови снⷭве пⷪ луденьныꙗ страны • афетови же приꙗша за падъ и полоуноцьныꙗ страны• Ѿ сихъ же •о҃• и •в҃• ꙗзыку бы ꙗзыкъ словѣнескъ• Ѿ племени афетⷪ ва• нарци еже суть словѣне• во мнозѣхъ же времѧ нѣⷯ• сѣли суть словѣни по дунаеви гдѣ есть нынѣ оугорьска землѧ• и болгарьска• Ѿ тѣхъ словѣнъ разидоша сѧ по землѣ• и прозваша сѧ именъı свⷪ ими. гдѣ сѣдше на которомъ мѣстѣ• ꙗко при шедше сѣдоша• на рѣцѣ имѧнемъ марава• и прозваша сѧ морава• а друзии чеси нарекошⷭа• а се ти же словѣни хровате бѣлии и серебь и хо рутане волхомъ бо нашедшемъ на словѣни на дунаискиꙗ• сѣдшемъ в ниⷯ и насилѧщемъ имꙸ• словѣни же ѡви пришедше сѣдоша на вислѣ• и

5

прозваша сѧ лѧхове• а ѿ тѣхъ лѧховъ прозваша сѧ полѧне• лѧхове• друзии лутичи• ини мазовшане ини поморѧне• тако же и ти словѣне пришедше и сѣдоша по днѣпру• и нарекоша сѧ полѧне а дру зии древлѧне зане сѣдоша в лѣсѣ• а друзии сѣдо ша межю припетью и двиною и нарекоша сѧ дре говичи рѣчьки ради ꙗже втечеть въ двину имѧ немъ полота• ѿ сеꙗ прозваша сѧ полочане• словѣ ни же сѣдоша ѡколо езера илмерѧ• прозваша сѧ своⷨ имъ имѧнемъ и сдѣлаша градъ• и нарекоша и ноⷡ въгородъ• а друзии сѣдоша по деснѣ• и по сѣли по сулѣ и нарекоша сѣверъ• тако разиде сѧ словѣ ньскии ꙗзыкъ тѣм же и грамота прозва сѧ сло вѣньскаꙗ• полѧномъ же жившимъ ѡ собѣ по гора мъ симъ• бѣ путь изъ варѧгъ въ греки• и изъ гре къ по днѣпру• и верхъ днѣпра волокъ до ловоти• по ловоти внити в ъилмерь ѡзеро великое• из не го же ѡзера потечеть волховъ и вътечеть в озеро великое нево• того ѡзера внидеть оустье в море варѧжьское• и по тому морю ити до рима а ѿ рима прити по тому же морю ко цр҃югороду а ѿ црѧгорода прити в понотъ морѧ• в не же втечеⷮ днѣпръ рѣка днѣпръ бо потече из оковьскаго лѣ и потечеть на полъдне• а двина ис того же лѣса потечеⷮ• а идеть на полунощье и внидеть в мо ре варѧжьское• ис того же лѣса потече волга на въстокъ• и вътечеть семьюдесѧтъ жерелъ в мо ре хвалисьское тѣм же и из руси можеть ити в болгары и въ хвалисы наста въстокъ доити въ жребии симовъ• а по двинѣ въ варѧги• изъ варѧгъ до рима• ѿ рима до племени хамова а днѣпръ втечеть в понетьское море жереломъ•

6

еже море словеть руское•по нему же оучилъ ст҃ыи ѡнь дрѣи братъ петровъ• ꙗко же рѣша ѡньдрѣю оучащю въ синопии• и пришедшю єму в корсунь• оувидѣ ꙗ ко ис корсунѧ близь оустье днѣпрьское• въсхотѣ по ити въ римъ и проиде въ вустье днѣпрьское• ѿтоле поиде по днѣпру горѣ• и по приключаю• приде и ста подъ горами на березѣ•заоутра въставъ и реⷱ к сущи мъ с нимъ оученикомъ• видите ли горы сиꙗ• ꙗко на сихъ гораⷯ восиꙗеть блгдть бж҃ьꙗ• имать градъ

великъ и цр҇кви многи б҇ъ въздвигнути имать• въ шедъ на горы сия бл[в]ви я• постави кр[с]тъ и помоли въ ся б҇у•и сълѣзъ съ горы сея идеже послѣже бы[с] киевъ•и поиде по днѣпру горѣ•и приде въ словѣни• иде же нынѣ новъгородъ• и видѣ ту люди сущая• како есть ѡбычаи имъ• и како ся мыють хвощют ся• и оудиви ся имъ• иде въ вариги и приде в римъ и сповѣда елико наоучи• и елико видѣ• и ре[ч] имъ дивно видѣхъ словѣньскую землю• идучи ми сѣмо• видѣхъ бани древены• и пережьгуть е рамяно• совлокуть ся и будуть нази• и ѡблѣют ся квасомъ оуснияны[мъ]• и возмуть на ся прутье младое• бьють ся сами• и т[о]го ся добьють• егда влѣзуть ли живи• и ѡблѣют ся водою студеною• тако ожиоуть• и то творять по вся дн҇и•не мучими никим же• но сами ся мучать• и то творять мовенье собѣ а не мученье• ты сл[ы]шаще дивляху[с]• ѡндрѣи же бывъ въ римѣ• приде в синофию• полем же живщемъ ѡ собѣ и володѣющемъ и роды своими• иже и до сее братьѣ бяху поляне и живяху кождо съ своимъ родомъ и на своихъ мѣстѣхъ• владѣюще кождо родомъ своимъ на своихъ мѣстѣ[х]• быша •г҇• братья едином у имя кии а другому щекъ а третьему хори[въ]

7

сестра ихъ лыбедь• сѣдяше кии на горѣ гдѣ же ныне оувозъ боричевъ• а щекъ сѣдяше на горѣ• гдѣ ныне зовет ся щековица• а хоривъ на третьеи горѣ• ѿ него же прозва ся хоревица• и створиша градъ во имя брата своего старѣишаго• и нарекоша имя ему киевъ• бяше ѡколо града сѣсъ и боръ великъ• и бяху ловяща звѣрь бяху мужи мудри и смыслени нарицаху ся поляне• ѿ них [ж]е есть поляне в киевѣ и до сего дн҇е• ини же не свѣдуще рекоша• яко кии есть перевозникъ былъ оу киева бо бяше перевозъ тогда с оноя стороны днѣпр[а]• тѣмъ гл҇ху на перевозъ на киевъ• аще бо бы перевозникъ кии• то не бы ходилъ цр҇югороду но се кии княжаше в родѣ своемь• приходившю ему ко цр҇ю: яко же сказають• яко велику честь приялъ•ѿ цр҇я• при к[о]торомь приходивъ цр҇и• идущю же ему ѡпять приде къ дунаеви• възлюби мѣсто и сруби градокъ малъ хотяше сѣсти с родомъ [с]воимъ и не даша ему ту близъ живущии• еже и до нынѣ наречють дуици городи

ще киевець• киеви же пришедшю въ свои градъ ки евъ• ту животъ свои скончa: а братъ его щекъ и хори въ и сестра их лыбедь ту скончаша ся•и по сихъ братьи держати• почаша родъ ихъ княженье в полѧхъ• в деревлѧхъ свое• а дреговичи свое• а словѣни свое• в новѣгородѣ а другое на полотѣ иже полочане ѿ ни хъ же• кривичи же сѣдѧть на верхъ волги• а на верхъ двинꙑ и на верхъ днѣпра• их же градъ есть смолен скъ туда бо сѣдѧть кривичи та же сѣверъ ѿ нихъ на бѣлѣѡзерѣ сѣдѧть весь а на ростовьскомъ ѡзерѣ мерѧ а на клещинѣ ѡзерѣ мерѧ же• по ѡцѣ рѣцѣ где потече в волгу же• мурома ꙗзꙑкъ свои и череми си свои ꙗзꙑкъ• морьдва свои ꙗзꙑкъ• се бо токмо

8

словѣнескъ ꙗзꙑкъ в руси• полѧне• деревлѧне• ноѹго родьци• полочане• дреговичи• сѣверъ бужане зане сѣдоша по бугу послѣже же велꙑнѧне• а се суть и нии ꙗзꙑци• иже дань дають руси• чюдь• мерѧ• ве сь• мурома• черемись• морьдва• пермь• печера ꙗмь• литва• зимигола• корсь• норова• либь• си су ть свои ꙗзꙑкъ• имуще ѿ колена афетова• иже жи оуть въ странахъ полуноцнꙑхъ• словѣньску же ꙗ зꙑку ꙗко же рекохомъ• жиоуще на дунаи• придо ша ѿ скуфъ• рекше ѿ козаръ• рекомии болгаре сѣдоша по дунаеви• населници словѣномъ бꙑ ша• по семъ придоша оугри бѣлии• наслѣдиша зе млю словѣньску• си бо оугри почаша бꙑти• при ра клии цр҃и• иже находиша на хоздроꙗ цр҃ѧ перьскаго :: Въ си же времѧна бꙑша• и ѡбри ходиша на аръкли ꙗ цр҃ѧ• и мало его не ꙗша• добрѣ воевахꙋ на словѣнѣх• и примучиша дулѣбꙑ• сущаꙗ словѣнꙑ• и насилье творѧху женамъ дулѣпьскимъ• аще поѣхати будѧше ѡбърину• не дадѧше въпрѧчи конѧ• ни вола• но велѧше въпрѧчи •г҃• ли •д҃• ли •е҃• ли • женъ в телѣгу• и повести ѡбрѣна• тако мучаху ду лѣбꙑ• бꙑша бо ѡбърѣ тѣломъ велици• и оумомь горди• и бг҃ъ потреби ꙗ• помроша вси• и не ѡста сѧ ни единъ• ѡбъринъ• есть притъча в руси• и до сего дн҃е погибоша аки ѡбрѣ• их же нѣт племени ни наслѣдъка• по сихъ же придоша печенѣзи• паки идоша оугри чернии мимо киевъ• послѣже прі ѡлзѣ• полѧномъ же жиоущемъ ѡ собѣ• ꙗко же рекохомъ• суще ѿ рода словѣньска• и нарекоша сѧ полѧне• а древлѧнѧ же ѿ словѣнъ же• и нареко

ша сѧ древлѧне• радимичи бо и вѧтичи ѿ лѧхо
въ•бѧста бо •в҃• брата в лѧсѣх• радимъ•а другому вѧтко
9
и пришедъша сѣдоста радимъ на съжю• прозв
ша сѧ радимичи• а вѧтъко сѣде съ родомъ свои
мъ по оцѣ• ѿ него же прозваша сѧ вѧтичи• иже
бѧху в мирѣ полѧне• и деревлѧне• сѣверъ и ради
мичь• и вѧтичи• и хровате• дулѣби живѧху по бу
гдѣ нынѣ велъıнѧне• а оулучи тиверьци• сѣдѧ
ху бо по днѣстру• присѣдѧху къ дунаеви бѣ мно
жьство ихъ• сѣдѧху бо по днѣстру• или до морѧ• су
ть гради их• и до сего дн҃е•да то сѧ зваху ѿ грекъ•ве
ликаꙗ скуфь• имѧху бо ѡбычаи свои и законъ
ѡц҃ь своих• и преданьꙗ кождо свои нравъ• полѧ
не бо своих ѡц҃ь ѡбычаи имуть• кротокъ и тихъ• и
стыдѣнье къ снохамъ своимъ• и къ сестрамъ•
къ мт҃рмъ и к родителемъ своимъ• къ свекровемъ
и къ деверемъ• велико стыдѣнье имѣху: брачны
и ѡбычаи имѧху• не хожеше зѧть по невѣсту• но при
водѧху вечеръ• а завътра приношаху по неи• что
вдадуче• а древлѧне живѧху звѣриньскимъ ѡ
бразомъ• жиоуще скотьски• оубиваху другъ дру
га• ꙗдѧху вса нечисто• и брака оу нихъ не бъıва
ше• но оумъıкиваху оу водъı дв҃цѧ• и радимичи и
вѧтичи и сѣверъ• ѡдинъ ѡбычаи имѧху живѧху
в лѣсѣ• ꙗко же всѧкии звѣрь• ꙗдуще все нечисто
срамословье в них предъ ѡтьци• и предъ снохами•
браци не бъıваху въ них• игрища межю селъı• схо
жаху сѧ• на игрища на плѧсанье• и на вса бѣсовь
скаꙗ игрища• и ту оумъıкаху женъı собѣ• с нею
же кто съвѣщаше сѧ• имѧху же по двѣ и по три же
нъı• аще кто оумрѧше творѧху тръıзно надъ ни
мъ• и по семь творѧху кладу велику и възложа
хуть на кладу мртвца• сожьжаху• и по семь
собравше кости• вложаху в судину малу• и по
10
ставѧху на столпѣ на путех еже творѧть вѧтичи
и нынѣ• си же творѧху ѡбычаꙗ кривичи• прочии
погании• не вѣдуще закона бж҃ıа• но творѧще са
ми собѣ законъ•

Примітки. 1. В останньому слові зайва надрядкова буква с. 2. У передостанньому слові над рядком зайва буква с. 27. В інших списках пам'ятки передостаннє слово семи

(йдеться про річку Сейм). 38. Над першим словом у фотомеханічному виданні не видно титла. 39. Останнє слово недописане: треба **лѣса**. 45. У фотомеханічному виданні в п'ятому слові перша буква невиразна, нагадує **з**. П'яте слово в інших списках літопису – тільки **на**. 55. В оригіналі в останньому слові лігатура **щ** та **и**. 64. У шостому слові помилка письма: потрібно **варѧги**. 86. У передостанньому слові помилка письма: треба **лѣсъ**. 99. У передостанньому слові помилка: потрібно **дунаици**, як в інших списках пам'ятки. 123. У четвертому слові помилка письма: потрібно **насилници**, як в інших списках пам'ятки. 128. У сьомому слові помилка: треба **обри**, як в інших списках пам'ятки. 132. В останньому слові в рукописі лігатура **л** та **и**. 145. В кінці рядка пропущено букву **а**; треба **прозваша сѧ**. 147 – 148. Написання **иже бѧху** – помилкове; потрібно **и живѧху**, як в інших списках пам'ятки. 150. У п'ятому слові помилка: треба **оуличи**, як в інших списках пам'ятки. 152. Написання **или** – помилкове: потрібно **оли**, як в інших списках пам'ятки. 168. В останньому слові лігатура букв **м** та **и** . 173. В інших списках пам'ятки **тризну**, **тръızну**. 174, 175. Написання **кладу** помилкове: потрібно **краду**, як в інших списках пам'ятки (пор. укр. діал. *корода* «велика купа дров; купа складеного кругляка»).

74

В лѣ ·ѕ҃·у҃·ч҃ѕ· Иде володимеръ съ вои на корсунь град гречьскии· и затвориша с корсунѧне въ градѣ· и ста володимеръ ѡбъ онъ полъ города в лимени· дали гра да стѣлище едино· и борѧху сѧ крѣпко изъ град воло димеръ же ѡбстоꙗ градъ· изнемогаху въ градѣ лю дье· и рч володимеръ къ гражаномъ· аще сѧ не вда сте имамъ стоꙗти и за ·г҃· лѣт· они же не послуша ша того· володимеръ же изрѧди воѣ своѣ· и повелѣ приступити къ граду· симъ же спуще имъ· корсу нѧне подъкопавше стѣну градьскую· крадуще съıплемую перьсть· и ношаху к собѣ въ градъ· съı плюще посредѣ града· воини же присъıпаху боле· а володимеръ стоꙗше· и мужь корсунѧнинъ стрѣ ли имѧнемъ настасъ· напсавъ сице на стрѣлѣ· кладѧзи ꙗже суть за тобою ѿ въстока· ис того вода идеть по трубѣ· копавъ переими· володимеръ же слъıшавъ· возрѣвъ на нбо рч· аще се сбудет· и самъ сѧ крщю· и ту абье повелѣ копати преки трубамъ· и переꙗша воду· людье изнемогоша водною жажею и предаша с· вниде володимеръ въ град и дружина его· и посла володимеръ ко црві василью и костѧнтину гла сице· се град ваю славнъıи взѧх· слъıшю же се ꙗко сестру имата двою· да аще еѣ не вдаста за мѧ· створю граду

75

вашему ꙗко же и сему створи̏х• и слышаста цр҃ѧ быстᵃ печальна• въздаста вѣсть сице глщ҃а• не достоить хс҃е ꙗномъ за поганыꙗ дати• аще сѧ крс҃тиши то и се пᵒ лучишь• и црс҃тво нбс҃ное примеши• и с нами ѥдинᵒ вѣрникъ будеши• аще ли сего не хощеши створитᶦ• не можемъ дати сестръ своее за тѧ• си слы шавъ володимеръ рч҃е• посланымъ ѿ црю҃• глт҃е црм҃а• тако ꙗко азъ крщ҃ю сѧ• ꙗко испытахъ прежᵉ сихъ дн҃ии законъ вашь• и есть ми любо вѣра вашᵃ и служеньѥ• ѥже бо ми сповѣдаша послании ᶰᵃми мужи• и си слышавша цр҃ѧ рад҃ быста• и оумолиста сестру свою именемъ аньну• и посъла ста къ володи меру глщ҃а• крс҃ти сѧ и тогда послевѣ сестру свою к тс҃е бѣ• рч҃е же володимеръ да пришедъше съ сестрою ва шею крт҃ь мѧ• и послушаста цр҃ѧ посласта сестру свою• сановники нѣкиꙗ и прозвутеры• ѡна же не хотѧше ити• ꙗко в полонъ рч҃е иду• лучи бы ми сде оумрети• и рѣста ѥи братьꙗ• ѥда како ѡбратить бг҃ъ тобою рускую землю въ покаꙗньѥ• а гречьскую землю избавишь ѿ лютыꙗ рати• видиши ли ко лько зла створиша русь грекомъ• и нынѣ аще не идеши то же имуть створити намъ• и ѡдва ю прі нудиша• ѡна же сѣдъши в кубару• цѣловавши оу жики своꙗ• съ плачемъ поиде чресъ море• и при де къ корсуню• и изидоша корсунѧне с покло номъ• и въведоша ю въ градъ• и посадиша ю в полат҃ по бж҃ью же оустрою• в се времѧ разбол҃ѣ володимᵉ ръ ѡчима и не видѧше ничто же• тужаше велмᶦ и посла к нему црц҃а рькуще• аще хощеши избыт ти болѣзни сеꙗ• въскорѣ крт҃и сѧ• аще ли то не имаши избытᵀ сего• си слышавъ володимеръ рч҃е•

76

да аще истина будт҃е• то поистинѣ великъ бг҃ъ будт҃е• хс҃енескъ• и повелѣ хс҃тити сѧ• ѥпс҃пъ же корсуньскі и• с попы црс҃цны• ѡгласивъ крс҃ти володимира• ꙗко възложи руку на нь• абьѥ прозрѣ• видивъ же се володимеръ• напрасноѥ ицѣленьѥ• и просла ви бг҃а рекъ• топерво оувидѣхъ бг҃а истиньнаго• се же видѣвше дружина его• мнози крс҃тиша

сѧ· кр҃ти жᵉ сѧ в цр҃кви ст҃го васильꙗ· и ѥсть цр҃кви та стоꙗщи въ корсунѣ градѣ· на мѣстѣ посреди гра҃· идѣже торгъ дѣють корсунѧне· полата же воло димерѧ съ краꙗ цр҃кве стоит҃· и до сего дн҃е· а цр҃цна полата за ѡлтаремъ· по кр҃щньи же приведе цр҃цю· на браченье· се же несвѣдуще право гл҃ть· ꙗко кр҃тлъ сѧ есть в киѥвѣ· инии же рѣша василиви· друзии же инако скажють·

Примітки. 4. Потрібно **стрѣлище**; в інших списках пам’ятки – **стрелища**. 5. В останньому слові рукопису лігатура **л** з **ю**. 9. Перше слово так написане і в інших списках, але в Іпатіївському правильно: **приспу сыпати** (так мало б бути і за змістом). 27 – 28. В інших списках **получиши**. 44. В інших списках **избавиши**. 54. Мабуть, після слова **ли** пропущено частку **ни**.

96
а

⁘ Начало княжень ꙗ ꙗрославлѧ къıѥвѣ ⁘ В лѣ҃ ·҂ѕ҃·ф҃·кд҃ Приде ꙗрославъ и сташа противу· ѡ полъ днѣ пра· и не смѧху ни си онѣхъ· ни ѡни сихъ начати и стоꙗша мц҃ѣ ·г҃· Противу собѣ· и воѥ вода нача ст҃ополчь ѣздѧ въ злѣ берегъ· оукарѧти новгоро дцѣ глѧ· что придосте с хромь цемь симь· ѡ вы плотници су ще· а приставимъ вы хоромо мъ рубити нашимъ· се слышᵃ вше новгородци рѣша ꙗросла ву· ꙗко заоутра перевеземъ сѧ на не· аще кто не поидеть с нами· сами потнемъ· бѣ бо оуже въ заморозъ· ст҃ополкъ сто ꙗше межи двѣма ѡзерома· и всю нощь пилъ бѣ с дружиною своѥю· ꙗрославъ же заоутра и сполчивъ дружину свою· про тиву свѣту перевезе сѧ· и высѣ дъ на брегъ· ѿринуша лодьѣ ѿ берега· и поидоша противу со бѣ· и сступиша сѧ на мѣстѣ·

96
б

бы сѣча зла• и не бѣ лзѣ ѡзеромь
печенѣгомъ помагати• и при
тиснуша ст҃ополка с дружиною
къзеру• и въступиша на ледъ•
и ѡбломи сѧ с ними ледъ• и ѡ
далати нача ꙗрославъ• ст҃опо
лкъ же бѣжа в лѧхы• ꙗрославъ
же сѣде кыѥвѣ на столѣ ѡтьни
и дѣдни ⁘ И бы тогда ꙗрославъ
новѣгородѣ• лѣ҃• к҃и ⁘ в лѣ҃
•҂ѕ҃•ф҃•к҃е ⁘ Ꙗрославъ иде• и по
горѣ цр҃кви ⁘ в лѣ҃ •҂ѕ҃•ф҃•к҃г ⁘~
Приде болеславъ съ ст҃ополкомь
на ꙗрослава с лѧхы• ꙗросла
въ же совокупивъ русь• и варѧ
гы• и словѣнѣ• поиде противу
болеславу• и ст҃ополку• приде
волъıню• и сташа ѡбаполъ рѣ
кы• буга• и бѣ оу ꙗрослава ко
рмилець• и воѥвода• имене
мь боудъı• нача оукарѧти бо
лeслава гл҃ѧ• да то ти прободе
мъ трѣскою черево• твоѥ толъ
стоѥ• бѣ бо болеславъ великъ
и тѧжекъ• ꙗко и на кони не
могы сѣдѣти• но бѧше смъı
слень• и р҃е болеславъ къ дру
жинѣ своѥи• аще вы сего оуко
ра не жаль• азъ ѥдинъ погыну•
всѣдъ на конь вбреде в рѣку и
по немь вои ѥго• ꙗрослав же
не оутѧгну исполчити сѧ•

97
а

и побѣди болеславъ ꙗрослава
ꙗрославъ же оубѣжа съ •д҃• ми му
жи новоугороду• болеславъ же
вниде в кыѥвъ съ ст҃ополкомь•
и р҃е болеславъ разведѣте дружї
ну мою по городомъ на покоръ

мъ· и быⷭ тако· ꙗрославу же прїбѣгшю новугороду и хотѧше бѣжати за море· и посадникъ коснѧтинъ· сн҃ъ добрынь с новгородьци· расѣкоша лодьѣ ꙗрославлѣ рекуще· хочемъ сѧ и ѥще бити съ болеславомъ и съ ст҃ополкомь· начаша скотъ събирати· ѿ мужа по ·д҃· куны· а ѿ старостъ по ·і҃· гриⷡ· а ѿ боꙗръ по ·и҃і· гриⷡ· и приведоша варѧгы и вдаша имъ скотъ· и совокупи ꙗрославъ воꙗ многы· болеславъ же бѣ кыѥвѣ сѣдѧ· ѡканьныи же ст҃ополкъ реⷱ· ѥлико же лѧховъ по городу избиваите ꙗ· и избиша лѧхы· болеславъ же побѣже ис кыѥва· възма имѣньѥ· и боꙗры ꙗрославлѣ· и сестрѣ ѥго· и настаса пристави десѧтиньнаго ко имѣнью· бѣ бо сѧ ѥму ввѣрилъ лестью· и людии множьство веде с собою· и городы червеньскыꙗ заꙗ собѣ· и приде в свою землю· ст҃ополкъ же нача

97

б

кнѧжити кыѥвѣ· и поиде ꙗрославъ на ст҃ополка· и бѣжа ст҃ополкъ в печенѣгы ⁘

В лѣⷮ·ѕ҃·ф҃·к҃з҃·Приде ст҃ополкъ с печенѣгы· в силѣ тѧжьцѣ· и ꙗрославъ собра множьство вои· и взиде противу ѥму на льто· ꙗрославъ ста на мѣстѣ идеже оубиша бориса· въздѣвъ руцѣ на нб҃о реⷱ кровь брата моѥго вопьѥть к тобѣ влⷣко· мьсти ѿ крове праведнаго сего· ꙗко же мьстилъ ѥси крове авелевы·положивъ на ка

инѣ стенаньѐ и трѧсеньѐ•та
ко положи и на семь• помоли
въ сѧ и рекъ• брата моꙗ аще ѐ
ста и тѣломь ѿсюда• но мⷪлтво
ю помозѣта ми на противна
го сего ѹбиицю и гордаго• и се
ѐмѹ рекшю поидоша проти
вѹ собѣ• и покрꙑша по летьско
ѐ обои• ѿ множьства вои• бѣ
же пѧтокъ въсходѧщю
слн҃цю• и сступиша сѧ ѡбои•
бꙑⷭ сѣча зла• ꙗка же не бꙑла
в рѹси• и за рѹкꙑ ѐмлюче сѣ
цѧхѹ сѧ• и сступаша сѧ триждꙑ•
ꙗко по ѹдольѐмь крови тещи•
К вечерѹ же одолѣ ꙗрославъ•
а ст҃ополкъ бѣжа•

Примітки. 4. В інших списках пам’ятки **обаполъ**. 27. У фотомеханічній публікації над першим словом не видно надрядкової букви **с**. У ПСРЛ І надруковано **бꙑⷭ**. 37. У деяких списках пам’ятки після **иде** написано **въ киевъ**. 60. У кінці рядка в пам’ятці лігатура **м** з **ѹ**. 108. У деяких списках пам’ятки після слова **тѣломь** написано **отошла**. 112. У кінці рядка гаплографія складу **ле**; потрібно **поле летьско**.

«ХОЖЕНЬЄ ДАНИЛА, РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ ІГУМЕНА» ПОЧАТКУ XII СТ. У СПИСКУ XV СТ.

Про цього оригінального письменника другої половини XI – початку XII ст. відомо достовірно лише те, що сказав він про себе в заголовку опису своєї подорожі по Палестині: «Житьє и хоженьє Данила Русьскыѧ земли игумена». Отже, Данило був ігуменом якогось монастиря. Руською землею в джерелах XI – початку XII ст. іменуються, як правило, землі Київщини та Чернігівщини. Описуючи ріку Йордан та її береги, Данило порівнює її з рікою Снов, зокрема зауважує, що «вширѣ єсть Іорданъ ꙗко же Сновь на устіи... болоніе имать ꙗко Сновь рѣка». Річка Снов – права притока Десни – має устя (гирло) в с. Брусилів Чернігівського р-ну Чернігівської обл. (див.: Словник гідронімів України. – К., 1979. – С. 514). На підставі цього можна думати, що Данило народився в Чернігові або в якомусь поселенні недалеко цього міста. Ігумен Данило згадує в «Хоженьї» єрусалимського короля Балдуїна, з яким був у гарних стосунках. Допускається, що Данило подорожував до Палестини в 1104 – 1107 або 1106 – 1108 роках. Збереглося багато списків «Хоженьѧ» Данила, що відносяться до XV – XIX ст. Твір багато разів друкувався, але для лінгвістичних потреб найточнішим вважаємо видання в книжці «Хрестоматия по истории русского языка» (авторы-составители В. В. Иванов, Т. А. Сумникова, Н. П. Панкратова. – М., 1990. – С. 213–216), де опубліковано уривки за збірником 1496 р., який зберігається в Державній публічній бібліотеці в Санкт-Петербурзі (шифр: Q XVII. 88; арк. 4–4 зв., 5–5 зв., 9–9 зв., 32–32 зв.).

Публікуємо уривки за зазначеною книжкою.

...ѡ кипрьстѣ^{м} ѡс^{т}ровѣ.

Кипръ є҇ ѡстровъ · великъ ѕѣло и мно^{ж}ство в не^{м} людии и ѡбиленъ є҇ всѣ^{м} добро^{м} · и соу^{т} в не^{м} еп҃пи ·к^{д}· митрополиꙗ же єдина · а ст҃хъ в не^{м} бещисла ле | жи^{т} и тоу лежи^{т} ст҃ыи єпифаниє и ап҃лъ варнава . и ст҃ыи зизо^{н} · и ст҃ыи трифолиє еп҃пъ · его же кр҃тилъ ап҃лъ павелъ ∴ **ѡ финиꙗнѣ** · И тѫ ражаєть҃ темiꙗнъ лада^{н} · спадає^{т} с н҃бсе · и тако взимаю^{т} на древци^{х} · соу^{т} бо по горамъ тѣмъ древца многа · и низка с травою равна · и на то^{м} падаєть теміанъ тъ добрыи · и ємлють єго и юлѧ м҃ца и авгоуста · въ иныꙗ же м҃ци не спадыває^{т} · но токмо в та два ражаєть҃ · а кипра · до ꙗфа града · верстъ ·у҃· все по морю ити […]

(4–4 зв.)

Примітка. 12. *а кипра*; потрібно *а отъ кипра*.

ѡ ерⷭлмѣ.

Єсть же с҃тыи гра^{д} иєросали^{м} в дебре^{х} ѡколо єго горы | камены и высоки · да нолны пришє^{д}ше близь ко градоу тоже видѣти · пръвоє столпъ дв҃дъ и потѡ^{м} доше^{д}ше мало · оувидѣті єлеѡньскѫю го рѫ · и с҃таа с҃ты^{х} · и въскрⷭниє црⷭквь · идѣ же єⷭ гро бъ гⷭнь · и оузрѣти потѡ^{м} весь гра^{д} и тѫ єⷭ гора равъ на ѡ пѫти близь града іерⷭлма · ꙗко версты вда ле · на тои горѣ ссѣдаю^{т} с конь вси людіє · и поста влѧють крестци тѫ^{и} · и покланѧют сѧ с҃тмꙋ въскрⷭніѫ на обзорѣ градѫ и бываєть тог^{д}а ра^{до}сть велика всѧкомѫ хрⷭтіꙗниноу · видѣвше с҃ты и гра^{д} иерⷭлмъ · и тѫ слезамъ пролитьє бываеть · ѿ вѣрны^{х} ч҃лкъ · никто^{ж} бо можеть не прослезиті · сѧ · оузрѣвъ желаннѫю тѫ землю · и мѣста стаа віда · идѣ же хⷭс б҃гъ н҃шь претрьпѣ стрⷭти наⷭ ра^{ди} грѣшны^{х} · и идѫть всі пѣши с радостію велі кѫ · къ градѫ іерⷭлмѫ ·

(5–5 зв.)

Примітка. 16. У першому слові пропущено титло.

ѡ столпѣ дв҃двѣ · и єⷭ на мѣстѣ томъ нынѣ манастырь · цр҃кви с҃таа б҃ца клѣтьскі · верхъ въсперенъ :– А ѿтѫда єⷭ до столпа да выдова и до домоу · с҃ · сажень · столпъ же то єⷭ с҃тго прⷪрка дв҃да · тоу єⷭ и до^{м} єго быⷧ · в то^{м} столпѣ двы^{д} прⷪркъ и псалтырю ставиⷧ · и написаⷧ · дивеⷩ єⷭ столпъ тъ · велики^{м} каменіємъ сдѣлаⷩ · высо ко вельми · на ·д҃· оуглы соз^{д}анъ · и весь єⷭ черствъ · и днеродеⷩ и камень оуродилсѧ · посредѣ єго во ды в немъ многи · двери же имать ·є҃· ры желѣ зны · и степенеи имать ·с҃· по нима же взиті горѣ и жита в не^{м} бес числа желиⷮ · и єⷭ много тве рдь ко взѧтию и то єⷭ глава всемоу градѫ то мѫ · и блюдѫть єго велми · и не дадѧть влѣ сти никомѫ же во нь лапь · мнѣ же хоудомѫ недостоиномѫ пригоди б҃гъ в стол ѿ с҃тыи | ѡдва мого^{х} ввести с собою єдиного · из^{д}еслава

(9–9 зв.)

Примітки. 12. Помилково *жели^{т}* замість *лежи^{т}*. 16. *стол ѿ*, тобто *стол от* < *столъ тъ*.

ѡ домѹ соломонѣ

Тоу же бы҃ дѡм соломонь · и силно было зданіє его · и велико велми и ѕѣло красно · мощенъ бы҃ ве сь мраморными дъсками · и є҃ на комарах оутве рженъ · и воды исполне҃ · весь домо тъ бы҃ · храмі же созданиі были красни ѕѣло и хитро моусиє ю оукрашено изрѧдно · и столпи мраморѧ ни драгаго мрамора и красно поставлени стоıат по рѧдѫ · и комары на столпѣх тѣхъ созда҃ни соуть хитро и покрыт ѡловѡм весь и тѫ сѫт врата домѫ тогѡ красно ѕѣло и хитро покрыта ѡловѡм моусиею испісана и по кована мѣдию позлащеною · и та врата зовѹ тъ҃ краснаѧ […]

(10)

ѡ самаріи

тоу є҃ близь град самаріа · ıако пол версты вдалеє ѿ кладѧзѧ то҃ · град же самаріа велі къ є҃ велмие и ѡбиленъ є҃ всѣм добром градот са маріа стоитъ межи двѣма горама высо кима · источници воднии мнози стоуде ни · посредѣ града того текуть красно и древеса ѡвощнаıа бещисла тоу соут всѧка · смокви ѡрѣшиє · и рожца · масличиє · ıако доубравы · ıако лѣси соуть по всеи земли тои · ѡколо самариıа · по краємъ нивы многоплодо виты соут по полем тѣмъ · и є҃ землѧ та ѡко ло самаріа красна · и чюдна ѕѣло · и є҃ мѣсто то ѡбилно всѣм добром · масло и вином пшоніцею | и ѡвощомъ ·и просто рещи ѿтоуда є҃ живъ іє҃рлмъ всѣм добрѡм · и тъ нн҃ѣ град самариискіи зове тсѧ неаполи · […]

(32–32 зв.)

ГРАМОТА БЛИЗЬКО 1130 РОКУ ВЕЛИКОГО КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ МСТИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА ТА ЙОГО СИНА ВСЕВОЛОДА

Найдавніша зі збережених пергаменних грамот (розмір 16×19 см). Написана в Києві. Її дали великий князь київський Мстислав (1076 – 1132), син Володимира Мономаха, та його син, новгородський князь Всеволод новгородському Юр'ївському монастиреві. Написана розчином золота. Публікувалася дуже багато разів. Друкуємо за фотознімком у книзі І. І. Срезневського «Древние памятники русского письма и языка X – XIV вв. Приложение. Снимки с памятников». – СПб., 1866).

╬ се азъ мьстиславъ володимирь с҃нъ дьржа роу
сьскоу землю въ своѥ кнѧжениѥ повелѣлъ ѥ
смь с҃ноу своѥмоу всеволодоу ѿдати боуи
цѣ ст҃моу геѡргиеви съ данию и съ вирами и съ
продажами даже которꙑи кнѧзь по моѥмь кнѧ
жении почьнеть хотѣти ѿꙗти оу ст҃го геѡрги
ꙗ · а б҃ъ боуди за тѣмь и ст҃аꙗ б҃ца и тъ стꙑи геѡ
ргии оу него то ѿтимаѥть · и тꙑ игоумене иса
ниѥ · и вꙑ братиѣ · донелѣ же сѧ миръ състоить ·
молите б҃а за мѧ и за моѣ дѣти · кто сѧ изоѡста
неть въ манастꙑри · то вꙑ тѣмь дължьни ѥ
сте молити за нꙑ б҃а и при животѣ и въ съмь
рти · а ꙗзъ далъ роукою своѥю · и осеньнѥѥ по
людиѥ даровьноѥ полътретиꙗ десѧте гри
вьнъ ст҃омоу же геѡргиеви · а се ꙗ всеволодъ да
лъ ѥсмь блюдо серебрьно · въ ·л҃· грвнъ серебра ·
ст҃моу же геѡргиеви велѣлъ ѥсмь бити въ
нѥ на ѡбѣдѣ коли игоуменъ ѡбѣдаѥть ·
даже кто запъртить или тоу дань и се блю
до · да соудить ѥмоу б҃ъ въ д҃нь пришьстви
ꙗ своѥго и тъ ст҃ꙑи геѡргии ·: з

Примітки. 5. Над словами **даже которꙑи** іншим почерком дописано мальтійський хрестик і слова, які звичайно фахівці читають так: **и вено воⷮское**. Автори «Словаря древнерусского языка (XI – XIV вв.)» (Т. 2. – М., 1989. – С. 294) читають: **вѣно во(т)скоє**, однак не тлумачать вислову. Читання дискусійне, бо текст погано зберігся. Запропоновано різні кон'єктури, однак проблему може розв'язати тільки обстеження

оригіналу за допомогою сучасних технічних засобів – фотографування в ультрафіолетовому чи інфрачервоному освітленні, лазерне дослідження (пор.: Worth Deans. The Codification of Nonexistent Phrase: „и вено вотское” in the St. George Gramota // Studies in Ukrainian Lingvistics in honor of G. I. Shevelov / Ed. by J. P. Hursky. – New York, 1985. – P. 359–368). Пропонуємо читання **во^{ть}скоє** або **во^{дь}скоє**. **Водь** – етнонім, назва прибалтійсько-фінського племені, територія якого була на схід від Нарви і складала Водську п’ятину давньої Новгородської землі. 10. В останньому слові, можливо, одна буква на позначення **о** – зайва (пор. сучасне українське *зостатися, зістатися*). Малоймовірно, щоб через **оѡ** передано дифтонгізацію **о**, бо після нього немає новозакритого складу після занепаду зредукованого голосного.

ГАЛИЦЬКЕ (КРИЛОСЬКЕ) ЄВАНГЕЛІЄ 1144 РОКУ

Одне з найдавніших Четвероєвангелій (тетрів). Пергаменний манускрипт, написаний уставом в один стовпець (за небагатьма винятками – в два стовпці). Налічує 260 арк., з них арк. 1–228 переписані в XII ст., 1144 році, арк. 229–260 – в XIV ст. У тексті є невеликі втрати. Оздоблене ініціалами й двома заставками XIV ст. На арк. 111 зв. – запис XIII – XIV ст. На арк. 228 є запис писця з прямою датою завершення його праці – 1 жовтня – 9 листопада 6652 року (1144 року). Як свідчить запис, книгу виявив у 1576 році львівський єпископ Гедеон Балабан у монастирі в с. Крилос, заснованому на місці княжого Галича (нині Галицького р-ну Івано-Франківської області). Звідси назва пам'ятки. У другій половині XVII ст. Євангеліє 1144 року перебувало в молдавського митрополита Досифея, який проживав у Москві і 1679 року мав намір повернути книгу до Крилоса. Та після його смерті Євангеліє залишилося в Москві.

У пам'ятці за допомогою надрядкового значка ̾ передається як відсутність редукованого, так і м'якість приголосного. На жаль, на фотокопії він не завжди виразний.

Повністю опублікував пам'ятку (проте не бездоганно) архимандрит Амфілохій під назвою «Четвероевангелие Галичское 1144 г., сличенное с древнеславянскими рукописными евангелиями XI – XVII вв. и печатными...» (Т. 1 – 3. – М., 1882–1883). Євангеліє від апостола Марка опублікував Г. Воскресенський у книзі «Древнеславянское Евангелие. Евангелие от Марка по основным спискам четырех редакций рукописного славянского евангельского текста с разночтениями из ста восьми рукописей Евангелия XI – XVI вв.» (Сергиев Посад, 1894). Пам'ятка зберігається в Російському музеї в Москві, шифр: Син. 404. Уривки наводимо за фотокопією, звіреною з виданнями архим. Амфілохія та Г. Воскресенського. Написані на полях скорочені імена євангелистів, числа зачал тощо не метаграфуються.

8

Мт. V, 1–48

Оузрѣвъ же народы · възіде на
гороу · и ѧко сѣде · пристоупиша къ
нѣ̀моу оученіці ѥго · и ѿвьрзъ оу
ста своѧ оучаше ѧ глѧ. —
Блажені нищии дх҃ъмь · ꙗко тѣ
хъ ѥсть цр҃ствьѥ нбсьскоѥ. —
Бл҃жені плачющеи · ꙗко ти оутѣ
шать сѧ. —
Бл҃жені кротъции · ꙗко ти наслѣ
дѧ землю̀

Бл҃жні алчющеи · и жажющеі пра
вьдѣ. ꙗко ти насытꙗть сꙗ. —
Бл҃жени мл҃стивии · ꙗко ти помило
вани боудоуть· —
Блжени чистии срд҃цмь· ꙗко ти сн҃о
ве бж҃ьи нарекоуть сꙗ· —
Бл҃жени изгънании правдъı раді.
ꙗко тѣхъ ѥсть цр҃ствьѥ нбс҃ьскоѥ.

8 зв.

Бл҃жени ѥсте. ѥгда поносꙗть вамъ.
и ижченоуть въı и рекоуть всꙗкъ зъ
лъ гл҃ъ на въı лъжюще мене ради. —
Радоуите сꙗ и веселите сꙗ. ꙗко мь
зда ваша многа ѥсть на нбс҃ьхъ. —
Тако бо изгънаша пр҃ркы. иже бѣ
ша прѣже васъ. —
Въı ѥсте соль землі · аще же соль обоу
ꙗѥть · чимь осолить сꙗ · ничсомоу
же боудеть к томоу · да исыпана бꙋ
деть вънъ. и попираѥма чл҃кы.
Въı ѥсте свѣтъ всемоу мироу. не мо
жеть градъ оукрыти сꙗ вьрхоу горы
стоꙗ. ни въжагають свѣтільніка.
и поставлꙗють подъ споудъмь.
нъ на свѣщініцѣ. и свѣтіть всѣ
мъ. иже въ храминѣ соуть. тако
да просвьтить сꙗ свѣтъ ваш прѣ
дъ чл҃вкы · да оузрꙗть дѣла ваша
добраꙗ · и прославꙗть оц҃а ваше
го иже ѥсть на нбс҃хъ. —
Не мните ꙗко прідохъ разорітъ за
кона · ли пр҃ркъ · не прідохъ разорі
тъ · нъ испълнитъ. —

9

Амінь амінь гл҃ю вамъ. дондеже
прѣидеть нб҃о и землꙗ. ѥта ѥді
но · или ѥдіна чьрта · не прѣиде
ть ѿ закона · дондеже вса боудоут.
Иже бо разоріть ѥдіноу заповѣдь
и сихъ малыхъ. и наоучіть тако

чл҃кꙑ. мьн҃ьи наречеть сѧ въ цр҃ь
ствии нб҃есьсцѣмь · а иже сътво
ріть и наоучіть · сь великъ наре
четь сѧ въ цр҃ствьи небесьсцѣмь·—
гл҃ю бо вамъ · ꙗко аще не избоудеⷮ
правⷣа ваша . паче кніжнікъ и
фарісѣи · не имате вънити въ
цр҃ствиѥ нб҃сьскоѥ . слъшасте ꙗ
ко речень бꙑⷭ дрѣвⷧьн҃імъ. не оу
бьѥши · иже бо оубьѥть . повинь
нъ ѥсть соудоу · азъ же гл҃ю вамЪ.
ꙗко гн҃ѣваꙗї сѧ на брата своѥго соуѥ·
повиньнъ ѥсть соудоу · иже бо рече
ть братоу своѥмоу ракка · повін҃ь
нъ ѥсть съньмицю . а иже рече
ть боуѥ . повиньнъ ѥсть ꙉеонѣ
огн҃ьнѣи · аще оубо прінесеши
даръ твои къ олтарю . и тоу по

9 зв.

мѧнеши ꙗко братъ твои имать
нѣчто на тѧ · остави тоу даръ
твои прѣдъ олтарьмь . и шьдъ
прѣже съмирі сѧ съ братъмь сво
имь . Боуди оувѣщаваꙗ сѧ съ соу
пьрьмь своимь · дондеже ѥси на
поути с н҃имь · да не прѣдасть
тебе соудьи · и соудіи тѧ прѣда
сть слоузѣ · и въ тьмніцю въ
вьржеть тѧ · аминь гл҃ю тебѣ
не изидеши ѿтоудоу · донде
же въздаси послѣдн҃іи кондратъ.
лъшасте ꙗко речено бꙑⷭ дрѣвⷧь
н҃имъ. не прѣлюбꙑ сътворіши.
азъ же гл҃ю вамъ. ꙗко всѧкъ ї
же възріть на женоу съ похотью ·
оуже лⷶюбꙑ сътвори съ н҃ѥю въ сь
рдьци своѥмь· аще же око тво
ѥ десноѥ съблажн҃ѧѥть тѧ · и
зьми ѥ · и вьрзи ѿ тебе · оун҃ѣѥ
бо ти ѥсть · да погꙑбнеть ѥді

нъ оу҆дъ твоихъ · а не все тѣло
твоѥ възвьржено боудеть въ ге
еноу . и аще дⷭенаꙗ твоꙗ роука

10

съблажнꙗѥть тѧ · оу҆сѣци ю ·
и вьрзи ѿ теⷠ · оу҆нѣе бо ти ѥсть.
да погыбнеть ѥдінъ оу҆дъ твоїⷯ·
а не все тѣло твоѥ идеть въ гее
ноу · речено же бⷭы · иже аще поу
стить женоу свою · да дасть ѥи
книгы распоустьнꙑꙗ · азъ же
гл҃ю вамъ . ꙗко всѧкъ поущаѧї
свою женоу развѣ словесе любодѣѧнь
наго · творить ю прѣлюбы дѣѧ
ти . и иже потьбѣгоу поѥмле
ть · прѣлюбы дѣѥть · пакы
слышасте ꙗко речено бⷭы дрѣвль
нимъ. не въ лъжю кльнеши сѧ ·
въздаси же гв҃и клѧтвы твоѧ .
азъ же гл҃ю вамъ . не клѧти сѧ
отиноудь · ни нб҃мь · ѧко прѣ
столъ ѥсть бж҃ьи · ни землѥю ·
ѧко подножьѥ ѥсть ногама ѥго.
ни иерⷭлмъмь · ꙗко градъ ѥсть
великаго цр҃ѧ · ни главою своѥ
ю кльни сѧ · ѧко не можеши
власа ѥдиного бѣла ли чьрна съ
творити . боуди же слово ваше ·

10 зв.

еи еи · и ни ни · лишеѥ бо сею ѿ
непрїѧзни ѥсть · слышасте ѧко
речено бъисть · око за око · и зоу
бъ за зоубъ · азъ же гл҃ю вамъ.
не противити сѧ злоу. —

Нъ аще кто тѧ оу҆дарїть въ деснⷹ
ю ланїтоу · обрати ѥмоу и дроу
гоую · и хотѧщѥмоу соудъ прїѧ
ти съ тобою · и ризоу твою вьзѧ
ти · ѿпоусти ѥмоу и срачицю

твою . и аще кто поиметь тѧ
по силѣ · попьрище юдино · иді
съ нимь дъвѣ. —
Просѧщемоу оу тебе даи · и хотѧ
щаго ѿ тебе заѧти не ѿврати ·
слꙑшасте ꙗко речено юсть · въ
злюбиши искрьнѧго своюго · ї
възненавидіші врага твоюго .
Азъ же гл҃ю вамъ · любите врагꙑ
ваша · бл҃гсловите кльноущa
ꙗ вꙑ · добро творите ненавідѧ
щімъ васъ · и молите за творѧ
щаꙗ вамъ напасти · и изго
нѧщаꙗ вꙑ · да боудете сн҃ве
оц҃ѧ вашего иже юсть на нб҃сехъ .
ꙗко слн҃це своѥ сьѧѥть . на злꙑ и
бл҃гꙑ · и дъжчить на правьднꙑ ·
и неправьднꙑ...
Аще бо любите любѧщѧѧ вꙑ · коу
ю мьздоу имате · не и мꙑтаре ли
то же творѧть · и аще цѣлоуѥте
дроугꙑ ваша тъкмо · что ліше
творите · не и мꙑтаре ли тако тво
рѧть · боудѣте оубо вꙑ съвьрше
ни . ꙗко и оць вашь нб҃сьскꙑи съ
вьршенъ юсть. —
Мт. VI, 1–34 Вънемлѣте мл҃стꙑнѧ вашеѧ не
творити прѣдъ чл҃кꙑ. да види
ми боудете ими . аще ли же ни .
мьздꙑ не имате ѿ оц҃ѧ вашего
иже юсть на нб҃сехъ . югда оубо тво
риши мл҃стꙑню · не въстроуби прѣ
дъ собою · ꙗко и лицедѣи творѧт .
въ сънмищихъ · и въ стьгнахъ .
да прославѧть сѧ ѿ чл҃къ · амінь
гл҃ю вамъ · въспріимоуть мь
здоу свою · тобѣ же творѧщю мі
лостꙑню · да не чюеть шюїцѧ

11зв.

твоꙗ · что творіть десніца твоꙗ ·
да боудеть млⷭ҇тꙑнї твоꙗ въ та
инѣ · и оц҃ь твои видѧи въ таи
нѣ · тъ въздасть тобѣ ꙗвѣ . и
єгда молиши сѧ · не боуди ꙗко
лицемѣри · ѧко лю̑бѧть на сънь
мищіхъ · и въ стьгнахъ на ра
споутьихъ стоꙗще молити сѧ ·
да ꙗвѧть сѧ чл҃комъ · амінь
аминь гл҃ю вамъ · ѧко въспріє
млю̑ть мьздоу свою.· тꙑ же є
гда молиши сѧ въниди въ клѣ
ть твою · и затворь двьри твоѧ .
помоли сѧ оц҃ю твоємоу въ таїнѣ ·
и оц҃ь твои видѧи въ таинѣ ·
въздасть тобѣ ѧвѣ .
Молѧще же сѧ не лихо гл҃ѣте · ꙗко
же и ꙗзꙑчьници · мьнѧть бо
сѧ ꙗко въ мнозѣ гл҃аньи своємь
оправⷣдани боудоуть · не подо
бите сѧ имь · вѣсть бо оц҃ь ва
шь · ихъ же трѣбоуєте · прѣже
прошеньꙗ вашего · тако оу҆бо
молите сѧ вꙑ. Оч҃е нашь їже

12

єси на нбⷭ҇хъ · да сѧ остⷭ҇іть їмѧ
твоє · да прідеть црⷭ҇твьє твоє ·
да боудеть волѧ твоꙗ · ꙗко на
нбⷭ҇и и на земли · хлѣбъ нашь до
стоинъ єстьствоу дажь намъ
дьньсь · и ѿпоусти намь дългꙑ
наша · ꙗко и мꙑ ѿпоущаємъ
дължьникомъ нашімъ · и не въве
ди наⷭ҇ в напасть · но избави насъ
ѿ непріꙗзни · ꙗко твоє єсть це
сарьствьє и сила и слава · въ вѣ
кꙑ аминь ...
Аще бо ѿпоущаєте чл҃комъ . съ

грѣшенꙗ ихъ · ѿпоустіть и вамъ оць вашь н҃бськыи · аще ли не ѿпоущаѥте ч҃лкомъ съгрѣ шеньи ихъ · ни оц҃ь вашь ѿ поустіть вамъ съгрѣшеньї ва шіхъ . Ѥгда постите сѧ · не боу дѣте ꙗко и ѵ҆покрити. сѣтоу юще · посмражають бо лицѧ своꙗ · да бышѧ сѧ ꙗвили ч҃лко мъ постѧще · аминь г҃лю вамъ · ꙗко въсприѥмлють мьздоу свою .

12 зв.

ты же постѧ сѧ помажи главоу твою · и лице твоѥ оу҆мыи · да не ꙗвиши сѧ ч҃лкомъ постѧ сѧ · нъ о ц҃ю твоѥмоу иже ѥсть въ таинѣ · и оц҃ь твои видѧи въ таинѣ · въ здасть тобѣ ꙗвѣ. не съкрываї те же собѣ съкровищь на земл҄и идеже чьрвь. и тл҄ѧ тьлить · и деже татьѥ подкопаваюⷮ ї крадоуⷮ..

Съкрываите же собѣ съкровіща на н҃бсе · идеже ни чьрвь · ни тл҄ѧ тлить . идеже татьѥ не подъко пають ни крадоуть. їдеже бо ѥсть съкровіще ваше . тоу ѥсть и сьрдьце ваше. —

Свѣтилнікъ тѣлоу ѥсть око · аще оу҆бо боудеть око твоѥ просто · все тѣло твоѥ свѣтьло боудеть · аще ли око твоѥ лоукаво боудеⷮ. все тѣло твоѥ тьм҄но боудеть · аще оу҆бо свѣтъ иже въ тобѣ ть ма ѥсть · то тьма кольми · —

Никы же рабъ можеть двѣма г҃ма работати · л҄юбо ѥдіного въ

13

зненавідіть · а дроугаго възл҄ю бить · ли ѥдиного дьржить сѧ · а дроугаго небрѣщи начнеть ·

не можете б҃оу работати и мамонѣ..
Сего ради гл҃ю вамъ · не пьцѣте
сѧ д҃шею вашею · что ѣсте и что
пьєте · ни тѣлъмь вашімь въ
что овлѣчете сѧ · не д҃шѧ ли боль
ши єсть пищѧ и тѣло одежа .
възріте на птицѧ н҃беськыꙗ
ꙗко не сѣють ни жьн҄ють · ни съ
бирають въ жит҄ницѧ · и оц҃ь
вашь н҃беськии питьєть ѧ .
не въі ли паче оу҄ньши ихъ єсте ·
кто же ѿ васъ пекъıи сѧ . мо
жеть приложити тѣлеси сво
ємь локъть єдинъ . и о оде
жи что сѧ печеть. съмотрі
те кринъ сельнъıхъ . како ра
стоуть · не троужають сѧ.
ни прѧдоуть · гл҃ю же вамъ ·
ꙗко ни соломонъ въ всеи славѣ
своєи облѣче сѧ · ꙗко єдінъ
ѿ сихъ · аще же сѣно сельноє

13 зв.

дьньсь соущеє · а оу҄трѣ въ огн҄ь
въмещемо б҃ъ тако одѣєть . ко
лми паче васъ маловѣри · не пь
цѣте сѧ оу҄бо гл҃ще . что ѣмъ . ли
что пьємъ . ли чимь одежемъ сѧ .
всѣхъ бо сихъ странъı ищють .
вѣсть бо оц҃ь вашь н҃беськіи . ꙗ
ко трѣбоуєте сихъ всѣхъ їщѣ
те же паче ц҃рствьꙗ б҃жьꙗ и пра
в҄дъı єго · и си всѧ пріложать сѧ вамь.
не пьцѣте сѧ оу҄бо на оу҄трѣи.
оу҄трьн҄ии бо д҃нь собою печет҃ь сѧ
дъвл҄єть бо д҃нї и злоба своꙗ..

Примітки. 14–15. Пропущено текст. Пор.: **Блажени чистии ср҃дцмь ꙗко ти б҃а оузьрѧть. Блажени съмѣрѧющии ꙗко ти сн҃ове б҃жии нарекоуть сѧ.** 78. У першому слові початкова буква **с** на фотокопії не читається. У виданні архимандрита Амфілохія: **слъıшасте**. 89. У четвертому слові буква **с**, дописана без титла, більша від букв, що

звичайно пишуться під титлом. 112. Кінцева буква рядка на фотокопії невиразна. 140, 141. Надрядковий паєрок в оригіналі віддалений – аж над буквою **н**. 147. Надрядковий паєрок в оригіналі аж над початком верхнього елементу букви **т**. 175. У четвертому слові буква **т** в оригіналі виправлена з **с**. 194. Початок рядка (до слова **напасть**) на фотокопії не повністю читається: видно елементи букви **д**, надрядкову **с** та паєрок. Текст наведено за публікацією архимандрита Амфілохія. 202. Після **вашь** затушковане (?) якесь слово, що на фотокопії не читається. 231. У слові **тьма** буква **ь** в оригіналі виправлена з **о**. 251. Пор.: **что сѧ печете** в Мстиславовому Євангелії. 267. У публікації архимандрита Амфилохія **вамъ**. 270. У публікації архимандрита Амфилохія **д҃ньи**.

66 зв.

Мт. XXVIII, 1–20
**Въ вечеръ же соуботьнꙑи . світа
ющи въ пьрвꙑи соуботамъ . при
де марїꙗ магдалꙑнї . ї дрꙋгаꙗ
марїꙗ . відѣтъ гроба . и се троу
съ бꙑсть вельи . аггелъ бо г҃нь съ
шьдъ съ нб҃се · и прістоупль ѿва
ли камень ѿ двьрьи гроба · и сѣ
дѧше на нѥмь. бѣ же зракъ ѥго
ꙗко мълнии · и одѣньѥ ѥго бѣ
ло ꙗко снѣгъ.
Ѿ страха же ѥго сътрѧсошѧ сѧ стрѣ
гоущеи . и бѣшѧ ꙗко мьртви ·
Ѿвѣщѧвъ же аггелъ рече женама·
не боита сѧ вꙑ · вѣдѣ бо ꙗко і҃са**

67

**пропѧтаго ищета · нѣсть сде ·
въста бо ꙗко же рече · ходіта віді
та мѣсто · идеже лежа х҃съ · и скоро
шьдши рьцѣта оученікомъ ѥ
го. ꙗко въста ѿ мьртвꙑхъ · и
се варѧѥть вꙑ въ галілеи · тоу
и оузріте · се рѣхъ вама ·
И ѿшьдши скоро ѿ гроба · съ страхмь
и радостью вельѥю · текоста възвѣ
стітъ оученікомъ ѥго· ѥгда же
идѧшета възвѣстітъ оученіком ѥго ·
и се і҃съ сърѣте и г҃лѧ · радоуита сѧ ·
онѣ же прістоупльши ꙗста сѧ за
нозѣ ѥго . и поклоніста сѧ ѥмоу.
тъгда г҃ла имъ і҃съ. не боита сѧ.**

идѣта и възвѣстіта братьи мо ки · да идоуть въ галілею · ї тоу мѧ відѧть. идоущимма же їма ·і се нѣции ѿ коустодиꙗ · пришьдъ ше въ градъ · и възвѣстішѧ архі иереомъ . всѧ бывъшаѧ · и съ бьрашѧ сѧ старці · съвѣтъ же сътворше · сребро много дашѧ воиномъ глѧще· рьците ꙗко

67 зв.

оученіці кго нощью прішьдъ ше . оукрадошѧ и намъ спѧще мъ . и аще се оуслъшано боу деть оу игемона · мы оуглемы и . и вы бес печѧли сътворімъ· оні же прімъше сребро . сътворі шѧ ѧко же наоучені бышѧ · и про мче сѧ слово се въ июдѣихъ до сего дне.

Єдьна на десѧте же оученікъ · їдо шѧ въ галілею въ гороу аможе по велѣ имъ ісъ · и відѣвше и покло нішѧ сѧ кмоу · ові же оусомнѣ шѧ сѧ · и прістоупль ісъ · рече имъ глѧ · дана мі кcть всѧка власть на небсе и на земли . шьдше оубо наоучіте всѧ ꙗзыкы . хрьстѧ ще ꙗ . въ имѧ оцѧ и сна и стаго дха · оучѧще ꙗ блюсти · всѧ кли ко заповѣдахъ вамъ. и се азъ съ вами кcмь всѧ дни · до съ коньчѧньꙗ вѣка аминь .... —

68

	главъı евагге	лиа иже ѿ марка
а҃	о бѣсьноущiмь҇.	кв҃ о квасѣ фарiсеисцѣ
в҃	о тьщи петровѣ.	кг҃ о слѣпѣмь .
г҃	о исцѣлѣвшi ѿ ра	кд҃ о въпрошеньи ке
	зличьнъ недоуг҇.·	сарiисцѣмь ·
д҃	о прокажнѣмь ·	ке҃ о прѣобра҇нии хв҃ѣ·
е҃	о ослаблѥнѣмь.	кѕ҃ о злодѣющимь сѧ
ѕ҃	о левгии мъıтари·	на новъı мц҇ѧ.
з҃	о соухороуцѣмь.	кз҃ о помъıшлѧющи҇
и҃	о избьраньи апл҃ъ.	кто боль ѥсть.
ѳ҃	о сѣмени прiтчѧ ·	ки҃ о въпрошьшiхъ
i҃	о запрѣщении во҇д ·	фарiсеихъ·
ia҃	о легеонѣ .	кѳ҃ о въпрошьшiмь и
iв҃	о дщерi арсюнаго҇	богатѣмь.
iг҃	о кръвоточiвѣи.	л҃ о сн҃овоу зеведеовоу·
iд҃	о повелѣнии ап҇лм	ла҃ о вартимеи .
iе҃	о иоанѣ и иродѣ.	лв҃ о жеребѧти·
iѕ҃ о пѧти хлѣбъ .		лг҃ о оусъхъши смо
iз҃	о морсцѣмь хожен҇.	къвьници·
iи҃	о прѣстоуплении	лд҃ о непомнѣтi враждъı.
	заповѣдi бж҃ьѧ·	ле҃ о впрошi҇ га҃· архi
iѳ҃	о фiникисии .	иереихъ · икнiжнiцѣ҇.
к҃	о гоугнiвѣмь·	лѕ҃ о виноградѣ·
ка҃	о седми хлѣбъ.	лз҃ о впрошш҇i льсть҇ о кiнсѣ·

Примітка. 52. Останнє слово написано з помилкою. Треба: **власть**.

69

М. I ѥваггелиѥ иже ѿ марка .
1–15 Зачѧло еваггелиꙗ iс҃ хс҃ова .
сн҃а бж҃ьꙗ · ꙗко же ѥсть пс҃а
но въ прр҃цѣхъ · се азъ по
слю аггела моѥго прѣдъ
лiцьмь твоимь · иже оуго
товiть твои прѣдъ тобою ·
Гласъ въпьющаго въ поустънi ·
оуготовiте поуть гн҃ь · правъı
творите стьзѧ ѥго·

Бысть иоанъ хр҇тѧ въ поустыні ·
проповѣдаꙗ хрьщеньѥ покаꙗнь
ꙗ · въ оставленьѥ грѣховъ · ї и
схожаше к нѥмоу вса июдеиска
страна · и иерⷭ҇лмлꙗне · и хрьщаа
хоу сѧ вси въ иорданьстѣи рѣ
цѣ оу нѥго . исповѣдающе грѣ
хы своꙗ · бѣ же иѡанъ обълъ
ченъ власы вельблоужи · и по
ꙗсъ оусньꙗтъ о чреслѣхъ ѥго ·
и ꙗдыи проугы и медъ дівіи.
И проповѣдаше гл҃ѧ · грѧдеть крѣ
пльи мене въ слѣдъ мене · ѥмоу
же нѣсмь достоинъ поклонь сѧ

69 зв.

раздрѣшіті ремене чревьѥмъ
ѥго . азъ оубо хрьстіхъ вы водою·
а тъ хрьстить вы дх҃ъмь ст҃ымь·
И бысть въ дн҃і ты . приде іс҃ъ ѿ на
зареѳа галілеискаго . и хрⷭ҇ті сѧ
ѿ иѡана въ иѡрданѣ . и абьѥ въ
сходѧ ѿ воды · и відѣ раздвода
щѧ сѧ нб҃са · и дх҃ъ ꙗко голоубь
съходѧщь на нь · и гласъ быстъ
съ нб҃съ· ты ѥси сн҃ъ мои вьзлю
бленыи · о тобѣ блговоліхъ·
И абьѥ дх҃ъ изведе и въ поусты
ню · и бѣ тоу въ поустыни дь
ньи ·м҃· искоушаѥмъ сотоною ·
И бѣ съ звѣрьми . и аггели слоу
жаахоуть ѥмоу .
По прѣдании же иѡановѣ приде
іс҃ъ въ галілею · проповѣдаꙗ ѥ
ваггеліѥ црс҃ьа бж҃ьа гл҃ѧ ·
ꙗко испълни сѧ врѣмѧ. ї прібли
жі сѧ црс҃твьѥ бж҃ьѥ · покаитє
сѧ и вѣроуите въ еваггеліѥ

Примітки. 1. Заголовок на фотокопії погано видно. Подаємо його за публікацією архимандрита Амфілохія. 3. Надрядковий знак у групі **пс** подаємо за тією ж публікацією. 7. Перед словом **твои** в оригіналі пропущено слово **поуть** . 20. Пор. **оуснимнъ** у Мстиславовому Євангелії.

80

М. VI И ишьдъ ѿтоудоу · и пріде въ оч҃сь
1–21 ѥ своѥ . и по нѥмь идоша оу҆ченіці
ѥго· и бъв҆ші соубот҄ѣ . начѧтъ
на сънміщі оу҆чіті · и мноѕі слъı
шѧвъше дівлı҆ахоу сѧ гл҃юще · ѿ
коудоу се ѥсть семоу · и что прѣм҆
дрость данаꙗ ѥмоу · и сілъı тако
въı роукама ѥго бъıвають. не сь
лі ѥсть древодѣл҆инъ сн҃ъ маріинъ·
и братъ же иꙗковоу · и иосиı и ию
дѣ . и сімоноу . не илі сестръı ѥго

80 зв.

соуть сде оу҆ насъ и съблажн҆ꙗахоу
сѧ о н҆емь. гл҃аше же имъ іс҃ъ ꙗко
нѣсть пр҃ркъ бещьсти . нъ въ сво
ѥмь оч҃сьи · и въ рожени · и въ дом҆
своѥмь · и не можѧше тоу ні ѥді
ноꙗ сілъı сътворіті . нъ тъкмо на
мало недоужнікъ възложь роуцѣ·
и исцѣлі ꙗ· и діві сѧ ѕа невѣрсѣьѥ їхъ·
И обхожѧше вьси. окрьстъ оу҆чѧ.
И прізвавъ оба на десѧте · и начѧтъ
ꙗ сълати два нъ два · и даꙗше їмъ
власть на дс҃ѣхъ нечістъıхъ · ї ѕа
прѣті имъ да нічсо же не възмоу
ть на поуть . нъ тъкмо жьѕлъ ѥдінъ·
ні мѣха . ні хлѣба . ні при поꙗсѣ
мѣди . нъ обоувенъı въ сандаліѧ ·
и не облачіте сѧ въ двѣ рıѕѣ .
И гл҃аше имъ . идеже коліждо въ
нідете въ домъ . тоу прѣбъıваи
те . дондеже изідете ѿтоудоу·
И иже аще не пріиметь васъ . и не
послоушѧють словесъ вашіхъ . и
сходѧще ѿтоудоу отрѧсѣте пра
хъ . иже ѥсть подъ ногамі вашімі ·

81

въ съвѣдѣтелство имь . амінь
гл҃ю вамъ. не раднѣѥ боудеть ѕе

мл҇и содомьсцѣ и гоморьсцѣ . въ дь
нь соудьнъıи· неже градоу томоу ·
И ишьд҇ше Єпроповѣдахоу да покаю
ть сѧ · и бѣсы многы изгонѩхоу ·
и мазахоу мастью многы недоу
жьнъı . и исцѣлѩхоу·
И оуслъıшѧ цр҇ь иродъ слоугъ і҇совъ ·
ıавѣ бо бъı҇с имѧ юго · и гл҇аше . ıако
иѡанъ хр҇тль въста ѿ мьртвъıхъ·
и сего раді сілъı дѣють сѧ о нюмь.
Ині же гл҇ахоу · ıако илиıа юсть· ині же
гл҇ахоу · ıако пр҇ркъ юсть. ıако юдінъ
ѿ пр҇ркъ . слъıшѧвъ же иродъ рече·
ıако юго же азъ оусѣкноухъ иоана·
сь юсть . тъ въста ѿ мьртвъıхъ ·
и сего раді сілъı дѣють сѧ о нюмь.
Тъ бо иродъ пославъ ıатъ иоана
и въсаді въ тьмьніцю · иродіıады
раді женъı філіппа брата своюго·
ıако жені сѧ юю · Гл҇аше бо иоанъ
иродові · ıако не достоить тобѣ и
мѣті женъı брата твоюго · иродіѧ҇

81 зв.

гнѣваше сѧ на нь · и хотѧше и оубі
ті · и не можѧше · иродъ боıаше
сѧ иѡана вѣдъıи моужѧ правдь
на и ст҇а · и хранıаше и · и послоушѧ
ѧ юго много творѧше · и въ сласть ю
го послоушѧше · и бъıвшю дн҇і по
требьноу . югда иродъ рожьствоу
своюмоу · вечерю творѧше кнѧзе
мъ своимъ и тъıсоущьнікомъ ·
и старѣишінамъ галілеискамъ.

Примітки. 14. Третє слово з асиміляцією на початку: **бес чьсти**. 19. У слові **невѣрствью** лігатура **т** і **в**. 44. Пор. **слоухъ і҇свъ** у Мстиславовому Євангелії. 54. Рядок погано видно на фотокопії. Його подано за публікацією архимандрита Амфілохія.

99 зв.

М. XIII 1–20

И исходѧщю ѥмоу ѿ цр҃кве · гл҃а ѥмоу
ѥдінъ ѿ оу҆ченікъ своихъ · оу҆чіте
лю҃ віжь каково каменьѥ . и каково
ꙁданьѥ · іс҃ же ѿвѣщавъ рече ѥмоу ·
відіші лі великаꙗ сі ꙁданьꙗ . не има
ть остати сде камень на камені ·
иже не имать раꙁоріті сꙗ · и сѣдꙗ
щю ѥмоу на горѣ елеоньсцѣ · прꙗмо
цр҃кві · въпрашахоуть и ѥдиного
петръ и иꙗковъ · и иоанъ и андреа ·
рьці намъ къгда се боудеть · и коѥ
боудеть ꙁнаменьѥ · ѥгда имоуть

100

съкон҆чаті сꙗ всꙗ си · іс҃ же ѿвѣщꙗ
въ начатъ гл҃ати имъ · блюдѣте
сꙗ да не кто прѣльстіть васъ · мъ
нозі бо прідоуть въ моѥ имꙗ гл҃ю
ще . ꙗко аꙁъ ѥсмь · и многы прѣль
стꙗть · ѥгда же оу҆слышіте брані ·
и слоухы браньи . не оу҆жасаите сꙗ .
подобаѥть бо быти · нъ не оу҆ конь
чіна · въстанеть бо ꙗꙁыкъ на ꙗ
ꙁыка . и цр҃ство на цр҃со . и боудоуⷮ
троусі по мѣста · и бодоуть гладі ·
и мꙗтежі · начало болѣꙁньмъ си ·
Блюдѣте же вы сꙗ сами · прѣдадꙗ
ть бо вы въ сънꙗтьꙗ · и на сънмі
щіхъ бьѥни боубоудете · и прѣдъ
воѥводамі · и цр҃и станете мене р
ді · въ съвѣдѣтельство имъ ·
И въ всѣхъ ꙗꙁыцѣхъ подобаѥть
прѣже проповѣдаті сꙗ еваг҃гелію ·
Єгда же водꙗть вы прѣдающе не
п҃цѣте сꙗ прѣже что въꙁгл҃ѥте ·
ні пооу҆чаите сꙗ · нъ ѥже дасть сꙗ
вамъ въ тъ часъ то гл҃ите · не вы бо
боудете гл҃ющеи · но дх҃ъ ст҃ыи ·

100 зв.

прѣдасть же братъ брата на смь
рть · и оц҃ь чѧдо · и въстаноѹть чѧ
да на родітелꙗ · и оѹбьють ꙗ . и боѹ
дете ненавідімі всѣмі имене мо
ѥго раді · прѣтьрпѣвъıи же до конь
цѧ сь сп҃сеть сѧ · ѥгда же оѹꙁріте га
дъ ꙁапоѹстѣньѧ. реченъıи данілъ
мь пр҃ркъмь · стоѩщь идеже не по
добаѥть · чтъıи да раꙁоѹмѣѥть ·
Тъгда иже боѹдоѹть въ июдеи · да бѣ
гають на горъı · и иже на кровѣ .
да не сълаꙁіть въ домъ ѥго · и съıи
на селѣ · да не въꙁвратіть сѧ въспѧ
ть вьꙁѧть ріꙁъ своихъ ·
Горе же непраꙁдьнъıмъ и доꙗщімъ
въ тъı дьни ·
Моліте же сѧ да не боѹдеть бѣство
ваше ꙁимѣ .
Боѹдоѹть бо дн҃ьѥ ти скърбьні . ꙗко
не бъı҃с такова ѿ начѧла ꙁданью ·
ѥже съꙁда бг҃ъ до нъıн҃ѣ и не боѹдеть ·
И аще не бъı гь҃ съкратілъ дн҃ьи . не
бъı бъıла сп҃сена всѧка плъть ·
нъ иꙁбьранъıхъ раді ꙗже иꙁбьра

101

съкратить дни.

Примітки. 14. Над третім словом на фотокопії не видно титла. У публікації наводимо його за виданням архимандрита Амфілохія. 27. У третьому слові помилково повторено склад **боѹ**. 28. На фотокопії не видно букви **а** у слові **раді**. У публікації архимандрита Амфілохія **раді**. 50. Друге слово **вьꙁѧтъ** – так в оригіналі.

143 зв.

Л. XI рече
1–13 нѣкъıи ѿ оѹчені҃к ѥго к нѣ҃м гн҃и ·наоѹчі
нъı моліті сѧ · ꙗко же наоѹчи иѡ
анъ оѹченикъı своꙗ · рече же
имъ · ѥгда молите сѧ гл҃ите ·
Оч҃е нашь иже ѥси на нб҃сьхъ . да ст҃і

ть сѧ имѧ твоѥ · да прідеть цр҃
твоѥ · да боудеть волѧ твоѧ .
ꙗко на нб҃си и на ꙁемли . хлѣбъ на
дн҃евнъıи · дажь намъ на всѧкъ
дн҃ь . и оставі насъ грѣхъı нашѧ .
ибо и самъı оставлѧѥмъ всѧко
моу дължьнікоу нашемоу . и не
въведі насъ въ искоушеньѥ . нъ
иꙁбаві нъı ѿ неприѧꙁни .
И рече к нимъ . кто ѿ васъ имать др҃
га . и идеть к немоу полоуноціи ·
и речеть ѥмоу · дроуже · дажь мі
144
въ ꙁаимъ три хлѣбъı . имь же
дроуг҃ мі пріде съ поути къ мнѣ·
и не имамъ чсо положіті прѣдъ
нимь . и тъ иꙁ оутрьоудоу ѿвѣ
щѧвъ речеть . не творі мі троуда
оуже двьрі ꙁатворенъı соуть · и
дѣті моѧ съ мною на ложі соуть ·
не могоу въстати датъ тобѣ .
гл҃ю вамъ . аще и не дасть ѥмоу
въставъ ꙁанѥ ѥсть дроугъ ѥмꙋ .
нъ ꙁа беꙁочство ѥго въставъ · да
сть ѥмоу ѥліко трѣбоуѥть·
И аꙁ гл҃ю вамъ · просіте и дасть сѧ вам.
ищѣте и обрѧщете . тълцѣте
те и ѿвьрꙁеть сѧ вамъ · всѧкъ
бо просѧи пріѥмлѥть . и ищѧи
обрѣтаѥть · и тълкоущемоу
ѿвьрꙁеть сѧ · Котераго же васъ
оц҃ѧ · въспросіть сн҃ъ свои хлѣба ·
єда камень подасть ѥмоу ·
ли ръıбъı . єда въ ръıбъı мѣсто
ꙁмью подасть ѥмоу · илі аще
просіть ѧицѧ . єда подасть ѥ
моу скорпію · аще оубо въı ꙁлі соу
ще .

144 зв.

оу҆мѣюте даꙗньꙗ бл҃гаꙗ даꙗти чꙗдомъ вашімъ · Колмі паче паче оц҃ь вашь съ н҃бсе дасть дх҃ъ благъ · просꙗщимъ оу҆ нюго ·

Примітки. 10. Останнє слово, очевидно, **нашь**. 32. Друге слово – лігатура **а** і **ꙁ**. 34. На початку рядка **тє**, очевидно, зайве.

197

Й. VII 38–53

Въ послѣдн҃ии же дн҃ь · великыи праꙁдьнікъ ·стоꙗше іс҃ъ и ꙁваше гл҃ꙗ· Аще кто жꙗжеть·да прідеть къ мнѣ и пьють· вѣроуꙗи въ мꙗ ꙗко же кнігы рѣшꙗ · Рѣкы ѿ чрева юго истекоуть воды живы·

197 зв.

се же рече о дс҃ѣ. иже хотꙗхоу пріимаaті · вѣроующе въ н҃юго . не оу҆бо бѣ дх҃ъ ст҃ыи данъ . ꙗко іс҃ъ не оу҆ бѣ прославленъ . Мноꙁі же ѿ народа слышꙗвше словеса си · гл҃ахоу · сь юсть въ истіноу пр҃ркъ · Дроуꙁии гл҃ахоу . сь юсть хс҃ъ · ові же гл҃ахꙋ · еда ода ѿ галілеꙗ хс҃ъ прідеть · не кнігы лі рѣшꙗ · ꙗко сѣмене да҃ва . и ѿ віѳлеомьскаго градцꙗ . иде же бѣ да҃дъ прѣде хс҃ . Распрꙗ же бысть въ народѣ юго ради · Нѣции же ѿ н҃ихъ хотꙗхоу ꙗті и · нъ нікто же не възложі на н҃ь роукоу · Прѣдошꙗ же слоугы архіереомъ · и фарісеомъ . и рѣша имъ ти · По что не пріведосте юго · Ѿвѣщꙗшꙗ слоугы · Ніколі же тако гл҃алъ чл҃къ · ꙗко сь чл҃къ · Ѿвѣщꙗшꙗ имъ фарісеи · да и вы прѣльщені бысте . Єда кто ѿ кнꙗꙁь вѣрова въ нь · ли ѿ фарісеи · нъ народЪ . сь . иже не вѣсть ꙁакона проклꙗти соуть· гл҃а нікодимъ къ н҃имъ · пришьдыи к н҃юмоу нощью · юдінъ сыи ѿ н҃іхъ · Єда ꙁаконъ нашь соудіть чл҃коу · аще не слышіть ѿ н҃юго прѣже · и раꙁоу

198

мѣѥть что творіть · ѿвѣщашѧ и
рѣшѧ ѥмоу · еда и ты ѿ галілеѧ ѥси ·
испытаи ї віжь · ꙗко ѿ галілеѧ пр҃ркъ
не пріходіть · — и иде къждо въ домъ свої ·
Й. VIII іс҃ же иде въ гороу елеоньскоу · оутро же
1–9 пакы пріде въ црк҃вь · и всі людьѥ идѧ
хоу к нѥмоу. и сѣдъ оучаше ѧ. пріведо
шѧ же кніжніці и фарісеи женоу въ прѣ
любодѣꙗніи ѧтоу· и поставльше ю по
средѣ · гл҃ашѧ ѥмоу · ѹчітелю · си жена
ѧта ѥсть нынѣ въ прѣлюбодѣꙗніи
а въ ꙁаконѣ намъ моси повелѣ тако
выѧ каменьѥмь побівати · ты же
что гл҃еші . се же рѣшѧ искоушающе и .
да бышѧ имѣли на нь что гл҃ати
іс҃ же ніꙁъ поклонь сѧ . пьрстъмь писа
ше на ꙁемли · ѧко же прілежѧхоу въ
прашѧющеи . въсклоні сѧ и рече имъ .
Иже васъ беꙁ грѣха ѥсть . преже вьрꙁи
камень на ню · и пакы поклонь сѧ
писаше на ꙁемли · слышавше же исхо
жѧхоу · ѥдінъ по ѥдіномоу ·

Примітка. 28. У слові соудітѣ лігатура т і ѣ.

227 зв.

Й. XXI, Амінь амінь гл҃ю тобѣ · ѥгда бѣ
18–25 оунъ · поꙗсаше сѧ самъ · и хожѧ
ше ꙗмо же хотѧше . ѥгда же съста
рѣѥші сѧ . въꙁдежеші роуцѣ тво
и. и инъ тѧ поꙗшеть · и ведеть ѧ
мо же не хощеши · се же рече ꙁнаме
наꙗ . коѥю съмьртью прославіть б҃а ·
и се рекъ гл҃а ѥмоу иді по мнѣ . обра
щь же сѧ петръ відѣ оученіка ѥго
же люблѧше іс҃ъ идоуща въ слѣдъ .
иже въꙁлеже на вечери на пьрси ѥ
го и рече · г҃и . кто ѥсть предаꙗи тѧ .
сего відѣвъ петръ гл҃а іс҃ові · г҃и · а сь

что · г҇ла ѥмоу і҇съ · Аще хощю да
тъ прѣбываѥть дондеже прідꙋ .
что ѥ тобѣ . по мнѣ ты гряди ·
изіде же слово се въ братью . ꙗко оу҆
ченікъ тъ не оу҆мреть · и не рече
і҇съ ꙗко не оу҆мреть . нъ аще хощю
да тъ прѣбываѥть · дондеже
прідоу что ѥсть тобѣ · сь ѥсть

228

оу҆ченікъ съвѣдѣтельствоуꙗи
о сіхъ · иже и написа си · и вѣмъ
ꙗко истінноѥ ѥсть съвѣдѣтельс҇тво
ѥ ѥго · Соуть же и ина многаꙗ же съ
творі і҇съ · ꙗже аще по ѥдіномоу пі
сана бываютъ . ни самомоу мь
ню всемоу мíроу · въмѣстіти ·
пишемꙑхъ сихъ кнігъ . аминь ......

В лѣ҇т ҂ахнв . написашѧ кнігы сі н҇ дньи почѧты
псати октѧбрѧ . въ . а҇ а кончѧшѧ сѧ ноѧбрѧ въ ҂ѳ҇.

Примітка. Запис про час створення книги міститься в самому низу сторінки; на фотокопії погано читається. При метаграфуванні використано публікацію в книжці: *Горский А.В., Невоструев К.Н.* Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. – Отд. І. – М., 1855. – № 20. – С. 211. У цьому джерелі остання цифра – ҂ѳі. Пор. ҂ѳ҇ у публікації: *Калайдович К.* Иоанн, ексарх болгарский. – М., 1824. – С. 105; «Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI – XIII вв.» – М., 1984. – С. 4: «…с датой … с 1 окт. По 9 ноября».

НАПИС НА ЧАРІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ДАВИДОВИЧА ДО 1151 РОКУ

Карбований (чеканний) напис на вінцях срібної чари (діаметр її – близько 32 см), яка належала князю Володимирові Давидовичу, що княжив у Чернігові в 1139 – 1151 роках. Б. О. Рибаков припускає, що чару виготовлено 1139 року – часу вступу Володимира Давидовича на чернігівський княжий престол. Напис ділиться проквітлими хрестами на чотири частини. Зберігається в Оружейній палаті Московського Кремля.

Публікується за працею Б. О. Рибакова «Русские датированные надписи X – XIV веков» (М., 1964. – Табл. XXIX).

а се чара кнѧ володимирова давъıдовча
кто из неѥ пь томꙋ на ꙁдоровье а хвалѧ бога
своего ѡсподарѧ великого кнѧ

Примітки. Четверте й останнє слова недописані, потрібно **кнѧꙁѧ** або **кнѧжѧ**. В шостому слові перед **ч** пропущено букву **и**. У дев'ятому слові друга **є** на місці ненаголошеного **ѣ**. У десятому слові, можливо, помилка: пропущено **є** та своєрідна гаплографія – пропущено кінцеві **ть** перед словом, що починається на **т**, хоча не виключаємо, що **пь** своєрідно передає живомовну форму III особи однини *пйе* «п'є». Вважається, що перед словом **ѡсподарѧ** пропущено сполучник **и**.

НАПИСИ НА ХРЕСТІ ЄВФРОСИНІЇ ПОЛОЦЬКОЇ 1161 РОКУ

Шестиконечний дерев'яний хрест, окований срібними, золотими та позолоченими пластинками, оздоблений емаллю, коштовним камінням, перлами, що його подарувала княжна полоцька Євфросинія Георгіївна жіночому Спаському монастиреві в Полоцьку. На пластинках – вкладний (дарчий) напис княжни, благальний напис майстра Лазоря-Богші та ін. тексти. Наводимо їх у нашій хрестоматії з огляду на наявність тут букви ѣ у новозакритих складах (так званий «новий ѣ»).

Публікується за фотографіями у книжці Б. О. Рибакова «Русские датированные надписи XI – XIV веков« (М., 1964. – С. 32, табл. XXXI – XXXII) та прорисом Л. В. Алексеєва в статті «Лазарь Богша – мастер-ювелир XII в.» (Советская археология. – 1957. – № 3. – С. 231–232).

+ въ лѣт · ҂ѕ҃ · и · х҃ · ѯ҃ · ѳ҃. покладаѥть ѡфросиньѧ
чьстьнъıи кр҃съ · въ манастъıри своѥмь · въ цр҃кви ·
ст҃го сп҃са · чьстьноѥ дрѣво бесцѣньно ѥсть ·
а кованьѥ его · ꙁлото · и серебро · и камѣньѥ · и
жьнчюгъ · въ · р҃ · гривнъ · а   м҃ · гривнъ ·
да нѣ иꙁнесѣть сѧ иꙁ манастъıрѧ · никогда же ꙗко
ни продати ни ѿдаті аще кто прѣслоушаеть ·
иꙁнесѣть и ѿ манастъıрѧ да не боуди ѥмоу
помощьникъ · чьстьнъıи кр҃стъ ни въ сь вѣкъ ни
ъ боуоущии · и да боудть проклѧтъ ст҃ою
животворѧщею троицею · и ст҃ъıми ѡтци
т҃ · и · и҃ · семию съборъ ст҃ъıхъ отц҃ь · и боуди
ѥмоу часть съ июдою · иже прѣда хс҃а · кто же
дрьꙁнеть сътворити с   властелинъ · или
кнѧзь · или пискоупъ · или игоумѣньѧ · или инъ
которъıи любо чл҃вкъ а боуди ѥмоу клѧтва си
ѡфросиньѧ же раба хв҃а · сътѧжавъши кр҃стъ сии ·
приметь вѣчнѹю жиꙁнь съ всѣ

Примітки. 5. Кінець пластинки відламаний. Із тексту збереглась перша літера, нижня частина якої пошкоджена. Її можна читати і як **л** і як **д.** З другої букви видно частину її верху. Можливо, це залишок від **а.** 10. У першому слові не читається перед **ъ** буква **в.** 14. Кінець пластинки відломлений. У третьому слові після **с** видно верхню частину букви **є** – **сє**. Втрачений текст можна реконструювати приблизно: **или**.18. Кінець останнього слова не читається.

\+ мощѣ
свт҃го
панте
лѣимо
на

\+ г҃и помози ра
боу сво
ѥмѹ лазо
рю· наре
ченомоу
богъши
съдѣлавъ
шемоу
крьстъ
сии црь
кви с҃та
го спаса и ѡ
фросиньи

\+ мощѣ
свт҃го
сте
фана

\+ кро
вь ст҃го
дьми
триꙗ

ДОБРИЛОВЕ ЄВАНГЕЛІЄ 1164 РОКУ

Добрилове Євангеліє – перша точно датована пам'ятка, в якій широко засвідчене явище вокалізації – переходу в звуки повного творення – редукованих голосних у сильній позиції (*ъ* → о, *ь* → *е*) та занепад їх у слабкій, а також відображений один із наслідків занепаду редукованих – якісні зміни в вокалізмі в складах перед зниклими *ь, ъ* – появу так званого нового *ѣ*. О. І. Соболевський відніс Добрилове Євангеліє до «галицько-волинських» пам'яток (*Соболевский А*. Очерки из истории русского языка. – Ч. 1. – К., 1884. – С. 1–8). До південноруських пам'яток Добрилове Євангеліє відносять учені: Г. В. Ягич (Критические заметки по истории русского языка // Сб. ОРЯС. – Т. 46. – СПб., 1889. – С.11–14; дослідник зазначає, що Євангеліє може походити з Київщини), О. О. Шахматов (Короткий нарис історії української мови // *Шахматов О., Кримський А*. Нариси з історії української мови та хрестоматія... – К., 1922. – С. 54), М. М. Дурново (Введение в историю русского языка. – М., 1969. – С. 58), П. П. Бузук (Нарис історії української мови: Вступ. Фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії // Зб. Історико-філол. відділу УАН. – №48. – К., 1927. – С. 19), Ф. П. Філін (Происхождение русского, украинского и белорусского языков. – Л., 1972. – С. 219), М. Б. Тихомиров (Каталог русских и славянских пергаменных рукописей XI – XII вв., хранящихся в Отделе рукописей Гоударственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина. Ч. 2 (XII в.) // Записки Отдела рукописей ГБЛ. – Вып. 27. – М., 1965. – С. 96.) та ін. Північнодавньоруською пам'яткою Євангеліє вважали Г. О. Воскресенський (Древнеславянское евангелие от Марка ... – Сергиев Посад, 1894. – С. 41–42; дослідник твердить, що диякон Добрило служив у новгородській церкві св. Апостолів і переписав книгу для новгородця Симеона-священика церкви св. Йоана Предтечі), Б. М. Ляпунов (Древнейшие взаимные связи русского и украинского языков и некоторые выводы о времени их возникновения как отдельных лингвистических групп // Русская историческая лексикология. – М., 1968. – С. 199), А. Кримський (Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів // Твори в п'ятьох томах. – Т. 3: Мовознавство. Фольклористика. – К., 1973. – С. 153–155; уперше опубліковано 1905 року), І. Свєнціцький (Нариси з історії української мови. – Львів, 1920. – С. 31) та ін. Недавно думку про новгородське походження пам'ятки висловив Я. М. Щапов (Новое о русском книгописце Добре, современнике «Слова о полку Игореве« // «Слово о полку Игореве» и его время. – М., 1985. – С. 375–384). Дослідник звернув увагу на назву церкви та ім'я писця в його замітці в манускрипті XII ст. – Апостолі з Місяцесловом, який зберігається в монастирі св. Катерини на Синаї. У ньому зазначено: «положилъ Геѡрг [...] оу Петру Павлу [...] книгы. в памꙗ*т*. въ це*р*кови ... А Добр [...] п͠салъ. Бра*т*ѧ нѣ к[ль]нѣте Ам[и]нь...» (Там само. – С. 377). Я. М. Щапов твердить, що за джерелами на XII ст. на Русі відомі тільки чотири церкви апостолів Петра й

Павла: у Новгороді (Великому) (дві), Смоленську та Ярославлі. Найімовірнішим він допускає відношення синайського рукопису до Новгорода чи Смоленська, де були відповідні муровані святині. Церкви апостолів Петра й Павла називалися й просто «святих Апостол». Дослідник допускає якийсь зв'язок між писцем Євангелія 1164 року та писцем Добром і названими відповідними храмами – церквою святих Апостолів і церквою Петра й Павла (Там само. – С. 379, 381–382). Він справедливо зауважує, що необхідне порівняльне вивчення обох пам'яток – мови й почерків, кодикологічних особливостей (Там само. – С. 382).

З історичних джерел достовірно відомо, що на південних землях Київської Русі, в тому числі й недалеко стольного города, були церкви, посвячені апостолам. Такий храм у Берестовому недалеко від Києво-Печерського монастиря під 1051 роком згадується в «Повісті временних літ»: «бглюбивому бо кнѧзю Ꙗрославу. любѧщю Берестовое. и црквь ту сущюю. *Стыхъ Апл҃ъ*. и попы многы набдѧщю» (Полное собрание русских летописей. – Т. 1: Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому списку. – М., 1962. – С. 155–156), а під 1144 роком у Київському літописі – в Білгороді неподалік Києва: «в то же лѣто сщ҃ена бы҃с. црк҃ви оу Бѣлѣгородѣ *стхъ аплъ*» (Полное собрание русских летописей. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – М., 1962. – С. 314; очевидно, церква була дерев'яна, бо під 1197 роком у пам'ятці зазначено: «...созда црквь каменоу. *стхъ аплъ*. в Бѣлѣгородѣ. блговѣрныи кнѧзь Рюрикъ. приехавъ. ис Киева. и сти црквь ... каменоую. *стхъ аплъ*. епп҃ьѧ Бѣлогородьскаꙗ...» (Там само. – С. 706). У Галицько-Волинському літописі під 1289 роком сказано, що князь Володимир Василькович «въ памѧ҃т съб҃ѣ, въ манастырь въ свои *апл҃ы* да еуглїе опрако҃с...» (Там само. – С. 925). Щоправда, невідомо, коли цей монастир засновано. У Добриловому Євангелії, найімовірніше, йдеться про церкву на Берестовому, де був, напевне, гарний книжний центр і скрипторій. Варто при цьому згадати, що саме з берестівської церкви св. Апостолів «бѣ презвутеръ. именемь Ларишнъ мужь блгъ. и книженъ» (ПСРЛ – Т. 1. – С. 156) – майбутній перший київський митрополит-русин. Церква Йоана Предтечі на Копиревому кінці, в Києві була закладена 1121 року: «Того же лѣта заложи црк҃ви сто҃го Ивана. въ Копыревѣ конци» (Полное собрание русских летописей. – Т. 2. – С. 286). Мабуть, у ній правив замовник Добрилового Євангелія – піп Семеон.

На півдні Київської Русі ім'я *Добрило* знане і з інших джерел. У написі на корчазі, знайденій у Старій Рязані, читаємо: **новоє вино добрило послалъ кнѧзю богоуника** (див.: *Рыбаков Б. А.* Из истории культуры древней Руси. – М., 1984. – С. 47; автор припускає, що «добрило» – ґатунок вина; що сумнівно). Антропонім *Добрило* як прізвище – Josko Dobrilo Kijanin – засвідчується в козацькому реєстрі 1581 року (див.: Źródła dziejowe. – T. 20. – Warszawa, 1894. – S. 160).

Що стосується Добра, який переписав Апостол із Місяцесловом, і храму апостолів Петра й Павла, то справді не виключено, що йдеться про того ж Добрила і якусь із церков св. Апостолів, однак це, мабуть, храми в Берестові чи Білгороді (нині – с. Білгородка біля Києва). Адже в пам'ятці XII ст., яка зберігається в монастирі св. Катерини на Синаї, є недвозначні південні (русько-українські) риси, наприклад: **скєрбь ми вѣльꙗ**, які серед руських рис відзначив ще М. Н. Сперанський (Славянская письменность XI – XIV вв. на Синае и в Иерусалиме // Известия ОРЯС. – Вып. 32. – 1927. – С. 97). До південноруських пам'яток Добрилове Євангеліє відносить російська дослідниця О. В. Малкова (Исследования по лингвистическому источниковедению. – М., 1963). Див. ще: Тихомиров Н. Б. Зазнач. праця. – С. 125; Добрилове Євангеліє 1164 року. – Львів, 2012. – С. 7–10.

У Добриловому Євангелії налічується 270 пергаменних аркушів in 4°. Написане в два стовпці. Зберігається в Російській державній бібліотеці в Москві, шифр: Рум. 103. Уривки з пам'ятки публікуємо за фотокопією.

Запис диякона Добрила (арк. 270 зв.) зберігся погано й нині читається дуже важко (див.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI – XIII вв. – М., 1984. – С. 97). Його наводимо за публікацією О. І. Соболевського (Очерки из истории русского языка. – Ч. 1. – К., 1884).

73 зв.
б
соуⷠ .ѳ҃. ѥуаⷢ · ѿ маⷴт
Мт. XV, **Въ оноⷡ · призъва**
32–39 **іс҃ъ оба на десѧ**
те оученикъı
своꙗ · и рече и
мъ милосе
рдоую о народѣ се
мь · ꙗко оуже три
дн҃и прилежать
мнѣ и нѣ имоу
74 а
ть что ꙗсти и ѿ
поустити ихъ
не ꙗдъшихъ не
хощю · ѥда како
ослабѣють на
поути · гл҃аша ѥ
моу оученици ѿ
коудоу възьме
мъ хлѣбъı въ поу
стъıни · насъıти
ти толико наро
да · и гл҃а іс҃ъ коли
ко хлѣбъ имате
они же рекоша сѣ
дмь и мало ръıбъ
и повелѣ народоу
възлещи на тра
вѣ · и приѥмъ хлѣ
бъ и ръıбоу · хвалꙋ
въздавъ прело
ми · и дасть оуче
никомъ своимъ ·
и оученици и наро
б
домъ · и ꙗша вси
и насъıтиша сѧ
и възѧша избъı
тъкъı оукроухъ
седмь кошь испо
лнь · и ꙗдъшихъ
бѣ ·д҃· тъıсѧщѣ

моужь · развѣ
женъ и дѣтии ·
и ѿпоусти наро
ды и вълѣзе въ
корабль · и приде
въ прѣдѣлы ма
гдалъıньскы ·

111 зв.

б

въ чⷮе · в҃ · нⷣе · ѿ лоук ·
Л. VI, 12–16 Въ оноⷡ изиде іс҃ъ
въ гороу помоли
тъ сѧ · и бѣ об но
щь въ мл҃твѣ
бж҃ии · и ѥгда
Быⷭ҇ дн҃ь призъва
оученикы своꙗ ·
и избьра ѿ нихъ

112

а

дванадесѧте ꙗ
же и апⷭ҇лы нарече ·
симона ѥго же и
менова петра · и а
ндрѣꙗ брата ѥго ·
и ꙗкова · иоана
филипа · варфоло
лѣꙗ · матѳѣꙗ·
фемоу · и ꙗкова а
льфѣова · и симо
на нарицаѥма
го зилота · июдоу
иꙗковлꙗ · и юдоу
скариотьскаго и
же и прѣдасть · и
съшедъ съ ними
ста іс҃ъ на мѣстѣ
равьнѣ · и народъ
оученикъ ѥго и мнⷪ҇
го множьство лю
дии · ѿ всеꙗ жидо
вьскъıꙗ иѥрⷭ҇лма
и поморьꙗ тоурь

б

ска и сидоньска ·
иже придоша по
слоушатъ ѥго и
ицѣлитъ сѧ ѿ не
доугъ своихъ · и
стражюще ѿ дх҃ъ
нечистъ ицѣлꙗ
хоу сѧ · и весь наро
дъ искаше прика
сати сѧ ѥмь · ꙗко
сила из нѥго исхо
жаше · и цѣлꙗше
всѧ ·

Примітки. 15, 18. Стягнення **и + и > и**; можна читати і як: **иꙗкова**. 16–17. Треба **варфоломѣꙗ**. 18. Треба **фомоу**. 22. Можна читати також: **июдоу**. 39. Стягнення **и + и > и**: **и и[с]цѣлꙗхоу сѧ**. 44. Також стягнено **и + и > и**: **и и[с]цѣлꙗше**.

124 зв.

б

нⷣе ·е҃· ѥⷢѹа · ѿ лоук
Л. XVI, 19–31 Рⷹе г҃ь · чл҃вкъ нѣ
къıи бѣ бг҃а
тъ · и облачѧше
сѧ въ багрѧницю
и въ оусъсоу · весе
лѧ сѧ на вс҃ дн҃и
свѣтьлъı · нищь

125

а

же бѣ нѣкто име
немь лазорь · и ле
жаше прѣдъ вра

тъı кего · гноkенъ ·
и помъıшлꙗаше на
сътити сѧ ѿ кр҇ꙋ
пъ падающихъ
ѿ трѧпезъı бг҃ата
го · нъ и пси прихо
дѧще облизахоу
гнои кего · бъı҇ же
оумрѣти нище
моу и несеноу бъı
ти анг҃лъı на лон҇
аврамлк · оумре
же и бг҃атъıи и по
гребенъ бъı҇ въ адѣ
и възведъ очи сво
и въ моукахъ оу
зрѣ аврама изда
лечѧ · и лазорѧ на
лонѣ кего · и тъ въ
зг҃лашь рече · оч҃е

б

авраме помилꙋ
и мѧ · и посли ла
зорѧ да омочить
конець перста сво
кего въ водѣ и оу
стоудить ꙗзъıкъ
мои · ꙗко стражю
въ пламени сѣмь
рече же аврамъ чѧ
до помѧни ꙗко
приꙗлъ кеси бл҃га
ꙗ въ животѣ тво
кемь · а лазорь та
ко же злаꙗ · нъı
нѣ же сде оутѣша
кеть сѧ · а тъı стра
жеши нъ и надо
всѣми сими ме
жю нами и вами
пропасть велика
оутверди сѧ ꙗко

хотѧщии минꙋ
ти ѿсоудѣ къ ва

125 зв.

а

Л. XVI, 55 [[26]–31
мъ нѣ възмага
ють · ни же ѿтоу
доу къ намъ пре
ходѧть · рече же мо
лю тѧ оубо оч҃е да
послкши въ домъ
оц҃ѧ мокего · има
мъ пѧть братьꙗ
ꙗко да съвѣсти
ть имъ да и ти
не придоуть на
мѣсто се моуче
ньꙗ · гл҃а же авра
мъ имоуть мо
сѣꙗ и пр҇ркъı да
послоушають ихъ
онъ же рече ни оч҃е
авраме · нъ аще
кто ѿ мертвъıхъ
идеть къ нимъ
покають сѧ · рече
же аврамъ · аще
мосѣꙗ и пр҇ркъ не

126

а

послоушають · ни
аще кто ѿ мертвъı
хъ въкрьснѣть не
имоуть вѣръı ·
въ поне҇ ·ꙁ҃· не҇ ѿ лоу҇

Л. XVI, 22–24
Рꙺ г҃ь всѧ мнѣ
прѣдана соуть
ѿ оц҃ѧ мокего · и ни
кто же не вѣсть
кто кесть сн҃ъ · то
кмо оц҃ь · и кто кесТь
оц҃ь токмо сн҃ъ · и
кемоу же аще хоще

ть с҃нъ ꙗвить · и о
братívъ сѧ къ оу
ченикомъ рече
бл҃женѣ очи видѧ
щи ꙗже видите ·
гл҃ю бо вамъ ꙗко
мнози прⷪ҇рци и цⷭ҇ри
въсхотѣша видѣ
ти · и не видѣша ·
и слышати ꙗже

126

а

слышите и не слы
шаша ·
въ въⷮ ·г҃· неⷣ · ѿ лоук
Л. XI, 1–10 Въ оноⷡ · бꙑⷭ соущоу
ис҃оу ѥдиномоу
на мѣстѣ нѣ
коѥмь молѧ
щю сѧ · и ꙗко прѣ
ста рече нѣкꙑи
ѿ оученикъ ѥго
къ нѥмоу г҃и · на
оучи нꙑ молиⷮ
сѧ ꙗко же иоанъ
наоучи оучени
кꙑ своꙗ рече же и
мъ · ѥгда молиⷮе
сѧ гл҃те · О҃че нашь
иже ѥси на нб҃сѣх
да ст҃ить сѧ имѧ
твоѥ да придѣ
ть цⷭ҇рство твоѥ да
боудѣть волꙗ тво
ꙗ ака на нб҃си и на

б

земли · хлѣбъ на
шь бꙑтьнꙑи да
жь намъ днⷭь · и о
стави намъ грѣ
хꙑ наша · ꙗко и
мꙑ оставлꙗѥмъ
должникомъ на
шимъ · не въведи
насъ въ напасть
но избави насъ
ѿ неприꙗзни · и
рече къ нимъ кто
ѿ васъ имать дрꙋ
гъ · и идеть къ не
моу полоунощи
и речеть ѥмоу дрꙋ
же дажь ми въ за
ѥмъ три хлѣбꙑ ·
ѥлма же дроугъ
приде съ поути ко
мнѣ · и нѣ има
мъ што положиⷮ
прѣдъ нимь · и тъ

126 зв.

а

изъ оутрьоудоу
ѿвѣщавъ речеть
и дѣти моꙗ со мно
ю на ложи соуть · не
могоу въстати да
ти тебе· гл҃ю же
вамъ · аще и не да
сть ѥмоу въставъ
занѥ ѥсть дроугъ
ѥмоу · нъ за безо
очьство ѥго въста
въ дасть ѥмоу ѥ
лико трѣбоуѥть
и азь гл҃ю вамъ ·
просите и дасть сѧ
вамъ · ищѣте и о
брѧщете · толцѣ
те и ѿверзоуть сѧ
вамъ · весь просѧи
приимѣть · ища
и обрѧщеть · толкꙋ
щемоу и ѿверзоу
ть сѧ ·

б
въ срѣ ·г· нє · ѿ лоук
Л. XI, Рє г҃ь своимъ оу·
9–13 просите и дасТь
сѧ вамъ · ищѣте
и обрѧщете · толцѣ
те и ѿверзоуть сѧ
вамъ · весь просѧи
приимѣть · ища
и обрѧщеть · и оуда
рѧющемоу ѿверзꙋ
ть сѧ · котораго же
ѿ васъ оц҃ь въпроси
ть сн҃ъ свои хлѣба
ѥда камень пода
сть ѥмꙋ · или ры
бы ѥда змью по
дасть ѥмоу · или
аще въспросить ꙗ
ицѧ · ѥда скерпью
подасть ѥмоу · а
ще оубо вы зли соу
ще оумѣѥте даꙗ
ти чѧдомъ ваши

127
а

мъ бл҃гаꙗ · колми
паче оц҃ь вашь · съ
н҃бсе подасть д҃хъ
ст҃ъ · просѧщимъ
оу нѥго ·

Примітки. 6. Помилка. Пор. **вꙋссъ** «вісон, тонке полотно» в Остромировому Євангелії. 57. Пор. **приходѧть** у Мстиславовому Євангелії. 80. Треба **въскрьснѣть**. 136, 137, 139. Букви в кінці рядків на фотокопії невиразні. 148. Нижче цього рядка пропущено текст, пор. у Мстиславовому Євангелії: **не твори ми троуда оуже двьри затворенꙑ соуть · и дѣти**...

141 зв.
б
Л. XVII, Въ оно в въпроше
20–25 нъ бы с · іс҃ъ ѿ фа
рисѣи · когда
придеть црство
бж҃ьѥ · ѿвѣ
ща имъ іс҃ъ · не при
деть црство бж҃ьѥ съ
блюденьѥмъ · ни
рекоуть се сьде или
онъде · се бо црство
бж҃ьѥ оутрьоудоу
въ васъ ѥсть · ре
че же къ оученико
мъ придоуть д҃нь
ѥ · ѥгда въждела
ѥте ѥдиного д҃ни
и с҃на чл҃вчѧ видѣ
ти и не оузрите

142
а

и рекоуть вамъ
се сде се онде х҃ъ нѣ
ищете ни пожене
те · ꙗко молнии
блисцѧющи сѧ ѿ
подън҃бснꙑꙗ на
подън҃бснѣи свь
тить сѧ тако боу
деть сн҃ъ чл҃вчь вЪ
д҃нь свои · прѣже
же подобаѥть ѥмꙋ
много пострада
ти · и искоушеноу
быти ѿ рода сего ·

144 зв.
б
нєⷣ ·і· ѥꙋⷢа · ѿ лоук
Л. XIII, Въ оноⷡ · бѣ і҃съ оу
10–17 чѧ въ ѥдиноу
ѿ соуботъ и се
жена имоу
щи дх҃ъ недꙋ
женъ осмь на де
сѧте лѣтъ и бѣ
сълоука и не мо
гоущи въсклони
ти сѧ отиноудь
оузьрѣвъ же ю і҃съ
возъва ю · и рече ѥ
и жено ѿпоущена
ѥси ѿ недоуга тво
ѥго · и възложи
на ню роуцѣ и абь
ѥ простьре сѧ · и сла
вѧше б҃а · ѿвѣща
въ же старѣиши
145
а
на събороу негодꙋ
ꙗ · зане же въ соубо
тоу ицѣли ю і҃съ ·
гл҃аше народомъ
шѣсть д҃нии ѥсть
въ ниꙗ же достои
ть дѣлати · въ тъı
оубо приходѧще
цѣлите сѧ а не въ
д҃нь соуботьнъıи
ѿвѣщавъ же къ
нѥмоу г҃ь рече ли
цемѣри кождо ва
съ въ соуботоу не
отрѣшить ли сво
ѥго волоу или ослѧ
те ѿ ꙗслии и ведъ
напаꙗѥть сию
же дъщерь авра
млю соущю ю же
съвѧза сотона се
осмоѥ на десѧте
лѣто · не достоꙗ
б
ше ли раздрѣши
ти ѥꙗ ѿ оузъ въ
д҃нь соуботьнъıи
и се ѥмоу гл҃юще
оустъıдѣша сѧ вси
противлꙗющии
сѧ ѥмоу · и вси ра
довахоу сѧ о всѣхъ
славьнъıхъ бъı
вающихъ ѿ него ·

Примітки. 23. У слові **зане** щось подібне на лігатуру з літер **н** та **ѥ**. 28. У слові **тъı** буква **ъı** – невиразна.

148 зв.
б
нєⷣ ·а҃і· ѥꙋⷢа · ѿ лоук ·
Л. XIV, Рєⷱ г҃ь притъчю
16–24 сию · чл҃вкъ нѣ
къıи сътвори вече
рю великоу · и во
зъва многъı и
посла рабъı своꙗ
въ годъ вечерѧ ре
щи зъванъıмъ
идѣте ꙗко оуже
готово ѥсть все · и
начѧша въкоупь
ѿрицѧти сѧ вси
первъıи рече ѥмоу
село коупихъ · и
имамъ ноужю
изити и видѣти

ѥ молю тѧ имѣ
и мѧ ѿрекъша
и дроугꙑи рече соу
проугъ воловъ коу
пихъ пѧть и идꙋ
искоуситъ ихъ

149
а

молю тѧ имѣти
мѧ ѿрекъша · и
третии рече женꙋ
поꙗхъ и сего дѣ
лꙗ не могоу при
ти · и пришедъ ра
въ то повѣда все
г҃ноу своѥмоу · то
гда разъгнѣва
сѧ г҃нъ домоу · ре
че рабоу своѥмоу ·
изи[ди] скоро на распꙋ
тьꙗ и стьгнꙑ гра
да · нищаꙗ и бѣ
дьнꙑꙗ · и хромꙑ
ꙗ · и слѣпꙑꙗ въ
веди сѣмо · и рече
рабъ г҃и бꙑ[с] ꙗко
же повелѣ · и ѥще
мѣсто ѥсть · и рече
г҃нъ рабоу · изи
ди на поути · и въ
градꙑ и ноуди

б

вълѣсти и напо
лни домъ мъи ·
г҃лю бо вамъ · ꙗко
ни ѥдинъ же мꙋ
жь тѣхъ званꙑ
хъ въкоусить мо
ѥꙗ вечерѧ · мнози
бо соуть звани и
мало же избьра
нꙑхъ ·

Примітки. 46. Пор. у Мстиславовому Євангелії – халоугꙑ и оубѣди вънити.

151 зв.
а

въ пѧ[т] ·в҃і· не ѿ лоу[к]
Л. XXI, 37–38 Въ оно[в] · бѣ і҃съ оу
чѧ въ ц҃ркви де
нью · а нощью и
сходѧ во дво
ръ бываше
въ горѣ ѥлеоньсТѣ
и · и вси людьѥ изъ
оутра приходѧхꙋ
къ нѥмоу въ ц҃рквь
послоушатъ ѥго

б

Л. XXII, 1–8 приближи же сѧ
праздьникъ ☉
прѣснокъ нари
цаѥмаꙗ пасха
и искахоу старѣ
ишинꙑ жьречь
скꙑ и кънижь
ници како и бꙑ
ша оубили бога
хоу бо сѧ людии ·
вълѣзе же сото
на въ июдоу про
зываѥмаго ска
риота · соуща ѿ чи
сла ѿ двою на де
сѧте· и шедъ г҃ла
старѣишинамъ
жьречьскꙑмъ
и кънижнико
мъ и воѥводамЪ
како имъ прѣда
сти и · и въздра
доваша сѧ и свѣ

152
а

ѿаша ѥмоу дати
сребро · и обѣща
ша и искаше подⷪ҇
бьна времене · да
и прѣдасть без
народа · приде же
дн҃ь опрѣснокъ
въ нь же подобно
бѣ жьрѣти па
схоу · и посла пеТра
иоана рекъ · ше
дъша оуготова
ита намъ пасхоу
да ю ꙗмы ·
соⷠу ·ві҃· ѥуⷢа ѿ лоуⷦ
Л. XXII, 19–29 Реⷱ г҃ь притъчю
сию · оуподоби
сѧ црⷭ҇тво нб҃сно
ѥ зерноу гороущь
ноу · иже приѥ
мъ чл҃вкъ въве
рже въ оградъ сво
и · въздрасте и
б
быⷭ҇ · дрѣво вели
ко · и птицѧ нб҃сь
ныꙗ въселиша
сѧ въ вѣтви ѥго ·
и пакы рече комѹ
оуподоблю црⷭ҇тво
бж҃ьѥ · подобно ѥ
сть квасоу · иже
приѥмъши жена
съкры въ моуцѣ
три полъспоудь
ꙗ · дондеже въски
се все · и прохожа
ше сквозѣ грады
и вси оучѧ · и ше
ствьꙗ творѧ въ
иѥрⷭ҇ⷧмъ · рече же
нѣкто къ нѥмѹ
г҃и аще мало ѥсТь
сп҃сающихъ сѧ ·
онъ же рече къ ни
мъ · подвизаите
сѧ вънити скво

152 зв.
а

зѣ тѣснаꙗ вра
та · гл҃ю вамъ · ꙗ
ко мнози възи
щють вънити и
не възмогуть ·
ѿнелѣ же оубо въ
станѣть гн҃ъ до
моу · и затвориТь
двьри и начьнѣ
ть вънѣ стоꙗти
и тлѣщи въ двьри
гл҃юще г҃и г҃и ѿверь
зи намъ и ѿвѣ
щавъ речѣть имЪ ·
не вѣдѣ васъ ѿкѹ
доу ѥсте · тогда
начьноуть гл҃ати
ꙗхомъ прѣдъ то
бою и пихомъ · и
на стегнахъ на
шихъ оучилъ ны
ѥси · и речеть гл҃ю
вамъ не вѣдѣ ва
б
съ ѿкоудоу ѥсте ·
ѿстоупите ѿ ме
не вси дѣлатели
не правии · тоу боу
деть плачь и скрь
жетъ зоубомъ
ѥгда оузрите а
врама исака · и ꙗ
кова · и всѧ прⷪ҇ркы
въ црⷭ҇твьи бж҃ьи ·

вамъ же изгони
момъ · и придоуТь
ѿ въстокъ и запа
дъ · и сѣвера и оуга ·
и възлѧгоуть
въ цр҃твьи бж҃ьи ·

Примітки. 45. Перед першим словом пропущено **и**. Результат стягнення або гаплографії. 89–90. Пор. у Мстиславовому Євангелії **начьнетє**. 100. Тобто **стьгнахъ, стъгнахъ** «вулицях». 110 –111. Можна ділити: **аврама и сака. иꙗкова**.

153
б

въ понеⷣ ·г҃· неⷣ · ѿ лоуⷦ
М. VIII, 11–21 Въ оноⷡ · придоша
фарисѣи къ іс҃оу ·
и начѧша съвъ
прашати сѧ
съ нимь про
сѧще ѿ нѥго зна
меньꙗ съ нб҃се · искꙋ
шающе и · въздъ
хноувъ дх҃омь гл҃ѧ
что родъ се знамѣ
ньꙗ ищете · право
гл҃ю вамъ аще да
сть сѧ родоу семоу
знаменьѥ · и оста
вивъ ꙗ вълѣзе па
кы въ корабль · и и

153 зв.
а

де на оноу странꙋ
и забъыша вьзѧ
ти хлѣбы · развѣ
ѥдиного хлѣба не
имѣꙗхоу съ собо
ю въ корабли и не
прѣстаꙗше имъ
гл҃ꙗ · смотрите
блюдѣте сѧ ѿ ква
са фарисѣиска и
садоукеиска · и ѿ
кваса иродова · и
помъıшлѧхоу
дроугъ къ дроугꙋ
гл҃юще ꙗко хлѣбъ
нѣ имамъ · и ра
зоумѣвъ іс҃ъ гл҃а
имъ · что помъı
шлꙗѥте ꙗко хлѣ
бъ не имате · не оу
ли чюѥте и разоу
мѣѥте · и ѥще ли
окаменено срд҃це

б

ваше · очи имоу
ще не видите · оу
ши имоуще не слы
шите · и не помни
те ли ѥгда пѧть
хлѣбъ прѣломи
хъ пѧти тъысѧ
щь колико кошь
полнъ оукроухъ
възѧсте · гл҃аша
ѥмоу дванаде
сѧте · а ѥгда седь
мь четъıремъ
тъısѧщамъ · ко
лико кошьниць
исполнь оукроу
хъ вьзѧсте · они
же рекоша сѣдмь
и гл҃е имъ · ка
ко не разоумѣеТе ·

Примітки. 11. Потрібно **ищеть**. 23. Пор. **прѣщааше** в Мстиславовому Євангелії. 38. Пор. **аще ли** в Мстиславовому Євангелії.

154 зв.

а

въ чⷮе · г҃і · нⷣе · ѿ лоуⷦ
M. IX, 10–16 Въ онⷪⷡ · оудержа
ша оученици сло
во ісо҃во въ себе ·
съвопраша
юще сѧ · что ѥ
сть ѥже из меръ
твыхъ въскрьснѹ
ти · и въпрашахоу

б

ти и г҃люще·ӕко
г҃лють кънижьни
ци · ӕко ильи подо
баѥть прити прѣ
же · онъ же ѿвѣща
въ рече имъ · иль
ӕ оубо пришедъ пре
же оустроить все ·
како ѥсть писано ·
о сн҃оу чл҃вчьстѣ ·
да много постра
жѣть и искоусѧ
ти и · но г҃лю вамъ
ӕко ильӕ приде ·
и сътвориша ѥмѹ
ѥлико хотѣша ·
ӕко же ѥсть писа
но о нѣмь · и при
шедъ къ оученикⷪ
мъ видѣ народъ
многъ о нихъ и
книжьникы съ
въпрашающа сѧ

155

а

съ ними · и абыѥ
весь народъ видѣ
въше и оужасоша
сѧ · и пририщюще
цѣловахоути и ·
и въпроси кънижь
никы что съвъ
прашаѥте сѧ въ
себе ·

Примітка. 24. Пор. хотѧаше в Мстиславовому Євангелії.

170 зв.

а

въ чⷮе ·з҃і· нⷣе · ѿ марⷦ ·
M. XIII, 31–37 Рⷱе · г҃ь своимъ оу
нб҃о и землӕ
прѣидѣть · а сло
веса моӕ не ми
моидоуть а ѿ
д҃ни томь и о
чѧсѣ никто же
не вѣсть ни анг҃ли
иже соуть на нб҃сѣ
хъ · ни сн҃ъ нъ точь
ю оц҃ь ѥдинъ · блю
дѣте сѧ бъдите
и молите сѧ не вѣ
сте бо когда врѣ
мѧ боудеть ӕко
же чл҃вкъ ѿходѧ о
ставить домъ сво
и · и давъ рабомъ
своимъ власть и
комоужьдо дѣло

б

своѥ · и вратарю по
велѣ да бъдить ·
бъдите оубо ӕко
не вѣсте когда г҃ь
въ домъ придѣть
вечеръ ли или полѹ
нощи · или въ коу

ры поюща · или за
оутра · да пришедъ
вънезапоу обрѧ
щеть вы спѧща а
ѥже вамъ гл҃ю всѣ
мъ бъдите · бѧше
бо пасха и опрѣснъ
ци по двоу д҃нью и
скахоу старѣиши
ны жьречьскы · и
кънижьници · ка
ко лестью ѥмъше
оубьють · гл҃ахоу
нъ не въ праздьни
къ · ѥда како боу
деть плищь людем ·

Примітки. 3. Пор. **прѣидеть** у Мстиславовому Євангелії. 10. У слові **ни** букви **н** на фотокопії не видно.

186
б

Л. XXIII, 33, 44–51
ѥгда же придоша
на мѣсто нарицѧ
ѥмоѥ краньѥво
тоу распѧша и ·

187
а

бѣ же ꙗко годи
на шестаꙗ · и ть
ма быⷭ · по всеи зе
мли · до девѧты
ꙗ · сл҃нце померче
и завѣса цр҃ковь
наꙗ раздьра сѧ
на двоѥ ѿ верхоу
до долоу и възгла
шь гласомь вели
комь рече о҃че въ
роуцѣ твои прѣда
ю дх҃ъ мои · и се рекъ
издъше видѣвъ
же сотьникъ бы
вьшеѥ прослави
б҃а гл҃ꙗ · въ исти
ноу чл҃вкъ се пра
вьденъ бѣ и вси
пришедъше на по
зоръ видѧще бы
въшеѥ · биюще въ
перси своꙗ възвра

б

щахоу сѧ · стоꙗхꙋ
же вси знаѥмии
ѥго издалечѧ · и
жены въшедъша
ꙗ с нимь ѿ галиле
ꙗ · зьрѧще сихъ · и
се моужь имене
мь иосифъ · съвѣ
тьникъ сыи и моу
жь бл҃гъ и правь
денъ · сь не бѣ при
сталъ съвѣтѣ и
хъ · ѿ аримафѣ
ꙗ града жидовь
ска · иже чаꙗше и
тъ црⷭтва б҃жьꙗ ·

Примітка. 39. У Мстиславовому Євангелії після слова **съвѣтѣ** йдуть слова: **и дѣꙗнии**.

187
а
соуⷠ҃ · сыропоуⷭ҃ · ѿ маⷮ҃
Мт. VI, 1–13 Реⷱ҇ гь҃ съмотри
же млⷭ҇тъныꙗ
вашеꙗ не твори
те прѣдъ чл҃вкы
да видими бꙋ
б
дете ими · аще ли
же ни · мьзды не и
мате оть оц҃а ва
шего иже ѥсть на
нб҃сехъ · ѥгда оу
бо твориши млⷭ҇ты
ню нѣ въстроуби
те прѣдъ собою ꙗ
ко и лицемѣри тво
рꙙть · во сбори и на
стегнахъ да про
славꙙть сꙙ ѿ чл҃вкъ ·
право гл҃ю вамъ
примоуть мь
здоу свою · тебе же
творꙙщю млты
ню да не чюѥть шю
ицꙙ твоꙗ ꙗже тво
рить десницꙙ тво
ꙗ · да боудеть ми
лостꙑни твоꙗ въ
таинѣ и оц҃ь тво
и видꙙ тꙙ въ та
187 зв.
а
инѣ въздасть
тебе ꙗвѣ · и ѥгда
молиши сꙙ не боу
ди акы лицемѣ
ри · ꙗко любꙙть на
съборищихъ и сте
гнахъ · и на рас
поутьихъ стоꙗ
ще молити сꙙ
да ꙗвꙙть сꙙ чл҃о
вѣкомъ право
гл҃ю вамъ ꙗко при
имоуть мьздоу
свою · ты же ѥгда
молиши сꙙ въ
лѣзи въ клѣть
свою · и затвори
двьри своꙗ · и по
моли сꙙ оц҃ю тво
ѥмоу въ таинѣ ·
и оц҃ь твои видꙙ
тꙙ въ таинѣ въ
здасть тебе ꙗвѣ ·
б
молꙙще же сꙙ не
лихо гл҃те ꙗко же
и ꙗзычьници ·
мьнꙙть бо сꙙ въ мн҃о
зѣ гланьи своѥмь
оправьдани боу

доуть · не подоби
те сꙙ имъ · вѣсть
бо оц҃ь вашь ихъ
же трѣбоуѥте прѣ
же прошеньꙗ ва
шего · тако бо мо
лите сꙙ вы · Оч҃е
нашь иже ѥси на
нб҃сехъ да ост҃и
ть сꙙ имꙙ твоѥ
да придеть цⷭ҇ртвь
ѥ твоѥ да боуде
ть волꙗ твоꙗ а
ко на нб҃си и на зе
мли хлѣбъ на
шь достоинъ да
жь намъ дн҃ь и
188
а
ѿпоусти намъ
долгы наша · ꙗ

ко и мы ѿпоуща
ѥмъ долъжьни
комъ нашимъ ·
и нѣ въведи насъ
въ искоусъ · нъ и
збави насъ ѿ лꙋ
каваго · ꙗко тво
ѥ ѥсть цр҇тво и си
ла и слава · въ вѣ
кы аминь ·

Примітки. 2. Потрібно **м҇лтъіньꙗ.** 21. У другому слові на фото не видно надрядкової букви **с**. 16, 34. Пор. у старослов'янських пам'ятках **въ стъгнахъ**, але у Мстиславовому Євангелії – **на стьгнахъ**.

195

а

Й. XII, 21–45

ре
че же марфа къ і҇сꙋ
г҇и · аще бы сде бы
лъ не бы оумерлъ
братъ мои · ны

б

нꙗ вѣмь ꙗко ѥго
же колиждо проси
ши ѿ б҇а · дасть те
бе · г҇ла ѥи і҇съ въскрь
снѣть братъ тво
и · г҇ла ѥмоу марфа
вѣмь ꙗко въскрь
снѣть во въскрь
сѣньѥ въ послѣ
днии д҇нь · рече же
і҇съ азъ ѥсмь въс҇кр҇ь
сѣньѥ и животъ
вѣроуꙗи въ мѧ а
ще оумрѣть ожи
вѣть · и весь живы
и вѣроуꙗи въ мѧ
не оумрѣть въ вѣ
кы · имеши ли вѣ
роу семоу · г҇ла ѥмоу
ѥи г҇и азъ вѣрова
хъ · ꙗко ты ѥси х҇съ
с҇нъ б҇жии грѧдꙑ
и въ миръ · и се ре

195 зв.

а

къши иде и при
зъва м҇рью сестрꙋ
свою отаи · рекъ
ши оучитель се ѥсть
и зоветь тѧ она
же ꙗко оуслыша
въста скоро и иде
къ нѥмоу не оу
же бѣ пришелъ і҇съ
въ весь нъ бѣ на
мѣстѣ и ѥще и
де же сърѣте и ма
рфа · жидове же и
же съ нѥю въ домꙋ
оутѣшающе ю
видѣвъше м҇рью
ꙗко скоро въста
въши изиде и
доша въ слѣдъ
г҇люще ꙗко идѣть
на гробъ да плаче
ть сѧ тоу · м҇рьꙗ
же ꙗко приде иде

б

же бѣ і҇съ · видѣвъ
ши паде ѥмоу на
ногоу г҇люще ѥмꙋ
г҇и аще бы сде бы
лъ не бы братъ
мои оумерлъ · і҇съ

же ꙗко видѣ ю пла
чющю сѧ · и при
шедъшаꙗ съ нє
ю жидовъı плачѹ
щꙗ сѧ · запрѣти
дх҃оу и възмѧ
те сѧ самъ и рече
кде положисте и
г҃лаша ѥмоу г҃и ·
приди и вижь и
просльзи сѧ і҃съ
г҃лахоу же жидо
ве · вижь како лю
бѧшети и дроу
зии же ѿ нихъ
рекоша · не може
ть ли сь ѿверзъı
196
а
и очи слѣпьцю
да и сь не оумрѣ
ть · і҃съ же пакъı
прѣтѧ въ себе пои
де къ гробоу · бѣ
же гробъ и каме
нь лежаше на нє
мь · г҃ла і҃съ възь
мѣте камень
г҃ла ѥмоу марфа
г҃и оуже смерди
ть · четъıри бо д҃ни
соуть · г҃ла ѥи і҃съ
не рекохъ ли ти
ꙗко аще вѣроуѥ
ши оузьриши сла
воу б҃жью вьзѧ
ша камѣнь
і҃съ же възведъ о
чи свои горѣ и ре
че оч҃е хвалоу те
бе въздаю ꙗко оу
слъıша мѧ · азъ
б
же видѣ ꙗко все
гда мене послоу
шаѥши · нъ наро
да ради стоꙗща
го окрⷭтъ рекохъ ·
да вѣроу имоуть
ꙗко тъı мѧ посла
и се рекъ гласомь
великомь возва
лазорю грѧди во
нъ · и абьѥ изиде
оумершии съвѧ
занъ оукроѥмь
роукама и нога
ма · и лице ѥго оу
броусомь обѧза
но · г҃ла имъ і҃съ
раздрѣшите и и
не дѣите ѥго ити
мнози же ѿ довъ
пришедъше къ
мр҃ьи · и видѣвъ
ше ѥже сътвори і҃съ
196 зв.
а
вѣроваша въ нь ·

Примітки. 20. Пор. **вьсѧкъ живъıи** в Мстиславовому Євангелії. 75. Пор. **очи слѣпооумоу сътворити** в Мстиславовому Євангелії. 98. Пор. **азъ же вѣдѧахъ** у Мстиславовому Євангелії. 117. Потрібно **ѿ жидовъ.** Пор. **отъ иоудѣи** у Мстиславовому Євангелії.

196 зв.
б

Мт. XXI, 6–11
шедъша же оуче
ника сътвориста
ꙗко же повелѣ и
ма іс҃ъ · приведо
ста ослѧ и жрѣбѧ
и възложиша ве
рхоу ризы своꙗ ·
и въсѣде верхоу и
хъ мнози же на
роди постилахоу
ризы своꙗ по поу
ти · дроузии же
рѣзахоу вѣтви
ѿ дрѣва · и пости
лахоу по поути
народи же ходѧщи

197
а

и прѣдъ нимь и
въ слѣдъ зъвахоу
гл҃юще · осана сн҃оу
дв҃двоу · бл҃нъ грѧ
дыи въ имѧ гн҃е
осана въ вышни
хъ · въшедшю же
ѥмоу въ иерⷭ҇лмъ
подвижа сѧ весь
градъ гл҃ꙗ кто сь
ѥсть · народи же
гл҃ахоу ꙗко се ѥсТь
іс҃ъ прⷪ҇ркъ иже ѿ наза
рефа галилѣиска

Примітка. 30. Пор. назарєѳа в Мстиславовому Євангелії.

200
б

въ понеⷣ · веⷡ · стрⷭ҇ны
ꙗ неⷣ ·ѥуⷢ· ѿ матⷴ ·
Мт. XXIV, 3–2
въ онⷪ҇ · сѣдѧщу
іс҃оу на горѣ ѥ
леоньстѣи · при
пристоупиша къ
нѥмоу оуче
ници ѥго гл҃юще по
вѣжь намъ когда
си боудоуть · и что
ѥсть знамѣньѥ
твоѥго пришествь
ꙗ и коньчина вѣ

200 зв.
а

коу · и ѿвѣщавъ
іс҃ъ рече имъ · блю
дѣте сѧ да никто
же васъ не прѣль
стить · мнози бо
придоуть въ имѧ
моѥ гл҃юще · азъ ѥ
смь хс҃ъ · и многы
прѣльстѧть оу
слышати же има
те брани и слы
шанья брани ви
дѧще не оужасаи
те сѧ · подобаѥть
бо всѣмъ быти
нъ не тогда боудѣ
ть коньчина въсТа
нѣть бо страна на
страноу · и цⷭ҇ртво на
цⷭ҇ртво · и боудоуть
глади и пагоубы
и троуси по мѣсТо
мъ · всѧ же си на

б

чѧло болѣзнемЪ ·
и тогда прѣдадѧ

ть вы въ скербь ·
и оубьють васъ и
боудете ненавиди
ми всѣми чл҃вкы
имене моѥго ради
и тогда съблазнѧ
ть сѧ мнози · и дрꙋ
гъ дроуга прѣда
сть · и възненави
дить дроугъ дроу
га · и мнози лъжи
и пр҇рци въстаноу
ть · и прѣльстѧть
многы · и за оу
множеньѥ беза
коньꙗ исѧкнѣ
ть любы многы
хъ · прѣтерпѣвы
и же до коньцѧ тъ
сп҃сеть сѧ · и пропо
вѣсть сѧ ѥѵ҇гальѥ
201
а
цр҇тва по всѣи все
лѥнѣи · въ съвѣ
дѣтельство всѣ
мъ ꙗзыкомъ ·
и тогда придѣть
коньчина · ѥгда
же оузрите мерзо
сть и запоустѣ
ньѥ · реченоую
даниломь пр҇ркомь
стоꙗщю на мѣсте
ст҃ѣ · иже чьтѣть
да разоумѣѥть ·
тогда соущии въ и
юдѣи да бѣгають
на гороу · и иже на
кровѣ да не съла
зѧть възѧти ѥже
ѥсть въ храминѣ
и иже на селѣ да не
възвращаѥть сѧ
въспѧть възѧти
ризы своѥꙗ · о го
201
а
ре же непраздьны
мъ и доꙗщимъ въ
ты дн҃и · молите
же сѧ да не боудѣ
ть бѣство ваше зи
мѣ ни въ соуботꙋ
[...] 227 зв.
б
ѥѵ҇ · г҃ · ѿ мат҇ ·
Мт. XXVI, 57–75 въ оно҇ · воини ѥ
мъше і҃са · ведо
ша къ каиꙗ
фѣ архиѥре
ови иде же книжь
228
а
ници и старьци сЪ
бьраша сѧ · петръ
же по нѥмь идѧше
издалеча до дво
ра архиѥрѣова · и
въшедъ въноутрь
сѣдѧше съ слоуга
ми · да видить ко
ньчиноу · архиѥ
реи же и старьци
и весь сборъ иска
хоу лъжа съвѣдѣ
тѣльства на і҃са ·
ꙗко да оуморѧть
и и не обрѣтоша ·
послѣди же два
лъжа съвѣдѣте
лꙗ пристоупль
ша рекоста · сь рече
могоу разорити
црк҃вь бж҃ью и три

ми дн҃ьми създа
ти ю · и въставъ
б
архиѥреи рече ѥмȣ ·
ничто же ли не ѿ
вѣщаваѥши что
си на тѧ свѣдѣ
тельствоують · іс҃ъ
же молчаше и ѿ
вѣщавъ архиѥре
и рече ѥмоу закли
наю тѧ бм҃ь живы
мь да намъ рече
ши аще ты ѥси хс҃ъ
сн҃ъ бж҃ии · гл҃а ѥ
моу іс҃ъ ты рече о
баче гл҃ю вамъ ѿ
селѣ оузрите сн҃а
чл҃вчьска сѣдѧ
ща о десноую силы
и идоуща на обла
цѣхъ нб҃снъıхъ ·
тъгда архиѥреи ра
стерза ризы своꙗ
гл҃ꙗ ꙗко хоулоу ре
че · что и ѥще трѣ
228 зв.
а
боуѥмъ съвѣдѣ
телꙗ · се нъıнꙗ слы
шасте хоулоу ѥго
что сѧ вамъ мни
ть · они же ѿвѣ
щавъше рекоша
повиненъ ѥсть съ
мерти · тогда за
пльваша лице ѥ
моу · и пакости ѥ
моу · дѣꙗхоу ови
же за ланитоу оуда
риша гл҃юще прорь
ци намъ хе҃ кто ѥ
сть оударивъıи тѧ
петръ же вънѣ сѣ
дѧше на дворѣ и
пристоупи къ не
моу ѥдина рабъı
ни гл҃ющи · и ты
бѣ съ іс҃омь галилѣ
искъıмь · онъ же
ѿверже сѧ прѣдо
б
всѣми гл҃ꙗ не вѣ
дѣ что гл҃ѥши и ше
дъшу же ѥмоу въ
врата оузрѣ ѥго дрȣ
гаꙗ · и гл҃а имъ тоу
и сь бѣ іс҃мь аза
рѧниномь · и па
къı ѿверже сѧ съ
клꙗтвою ꙗко не
знаю чл҃вка · не по
многоу же пристȣ
пльше стоꙗщии
рекоша петрови
въ истиноу и ты
ѿ нихъ ѥси · ибо
бесѣда твоꙗ ꙗ
вѣ тѧ творить
тогда начѧ роти
ти сѧ и клати
сѧ ꙗко не знаю
чл҃вка · и абьѥ кȣ
ръ въспѣ · и помѧ
ноу петръ гл҃ъ іс҃о
229
а
въ иже рече ѥмоу
ꙗко прѣже даже
коуръ не въспоѥ
ть тришда ѿве
ржеши сѧ мене и
ишедъ вонъ пла
ка сѧ горко :· · ·

Примітка. 80–81. Потрібно **назарѧниномь**. На фото перед **а** початку слова видно якийсь невиразний знак.

256
а

Соу҃б · прѣ҃д просвѣщень
ıемь · ıеѵ҃г҃а . ѿ матѳ ·
Мт. III, Въ онъ҃в · приде иоа
1–11 нъ кр҃с тль пропо
вѣдаꙗ въ поустꙑ
ни жидовсте
и. гл҃а покаите сѧ
приближи бо сѧ цр҃с ь
ство нб҃ное сь бо ıе
сть реченꙑи исаи
ıемь пр҃о ркомь гл҃ю
щимь · гл҃с а въпью
щаго въ поустꙑни
оуготоваите поуть
гн҃ь правꙑ творите
стьзѧ ıего · тъ же
иоанъ имѧше ризѹ
свою ѿ власъ вель
блоужь · и поꙗсъ ѹ
сньꙗнъ о чрѣслѣ

256
б

хъ ıего · ꙗдь ıего
бѣ проузи и медъ
дивии · тогда исхо
жаше къ нıемоу иıер҃с лм
и вся жидовьскаꙗ
и вся страна иıерда
ньскаꙗ и крьщахоу
сѧ въ рѣцѣ иıерданѣ
ѿ нıего · исповѣдаю
ще грѣхꙑ своꙗ · ви
дѣвъ же многꙑ фа
рисѣꙗ и садоукеꙗ
грѧдоуща на крьще
нıе · и рече имъ · роди
ıехиднови кто съка
за вамъ оубѣжати
ѿ боудоущаго гнѣ
ва · сътворите оубо
плодъ достоинъ по
каꙗнью · и не начи
наите гл҃ати въ себе
ꙗко оц҃а имамъ а
врама · гл҃ю бо вамъ

256 зв.
а

ꙗко можеть бг҃ъ ѿ
каменьꙗ сего въста
вити чада аврамѹ
оуже бо секира при ко
рени дрѣва лежить ·
все оубо дрѣво ıеже
не сътворить плода
добра · посѣкаıеть
сѧ и въ огнь въмеще
ть сѧ · азъ бо крьща
ю вꙑ водою въ пока
ꙗнıе · грѧдѣть же
по мнѣ крѣплии
мене ıесть ıемоу же
нѣсмь достоинъ са
пога понести тъ
вꙑ кр҃с тить дх҃мь ·
Нд҃е · прѣ҃д просвѣщенье
мь · ıеѵ҃г҃а · ѿ марк
М. I, Начало ıеѵ҃г҃альꙗ ıсоу
1–8 хв҃а сн҃а бж҃ьꙗ ꙗ
ко же ıесть писано
въ пр҃о рцѣхъ · се азъ

б

послю анг҃ла моıего
прѣдъ лицемь тво
имь · гл҃с а въпьюща
го въ поустꙑни оу
готоваите поуть
гн҃ь правꙑ творите
стьзѧ ıего · бꙑ҃с іоа
нъ кр҃с тѧ въ поустꙑ
ни и проповѣдаꙗ
крьщенıе покаꙗ
нью · въ оставлıень
ı грѣховъ исхожа
ше къ нıемоу вся жи

довьскаꙗ страна
и иерⷭ҇лмлꙗне · и крь
щахоу сѧ вси въ и
ердан҄ѣ ѿ него испо
вѣдающе грѣхы
своꙗ · бѧше же иоанъ
облѣченъ власы
вельбоужи и поꙗ
съ оусьньıанъ о чрѣ
слѣхъ его · и ꙗдъıи

257
а

проугъı и медъ ди
вии · и проповѣда
ше гл҃ꙗ грѧдѣть кре
плии мене въ слѣ
дъ мене · емоу же
нѣсмь достоинъ
поклонь сѧ раздрѣ
шити ремене сапо
гоу его · азъ оубо крь
щаю вы водою а тъ
крьстить вы дх҃о
мь ст҃мь

На вечерни ст҃го просве
щеньꙗ · еѵⷢ҇а · ѿ лоук.

Въ лⷮ҇ѣ ѕ҃. и. х. ов҃ нап(и)
санъı бъıша книгъı ... мцⷭ҇ѧ
авъгоу҃ · въ · ѕ҃к
днь мною грѣшьнъı
мь рабомь · и дьıако
мь стхъ҃ апл҃ъ костѧ
нтиномь а мирьскъı
добрило · семеоноу
(по)пови · ст҃го иоана
прⷣтча · а братьꙗ и
оци҃ · аже въı кде кри(во)
а исправивъше чьтѣ
те же а не кльнѣте
ꙗко же радоуеть сѧ
(ж)енихъ о невѣстѣ
тако радоуе
ть сѧ писе
ць видѧ посл(ѣ)
дьнии листъ ·

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» КІНЦЯ 80-Х РОКІВ XII СТ. ЗА ПЕРШОЮ ПУБЛІКАЦІЄЮ 1800 РОКУ

Глибокопоетичний знаний твір про похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича на половців 1187 р. та його наслідки. Автор поеми й місце написання пам’ятки при збереженому тексті не зазначені, тому про локалізацію пам’ятки та про творця її висунуто багато гіпотез. (Див.: *Булахов М. Г.* «Слово о полку Игореве» в литературе, искусстве, науке: Краткий энциклопедический словарь» (Минск, 1989), «Энциклопедия “Слова о полку Игореве”»/ В 5-и томах (СПб., 1995). Відкрив пам’ятку в 90-их роках XVIII ст. граф О. Мусін-Пушкін, котрий придбав колекцію рукописів Спасо-Ярославського монастиря, серед яких виявилася й книга «Хронограф», у кінці якої містилось «Слово о полку Ігоревім». Під час пожежі в Москві, окупованої військами Наполеона в 1812 р., разом із бібліотекою О. Мусіна-Пушкіна манускрипт «Слова» згорів. Основним списком пам’ятки треба вважати перше її видання 1800 р. (Москва), що його підготував власник рукопису за участю М. Бантиша-Каменського та О. Малиновського. Другий список пам’ятки – копія, зроблена для цариці Катерини II (див. його факсимільне видання в Москві, 1954 р.). О. Мусін-Пушкін писав, що за почерком і папером текст, який був у його розпорядженні, треба віднести до кінця XIV – початку XV ст. На основі особливостей орфографії виданого тексту більшість дослідників «Слова» вважають, що в О. Мусіна-Пушкіна був текст XV – XVI ст. Оскільки в ньому спостерігаються написання **ш** на місці **ѕ**, **ц** на місці **ч**, допускається, що пам’ятку переписано у Пскові або на Псковщині. Перші дослідники й видавці поеми не були в змозі адекватно прочитати давній текст, тому в публікації 1800 р. і в катерининській копії багато так званих «темних місць», над якими дослідники працюють донині.

При відсутності старовинного тексту XV – XVI ст. з різних міркувань окремі вчені скептично висловилися щодо давності поеми (А. Мазон та ін.), висувалися твердження про те, що пам’ятка є фальсифікатом XVIII ст. (О. Зимін), проте їхні аргументи непереконливі.

Уривок із пам’ятки друкуємо з першого видання, яке має заголовок: «Ироическая пѣснь о походѣ на половцовъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII столѣтія съ переложеніемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе» (М., 1800).

Ярославнынъ гласъ слышитъ: зегзицею незнаемъ, рано кычеть: полечю, рече, зегзицею по Дунаеви; омочю бебрянъ рукавъ въ Каялѣ рѣцѣ, утру Князю кровавыя его раны на жестоцѣмъ его тѣлѣ. Ярославна рано плачеть въ Путивлѣ на забралѣ, аркучи: о вѣтрѣ! вѣтрило! чему Господине насильно вѣеши? Чему мычеши Хиновьскыя стрѣлкы на своею не трудною крилцю на моея лады вои? Мало ли ти бяшетъ горъ подъ облакы вѣяти, лелѣючи корабли на синѣ морѣ? Чему Господине мое веселїе по ковылїю развѣя? Ярославна рано плачеть Путивлю городу на заборолѣ, аркучи : о Днепре словутицю! ты пробилъ еси каменныя горы сквозѣ землю Половецкую. Ты лелѣялъ еси на себѣ Святославли носады до плъку Кобякова: възлелѣй. господине мою ладу къ мнѣ, а быхъ неслала къ нему слезъ на море рано. Ярославна рано плачетъ къ Путивлѣ на забралѣ, аркучи: свѣтлое и тресвѣтлое слънце! всѣмъ тепло и красно еси: чему господине простре горячюю свою лучю на ладѣ вои? въ полѣ безводнѣ жаждею имь лучи съпряже тугою имъ тули затче.

Прысну море полунощи; идутъ сморци мьглами; Игореви Князю Богъ путь кажетъ изъ земли Половецкой на землю Рускую, къ отню злату столу. Погасоша вечеру зари: Игорь спитъ, Игорь бдитъ, Игорь мыслїю поля мѣритъ отъ великаго Дону до малаго Донца. Комонь въ полуночи. Овлуръ свисну за рѣкою; велить Князю разумѣти. Князю Игорю не быть: кликну стукну земля; въшумѣ трава. Вежи ся Половецкїи подвизашася; а Игорь Князь поскочи горнастаемъ къ тростїю, и бѣлымъ гоголемъ на воду; въвръжеся на бръзъ комонь, и скочи съ него босымъ влъкомъ, и потече къ лугу Донца, и полетѣ соколомъ подъ мьглами избивая гуси и лебеди, завтроку, и обѣду и ужинѣ. Коли Игорь соколомъ полетѣ, тогда Влуръ влъкомъ потече, труся собою студеную росу; претръгоста бо своя бръзая комоня. Донецъ рече: Княже Игорю! не мало ти величїя, а Кончаку нелюбїя, а Руской земли веселїа. Игорь рече, о Донче! не мало ти величїя, лелѣявшу Князя на влънахъ, стлавшу ему зелѣну траву на своихъ сребреныхъ брезѣхъ, одѣвавшу его теплыми мъгла-

ми подъ сѣнїю зелену древу; стрежаше е гоголемъ на водѣ, чайцами на струяхъ, Чрьнядьми на ветрѣхъ. Не тако ли, рече, рѣка Стугна худу струю имѣя, пожръши чужи ручьи, и стругы ростре на кусту? Уношу Князю Ростиславу затвори Днѣпрь темнѣ березѣ. Плачется мати Ростиславя по уноши Князи Ростиславѣ. Уныша цвѣты жалобою, и древо стугою къ земли прѣклонило, а не сорокы втроскоташа. На слѣду Игоревѣ ѣздитъ Гзакъ съ Кончакомъ. Тогда врани не граахуть, галици ломлъкоша, сорокы не троскоташа, полозїю ползоша только, дятлове тектомъ путь къ рецѣ кажутъ, соловїи веселыми пѣсьми свѣтъ повѣдаютъ. Млъвитъ Гзакъ Кончакови: аже соколъ къ гнѣзду летитъ, соколича ростѣляевѣ своими злачеными стрѣлами. Рече Кончакъ ко Гзѣ: аже соколъ къ гнѣзду летитъ, а вѣ соколца опутаевѣ красною дивицею. И рече Гзакъ къ Кончакови: аще его опутаевѣ красною дѣвицею, ни нама будетъ сокольца, ни нама красны дѣвице, то почнутъ наю птици бити въ полѣ Половецкомъ.

Рекъ Боянъ и ходы на Святъславля пѣстворца стараго времени Ярославля Ольгова Коганя хоти: тяжко ти головы, кромѣ плечю; зло ти тѣлу, кромѣ головы: Руской земли безъ Игоря. Солнце свѣтится на небесѣ, Игорь Князь въ Руской земли. Дѣвици поютъ на Дунаи. Вьются голоси чрезъ море до Кїева. Игорь ѣдетъ по Боричеву къ Святѣй Богородици Пирогощей. Страны ради, гради весели, пѣвше пѣснь старымъ Княземъ, а по томъ молодымъ. Пѣти слава Игорю Святъславлича. Буй туру Всеволодѣ, Владимїру Игоревичу. Здрави Князи и дружина, побарая за христьяны на поганыя плъки. Княземъ слава, а дружинѣ Аминь.

Примітки. 18. Очевидно, в останньому слові помилка; потрібно *горѣ*. 36. У першому слові друкарська помилка; треба *въ*. 97–98. «Темне місце» читають по-різному, зокрема *ростренa к устью ... затвори днѣ при темнѣ березѣ*; першу частину можна зрозуміти й без кон'єктур, коли брати до уваги діалектне значення дієслова *потерети* «поламати, потрощити, розбити» (див.: *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок. – Ч. 2. – Київ, 1984. – С. 124, *потерти* «те саме» (закарпатські говори). У пам'ятці *ростерети* – «розбити» (*стругъ* – «різновид човна»). 111. Можна читати *полозїе*, зіпсоване *полозиѥ* «полози-змії». 132. Текст поділяють також: *ходына*, інтерпретуючи його як антропонім – ім'я співця.

УСТАВ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ПРО ДЕСЯТИНИ, СУДИ ТА ПРО ЛЮДЕЙ ЦЕРКОВНИХ XI – XII СТ. У СПИСКАХ XIV – XVI СТ.

Під назвою *Устав князя Володимира*, чи *Устав князя Володимира про десятини, суди та про людей церковних*, відома пам'ятка давнього церковного права, котра формувалася від часів великого князя Володимира Святославича (Хрестителя) (князював у Києві в 980 – 1015 роках) до початку або першої половини XII ст. Вона збереглася в кількох редакціях у понад 200 списках XIV – XIX ст. Найдавніший список так званої Синодальної редакції зберігся від XIV ст. як додаток до Новгородської кормчої 1280-их років. Одна з редакцій Устава входить до складу списків Володимиро-Волинської кормчої, архетип якої внесено до тексту номоканона, переписаного в 1286 р. у Володимирі-Волинському на замовлення князя Володимира Васильковича.

Тексти зазначених редакцій друкуються за публікацією Я. М. Щапова в книзі «Древнерусские княжеские уставы XI – XV вв.» (М., 1976). Зауважимо, що в ньому надрядкові букви внесено в рядок і набрано курсивом, а в круглих дужках наведено літери, яких немає в манускрипті. Букви й текст, написані киновар'ю, передаються півжирним шрифтом.

Оригінал Синодального списку XIV ст. зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Син. 132. Оригінал публікованого списку XVI ст. Волинської редакції Устава князя Володимира зберігається в Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі, шифр: Погод. 234.

[...] 628 **Оуставъ с(вя)т(о)го кн(я)зѧ Во|лодимира, кр(е)*с*тивша|го Роусьскоую землю, | ѡ ц(ерк)о(в)нꙑхъ соудѣ*х*.**

[1] Въ имѧ ѡ(т)ца, и с(ꙑ)на, и с(вя)т(о)го д(у)ха.

[2] Се ꙗзъ, | кнѧзь Василии, на|рицаѥмꙑ Володї|миръ, сꙑнъ С(вя)тославль, | вноукъ Игоревъ, бла|женꙑꙗ кнѧгини Ѡ|лгꙑ, въсприꙗлъ ѥсм*ь* | с(вя)тоѥ кр(е)щ(е)ниѥ ѡ*т* грець|скаго ц(а)рѧ и ѡ*т* Фотиѧ | патриарха ц(а)регородь|ского, в'зѧхъ пьрва|го митрополита Леѡ|на Киѥвоу, иже крь|сти всю землю Роусь|скоую с(вя)т(ꙑ)мь кр(е)щень|ѥмь.

[3] По томь же лѣ|томъ многꙑмъ мї|ноувшемъ создахъ | ц(е)р-к(о)вь с(вя)тꙑꙗ Б(огороди)ца Де||сѧтиньноую и дахъ | ѥи десѧ-
ств. 2 тиноу по все|и земли Роусьстѣи | ис кнѧжениꙗ въ с'бор|ноую ц(е)рк(о)вь ѡ*т* всего | кнѧжа соуда десѧтꙋ|ю вѣкшю, а ис торгоу десѧтоую недѣлю, а | из домовъ на всѧко | лѣто ѡ*т* всѧкого ста|да и ѡ*т* всѧкого жи|та чюдномоу Спасу и чюднѣи ѥго м(а)т(е)ри.

[4] По томь разверзъше гре|цьскꙑи номоканонъ | и ѡбрѣто-

хомъ в’ немь, | ѡже не подобаѥть си|хъ соудовъ и тѧжь кн(я)зю
соудити, ни бо|ꙗромъ ѥго, ни соудь|ꙗмъ.
[5] И ꙗзъ, съгада|въ съ своѥю кнѧги|нею съ Анною и съ
сво|ими дѣтми, дал || ѥсмь ты соуды ц(е)рква|мъ, митрополи-
628 зв. тоу | и всѣмъ пискоупиѧ|мъ по Роусьскои землї. |
[6] А по семь не надобѣ въ|ступатисѧ ни дѣте|мъ моимъ,
ни вноу|чатомъ, ни в’семоу | родоу моѥмоу до вѣка, | ни в люди
ц(е)рк(о)вныѣ, | ни во всѣ соуды ихъ. |
[7] То все далъ ѥсмь по | всѣмъ городомъ и | по погостомъ,
и по сво|бодамъ, гдѣ нъ соуть | хр(и)*с*тиꙗне.
[8] И своимъ | тиоуномъ приказы|ваю ц(е)рк(о)внаго соу|да,
не ѡбидѣти, ни | соудити безъ вл(а)*д*(ы)чнѧ намѣстника. |
[9] А се ц(е)рк(о)внии соуди: рѡ|споустъ, смилноѥ, заста-
ваньѥ, поши||баньѥ, ꙋмычка, промежи му|жемь и женою
ств. 2 ѡ жї|вотѣ, въ племени и|ли въ сватьствѣ по|имоутьсѧ, вѣдь-
ство, | зелии’ничьство, по|твори, чародѣꙗниꙗ, | волхвованиꙗ, оу-
рѣ|каниꙗ три: блѧдне|ю и зельи, ѥретичь|ство, зоубоѣжа,
їли | с(ы)нъ ѡ(т)ца бьѥть, или | м(а)т(е)рь, или дчи, или | снъха
свекровь, бра*т*|ꙗ или дѣти тѧжють*с*(я) | ѡ задницю, ц(е)рк(о)вна|ꙗ
татба, м(е)ртв(е)ци сво|лочать, кр(е)стъ посѣкꙋ|ть или на
стѣнахъ | рѣжють, скотъ, илї | псы, или поткы бе|з великы ноужи
въ|веде*т*, или ино что не|подобно ц(е)ркви подѣ||ѥть, или два
дроуга | иметасѧ бити, ѥдї|ного жена ’иметь за|лоно дроугаго
и розда|вить, или кого заста|ноуть съ четвароно|жиною, или
кто мѡ|литьсѧ подъ ѡвино|мь, или в’ рощеньи’, | или оу воды,
или дѣ|вка дѣтѧ повьрже|ть.
[10] Тѣ всѣ соуды це|ркви даны соуть. Кнѧ|зю и боꙗромъ
и соудь|ꙗмъ ихъ в’ ты соуды | нѣлзѣ въстоупатї|сѧ.
[11] То в’се дал ѥсмь | по пьрвыхъ ц(а)р(е)въ оу|рѧженью
и по вселе|ньскыхъ с(вя)т(ы)хъ семї | зборовъ великыхъ с(вя)-
т(ите)ль.
ств. 2 [12] Аже кто преѡ|бидить нашь оуста|въ, таковымъ не||про-
щенымъ быти | ѡ*т* закѡна б(о)жиꙗ и | горе собѣ наслѣдоують. |
[13] А своимъ тиоуномъ | приказываю соуда це|рковнаго
не ѡбидѣти | и съ соуда давати ѳ҃ ча|стии кнѧзю, а ı҃-ꙗ с(вя)тѣ|и
ц(е)ркви.
[14] А кто поѡбидї|ть соудъ ц(е)рковныи, пла|тити ѥмоу
собою. а пе|ре*д* б(ого)мь томоу же ѡ*т*вѣ|чати на страшнѣмъ|
соудѣ пре*д* тмами анг(е)лъ, | иде же когождо дѣла не | скры-
ють*с*(я) бл(а)гаꙗ илї| злаꙗ, иде же не помо|жеть никто же ко-
моу, | но тѡкмо правда изба|вить ѡ*т* вторыꙗ см(е)ртї, | ѡ*т*
вѣчныꙗ моукы, ѡт | хр(е)щениꙗ несп(а)сенаго, | ѡт огнѧ не-
гасимаго. Г(о)с(под)ь р(е)че: в д(е)нь месть въ||здамь с’держа-
629 зв. щимъ | неправ’доу в разоумѣ, | тѣхъ ѡгнь не оугасне|ть

и червь ихъ не оумре|ть, створшимъ же бла|гаꙗ — въ жизнь и в' радо|сть и неизреченноую.| А створшимъ злаꙗ | въ въскрѣшеньѥ соу|да, им же р(е)че, неизмолимъ соудъ ѡбрѣсти. |

[15] Еже искѡни оуставле|но ѥсть и пороучено| с(вя)т(ꙑ)мъ п(и)с(ко)пꙑꙗмъ горо|дьскꙑѣ и торговꙑѣ всѧкаꙗ мѣрила и' спу|дꙑ извѣсꙑ, ставила, | ѡ*т* б(ог)а тако искони оуста|влено пискоупоу блю|сти бес пакости, ни | оумалити, ни оумно|жити, за все то дати | ѥмоу сло*в*(о) въ д(е)нь соуда | великаго, ꙗко же
ств. 2 и ѡ || д(у)шахъ ч(е)л(о)в(е)ч(е)*с*кахъ.

[16] А се ц(е)рк(о)внꙑѣ люди: | игоуменъ, попъ, дь|ꙗкѡнъ, дѣти ихъ, | попадиꙗ и кто въ | клиросѣ, игоумень|ꙗ, чернець, черница, | проскоурница, пало|мникъ, лѣчець, про|щеникъ, зад(у)шьнꙑ|и ч(е)л(о)в(е)къ, сторроникъ, | слѣпець, хромець. | Манастꙑреве, болнї|цѣ, гостин'ници, | стран'ноприимни|цѣ.

[17] То люди ц(е)рк(о)внꙑ|ѣ, б(ог)адѣлнꙑѣ. Мїтро|пѡлить или п(и)с(ку)пъ вѣ|даѥть межи ими |соудъ, или ѡбида, илї | котора, или вражда, | или задница.

[18] Аже бꙋ|деть иномоу ч(е)л(о)в(е)коу | с тꙑмь ч(е)л(о)-
630 в(е)комь рѣчь, || то ѡбчии соудъ.

[19] Кто престоупить си | правила, ꙗко же ѥсмꙑ | оуправили по с(вя)т(ꙑ)хъ ѡ|(те)ць правиломъ и по | пьрвꙑхъ ц(а)р(е)въ оупра|вленью, кто иметь | престоупати правї|ла си, или дѣти мои, | или правноучата, ї|ли в' которомь городѣ | намѣстникъ, или | тиоунъ, или соудь|ꙗ, а поѡбидѧть соу|дъ ц(е)рк(о)внꙑи, или | кто инꙑи, да боудꙋ|ть проклѧти в' сии | вѣкъ и в' боудоущиї | семию зборовъ с(вя)т(ꙑ)хъ | ѡ(те)ць вселеньскꙑхъ.

Примітки. 6. У рукопису останнє слово має форму *цр҃ѧ*. 7. У рукописі *црѐгородьского*; під титлом неясна буква, очевидно, *с*. 31. Слово *ꙋмꙑчка* вставлене над рядком. 46. У рукопису *ц҃рвъ*. 60. Від слова *не оумреть* – перифраз з Євангелія від апостола Марка (IX 44, 46, 48). 82. Останнє слово в рукопису *цр҃въ*.

181 зв. [1] **Во имя о*т*ца, и с(ы)на, и с(вя)т(о)го д(у)ха.**

[2] Се азъ, кн(я)зь Вълодимерь, нареченꙑй въ | с(вя)томъ кр(еще)нїи Василїй, посла*в* въ вся странꙑ испꙑтати о всякой вѣрѣ, въ | коем же язꙑцѣ велики*м* прилежаниемъ, | и расмотрѣхъ съ всѣми боярꙑ своими о всяко*м* законѣ по всѣмземля*м* и обрѣт(е) | едину правую вѣру с(вя)тую хр(и)*с*тїян'скоую, *як*(о) | свѣтило пресвѣтлое и безцѣнꙑй бисер' | про*р*(о)ческими прореченїи послушеству ему | и Х(ристо)ва пришествиа смотрением не їзре*ч*(е)но просв(е)щающу всякого ч(е)л(ове)ка вѣрующаго въ | с(вя)тую тро(и)цу по еу(ан)г(е)льски*м* проповеданиемь | ї по ап(о)с(то)льскимъ оучением.

182 [3] Тьм же и азъ || прїемъ с(вя)тое кр(е)щ(е)нїе, просвещенъ

бъі*х* д(у)шею | и тѣломъ, и абие исцѣлѣвъ о*т* одръжащая мя тогда неисцѣлнъія болѣзни, и просла|вих б(ог)а, яко сподоби мя пріяти таковую | бл(а)г(о)д(а)ть преос(вя)щ(ен)ъі*м* митрополитомъ Ми|хаиломъ, и взяхъ его пръваго митрополі|та от патрїярха и о*т* всего събора почте|наго лампадою и сакомь, яко втораго | патрїярха, с ним же кр(е)*с*ти*х* всю Роускую| землю.

[4] По том же сказа ми вся митропо|литъ, еже о хр(и)стіян'скои вѣрѣ и како свя|тіи о(т)цъі оутврѣдиша вѣру на всѣ*х* събо|рѣ*х* вселен'скихь. *От* велекихъ с(вя)т(ите)ль велико | послушество прїях, поревнововавъ тѣмъ | велики*м* ц(а)р(е)мъ помощию с(вя)т(о)го д(у)ха ї с(вя)тъія | б(огороди)ца.

[5] Бл(аго)с(ло)вение прїемъ о*т* Михаила митро|полита всея Руси съездах ц(е)рк(о)вь Десяти|н'ноую с(вя)тъі*я* Б(огороди)ца и дахъ ей десꙗтиноу | по всей Рꙋской земли въ своемъ княженіи | десятоую вѣкшоу, и оу торгу десятую | не*д*(е)лю, а изъ домовъ на всякое лѣто о*т* всего | прибъітка и о*т* лова княжа и о*т* стад и | о*т* жита десятину чю*д*ному Сп(а)су и с(вя)тѣ*и* | Б(огороди)ци, городъі и погостъі, села и виногра|дъі, земли и борти, озера, рѣки, воло|сти и дани съ всими прибъіткъі, деся|тое въ все*м* ц(а)рствѣ и княженїи.

[6] И княги|ни моя всю безцѣн'ную коузнь, портъі, |
и злато, и камение драгое, и великїй же|нчюгъ, иконъі,
182 зв. ї еу(ан)г(е)лїа, трапезъі съсоудъі || ц(а)р*с*кими оукра-
сивши обогати*х*.

[7] И ц(е)рков'|ное б(о)гатство — нищих богат'ство възра|ста ради сиротъ, и старости, и немощи | въ недугъ въпа*д*шихъ, нищи*м* кръмленіе, стран'нъім приложение, сирота*м* и оубоги*м* | промъішление, д(е)ва*м* пособие, в'довица*м* по|требъі, въ напасте*х* поможение, въ по|жарѣ и въ потопѣ, плѣн'нъі*м* искупле|ние, въ гла*д* прекръмленїе, ц(е)рква*м* и мона|стъіремъ по*д*ятие, живъім прибѣжище | и оутешенїе, м(е)р*т*въі*м* память.

[8] То|го дѣля ц(е)рковную нед(е)лю далъ есмъ въ сво|емъ имѣнїи.

[9] По том же митрополит' | тѣм же сказа ми ꙁ҃-ю съборъ греческих | и номокано*н* ї како велицїи тїи ц(а)ри не въ|схотѣша сами судити тѣ*х* соудовъ, ни ве|лможа*м* ни боꙗромъ, ни соудиїамь и*х*, но | предаша ц(е)ркви и с(вя)т(ите)ле*м*.

[10] Тако же и азъ, и|згадавъ съ своею княгинею и съ своими | дѣтми, далъ есми ц(е)ркви с(вя)тѣи Б(огороди)ци ми|трополиту всея Руси и вси*м* еп(и)*с*(ко)помъ по всей Руской земли тъі соудъі.

[11] Не оустоу|патися ни дѣте*м* моимъ, ни оунучато*м*, | ни роду моемоу до вѣка, не оустоупатися | въ ц(е)рковнъıи люди ни в соудъı ихъ.

[12] Далъ | есмъ по всѣмъ градом и по погостом, и по | свобода*м*, где хр(и)*с*тїане суть: роспустъı, сми|рное, застание, оумъıкание, пошибание, | промежи мужем и женою о животѣ, оу пле|мени, или въ сватьствѣ поимется, вѣдь||ство, зелейничьство, оурѣканіа три: бля|днею и зѣлїи, ерети*ч*(е)ство, зоубоедь, о(т)ца или м(а)т(е)рь бьеть с(ъı)нъ или дщи, братїа | или дѣти тяжутся о задницу, ц(е)рковная татба, м(е)ртв(е)ця сволочать, гро|бнъıй тать, кр(е)*с*ть посѣкуеть, или на | стѣна*х* рѣжють, или скотъı, или пси, или птици без велики ноуж*д*а, или что | неподобно ц(е)ркви подѣють.

[13] Тїи вси суди | ц(е)ркви дани суть. Кн(я)зю, и бояро*м*, и судиям | въ тъı судъı не оуступатися.

[14] То все да*лъ* есмъ | по пръвъıхь ц(а)ревь ряженїю, и вселенских | велики*х* с(вя)тъıхъ се*д*ми съборъ велики*х* с(вя)т(ите)ль.

[15] Аще кто приобидить нашь оуставь, как|о же оуставиша с(вя)тїи о(т)ци, таковъı*м* непро|щенъı*м* бъıти о*т* закона б(о)жія, горе собѣ на|слѣдоують.

[16] Еже искони оуставлено е*с*(ть) и по|роучено с(вя)тъı*м* еп(и)с(копо)*м* горо*д*скъıи торговъıи вѣ|съı, и всякая мѣрила, о*т* б(ог)а искони тако | оуставлено еп(и)*с*(ко)пу блюсти без пакости, ни | оумножити, ни оумалити, за все то дати | емоу о*тв*ѣтъ въ д(е)нь великаго соуда, яко | и о д(у)шахъ ч(е)л(овече)*с*кихъ.

[17] А се **ц(е)рковнїи людїе**: Игуменъ, попъ, дїякон, кто въ клиросѣ, | чернець, черница, попа*д*ия, попови*ч*, лѣчецъ, про|щени*к*, зад(у)шьнъıй ч(е)л(ове)къ; манастъıреве, болни|цъı, гостин’ници, страннопрїимци.

[18] То лю*ди* | ц(е)рковнїи, богадѣлнїи. Митрополит їли еп(и)*с*(ко)пъ | вѣдае*т* межи ими су*д*, їли обида которая, задни|ца *л*(и).

[19] Аже будет обида їному ч(е)л(ове)коу с ними, то | обчїй соу*д*.

Примітки. 27. У рукописі третє слово написане помилково *свъздах*. 67. На березі рукопису до слів *тяжутся о задницу* глоса *о статк*, тобто *о статки*?

УСТАВ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА ПРО ЦЕРКОВНІ СУДИ XI – XII СТ. У СПИСКАХ XV СТ.

Назва *Устав князя Ярослава*, або *Устав князя Ярослава про церковні суди*, носить у науці кодекс родинного та шлюбного права Київської Русі, який почав формуватися в період володарювання великого князя Ярослава Володимировича (Мудрого) (княжив у Києві в 1019 – 1054 роках). Зберігся в шести редакціях, у близько 90 списках. У давніх редакціях виділяються дві – Простора (Широка) та Коротка.

Тут наводимо так званий Архівний ізвод Просторої (Широкої) редакції, що виник у XIV – XV ст. на заході Русі і зберігся в єдиному списку 1460 – 70-их років, за публікацією Я. М. Щапова в книжці «Древнерусские княжеские уставы XI – XV вв.» (М., 1976). Зауважимо, що в ній надрядкові літери внесено в рядок і набрано курсивом, а в круглих дужках подано букви, яких немає в рукописі. Написи цинобрю передаються півжирним шрифтом.

Оригінал зберігається в Російському державному архіві давніх актів у Москві, шифр: Ф.181. – №279 (658).

З цієї ж книжки передруковується один зі списків – 80-их років XV ст. – так званої Рум'янцевської редакції, в якому поєднані зводи Короткої й Просторої редакцій. Оригінал зберігається в Російській державній бібліотеці в Москві, шифр: Рум. 232.

[...] 504 **Сѫд Ꙗрослава | кнѧз(я), с(ы)на Володимеро*в*(а)**.
[1] Се азъ, великїи | кнѧзь Ꙗрославъ, с(ы)нъ Владимировъ,
| по правило*м* с(вя)ты*х* ѡ*т*(е)ць и по записи ѡ*т*ца | своєго по-
мысли*х* грѣховныа вещи | и д(у)ховны ѡ*т*дати ц(е)ркви по словȣ
ми|трополита ѡ*т* сȣдебны*х* книг.
[2] Ѡ*т*дали | єсмо с(вя)т(ите)лемъ тыа д(у)ховныа сȣды, |
сȣдити и*х* ѡприсно мирѧнъ, развеє | та*т*бы с поли*ч*ным, то
504 зв. сȣдити с мои*м*, та *ж*(е) || и д(у)шегȣбленїє, а во иныа дѣла
никако*ж*(е) | мои*м* не встȣпатисѧ, да не в проклѧ|тїе впадȣ*т*;
или дѣти мои, или болѧре, | или заказникъ нашь, аще ѡ*т* рода
мо|є*г*(о) встȣпитсѧ — да бȣде*т* проклѧ*т*.
[3] Се *ж*(е) | с(вя)*т*(ите)л(е)мь ѡ*т*дано с(вя)тыми ѡ*т*ци:
оумы|канїє, насилованїє. Аще бȣде*т*(ь) боѧрь|скаа дщи, за сра*м*
ѳ҃ криве*н* зла*т*(а), а митро|поли*т*(у) тако *ж*(е); а менши*х* боѧръ,
то гри*в*(на) зла*т*(а); а добры*х* лю*д*и гри*в*(на) сре*б*(ра), а митро-
по*л*(и)тȣ | тако *ж*(е), а на ȣмытницѣ*х* митропо*л*(и)тȣ | по ѯ҃ гри-
в(ен), а кнѧ*з*(ь) казни*т*(ь).
[4] А кто поши|бе*т*(ь) женȣ боѧрскȣ, е҃ гри*в*(ен) зла*т*(а),
а менши*х* | гри*в*(на) а҃, а митрополи*т*(у) та *ж*(е); а добры*х* | лю*ди*и

в҃ рубли, а с(вя)т(ите)лю в҃ рубли; а про|сты*х* ча*ди* — ві҃ грив(ен), а митропо*л*(и)*т*(у) ві҃ грив(ен), | а єще кнѧзь казни*т*(ь).

[5] Аще пѫсти*т*(ь) боѧ|ри*н* женꙋ свою, за сра*м* є҃ гри*в*(ен) зла*т*(а), с(вя)т(ите)лю | то *ж*(е); а м(е)ньши*х* а҃ гри*в*(на)зла*т*(а), а с(вя)т(ите)лю та *ж*(е); | а нарочи*ты*х лю*ди* по в҃ рꙋбли, а с(вя)-т(ите)лю та *ж*(е); а простьцю ві҃ гри*в*(ен), а с(вя)т(ите)лю та *ж*(е); а кнѧ*з*(ь) | казни*т*(ь).

А гривна по пѧтидес(я)тъ гро*ш*(ей). |

[6] Аже д(е)в(и)цею прижи*т*(ь) и ро*ди*т(ь) дѣтищь | оу ѡ*т*ца и м(а)т(е)ри, ѡбли*ч*(и)въ, пѫститї ю | в до*м* божии.

[7] Тако *ж*(е) и вдова, оли *ж*(е) ро*д* вы|кꙋпи*т*(ь).

[8] Аще девица засѧде*т*(ь) велики*х* бо|лѧръ, митрополи*т*(у) є҃ гри*в*(ен) на ѡ*т*ци или | племени; а нарочиты*х* лю*ди* ві҃ гри|венъ; а просты*х* ча*ди* роубль.

[9] А д(е)в(и)цю | кто оумлъви*т*(ь), дасть в толокꙋ, | на оум*л*-веници св(я)т(и)т(е)лю гри*в*(на) сре*б*(ра), а д(е)вѣ за | срам г҃ гри*в*(ны), а на толо*ч*не*х* по ѯ҃ | гри*в*(ен), а кнѧ*з*(ь) | казни*т*(ь).

[10] Аже моу*ж* ѡжени*т*(ь)сѧ иною, а [с] ста|рою не рас-пѫстивсѧ, моу*ж* єп(и)*с*(ко)пѫ в'ви*н*(е), | а новꙋю женꙋ в до*м* ц(е)рк(о)вныи, а старꙋ|ю дръжа*ти* и жити с нѣю.

[11] А поиде*т*(ь) же*н*(а) | ѡ*т* мꙋжа за иныи, а тако *ж*(е).

[12] Аще в женѣ | лихїи недꙋгъ бѫде*т*(ь), или слѣпа, или длъ|гая болѣзнь, про то не пѫсти*т*(и) єє; та*к*(о) | и жене моу*ж*(а).

ств. 2 [13] Аще кꙋ*м* с' кꙋмою сживꙋ*т*сѧ, || а ѡбли*ч*(и)ть*с*(я), с(вя)-т(ите)лю ві҃ гри*в*(ен), а въ грѣсѣ | сами въ ѡ*т*ца възмꙋть.

[14] Аще кто за|жже*т*(ь) дворъ или гꙋмно, св(я)т(ите)лю м҃ гри*в*(е)нъ, | а кнѧ*з*(ь) казни*т*(ь).

[15] Аще с сестрою блѫ*д*ить кто, | єп(и)*с*(ко)пѫ м҃ грив(ен), а запо*в*ѣ*д*(ь) по законꙋ.

[16] Аже | ближнии ро*д* поиме*т*(ь)сѧ, св(я)т(ите)лю гри*в*(на), а и*х* | розлѫ*ч*(и)ти.

[17] Аще кто води*т*(ь) в҃ женѣ, | єп(и)*с*(ко)пѫ к҃ грив*ен*, а котораа по*д*легла, | тꙋю в до*м* взѧ*т*(и) ц(е)рковныи, а пръвꙋю | во*д*ить по законꙋ. А име*т*(ь) лихо водити — | казнити є*г*(о).

[18] Аще м*ѫж* с женою роспѫ|ститсѧ въ своєи воли, а бѫ-де*т*(ь) венча*л*|наа, то с(вя)т(ите)лю ві҃ гри*в*(ен).

[19] А жид(о)ви*н* бѫде*т*(ь) | с рꙋскою, или бесермени*н*, на иновѣрцѣ | с(вя)т(ите)лю н҃ гри*в*(ен), а рꙋсскꙋ поꙗти в до*м* | ц(е)р-к(о)вныи.

[20] Аще кто блѫ*д*ить с черниц*ею*, | с(вя)т(ите)лю м҃ гри*в*(ен).

[21] С животиною сдѣє*т*(ь), | ві҃ гри*в*(ен).

[22] Аже свекоръ (с) снохою сдѣєт(ь), | с(вя)т(ите)лю м҃ гри-*в*(ен).

[23] А деверь съ ꙗтровью, с(вя)т(ите)лю | в҃і грив(ен).

[24] А с ма*ч*(е)хою в҃і гри*в*(ен).

[25] Аще в҃ бра*т*(а) | съ женою сдѣю*т*, ѥп(и)*с*(ко)пȣ а҃ гри*в*(на), а жена | в до*м*.

[26] А ѡ*т*(е)ць съ дщерїю сдѣѥ*т*(ь), м҃ гри*в*(ен), а опи*т*(емья) по зако*н*(у).

[27] Аще д(е)ва не восхо*ч*(е)ть за|моу*ж*, а ѡ*т*(е)ць, м(а)ти силȣ счинѧ*т*, а д(е)в(и)ца | что оучинить на*д* собою, ѡ*т*(е)ць, м(а)ти вл(а)*д*(ы)цѣ | в' винѣ.

[28] Аще кто женȣ зове*т*(ь) блѧ*д*(и)ю, | а блѫде*т*(ь) боѧрскаа жена, за сра*м* е҃ грив(ен) | зла*т*(а), а с(вя)*т*(ите)лю тако ж(е); ажь ли гра*ж*анка — | гри*в*(на) а҃ сребра, а еп(и)с(ко)пȣ та ж(е); а селѧнце — | з҃ коун, а с(вя)т(ите)лю г҃ грив(ны) среб(ра).

[29] Аще кто | пострижe*т*(ь) бра*д*у или гла*в*у, с(вя)т(ите)лю г҃ гри*в*(ны). |

[30] Аще моу*ж* или же*н*(а) краде*т*(ь) конопли или ле*н*, | с(вя)т(ите)лю г҃ гри*в*(ны).

[31] Аще моу*ж* или же*н*(а) краде*т*(ь) | белы пръты, полотна и портище, | с(вя)т(ите)лю і҃ гри*в*(ен).

[32] А*ж*(е) ли изгоро*д*ноѥ и сваде|бноѥ, то все с(вя)т(ите)лю.

[33] Аще за дѣвȣ сыръ | краꙗнъ бȣде*т*(ь), а не так сьчинѧ*т*, за сыръ | гривна а҃, а что истерѧли, то за|платѧ*т*, а с(вя)т(ите)лю ѕ҃ гри*в*(ен), а кнѧ*з*(ь) казни*т*(ь).

[34] А жена оу моу*ж*(а) име*т*(ь) красти, с(вя)т(ите)лю г҃ гри-
505 *в*(ны), || а мѫ*ж* казни*т*(ь); а оу свекра тако *же*; а не разлȣ*ч*(и)|ти и*х*.

[35] Аще жена зелеиница, чародѣица, | наоузница, влъхва, а моу*ж* доли*ч*(и)ть*с*(я), | ѥѥ казни*т*(и), а с(вя)т(ите)лю ѕ҃ гри*в*(ен).

[36] Аще моу*ж* | с мȣже*м* бию*т*сѧ, или одѣ|ре*т*(ь), или жена моу*ж*(а) биет(ь), вл(а)*д*(ы)цѣ г҃ гри*в*(ны).

[37] Аж(е) | бию*т*сѧ женки ме*ж* себе, на виноватои | с(вя)т(ите)лю з҃ кѫ*н*.

[38] А мѫ*ж* чю*ж* женѫ, за соро*м* | по зако*н*(о)пи*с*(и), еп(и)с(ко)пѫ ѕ҃ гри*в*(ен).

[39] А*ж*(е) кто биѥ*т*(ь) | с(вя)щен'ника, за сра*м* е҃ гри*в*(ен) зла*т*(а).

[40] А свекоръ | снохѫ бие*т* или деверь ꙗтро*в*, с(вя)т(ите)лю ѕ҃ | гри*в*(ен).

[41] Аще с(ы)нъ ѡ*т*ца биѥ*т*(ь) или м(а)т(е)рь, кнѧ*з*(ь) | казни*т*(ь), а с(вя)т(ите)лю в' винѣ; или руки кнѧ*з*(ь) | полиши*т*(ь), или въ гра*д*скȣю казнь, в по*з*(о)ръ, | а ѥп(и)*с*(ко)пȣ в' винѣ безъ оуро*к*(а).

[42] Аще черне|ць с черницею сдѣю*т* бл*ѫд*, с*ꙋд*ить и*х* с(вя)т(ите)ль, | а мир*ѧн* не припѫщаа, аще и вѣрни с*ѧт*(ь). |

[43] Или по*п* с нѣю, или попа*д*(и)я с черньце*м*, или про|скꙋрница, а ти*х* тако *ж*(е) суди*т*(ь), а во что | ос*ꙋ*ди*т*(ь) воле*н*.

[44] Аще по*п* или ино*к* бьєть*с*(я), все|гда єп(и)*с*(ко)поу въ ви*н*(е).

[45] Аще кто *н*єчисто | по воли ꙗсть, кобылинꙋ, или ме*д*ведин*ꙋ*, | и вс*ѧк*(о) нечисто ѡ*т*реч(е)но, єп(и)*с*(ко)пѫ в винѣ. |

[46] Аще по*п* дѣти кр(е)*с*тит[ь] ино*г*(о) попа въ | прѣ*д*(е)ле ѡприсно великїа нѫжи, єп(и)*с*(ко)пѫ | в' винѣ.

[47] А не съ кр(е)*с*щеными не ꙗсти, | ни пити, или съ иновръны*м*, вл(а)д(ы)цѣ | в' винѣ.

[48] Аще кто съ ѡ*т*лꙋ*ч*(е)ны*м* ꙗсть | и пиє*т*(ь), ѡ*т*лꙋчен бꙋде*т*(ь).

[49] Аще с жидовкою | или с бесерме*н*кою сдѣе*т*(ь) бл*ѫд*, а не лиши|тсѧ, ц(е)ркви ѡ*т*лѫчи*т*(ь)сѧ; єп(и)с(ко)пѫ в҃і гри*в*(ен). |

[50] Аще чрьнець или черница ростриже|тсѧ, єп(и)*с*(ко)пꙋ м҃ гри*в*(ен).

[51] **А се роспѫсты | из на*м*(о)кано*н*(а) Ꙗросла*в*ли | ѡ*т* правилъ.** |

Пръваа вина жене, ажь оуслыши*т*(ь) | ѡ*т* ины*х* лю*д*ии, | что дѫмаю*т* на ц(а)рѧ, или | на кн*ѧз*(я), а мꙋжꙋ своемꙋ не скаже*т*(ь), а по | сле*ди* ѡбиꙗви*т*(ь)сѧ, разлꙋчити ю.

В҃-ѧ | вина, аже застане*т*(ь) мꙋжа своєго же*н*(а), а мꙋжь ств. 2 свою же*н*(у) тако *ж*(е) с прелюбодѣє*м*, || а с добрыми послоухи – разлоучїти ю. |

А г҃, подоумае*т*(ь) жена на мꙋжа своєго | ѕѣлїемъ оумори*т*(и) или ины*м* чи*м*, разлоучи*т*(и) и*х*. |

Д҃, аже жена вѣдае*т*(ь) на моу*ж*(а) своє*г*(о), а не ска|же*т*(ь) мꙋжꙋ своє*м*(у), а после ѡбьꙗви*т*(ь)сѧ, ра|злѫчитї ю.

А*ж*(е) жена безъ мꙋжа своєго | воли име*т*(ь) ходити с чю*ж*(и)ми, пити, и ѧсти, | и спати, а пото*м* ѡбьꙗвитсѧ, ра|злоучи*т*(и) ю.

Аже жена начне*т*(ь) ходи*т*(и) по и|гри*щ*(а)мъ опро*ч*(е) воли мꙋжа своє*г*(о), а моу*ж*ь счю|ва*л*, разлоу*ч*(и)ти ю.

Аще ли крадеть моу*ж*(а) | или ц(е)рк(о)вь кои люб(о), разлѫ*ч*(и)тї ю.

[52] А что | оудѣю*т* монастырьскыѧ лю*ди*, да не | встꙋпає*т*(ь)сѧ в ни*х* кн*ѧ*зь, никакїи с*ѫд*(и)а, | а безатщина иде*т*(ь) митрополичимъ | заказник*ѡм*.

[53] А кто оуставленїе | с(вя)т(ы)хъ прави*л* порꙋши*т*(ь), или дѣтї мои, | или ро*д* мои, о*т*ца моего придание Ва|силїа, вели-

ко*г*(о) кнѧ*з*(я) Володимера, а въ|стѫпитсѧ в соу*д* с(вя)т(ите)лескъ, что єсмы | дали ц(е)рк(о)вныа сȣ*д*(ы), то, сѫдивше, казни*т*(и) | и*х* по законȣ.

[54] А чрес се кто почне*т*(ь) су*д*ити, | сам оскȣдєє*т*(ь), а клѧтва и бл(аго)с(ло)веніє на | ни*х* с(вя)ты*х* ѡ*т*(е)ць, иже в Никѣи т҃ні. |

Примітки. 49. Останнє слово виправлене із *зри*. 91. Слова *мȣжем биютсѧ, или* написано двічі. 113. В оригіналі *кр(е)стити* < *крьстить иног(о)*, тобто *ьи* > *ии*!

199 зв. **Кнѧзь велікїи Ꙗрославь.**

[1] Се азъ, великыи кнѧѕь Ꙗрославъ, | с(ы)нъ Володимеровь, по данїю | ѡ*т*ца своєго съгада*л* єсмь съ мї|трополитомъ Ла-

200 рїѡном, съложї||лъ єсми греческыи номаконо|нъ; иже не по*д*(о)баєть сихъ | тѧжь сȣдити кнѧѕю и бо|ѧромъ, далъ єсми мїтропо|литȣ и єпи*с*копо*м* тѣ сȣды, что пїсаны въ правилѣхъ въ но|моканѡнѣ*х* по всѣмъ горо|до*м* и по всѣи ѡбласти, гдѣ | хр(и)*с*тианьство.

[2] Аще кто ȣмчить дѣвкȣ или на|силить, аще боѧрьскаѧ до|чка, за соромъ єи є҃ гриве|нъ золота, а митрополитȣ | є҃ гривенъ золота; а меншихъ | боѧрь грївна золота, а мїтро|политȣ гривна золота; | а добрых людеи за соро*м* еи | є҃ гривенъ серебра, [а] митро|политоу є҃ гривенъ серебра; а на ȣмычницѣ*х* по гривнѣ | серебра митрополитоу, а | кнѧѕь казни*т*.

[3] Аще кто пошибаеть боѧрьсъ|кȣю дочкȣ или боѧрискȣю жо|ноу, за соро*м* еи є҃ гривень | золота, а митрополитȣ є҃ | гривень золота; а мень|ших боѧръ гривна золота, | а митрополитȣ гривна зо|лота; а нарочиты*х* люди|и г҃ рȣбли; а митрополи|тȣ г҃

ств. 2 рȣбли; а простои чаѧ||ди єі҃ гривенъ, а митро|политоу єі҃ гривень, а кнѧѕь | казнить.

[4] Аще поустить боѧринь велик | жоноу без вины, за соро*м* еи | є҃ гривенъ злата, а митро| политȣ є҃ гривень злата; а менши*х* боꙗрь гривна золота, а митрополиту гривна золота; а нарочиты*х* людии г҃ роубли, | а митрополитȣ г҃ рȣбли; а простои чѧди єі҃ гривень, | а митрополитȣ єі҃ гривень. |

[5] Аще въ ѡ*т*ца и въ м(а)т(е)ре дочка дѣ|вкою дѣтѧти добȣдеть, ѡ|бличивъ, ю понѧти в до*м* ц(е)рковны|и.

[6] Тако же и жонка, а чимь ю | ро*д* окȣпить.

[7] Аще дѣвкȣ оумлъви*т* кто к собѣ | и дасть в толокȣ, на оумлъвь|ници митрополитоу г҃ гри|вны серебра, а дѣвцѣ за соро*м* | г҃ гривны; а на толочанѣх | по рȣблю. а кнѧзь казнить. |

[8] Аще мȣжь ѡ*т* жоны блѧдеть, | митрополитȣ ȣ винѣ. |

[9] Аще мꙋжь ѡженитсѧ иною | жоною, съ старою не роспꙋсти|всѧ, мꙋжь тои митрополи|тꙋ оу вине, а молодꙋю в до*м* | ц(е)рк(о)вныи, а съ старою жїти. |

[10] Аще жене лихыи недꙋгъ болить. | или слѣпота, или долгаѧ болѣ|знь, про то є(е) не пꙋстити. ||

200 зв. [11] Тако же и женѣ нѣлзе поу|стити мꙋжа. |

[12] Аще жена оу моужа крадѣть, | а ѡбличить ю, митрополитꙋ | г҃ гривны, а мꙋжь казнить, | про то не разлучити.

[13] Аще клѣть покраде*т*, тако же тво|рѧть на*д* нею. |

[14] Аще дѣвка засѧдеть великы*х* | боѧръ, митрополитꙋ є҃ гри|венъ золота, а менши*х* боѧрь | митрополитꙋ гривна золота;| а нарочиты*х* людии в҃і гри|венъ серебра, а митрополитꙋ | в҃і гривень; а простои чѧди | гривна серебра, а мїтрополї|тꙋ гривна серебра. |

[15] Аще поидеть жона ѡ*т* своего мꙋ|жа за иныи мꙋжь, тоую жо|ноу понѧти в до*м* ц(е)рк(о)вныи, а но|вожен ѧ мїтрополїтꙋ оу про|дажи. |

[16] Аще кꙋмъ с кꙋмою блꙋдъ сътво|рить, мїтрополитоу гривъ|на золота и въ опїтемьи. |

[17] [А]ще кто зажьжеть дворъ, или | гоумно, или что иноє, мїтро|полїтоу р҃ гривенъ, а кнѧѕь | казни*т*. |

[18] Аще кто съ сестрою съгрѣшить, | митрополитꙋ р҃ гривень, а оув опїтемии и в казни по за||коноу.

ств. 2 [19] Аще ближнии ро*д* поиметсѧ, | митрополитꙋ и҃ гривень, | а ихъ разлꙋчити, а ѡпїтемь|ю да приимꙋть.

[20] Аще двѣ женѣ кто водить, | митрополитоу м҃ гривенъ, а котораа подълегла, тоую | понѧти в до*м* ц(е)рк(о)вныи, а первꙋ|ю дръжати по зако|нꙋ; а иметь лихо водити, ка|знїю казнити его. |

[21] Аще мꙋжь и съ женою по своєи | воли роспꙋстѧтсѧ, митро|политꙋ в҃і гривень; а боудꙋ*т* | не вѣнчалныи, митрополї|тꙋ ѕ҃ гривень.

[22] Аще жидовинъ или бесермени*н* | с роускою бꙋдеть, иноꙗзычь|ници митрополитоу и҃ гри|вень, а роуска понѧти в до*м* | ц(е)рк(о)вныи. |

[23] Аще кто съблꙋдить съ чрънори|зицею, митрополитꙋ р҃ гри|вень.

[24] А съ жївотїною в҃і гри|вень, а въ ѡпитемью вложи*т*. |

[25] [А]ще свѣкорь съ снохою съблюди*т*, | митрополитꙋ р҃ гривенъ, а | ѡпїтемьа по законоу. |

[26] Аще кто съ двома сестрама па|детсѧ, мїтрополитꙋ л҃ |

гривень. ||

201 [27] [Аще деверь со ꙗтровью падетьс(я), митрополиту л҃ гривенъ].

[28] Аще и с мачехою кто съблоудит, | мїтрополитꙋ м҃ гривень. |

[29] Аще два брата боудоуть съ о|дїною жонкою, мїтрополитꙋ | р҃ гривень, а жонка в домь. |

[30] Аще девка не восхочеть замꙋж, | а ѡ(те)ць и м(а)ти сїлою дадуть, | а что сътворить над собою, | ѡ(те)ць и м(а)ти митрополитоу оу винѣ, а исторь има плати|ти. Також и отрокь.

[31] Аще кто зовѣть чюжюю жонꙋ | блѧдью великих боѧръ, за со|ром єѣ е҃ гривень золота, | а мїтрополитꙋ е҃ гривень. | а кнѧѕь казнить; а бꙋдеть | менших боѧръ, за сором єѣ г҃ | гривны золота, а мїтропо|литоу г҃ гривны золота; | а бꙋдеть городскых людии, за | соромь єи г҃ гривны серебра, | а мїтрополитоу г҃ гривны | серебра; а сельскых людии | за сором єѣ грївна серебра, а | мїтрополитоу грївна серѣбра. |

[32] Аще кто пострижеть головꙋ | или бородꙋ, мїтрополїтꙋ ві҃ | гривень, а кнѧѕь казнить. |

[33] Аще моужь иметь красти ко|нопли, или лень, или всѧко|є жїто, митрополитꙋ ꙋ винѣ | съ кнѧѕемъ наполы. Тако ж(е)

ств. 2 и жо||нка, аще имѣть то красти.

[34] Аще моужь крадет бѣлыи порты, или полотна, или портища, поневы, тако ж(е) и жонка, ми|трополитꙋ оу винѣ съ кнѧѕем наполы.

[35] Аще имет красти свадебноє и о|городноє бои и ꙋбиисттво, а что | ꙋчинитисѧ д(у)шегꙋбьство, | платѧть вїнꙋ кнѧѕю с мїтро|политом наполы.

[36] Аще про дѣвкꙋ сыръ боудеть кра|ань, за сыръ гривна, а што | стерѧ заплатѧть, а мїтро|политоу ѕ҃ гривень, а кнѧs(ь) казнит. |

[37] Аще мꙋжа два бьютсѧ женьскї, | или вкꙋсить, или одереть, мї|трополитꙋ г҃ гривны. |

[38] Аще моужь бьеть чюжоуую жоноу, | за сором єи по законꙋ, а мїтропо|литꙋ ѕ҃ гривень, а кнѧѕь ка|знить.

[39] Аще с(ы)нъ бьєть ѡ(т)ца или м(а)т(е)рь, ка|знїть єго волостельскою казни|ю, а мїтрополитꙋ оу винѣ. |

[40] Аще дѣвка въсхочеть замꙋжь, | а ѡ(те)ць и м(а)ти не дадꙋть, а что | сътворить, митрополитꙋ ꙋ винѣ ѡ(те)ць и м(а)ти. Тако (ж)е и ѡт[рок]. |

[41] Аще чрьнець, или чрьнїца, [поп], или попадїа, или

201 зв. пр[оскурни]|ца въпадꙋт во блꙋд, [тѣх судити] || мїтрополитоу ѡпрочь мїрѧ|нь, во что их ѡсꙋдить во|лень. |

[42] Аще попъ или чрънець оупию|тсѧ безъ времени, митропо|литꙋ ꙋ винѣ. |

[43] Аще чрънець или чрьница ро|стрижетсѧ, митрополитꙋ | оу винѣ, во что ихъ ѡбрѧди*т*. |

[44] А что дѣѥтсѧ в домовьны*х* люде*х* | и въ ц(е)рьковных и в саме*х* мана|стыре*х*, а не ꙋстꙋпаютсѧ кнѧ|жїи волостели в то, да вѣда|ють и*х* митрополичьи воло|стели, а безатщина ихъ мї|трополитꙋ поидеть. |

[45] Аще двѣ жене бьѥтесѧ, митро|политоу з҃ рѣзань на вино|ватои.

[46] Аще без вины свекорь бїѥть съ|нохоу или дъверь ѧтровъ, | то платѧть ѥи по законꙋ, |а митрополитоу ѕ҃ гривень. |

[47] Аще что кто поганоѥ | ꙗсть ꙋ сво|ѥи воли, или мѣдвѣдинꙋ, и|ли иноѥ что поганоѥ, мїтро|полїтоу ꙋ вине и в казни. |

[48] [А]ще попъ дитѧ кр(е)*с*тить ꙋ чюжомъ оуѥз*д*ѣ или иное что | [с(вя)щен]ническоѥ, развѣи ноужа | [и боле]зни, митрополитꙋ оу | [винѣ].

ств. 2 [49] [Съ] некр(е)*сщ*(е)нны*м* а иноꙗзы||чьником, ѡ*т* нашего ꙗзыка | съ некр(е)*сщ*(е)ными ни пити, ни | ѥсти, доколѣ же кр(е)стѧтьсѧ. Аще кто вѣдаа ѧсть и пиѥть, | да бꙋдеть мїтрополїтоу оу вї|нѣ.

[50] Аще кто съ ѡтлоученым*м* ѧсть и пїѥть, | самъ ѡ*т*лꙋченъ боудеть. |

[51] Аще кто съ бесерменкою или съ | жїдовькою блꙋдъ сътворить, | а не лишитсѧ, ѡ*т* ц(е)ркви да ѡ*т*лꙋ|читсѧ и ѡ*т* хр(и)*с*тианъ, а мїтро|полїтоу ві҃ гривень.

[52] **А тѣми винамї разлꙋчи*т*(и) моужа | с женою**.

а҃ вина. | Аще оуслышить жона ѡ*т* ины*х* лю|деи, что доумають на ц(а)рѧ | или на кнѧѕѧ, а она мꙋжꙋ сво|емоу не скажеть, а ѡпосле ѡбьѧ|снитсѧ, разлꙋчити.

в҃ вїна. Аще застанеть мꙋжь свою женѫ съ | прелюбодѣемъ или какъ оучи|нить на нѣѥ исправоу съ добры|ми послꙋхы, разлꙋчити. |

[А]ще доумаѥть жона на своѥго моу|жа или зелїѥмь, или иными | людми, или пакь иметь вѣдать, | что хотѧть моужа ѥѣ оубїти, | а ѡна моужꙋ своемꙋ не скажеть, | а ѡпослѣ ѡбьѧснитсѧ, разлꙋчи*т*(и). |

г҃ вина. Аще жена безъ своѥго моу|жа имѣть ходити, или
арк. 202 питї, || или ѧсти, а опречь своего домꙋ | иметь спати, а пото*м* ѡбьѧ|сниться, разлоучити.

д҃ вина. | Аще иметь жона ходити по игрї|щомъ или во днї, илї в нощи, | а моужь иметь ꙋсчювати, а | ѡна не послоушаѥть, разлоучи|ти.

є҃ вина. | Аще вѣде*т*(ь) жона моужа своего по|красти клѣть, или товарь, или | сама покраде*т*(ь), да ины*м* пода еть, | или иметь вѣдати, што хотѧ|ть ц(е)рк(о)вь покрасти, а ѡна мꙋ|жоу своѥмоу не скажеть, разлꙋ|чити.

Примітки. 22–23. Від слів *а менших до гривна золота* в цьому списку тексту немає. Він подається за списком, який зберігається в Бібліотеці Академії наук Литви. 29–30. В рукопису помилково написано не т*олокꙋ*, а *толѣкꙋ*. 34. В рукопису помилково *ѡженитисѧ*. 38. У рукопису помилково *пꙋпꙋстити*. 51. У рукописі *кꙋмꙋю*? 61. Після слова *первꙋю* закреслено *понѧти*. 77–78. Цієї статті в видаваному списку немає. Дається за списком, що зберігається в Бібліотеці Академії наук Литви. 116–118. Куток аркуша з текстом рукопису обірваний, текст відновлено в квадратних дужках за списком Центральної бібліотеки Литовської АН.

НАПИС НА ПРЯСЕЛЬЦІ XII СТ.

Під час розкопок на схилах Старокиївської гори в 1968 році археолог П. П. Толочко знайшов шиферне пряселльце (диск, що надівається на кінець веретена для надання йому стабільності при прядінні), на якому міститься напис:

ѧнъка въдала
прѧсленъ жиръцѣ

П. П. Толочко датує пам’ятку XI – XII століттями. Публікується за фотографією розгортки епіграфеми в кн.: *Толочко П. П.* Історична топографія стародавнього Києва. – К., 1972. – С. 115.

КИЇВСЬКИЙ ЛІТОПИС XII СТ.
ЗА ІПАТІЇВСЬКИМ СПИСКОМ БЛИЗЬКО 1425 РОКУ

На самому початку XIV ст. (допускається – близько 1307 р.) в Україні-Русі скомпоновано літописне зведення, основою котрого був літопис, укладений у Києві до завоювання столиці держави ордами хана Батия 1240 р., до якого долучено пізніше літописні оповіді про події в Галицькому та Волинському князівствах. Це зведення збереглося в двох основних списках. Іпатіївський список (названий так за Іпатіївським монастирем у Костромі, де пам’ятку відкрито) скопійовано десь на Псковщині. Він має заголовок «лѣ^{т}писе^{ць} рускии». Пізнішим є Хлєбниковський список (далі умовно – Х.; належав колись коломенському купцеві Хлєбникову) – XVI ст. Висловлено припущення, що його зробив у 1570-их роках котрийсь із викладачів Острозької академії й подарував князю Костянтинові Острозькому – патронові навчального закладу[1]. Збереглося п’ять списків XVII ст., зроблених із Хлєбниковського (для цього запропоновано також найменування Острозький список).

Літописне зведення, представлене в Іпатіївському та Хлєбниковському списках, складається з «Повісті временних літ» та ще двох літописів, які в науці одержали назви відповідно Київський та Галицько-Волинський літописи.

Київський літопис є ніби продовженням «Повісті времянних літ». Він розповідає головним чином про події на півдні Київської Русі від 1118 до 1199 р. Скомпонований із хронологічних записів, що велися в Києві, Переяславі, Чернігові, Галичі та інших князівських центрах. Існує думка, що редактором Київського літопису та автором кінцевої його частини (1196 – 1198 роки) був ігумен Михайлівського Видубицького монастиря.

Уривки з Київського літопису наводимо за науковою публікацією «Полное собрание русских летописей. – Т. 2: Ипатьевская летопись / Изд. 2-е. – М., 1962», що є фотомеханічним відтворенням видання 1908 р., здійсненого за редакцією видатного лінгвіста акад. О. О. Шахматова. Це видання супроводжується різночитаннями за Хлєбниковським, Погодінським (XVII ст.) та Єрмолаєвським (кін. XVII – поч. XVIII ст.) списками. Оригінал Іпатіївського літопису (на папері, 307 арк. в 1°, напівустав, у два стовпчики) зберігається в Бібліотеці Російської академії наук у Санкт-Петербурзі, шифр: 16.4.4.

---

[1] *Пріцак О.* Вступ // The Old Rus’ Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz’kyj (Xlebnikov) and Četvertyns’kyj (Pogodin) Codices / Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. – Vol. 8. – 1990. – P. LVIII–LIX

[...] 119 въ вътрѣи же дн҃ь прѣста|| висѧ Всеволодъ, мцⷭ҇а авгоуста. въ а҃ днь и спрѧтавше тѣло его и положиша. оу цр҃кви ст҃ою мчн҃ку Игорь же ѣха Киевоу. и созва Киꙗне вси на гору на Ꙗрославль дворъ. и цѣловавше к немоу хрт҃ъ и пакꙑ скоупишасѧ. вси Киꙗне. оу Тоуровꙑ божьницѣ и послаша по Игорѧ. рекоуче кн҃же поѣди к наⷨ Игорь же поемъ брата своего Ст҃ослава. и ѣха к ниⷨ. и ста съ дроужиною своею. а брата своего Ст҃ослава посла к нимъ оу вѣче. и почаша Киꙗне складꙑвати виноу на тиоуна на Всеволожа. на Ратью и на другаго тивоуна Вꙑшегородьского. на Тоудора рекоуче Ратша нꙑ погоуби Киевъ. а Тоудоръ Вꙑшегородъ. а нꙑнѣ кн҃же Ст҃ославе цѣлоуи намъ хрⷭ҇тъ и за братомъ своимъ. аще комоу наⷭ҇ боудеть ѡбида да тꙑ прави. Ст҃ославъ же реⷱ҇ имъ. ꙗзъ цѣлоую крⷭ҇тъ за братомъ своимъ. ꙗко не боудеть вꙑ насильꙗ никоторого же. а (с)е вꙑ и тивоунъ а по вашеи воли. Ст҃ославъ же съсѣдъ с конѧ. и на томъ целова хрⷭ҇тъ к нимъ оу вѣчи Киꙗне же вси съсѣдше с конь и начаша молвити. братъ твои кн҃зь и тꙑ и на томъ цѣловаше. вси Киꙗне хрⷭ҇тъ и с дѣтми. ѡже подъ Игоремь не льстити подъ Ст҃ославомъ и Ст҃ославъ поима лоутшѣи моужѣ Киꙗнѣ. и ѣха с ними братоу своемоу Игореви. и реⷱ҇ брате на томъ азъ. цѣловаⷧ҇ к нимъ хрⷭ҇тъ. ѡже ти ꙗ имѣти въ правдоу и любити. Игорь же съсѣдъ с конѧ. и цѣлова к нимъ крⷭ҇тъ на вси воли. и на братьнии. ѣха на ѡбѣдъ. ѡни же оустремишасѧ. на Ратьшинъ дворъ грабить. и на мѣчьникꙑ. и посла к ниⷨ Игорь брата своего Ст҃ослава съ дружиною. и ѡдва оутиши. в то же веремѧ посла. Игорь. къ Изѧславоу реⷱ҇. се брата нашего Бъ҃ понѧлъ. а стоишь ли въ хрⷭ҇тьномъ целованьи. ѡнъ же ни ѿвѣта емоу

не дасть. противоу тои рѣчи. ни посла 119зв. к немоу поусти. и не оугоденъ || быⷭ Киѩномъ Игорь. и послашасѧ къ Переѩславлю къ Изѧславоу. рекоуче поиди кн҃же к намъ хощемъ тебе. Изѧславъ же се слышавъ. и съвъкоупи воѩ своѩ. поиде на нь. ис Переѩславлѧ. вземъ мл҃твоу оу ст҃омъ Михаилѣ. оу еⷭппа оу Ефимьѩ. и переиде Днѣпръ оу Зараба. и тоу прислашасѧ к немоу Чернии Клобоуци. и все Поросье. и рекоша емоу ты нашь кн҃зь а Ѡлговичь не хочемъ. а поѣди в борзѣ а мы с тобою. и поиде Изѧславъ къ Дерновоумоу. и тоу скоупишасѧ вси Клобоуци. и Поршане. томъ же мѣстѣ. прислашаⷭ к немоу Бѣлогородьчи. и Василевци. тако же рекоуче поиди ты нашь кн҃зь. а Ѡлговичь не хочемъ. томъ мѣстѣ. приѣхаша ѿ Киѩнъ моужи. нарекоуче ты нашь кн҃зь. поѣди Ѡлговичь не хоцемъ. быти акы в задничи. кде оузримъ стѧгъ твои тоу и мы с тобою готови есмь. Изѧславъ же събравъсѧ на поли. и хрⷭтьѩныѩ и поганыѩ. и реⷱ имъ браⷮе Всеволода есми имѣлъ въ правду брата старишаго. занеже ми братъ и зѧть. старѣи мене ѩко ѡць. а съ сими како ми Бъ҃ дасть. и сила животворѧщаго крⷭта да любо си головоу положи. передъ вами любо си. налѣзоу столъ дѣда своего. и ѿц҃а своего. и то рекъ поиде на нь. Игорь же посла къ братама своима. Володимироу Изѧславоу. и реⷱ стоита ли брата оу мене. оу хрⷭтьномъ цѣловании. ѡна же и въспросиста. оу него волостии много. Игорь же има вда. и повелѣ има ити к собѣ. ѡна же поидоста. Игорь же посла Оулѣба. и Ивана Воитишича. и реⷱ има како еста была оу брата моего. тако же боудете оу мене. а Оулѣбови реⷱ держи ты тысѧчю. какъ еи оу брата моего держалъ. всекозненыи же дьѩволъ. не хотѧ любви межю братьею. и вложи срⷣце злымъ свѣтькомъ Оулѣбови.

тъıсѧчьскомоу. Ивановi Воитишичю иже
120 свѣщаста свѣ||тъ золъ съ Киꙗнъı на
кнѧзѧ своего. и почаста сѧ слати къ Изѧ-
славоу. Мьстиславличю. рекоче поиди кн҃же
в борзѣ. идета ти Дв҃двца Игореви в по-
мочь иже бѧхоу великоу чⷭ҇ть приимали ѿ Все-
волода. и ѿ брата его. ти же почаша
лестити подъ кн҃земъ своимъ. Изѧславъ же
Дв҃дв҃чь ѣха в борзѣ. чѣловалъ бо бѧше
хрⷭ҇тъ оу ст҃го Сп҃са съ братомъ с Володи-
миромъ. къ Игореви. и къ братоу его Ст҃о-
славоу. епⷭ҇пъ же Черниговьскии Ѡнофрии.
прозвитеромъ своимъ рⷱ҇е аще кто сего крⷭ҇ть-
но цѣлованиꙗ състоупить. а проклѧтъ
боудеть. гⷭ҇дьскима. в҃i. празникома. и по
малѣ же дн҃ии състоуписта Дв҃двча хрⷭ҇тьного
цѣлованиꙗ. началничи. же бъıша свѣ-
тоу зломоу томоу ѡ нихъ же переже ре-
кохомъ. Оулѣбъ тъıсѧчкои же Иванъ Вои-
тишичь. и Лазорь Саковьскъıи. а въ Ст҃о-
славли полкоу. Василь Полачанинъ. и Ми-
рославъ Хиличь вноукъ и скоупиша ѡколо
себе Киꙗнъı. и свѣщашасѧ. како бъı имъ
оузъмощи перельстити кн҃зѧ своего. а къ
Изѧславоу послаша рекоуще. поиди кнѧже.
свѣщали ти сѧ есмь рекоуще. с Киꙗ-
нъı. хочемъ пориноути стѧгъ побѣгноути.
с полкомъ своимъ въ Киевъ. къ Игореви
же и къ братоу его Ст҃ославоу. почаша лестью
молвити. рекоуче поѣди противоу. Изѧ-
славоу. Игорь же съ братомъ Ст҃ославомъ.
възрѣста на н҃бо и рекоста. Изѧславъ чѣ-
ловалъ крⷭ҇тъ к нама ꙗко не подъзрѣти Кие-
ва и прииде Изѧславъ ко валови идеже
есть Надово ѡзеро. оу Шелвова боркоу. и
тоу ста полкъı подлѣ валъ съ сн҃омъ. своимъ
Мьстиславомъ. Киꙗне же ѡсобно сташа. въ
Ѡлговъı могъıлъı. многое множьство. стоꙗ-
щимъ же ѣще полкомъ. межи собою. и
видивъ Игорь. вси его вои. ѡже Киꙗ-
не пославшесѧ. и поѧша оу Изѧслава тъı-
сѧчкого и съ стѧгомъ. и приведоша и к со-

120 зв. бѣ. и потомъ переѣхавше || Берендичи чересъ Лъıбѣдь и взѧша Игореви товаръı. передъ Золотъıми воротъı. и подъ ѿгородъı и. то видивъ Игорь. ре братоу своему Ст҃ославоу. и сн҃вцю своему Ст҃ославоу Всеволодичю поѣдите брате въ своıа полкъı. а како нъı с ними Бъ҃ росоудить. и Оулѣбови тъıсѧчкомоу своемоу и Иванови Воитишичю тако же ре҇ поѣдита въ своıа полкъı. И приѣхавъ же Оулѣбъ въ свои полокъ. тако же Иванъ. и поверга стѧгъı и поскочи къ Жидовьскъıмъ воротомъ. видивъ же то Игорь. и Ст҃ославъ. и сн҃вець его Всеволододичь не смѧтошасѧ но поидоша противоу Изѧславоу. и нѣльзѣ бъı имъ доѣха Надовомъ ѡзеромъ. и поидоша на верхъ ѡзера. и тоу бъıша имъ пророви ѿ ѡзера. а дроузии исъ Соухоѣ Лъıбеди. и тоу сѧ. стѣсни полци. и бѣ имъ в томъ пакость. и ѡто чина вьѣхаша Берендици взѧть полкоу. съ саблѧми и почаша ıа сѣчи. и тоу побѣже Игорь. и Ст҃ославъ. въ Слоудовъı. Дорогожьчьскиıа. и Изѧславъ же съ Мьстиславомъ сн҃омъ своимъ и съ своею дроужиною. въѣха в нѣ в бокъ имъ. и начаша сѣчи и разлоучиша҇ дроугъ ѿ дроуга и съ Игоремь же не бѣ кто ѿлоучасѧ. и вбѣже Игорь в болото. Дорогожичьское. и оугрѧзе под нимъ конь. и не може емоу ıати. бѣ бо ногама боленъ. а Ст҃ославъ бра҇ его бѣжа. на оустье Деснъı за Днѣпръ. а Всеволодичь Ст҃ославъ Всеволодичь вбѣже в Киевъ къ ст҃ѣи Ѡрини в манастъıрь. и тоу и ıаша и. идоша до нихъ до Въıшегорода. и до Нѣпра до оустьıа Деснъı и до перевоза до Киевьского. сѣкоуще ıа. а дроугъııа во водѣ избивахоу. и многимъ падение бъ҇ı.

Начало кн҃жениıа Изѧславлѧ. сн҃а Мьстиславлѧ в Киевѣ. Изѧславъ же възрѣвъ на н҃бо и похвали Бг҃а и силоу животворѧщаго кр҇та ѡ таковои помощи его. с великою славою и ч҇тью въѣха в Киевъ. и въıидоша противоу емоу мно-

жество народа. игоумени съ черноризьци. и
121 попове всего города Киева в ризахъ. || и приѣха къ ст҃ои Софьи. и поклонисѧ ст҃ои Бц҃и и сѣде на столѣ дѣда своего и ѿц҃а своего. и приведе к собѣ Ст҃ослава. и реⷱ҇ емоу свои ми еси сестричичь. и поча и водити подлѣ сѧ и боꙗры многы изоимаша. Данила Великаго. и Гюргѧ Прокопьча. Ивора Гюргевиⷱ҇ Мирославлѧ. вноука. и инѣⷯ҇ изоимаша много в городѣ Киевѣ. и тако тѣхъ на искоупѣ поустиша. се же есть пособьемъ Бж҃иимъ. и силою чтⷭ҇нго хⷭ҇а. и застоуплениемъ ст҃го Михаила и мл҃твами ст҃оѣ Бц҃и быⷭ҇ же състоупъ. мⷭ҇ца авгоуⷭ҇ въ г҃і. въ дн҃ь въ вторникъ Игорѧ же по. д҃. хъ дн҃ехъ. емше в болотѣ приведоша къ Изѧславоу. и посла и в манастырь. на Выдобычь. и ѡковавы и. посла. Переꙗславлю и всади в пороубъ. в манастырь ст҃го Іоⷩ҇а и розъграбиша. Киꙗне. съ Изѧславомъ дроужины Игоревы. и Всеволожѣ. и села и скоты. взѧша имѣньꙗ много. в домехъ и в манастырехъ. Ст҃ославъ же вбѣжа в Черниговъ. съ маломъ дроужины. посласѧ ко братома реⷱ҇ Володимироу и Изѧславоу стоита ли браⷮ҇ оу хрⷭ҇тномъ цѣловании. се есми цѣловали пѧтомъ дн҃и ѡна же рѣста стоивѣ. реⷱ҇ имъ Ст҃ославъ се ва ѡставливаю. Къстѧжка моужа своего. ачеть вам так к собѣ. а самъ ѣха Коурьскоу. оуставливать людии. и ѿтоуда Новоугородоу приде и слышавше Половецьстии кн҃зи створившеесѧ надъ Игоремъ. прислашасѧ ко Изѧславоу мира просѧче ⁘ И почаста Дв҃двича. доумати ѡтаи. Ст҃ославлѧ моужа. быⷭ҇ же вѣсть. къ Кснѧткови. моужю Ст҃ославлю ѡже Дв҃двича доумаета ꙗти. браⷮ҇ своего. Ст҃ослава. и присла. Коснѧтко ко кн҃зю своемоу. река. кн҃же доумають ѡ тобѣ хотѧть ꙗти аче по тѧ и прислета браⷮ҇ꙗ. не ѣзди к нима. лоукавыи бо проныривыи дьꙗволъ. не хо-

тѧи добра межи браⷮею. хотѧи приложити зло
121 зв. къ злоу. и вложи има мꙑсль. || не взискати
брата Игорѧ. ни помѧноути ѡц҃ьства и ѡ
хⷭ҇ѣ оутвержениꙗ. ни бж҃ественꙑꙗ любве.

Примітки. 6. У рукописі перед *скоупишасѧ* видно сліди зіскобленої букви, напевне, *и*. 13. У Х. – *ратьшю*. 50. У Х. – *зароуба*. 51. У Х. – *пороусе*. 56. В оригіналі літера *ч* перероблена в *ц* у слові *Бѣлогородьчи*. 69. В рукописі у слові *положи* літера *и* виправлена на *ю*. 87. Слово *рекоче* в рукописі. 88. В оригіналі у слові *Двдвца* літера *ц* виправлена на *ч*. 92. В оригіналі у слові *чѣловалъ* букву *ч* перероблено в *ц*. 100. У слові *началничи* буква *ч* перероблена в *ц* в оригіналі. 102. У Х. – *тꙑсячскꙑи*. 104. *Полачанинъ* – так у рукописі. 105. Слово *Хиличь*, здається, перероблене з *Лихичь*. У Х. – *хилич*. Над словом *скоупиша* в оригіналі дописана сполука *ово*, тобто *совокоупиша*. 107. В оригіналі в слові *оузъмощи оу* перероблено в *во*. У Х. – *измощи*. 110. У Х – *пориноучи*. 115–116. В оригіналі у слові *чѣловалъ* буква *ч* виправлена на *ц*. 128. У Х. – *огородꙑ*. 129. Друге слово треба *рече* 138. Друга літера *д* в оригіналі виправлена на *в*. 140. Треба *доѣхати*. 143. У слові *тоу* кінцева буква дописана пізніше. У Х. – *стѣсниша*. 147. У Х. – *слоудвꙑ*. 151. У Х. – *оулоучася*. 159. У Х. – *днѣпра*. 196. У Х. на місці *ачеть вам так* написано *если вам та доума* б*ѫдет*. 199. *сътворившее се*.

[...] В то же веремѧ. Изѧ-
славъ посла. к Володимиру Галичкому.
Петра Бориславича съ крⷭ҇тьнꙑми грамотами.
зане тꙑи же бѧшеть. и в Перемꙑшли. с
королевꙑ мужи водилъ къ х҃у и реⷱ҇ ему
Изѧславъ крⷭ҇тъ еси к нама с королемъ цѣ-
ловалъ. на тоⷨ ꙗко что Рускои волости. то
ти все воротити. и того еси всего не оупра-
вилъ. нꙑⷩ҇ же азъ того не поминаю всего. но
же хощеши хрⷭ҇тьному цѣлованию оуправи-
ти. и с нама бꙑти. то оузвороти моꙗ го-
родꙑ. на ниⷯже еси к нама с королемъ крⷭ҇тъ
цѣловалъ. не хощеши ли дати то съступилъ
еси крⷭ҇тьного цѣлованиꙗ. а се твоѣ гра-
мотꙑ крⷭ҇тьнꙑꙗ. а нама с королемъ с тобою
како Б҃ъ дасть. и реⷱ҇ Володимиръ. рци
брате извеременилъ еси на мѧ. и королѧ
еси на мѧ възвелъ. но ѡже буду живъ.
то любо свою голову сложю. любо себе мьщю.
и реⷱ҇ ему Петръ кн҃же крⷭ҇тъ еси къ брату сво-
ему. къ Изѧславу и къ королеви цѣловалъ.
ꙗко ти все оуправити. и с нима бꙑти. то
ти оуже еси съступилъ крⷭ҇тьного цѣлованиꙗ.

166 зв. и реⷱ Володимиръ. || сии ли крⷭтць малꙑи. реⷱ Володимиру Петръ. кн҃же аче крⷭтъ малъ. но сила велика его есть. на нб҃си и на земли. а тобѣ есть кн҃же король ꙗвлѧлъ того чⷭтнго хаⷭ. ѡже Бъ҃ своею волею на томъ руци свои простерлъ есть. и привелꙑ и Бъ҃ по своеи млⷭти къ стⷭму Степану и то ти ꙗвилъ ѡже цѣлова всечⷭтнаго хаⷭ а съступиши. то не будеши живъ. и реⷱ ему Петр а оу королева еси мужа слꙑшалъ. ли ѡ томъ. чⷭтномъ крⷭтѣ и реⷱ Володимиръ. вꙑ того до сꙑти есте молвили а нꙑⷩ полѣзи вонъ. поѣди же къ своему кн҃зю Петръ же положа ему грамотꙑ. крⷭтьнꙑꙗ. лѣзе вонъ. и не даша Петрови. ни повоза ни корма Петръ же поѣха на своиⷯ конихъ. и ꙗкоже съѣха Петръ съ кнѧжа двора и Воло димиръ поиде к божници. къ стⷭму Сп҃су на вечернюю. и ꙗкоже бꙑ на переходѣⷯ. до божници и ту види Петра ꙗдуща. и поругасѧ ему. и реⷱ поѣха мужь Рускии ѡбуимавъ всѧ волости и то рекъ иде на полати. и ѿпѣвше вечернюю Володимиръ же ѿ божници ꙗкоже бꙑ на томъ мѣстѣ. на степени идеже поругасѧ Петрови. и реⷱ ѡле тѣ нѣкто мѧ оудари за плече. и не може с того мѣста ни мало поступити. и хотѣ летѣти. и ту подъхꙑтиша и подъ руцѣ. и несоша и въ горенку. и вложиша и въ оукропъ и молвѧхуть ꙗко дна есть. подъступила. инии же другоꙗко молъвлѧху и много прикладꙑвахуть и бⷭъ велми вечеръ. Володимиръ же нача изнемагати. вѣлми и ꙗкоже бꙑ влѧгомо. и тако Володимиръ Галичьскꙑи кн҃зь прѣстависѧ. Петрови же вꙑѣхавшю. из Галича и бѣ ему оуже вечеръ. и леже оу Болшевѣ. и ꙗкоже бꙑⷭ оубо къ куромъ. и пригна дѣтьскии из Галича к Петрови. река кн҃зь ти молвить не ѣзди никаможе. но жди ту доколѣ по тѧ вꙑслю. Петрови же не вѣдущю кн҃жѣ смр҃ти

ни ть ему дѣтьскии не повѣдѣ. Петръ же
тѣмь печаленъ бѧше велми. ѡже ему бѧше
167 ѡпѧ||ть в городъ поѣхати. творѧшѧтьсѧ
приꙗти. муку пуще того. Петръ же тужа-
шеть ꙗко бѣ еще до ѡбѣда. и тако из
града пригнаша по Петра рекуще. к҃нзь тѧ
зоветь. Петръ же поѣха въ градъ и приѣха
на к҃нжь дворъ. и ту снидоша противу ему съ
сѣнѣи слугы к҃нжи вси в черниⷯ мѧтлиⷯ и
видивъ се Петръ и подивисѧ. что се есть.
и ꙗже взиде на сѣни. и види Ꙗрослава
сѣдѧща на ѡтни мѣстѣ. в черни мѧтли и
въ клобуцѣ. тако же и вси мужи его. и по-
ставиша Петрови столець. и сѣде. Ꙗрославъ
же възрѣвъ на Петра и росплакасѧ. Петръ
не вѣдаꙗ сѣдѧше. и нача прашати что
се есть. и повѣдаша ему Б҃ъ сыночи
к҃нзѧ поꙗлъ. и реⷱ Петръ. а сыночи есмь
поѣхалъ. а ѡнъ добръ. ѡни же рекоша.
что си оусунулъ за плече. и с того нача
велми изнемагати и тако Б҃ъ поꙗ и. и реⷱ
Петръ волѧ Б҃иꙗ. а всиⷨ тамо быти.
Ꙗрославъ же реⷱ Петрови мы есмы тебе того
дѣлѧ позвали. се Б҃ъ волю свою како ему
оугодно. тако створилъ есть. а ныⷩ поѣди
къ ѿ҃цю своему Изѧславу. а ѿ мене сѧ
ему поклони. и се ему ꙗвиши аче Б҃ъ ѿ҃ца
еⷢ понѧлъ. а ты ми буди въ ѿ҃ца мѣсто.
а ты сѧ с моиⷨ ѿ҃цмь самъ вѣдалъ. что межи
има было. а то оуже Б҃ъ ѡсудилъ аче
Б҃ъ и ѿ҃ца моеⷢ понѧлъ а мене Б҃ъ на его
мѣстѣ ѡставилъ. а полкъ еⷢ и дружина еⷢ оу
мене суть. развѣ ѡдино копие. поставлено
оу гроба его. а и то в руку моею есть.
ныⷩ ѿ҃че кланѧю ти сꙗ прими мѧ ꙗко с҃на
своего Мьстислава.такоже и мене. ать ездить
Мьстиславъ подлѣ твои стремень. по ѡдинои
сторонѣ. тебе а ꙗ по другои сторонѣ. по-
длѣ твои стремень. ѣждю всими своими
полкы. и тако ѿпустиша Петра ⁘

Примітки. 17. Буква *л* дописана по зіскобленому пізніше в слові *извеременилъ*. 30. Сьоме слово так у рукописі. 41. В оригіналі слово *божници* закреслено, а над рядком

дописано *церкви*. 42–43. Також. 43. У рукописы перша буква в слові *ꙗдуща* виправлена на *ѣ*. 47. В оригіналі слово *божници* закреслено й над рядком дописано *цркви*. 52. Слова *въ горенку* в оригіналі виправлено, можливо, з *в ꙑстебку*; у Х. – *на горницоу*. 55. Слово *бс҇ъ* – так у рукописі; у Х. – *бꙑс*. 65. Слову *ть* у Х. відповідає *тъи*. 67. У Х. *творѧше бо ся*. 70. У Х. після *рекуще* є ще слово *поед*. 83. В оригіналі над словом *добръ* дописано *здоровъ*. 84. У Х. на місці *си* написано *се и*.

[...] В лѣ҇т. ҂s҃. х҃. ч҃е. Сдоумавъ кнѧзь Ст҃ославъ. со сватомъ своимъ Рюрикомъ. поити на Половцѣ. в борзѣ изъѥздомъ. повѣдахоуть бо имъ Половци. близъ на Татинци. на Днѣпрѣискомъ бродѣ. и ѥхаша изъѣздомъ. безъ возъ. Володимеръ же Глѣбови҇. приѣха к нимъ. ис Переꙗславьлѧ. с дроужиною своѥю. испросисѧ. оу Ст҃ослава и во Рюрика ѣздѣти напереди с Чернимъ Клобоукомъ. Ст҃ославоу же не любо бѧшеть. поустити Володимера. напередъ передъ сн҃ы своими. но Рюрикъ инии вси оуби҇ша. зане бѣ моужь бодръ. и дерзокъ. и крѣпокъ на рати. всегда бо тоснѧсѧ на добра дѣла. кнѧземъ же Роускимъ идоущимъ на нѧ. и-Щернꙑхъ же Клобоукъ даша вѣсть. сватомъ своимъ. в Половци. Половци же слꙑшавше ѡже идоуть на нѧ кнѧзи Роустии. бѣжаша за Днѣпръ. кнѧзем же Роускимъ нѣ лзѧ бѣ ѣхати по ни҇. оуже борзо. сполонилсѧ бѧшеть Днѣпръ. бѣ бо вѣсна. и возвратишасѧ во своꙗси. на томъ бо поути разболѣсѧ Володимеръ. Глѣ-
227 зв. бовичь. болѣсть||ю тѧжкою ѥюже скончасѧ. И принесоша и во свои градъ. Переꙗславль на носилицахъ. и тоу престависѧ мс҇ца априлѧ. во и҃і дн҃ь и положенъ бꙑ҇ во цр҃кви ст҃го Михаила. и плакашасѧ по немь вси Переꙗславци. бѣ бо любѧ дроужиноу. и злата не сбирашеть. имѣниꙗ не щадѧшеть. но даꙗшеть дроужинѣ. бѣ бо кнѧзь добръ. и крѣпокъ на рати. и моужьствомъ крѣпкомъ показаꙗсѧ. и всѧкими добродѣтелми наполненъ. ѡ нем же Оукраина много постона ⁘
В то же лѣ҇т. оумре сн҃ъ Борисъ. великаго

Всеволода. и положенъ бꙑⷭ҇ в цр҃кви. ст҃оѣ
Бц҃ѣ. сборноѣ подлѣ Изѧслава Глѣбовича ⁘
В то же лѣⷮ воєва Кончакъ. по Рси с По-
ловци. по семь же почаша. часто воєвати по
Рси. в Черниговьскои волости. и на тоу
ѡсень бꙑⷭ҇ зима зла велми. такои же в нашю
памѧть не бꙑвала николи же ⁘ Тоѣ же
зимꙑ Ст҃ославъ сославъсѧ с Рюриком.
сватом своиⷨ. и сдоумаста ити на Полов-
цѣ. Рюрикъ же оулюби Ст҃ославль и реⷱ
ємоу. тꙑ брате ѣди в Черьниговъ. сово-
коупиⷭ҇ же со братьєю своєю. а ꙗзъ сдѣсе
со своєю. и тако совокоупившесѧ вси кнѧ-
зи Роускиѣ. поидоша по Днѣпроу. не лзѣ
бо бѧшеть индѣ ити бѣ бо снѣгъ великъ.
и доидоша до Снепорода. и тоу изъимаша
ⷭторⷪжꙑ Половѣцкꙑѣ и повѣдаша вѣжа
и стада Половѣцкаꙗ. оу Голоубого лѣса.
Ꙗрославоу же не любо бꙑ дале поити. Ти
поча молвити братоу Ст҃ославоу не могоу
ити дале ѿ Днѣпра. землѧ моꙗ далече. а дроу-
жина моꙗ изнемогласѧ. Рюрикъ же поча
слати ко Ст҃ославоу поноуживаꙗ єго. река
ємоу брате и сватоу. намъ бꙑло. сего оу Б҃а
просити. а вѣсть нꙑ єсть. а Половци восе
лежать. за полъ дн҃е. аже кто росдоумꙑ-
ваєть. и не хочеть ити а мꙑ два. до сихъ
мѣстъ. ци на того зрѣла. но что намъ Б҃ъ
давалъ. то єсвѣ дали. Ст҃ославоу же любо бꙑⷭ҇
и реⷱ ємоу. азъ єсмь брате готовъ єсмь всегда
и нꙑнѣ. но посли ко братоу Ꙗрославоу.
и поноуди єго. а бꙑхомъ поѣхалѣ вси. Рю-
рикъ же посла ко Ꙗрославоу. и реⷱ ємоу
брате тобѣ бꙑло не лѣпо. измѧсти нами.
а вѣсть нꙑ праваꙗ єсть. аж вежи По-
ловецкиꙗ. восе за полъ дн҃е. а великого
228 ѣздоу нѣтоуть. а бра||те кланѧю ти сѧ тꙑ
мене дѣлѧ поиди до полоудн҃ьꙗ. а ꙗзъ тебе
дѣлѧ едоу. ҃. дн҃евъ. Ꙗрославъ же не хотѧ
ѣхати реⷱ не могоу поѣхати ѡдинъ. а полкъ
мои пѣшь. вꙑ бꙑ есте мнѣ повѣдалѣ дома

же дотолѣ ити. и бꙑⷭ межи ими распрѧ Рюрикъ же много поноуживаꙗ иⷯ и не може ихъ повести. Ст҃ославъ же хотѣ ити с Рюрикомъ. но не ѡста брата Ꙗрослава. и возвратишасѧ во своꙗси ⁘

Примітки. 8. У Х. замість *во* – *оу*. 9. У слові *Чернимь* буква *и* перероблена з *ъı*. 38, 40. У Х. замість *по Рси* – *по Рши*. 45. В оригіналі в слові *Святославль* букву *ь* виправлено на *ю*, а на полі приписано *рѣч*. У Х. після слова *оулюби* наявне ще *съвѣт*. 49. Кінцева буква в *Днѣпроу* виправлена в оригіналі з *ю*. 52. Перше слово пор. у Х. – *сторожѣ*. У слові *вѣжа* в оригіналі *а* виправлено на *и*.

«СЛОВО НА АНТИПАСХУ» КИРИЛА ТУРІВСЬКОГО ХІІ СТ. У СПИСКУ XIV СТ.

Кирило Турівський – видатний письменник й оратор XII ст. Його перу належить багато проповідей, повчань, молитов. Достовірних фактів про його життя майже не збереглося. Єдиний точний факт із біографії Кирила – це те, що він був єпископом у м. Турові на Поліссі, про що згадує Іпатіївський літопис під 1169 р. У проложному житії Кирила, складеному, як припускають, у XII ст., говориться, що він народився в м. Турові в заможній родині, постригся в ченці, прославився книжністю і на бажання князя та городян був поставлений єпископом. У житії сказано, що Кирило полемізував із єпископом-єретиком Федорцем (Федором) та листувався з князем Андрієм Боголюбським. В одній із проповідей Кирило використав притчу про кривого й сліпого: сторож-сліпець поніс на плечах кривого й вони разом обікрали сад господаря. На думку І. П. Єрьоміна, притча, написана між 1160 – 1169 роками, скерована проти ростовського єпископа Федора (Федорця) й, можливо, проти Андрія Боголюбського (див.: *Ерёмин И. Б.* Литературное наследие Кирилла Туровского // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. XII. – М., Л., 1956. – С. 340–361). Якщо притча є натяком на погром Києва в 1169 р., який учинив Андрій Боголюбський, можна припускати, що Кирило був очевидцем неподобства війська володимиро-суздальського князя і до висвячення на єпископа мешкав у якомусь із київських монастирів. В Іпатіївському літописі під 1182 р. згадується турівський єпископ Лаврентій. Отже, на цей час Кирило або залишив турівську кафедру, або помер.

Із великої письменницької спадщини Кирила Турівського дослідники друкували дуже багато, особливо І. П. Єрьомін, але видання не відповідають нинішнім вимогам публікації текстів як пам'яток історії мови. Лінгвістичне видання твору письменника «Слово въ новую недѣлю», відоме в літературі й під назвою «Слово на Антипасху», містить «Хрестоматия по истории русского языка» / (Авторы-составители В. В. Иванов, Т. А. Сумникова, Н. П. Панкратова; М., 1990. – С. 140 – 148), за якою наводимо цей твір. У зазначеній «Хрестоматії» уривок подано за «Збірником» кінця XIV ст., який зберігається в Державній російській бібліотеці в Москві (зібрання Троїце-Сергіївської лаври, ф. 304, №9, арк. 68 зв.–73 зв.).

Велика оучителѧ и моудра сказателѧ · требꙋ
єⷮ цр҃кви на ꙋкрашенье праздника · мы же ни
щи есмы словомъ · и медлени оумомъ не имꙋ
ще огнѧ ст҃го дх҃а в наслаженіє дш҃еполезныхъ
словесъ · но обаче любве дѣлѧ соущаꙗ со мною
братіа · мало нѣчто скажемъ · о поновленьи

вскрⷭ҇ніа хⷭ҇ва · в минꙋвшюю бо недѣлю ст҃ыꙗ пасхи · оудивленіє бѣ н҃бси · и оустрашеніє пре исподнымъ обновленіє твари · избавленіє мироу · разрꙋшеніє адово · и попранье см҃рти воскрⷭ҇ніє мр҃твымъ · и погꙋбленіє прелесть ныꙗ власти дьꙗволѧ · сп҃нье же ч҃лвчкомꙋ родꙋ · хⷭ҇вымъ воскрⷭ҇ньемъ · обетщаніє ве тхомоу законоу · и порабощенье сꙋботѣ · о бащеніє цр҃кви · и въцⷭ҇реніє недѣли · в минꙋ вшюю недѣлю всемоу премѣненіє быⷭ҇ · створи бо сѧ небомъ землѧ · очищена б҃гмъ ѿ бѣ совьскыхъ сквернъ · ан҃гли с женами рабо лѣпно воскрⷭ҇нію служать · обновисѧ тва рь · оуже бо не нарекꙋтсѧ бози стꙋхіа · ни сл҃нце ни огнь ни источници · ни древеса · ѿселѣ бо не приємлеть адъ закалаємыхъ оц҃и младенець · ни см҃рть почьсти · преста бо идолослоуженіє и погоубисѧ бѣсовьско е насильє крⷭ҇тнымъ наитьемъ · и не то кмо сп҃сесѧ ч҃лвчь родъ · но и ос҃тисѧ хⷭ҇вою вѣрою · ветхіи же законъ ѡтинꙋдь обни ща · ѿверженьє телча крове · и козльꙗ же ртвы · единъ бо хⷭ҇ъ самъ собою ко оц҃ю за всѣхъ · жертвꙋ възнесе · тѣмъ и празь || никъ сꙋботѣ преста · а недѣли бл҃гть дана быⷭ҇ воскрⷭ҇ньꙗ ради · и цр҃твоуеть ꙋже въ днехъ недѣлѧ · ꙗко в тꙋ хⷭ҇ъ воскреⷭ҇ из ме ртвыхъ · вѣнчаемъ братье недѣлю цр҃цю днемъ · и дары чⷭ҇тныꙗ с вѣрою б҃ви прине семъ · дадимъ по силѣ ꙗко же можемъ · овъ млⷭ҇тню и безлобьє и любовь · а дроугіи двⷭ҇тво чⷭ҇то и вѣроу правоу · и смѣреніє нели цемѣрно · инъ псаломьское пѣньє апⷭ҇ль ское оученіє мл҃тва со въздыханіємъ къ бо҃у · сам богъ мосѣемъ гл҃ть · не ꙗвлѧ исѧ предо мною тощь в д҃нь праздника · принесемъ ємоу прежереченыꙗ добродѣ

тели · да всприм ѣмъ бг҃тоую млⷭ҇ть · ибо не лишить гⷭ҇ь добра приходѧщихъ с вѣ рою · славѧщаꙗ бо мѧ рече прославлю · по хвалимъ красно новоую сию недѣлю · въ ню же поновленіє вскрⷭ҇ніꙗ празноуємъ · не бо та же пасха ·но антипасха наречетсѧ пасха бо избавленеє мироу єсть отъ на сильꙗ дьꙗволѧ · и свобоженіе мр҃твы мъ ѿ ада преисподнѧго · антипасха же єсть поновленье вскрⷭ҇ньꙗ · образъ имꙋ щи ветхаго закона · иже завѣща гⷭ҇ь въ є гоуптѣ моисѣеви гл҃ѧ · се избавлѧю лю ди моꙗ ѿ работъ фараонѧ · и свобожаю ꙗ ѿ мч҃ньꙗ приставникъ єго · да пона влѧеши дн҃ь спⷭ҇ньꙗ твоего · во нже по бѣдихъ враги твоꙗ из҃лю · се нынѣ и мы понавлѧємъ празⷣоующе · побѣдныи | дн҃ь хв҃ъ · в онъ же спⷭ҇ньє всемоу миру сдѣꙗ · по бѣдивъ начала и власти темныꙗ · то го ради артоусныи хлѣбъ ѿ пасхи и доны нѧ въ цр҃кви сщ҃нъ быⷭ҇ · и дн҃ь на ⁱєрѣискы хъ версѣхъ ломитсѧ · за опрѣсноки не сеньꙗ на главахъ левгитъ · ѿ егоупта по поустыни · донде же и чермноє море проидоша · и тоу того ѻс҃тиша бв҃и · єго же вкоушающе сдрави бывахоу и враго мъ страшни · они оубо избывше телесь ныꙗ работы · понавлѧхоу празноующе дн҃ь опрѣсночныи · мы же в҃лкою спⷭ҇ни ѿ работы · мысленаго фараѡна дьꙗвола · понавлѧемъ побѣдныи на враги дн҃ь · сего сщ҃наго нынѣ приемлюще хлѣба · тако вкꙋшаємъ ꙗко^же^ они хлѣба нбⷭ҇наго · и анге льскаго брашна · и хранимъ єго на всѧкꙋ потребꙋ бл҃гоу · на сдравье телесемъ и дш҃мъ на спⷭ҇нье · и на прогна всѧкого не дꙋга · днь^с^ ветхаꙗ конець пригаша · и се быша всѧ нова видимаꙗ же и невиди маꙗ · нынѣ нб҃са просвѣтишасѧ · те

мныхъ облакъ ꙗко вретища съвлекъ
ше · и свѣтлымъ въздȣхомъ славоу
гн҃ю исповѣдають · не си гл҃ю видимаꙗ
нб҃са но разȣмныꙗ ап҃лы · иже дн҃ь на си
онѣ к нимъ въшедша познаша г҃а · и въ
сю печаль забыша и скорбь июдѣиска
го страха ѿвергъше · ст҃мъ дх҃мъ осѣ
нившесѧ воскр҃ніе хв҃о ꙗсно проповѣ ||
дають · нынѣ сл҃нце красоуꙗсѧ къ вы
сотѣ въсходить · и радоуꙗсѧ землю о
грѣваєть · взиде бо намъ ѿ гроба пра
ведноє сл҃нце х҃ъ · и всѧ вѣроующаꙗ є
моу сп҃саєть · нынѣ лȣна с вышнѧго съ
стоупивши степени · болшемоу свѣти
лоу ч҃ть подаваєть · оуже бо ветхіи зако
нъ по писанію съ соуботами преста и про
роки хв҃оу законоу ч҃ть подаєтьсѧ · ны
нѧ зима грѣховнаꙗ покааньє преста
ла єсть · и ледъ невѣріа бг҃оразȣмьємъ
растаꙗсѧ · зима оубо ꙗзычьскаго коу
мирослоуженіа · ап҃лкимъ оученіємъ
и хв҃ою вѣрою престала єсть · ледъ же
фомина невѣриꙗ · показаніємъ хв҃ъ
ребръ растаꙗсѧ · дн҃ь весна красȣєтсѧ
оживлѧющи земноє єстьство · и боу
рніи вѣтри тихо повѣвающе плоды
гобьзȣють · и землѧ сѣмѧ напитаю
щи · зеленоую травȣ ражаєть · весна
оубо краснаꙗ єсть вѣра хв҃а · ꙗже
кр҃щеніємъ поражаєть чл҃овѣче
ское пакиєстьство · боурнии же
вѣтри · грѣхотворніи помыслы · и
же покааніе претворшесѧ на добродѣ
тель · дш҃еполезныꙗ плоды гобьзоу
ють · землѧ же єстьства нашего ·
аки сѣмѧ слово бж҃іє приємъши · и
страхомъ єго болѧщи присно · и дх҃ъ
сп҃ніа ражаєть · нынѧ новоражаєми |
агньци и оуньци быстро поуть перȣще

скачють · и скоро къ мт҃ремъ възвраща ющесѧ веселѧтсѧ· да и пастыри свирѧ юще весельємъ х҃а хвалѧть · агньца гл҃ю кроткыꙗ ѿ ꙗзыкъ люди · а оуньца кꙋ мирослоужителѧ невѣрныхъ странъ · иже х҃вмъ въчл҃вчньемъ и ап҃лкымъ оу ченіємъ и чюдесы · скоро по законъ ємше сѧ · къ ст҃ѣи цр҃кви възвратившесѧ · мле ко си ꙋченьꙗ съсоуть · да и оучители х҃ва стада о всѣхъ молѧщесѧ х҃а б҃а славѧть · всѧ волки и агньца въ єдино стадо събра вшаго · нынѧ дрѣва лѣторасли испоуща ють · и цвѣты бл҃гоꙋханіꙗ процвитаю ть воню · и дѣлатели с надежею трꙋжа ющесѧ плододавца х҃а призывають · бѣ хомъ бо преже аки древа доубравнаꙗ не имꙋщи плода · нынѧ же присадисѧ х҃ва вѣра въ нашемъ невѣріи · и ꙋже держаще сѧ корене иѡсѣева · ꙗко цвѣти добро дѣтели пꙋщающе · раискаго паки житіа о х҃ѣ ожидають · да и ст҃ли о цр҃ь кви трꙋжающесѧ · ѿ х҃а мъзды ожида ють · нынѧ ратаи слова словесныꙗ оу ньца къ д҃хвномꙋ ꙗрмꙋ приводѧще · и кр҃тноє рало въ мысленыхъ браздахъ погрꙋжающе · и браздꙋ покааніа про чертающе сѣмѧ д҃хвноє всыпающе · на дежами бꙋдꙋщихъ бл҃гъ веселѧтьсѧ · || дн҃ь ветхаꙗ конець приꙗша · и се быша всѧ нова воскр҃ньꙗ ради · нынѧ рѣки а п҃лкыꙗ наводнѧютсѧ · и ꙗзычныꙗ рѣки плодъ пꙋщають · и рыбари глоубинꙋ б҃іꙗ въчл҃вчньꙗ испытавше · полноу цр҃ко внꙋю мрежю ловитвы обрѣтають рѣ ками бо рече пр҃ркъ расѧдетсѧ землѧ оу зрѧть и разболѧтсѧ нечт҃ивии людьє · нынѣ мнишьскаго образа трꙋдолюбива ꙗ бчела · свою мꙋдрость показающи · всѧ оудивлѧєть · ꙗко же бо они в поустынѧ

хъ самокорміємъ живоуще анг҃лы и чл҃вкы оудивлѧють · и си на цвѣты въ злѣтающи медвены сты стварѧють · да чл҃вкомъ сладость и цр҃кви потребна ꙗ подастьсѧ · нынѧ все доброглас҃ныꙗ птица · цр҃квныхъ ликовъ въгнѣздѧщесѧ веселѧтсѧ · и птица бо рече пр҃ркъ обрѣте гнѣздо себѣ олтарѧ твоꙗ · и свою каꙗ ждо поющи пѣснь · славѧть б҃а гласы не молчными · дн҃ь поновишасѧ всѣхъ ст҃ы хъ чинове · новоу жизнь о х҃ѣ пріимше пр҃рци и патріарси троудившеисѧ · в ра истѣи почивають жизни · и ап҃ли съ ст҃ии пострадавшеи · прославлѧютсѧ на н҃бси и на земли · моученици исповѣдници за х҃а претерпѣвше страсть · со анг҃лы вѣнчаютсѧ · цр҃и и кнѧзи послꙋшаніє мъ сп҃саютсѧ · дѣвьствьніи лици и ино чьстии състави · свои крестъ терпѣніє | мъ понесше · первѣнець х҃оу ѿ землѧ на небо послѣдꙋють · постници поустынь ници · ѿ роуки г҃нѧ · трꙋда мьздоу пріимь ше въ горнемъ градѣ съ ст҃ми веселѧтьсѧ дн҃ь новымъ людемъ воскр҃ніа х҃ва поновле ныꙗ праздникъ · и всѧ новаꙗ богови при носѧтсѧ · ѿ ꙗзыкъ вѣра · ѿ хрт҃ꙗнъ трѣбы · ѿ ерѣи жертвы · ѿ миродерь жителѧ б҃голюбныꙗ млт҃нѧ · ѿ вельмо жь цр҃квноє попеченіє · ѿ праведникъ смѣреномоудріє • ѿ грѣшникъ истинь ное покааніє · ѿ нечт҃вых обращеніє къ б҃оу · ѿ ненавидѧщихъ сѧ дх҃внаꙗ лю бы · взидѣмъ нынѣ и мы братіє мы слено в сионьскоую горницю · ꙗко та мо ап҃ли собрашасѧ · и самъ г҃ь ис҃ъ х҃ъ затворенымъ дверемъ · посредѣ ихъ обрѣтесѧ · и рекъ миръ вамъ исполъ ні ꙗ радости · возрадоваша бо сѧ рече

оуч҃нци видѣвше г҃а · и всю печаль те
лесноую и страхъ ср҃чныи ѿринꙋша · да
сть бо сѧ д҃шамъ ихъ дх҃вна дерзость
познанiѥмъ своего влк҃и · ꙗко обнажи
предъ всѣми своꙗ ребра · и гвоздныꙗ
ꙗзвы на рꙋкꙋ и на ногꙋ показаеть фо
мѣ · не бѣ фома въ первыи приходъ съ
оученики видѣлъ г҃а · и слышавъ ѥго въ
скрш҃а · не ꙗко лжю мнѧ не вѣроваше
но и самовидець хотѧ быти хоу҃ тако
гл҃ше · аще не вложю руки моеꙗ в ребра ||
ѥго и въ ꙗзвꙋ гвоздинноую перста моѥго
не имꙋ вѣры · тѣмъ и г҃ь не поносѧ емꙋ си
це гл҃ше · принеси рꙋкꙋ твою и вижь пробо
денiѥ ребръ моихъ · и вѣроу ими ꙗко азъ са
мъ ѥсмь · мнѣ бо и преже тебе патрiарси и
пр҃рци · разоумѣвше вѣроваша моѥмоу въ
чл҃вчнью · испытаи перво исаино о мнѣ
писаньѥ · копьѥмъ бо рече в ребра прободе
нъ бы҃ изиде кровь и вода · в ребра прободе
нъ быхъ · да ребромъ падшаго адама въ
скри҃хъ · а тебе ли невѣроующа ми презрю ·
осѧзаи мѧ ꙗко самъ азъ ѥсмь · ѥгоже пре
же осѧзавъ семеонъ · и вѣрою прошаше
ѿпоущенiа с миромъ · и не боуди ми невѣ
ренъ · ꙗко же иродъ · иже слыша мое ржт҃во
гл҃ше волъхвомъ · кде х҃ъ ражаетсѧ да и
азъ шедъ поклонюсѧ ѥмꙋ · а в ср҃ци о ꙋби
иствѣ моѥмъ мыслѧше · но аще и мла
денци изби · но искомаго не ѡбрѣте · въ
зищють бо мене злии нъ не обрѧщють ·
вѣрꙋи · ми ми фомо и познаи мѧ ꙗко же и
аврамъ к немꙋже подъ сѣнь съ двѣма
ан҃глома придохъ · и тъ познав мѧ г҃а мѧ
нарече · и о содомѣ молѧше ми сѧ да ѥго
не погꙋблю · аще и до десѧти было бы в не
мъ праведникъ · а не бꙋди невѣренъ ꙗко
же валамъ · иже дх҃мъ ст҃мъ пророкъ мо
ѥ за миръ оумр҃твiѥ и воскрн҃iѥ · и пакы мь

зды ради прельсти всѧ погибе · и вѣроу
и ми фомо ꙗко самъ азъ єсмь · єгоже
видѣ иꙗковъ · в нощи на лѣствицѣ · оутве
ржающасѧ · то же и паки позна мѧ дх҃омъ
єгда борѧхсѧ с нимъ въ месопотамии · тогда
бо обѣщахсѧ ємȣ вчеловѣчитисѧ въ племе
ни єго · и не бȣди невѣренъ ꙗко навъходьносо
ръ · иже видѣвъ мѧ в пещи отроки ѿ огнѧ съ
пасъша · истиною сн҃а бг҃а нарече мѧ · и пакы
к сви̊мъ прельстемъ оуклонисѧ погибе ·
вѣрȣи ми фомо ꙗко самъ азъ єсмь · єгоже
образъ видѣ исаиꙗ на престолѣ высоцѣ
обьстоима множьствомъ ан҃глъ · азъ є
смь ꙗвивыисѧ єзекѣилю посредѣ живо
тныхъ придержахсѧ · въздвизающихсѧ
со мною · тоу бо животныи дх҃ъ бѣ в коле
сѣ · єгоже и нынѧ въ васъ доунȣхъ дх҃ъ ст҃ы
и · азъ єсмь єгоже видѣ на облацѣ
хъ нбⷭ҇ныхъ и подобьємъ сн҃а чл҃вча · съшедъ
шаго до ветхаго дн҃ьми · и тъ написа данȣ
ю ми ѿ бг҃а оц҃а власть · и црⷭ҇тво на нбⷭ҇и и на
земли · нынешнѧго и боудȣщаго бесконе
чнаго вѣка · принеси ѡ близнече твои пе
рстъ · и вижь рȣци мои имаже очи слѣпы
мъ ѿверзохъ · и глȣхимъ слȣха даровахъ
и нѣмыꙗ доброгл҃ивы створихъ вижь и но
зи мои · имаже пред вами по морю ходи
хъ и по воздȣхȣ ꙗвествено стȣпахъ · и въ
преисподнѧꙗ вшедъ · тѣма ада попрахъ
и с клеопою и лȣкою до єлмаȣса шествова
хъ · и не бȣди ми невѣренъ но вѣренъ · ѿвѣ
ща фома гл҃ѧ вѣрȣю гⷭ҇и ꙗко ты єси самъ гⷭ҇ь ||
мои бг҃ъ мои · о немже писаша пр҃рци прозрѧ
ще дх҃омъ · єгоже прообрази в законѣ мо
иси · єгоже ѿвергошасѧ съ жерци фарисѣ
и · ємоуже порȣгашасѧ завистію съ кни
жники жидове єгоже съ каифою на распѧтьє
пилатъ предаде · єгоже бг҃ъ оц҃ь из мр҃твыхъ

вс҃крси · вижю ребро ѿ негоже не точи кровь и водꙋ · водꙋ же да очистиши оскверньшю сѧ землю · и кровь єюже да ос҃тиши чл҃вчⷭ҇ко є єстьство · вижю рꙋцѣ твои · имаже пре же створи всю тварь и раи насади · и чл҃вка созда · имаже бл҃гви патриархы · имаже помаза ц҃ри · имаже осⷭ҇ти ап҃лы · вижю но зи твои · имаже прикосноувшисѧ блоу дница грѣховъ ѿпоустъ приꙗтъ · на ню же припадши первоє вдовица · ѿ мр҃твы хъ своєго с҃на съ д҃шею приꙗтъ жива · надъ сима ногама кровоточиваꙗ · подолцѣ ри зы прикоснꙋвшисѧ ицѣлѣ ѿ недоуга · и азъ гⷭ҇и вѣрꙋю · ꙗко ты єси б҃ъ мои · и рече к немꙋ іⷭ҇съ ꙗко видѣвъ мѧ и вѣрова · бл҃жни невидѣвшеи в мѧ вѣроваша · тѣмже бра тьє вѣрꙋемъ хⷭ҇оу б҃оу нашемꙋ · распеншемꙋ сѧ поклонимсѧ · воскрⷭ҇шаго прославимъ авльшемꙋсѧ апⷭ҇лмъ вѣрꙋемъ · и своꙗ ре бра фомѣ показавшемоу въспоимъ · при шедшаго оживить насъ похвалимъ · и просвѣтившаго ны исповѣдаємъ · и всѣ хъ бл҃гъ подавшаго намъ обильє възве личимъ ѿ троица єдиного познаимъ гⷭ҇а | и б҃а сп҃са нашего іⷭ҇са хⷭ҇а · ємоу же слава съ ѡ ц҃мъ и с прⷭ҇тымъ д҃хмъ · нынѧ и присно ·

(68 зв.–73 зв.)

Примітки. 28. Можливо, потрібно *ѿверженьєⷨ*. 79. Потрібно *на прогнаньє*. 100. Мабуть, треба *покааньєⷨ*. 163. *сты*, тобто *съты* «стільник меду». 230. Помилково повторено слово *ми*.

ВИГОЛЕКСИНСЬКИЙ ЗБІРНИК КІНЦЯ XII СТ.

Під такою назвою в філології відомий манускрипт, що містить «Житіє Нифонта Констанцського та Феодора Студита» (у пам'ятці: **ѳеѡдора гоүмена** [!] **стꙋдинскаго**). Пам'ятка – пергаменна книжка in 4º, написана уставом двома почерками кінця XII ст., в один стовпчик. Оздоблена заставками й ініціалами. Записи свідчать, що протягом XIII – XVII століть манускрипт зберігався в новгородському Юр'євому монастирі. Невідомо, коли рукопис потрапив до бібліотеки Виголексинського монастиря, що на півночі Заонежжя в Росії. Нині зберігається в Російській державній бібліотеці в Москві, шифр: М. 1832 (ф. 178). Під назвою «Выголексинский сборник» пам'ятку з повним покажчиком словоформ опубліковано 1977 року в Москві. Видання підготували В. Ф. Дубровіна, Р. В. Бахтуріна, В. С. Голишенко, ред. С. І. Котков. За цим виданням наводимо уривки з «Житія Нифонта».

9 зв. бл҃жнъ ѥси нифонте ꙗко
побидилъ ѥси диꙗвола. тꙑ
ѥси ст҃ꙑи мои. и къто ѥсть
такъ на земли акъ же тꙑ.
Вижь себе вꙑшьнии чл҃вче.
свѣтило велиѥ доблии оупа
ситель. сице гл҃аше хотѧ пре
льстити ст҃аго. почювъ же
10 ст҃ꙑи зълодѣиство лоукава
го. и гл҃въ себе. блюди оубо
гꙑи нифѡнте. да ти не оу
крадеть пагоубьникъ съ
вѣтьника дш҃а твоѥꙗ. въ
нимаи дш҃е ѡканьнаꙗ да
не прельщена боудеши. не
ѡслаблꙗи ни сꙗ възноси.
ꙗко же бо ѥдино зерно пьше
ничьно въ житьници лежа.
прочимъ бо ѥсть подобьно.
тако и вѣ дш҃е ꙗко ѥдинъ чл҃вѣ
къ ѿ всѣхъ чл҃вкъ ѥсвѣ. Тако
и вѣ дш҃е ѿ того же берниꙗ ѥ
свѣ. ѿ нѥго же и вси члвци соу
ть съзьдани. да съмотри оубо
ꙗко землꙗ ѥси. и въ землю
поидеши. и на соудъ имаши
10 зв. ити. Да трезви сꙗ ѡ всѣхъ ѡ
каньнь. разоумѣваи грѣхꙑ
своꙗ а не възноси сꙗ. плачи
сꙗ ѡмрачене горькаго ѡно
го вѣка. иже тꙗ имать изѣ
сти въ горести ѡгьнѣи.
си гл҃ꙗ дш҃оу си съмѣрꙗше.
И по сѣмь видѣ правьдьнꙑи
како идоуть бѣси искоу
шающе чл҃вкꙑ. и вълагаю
ще лоукавьства въ слоухꙑ
чл҃вкомъ. ѡни же приле
жаще въ скърбьхъ житии
скꙑихъ. а не разоумѣюще
скърби ꙗже ѿ бѣсовъ. да ѡ
ви въ ѡклеветаниѥ въпа
дахоу. ѡви же ѡже ѳсоуди
ти ближьнꙗго. инꙑ же на
11 котерꙑ и сварꙑ. И се видꙗ
рабъ бж҃ии скърбꙗ гл҃аше. ѡ
лоукавьства бесовьскаꙗ. ѳ
ѡканьнии съказають чл҃вко
мъ съвѣсти. ѡни же мнꙗ
ще ꙗко ѿ своѥꙗ мꙑсли та

ко гл҃ють. и скоро тако творѧ
※ ть наважаѥми ѿ бѣсъ⁘ ѡ сварѣ.
Видѣхъ бо рече моужа дѣла
юща. и приде нѣкто къ нѥ
моу муринъ чьрнъ. и прини
къ шьпташе въ оухо чл҃вкоу
томоу. бѣ же чл҃вкъ дроугꙑ
и близь ѥго. да и томоу шь
дъ бѣсъ шьпташе въ оухо и
стоꙗше и тъ дѣлаꙗ. и по то
мь часѣ ѡставльша чл҃вка
дѣло своѥ. начаста сѧ котора
11 зв. ти и бити. Си видѣвъ правь
дьнꙑи нифѡнтъ възмоу
щаше сѧ гл҃ѧ. ѡ прельсти
бесовьскаꙗ. ка ти подвижю
ть чл҃вкꙑ на вражьдоу. дрꙋ
гъ на дроугъ. ѡни же сего
не разоумѣвающе. всѧ не
подобьнаꙗ творꙗть⁘
И пакꙑ ходѧ ст҃ꙑи нифонтъ.
видѣ чл҃вка сѣдꙗща ѡбѣда
юща. съ женою своѥю и съ дѣ
тьми. и видѣ некоторꙑꙗ
красьнꙑ въ свѣтьлꙑхъ ри
захъ предъстоꙗща предъ ѣ
доущими въ храмѣ томь.
бѣ же ихъ числъмь ѥлико
же и ѣдоущихъ. видꙗ же се
рабъ бж҃ии почюди сѧ гл҃ѧ.
12 Воле чьто се соуть сѣдꙗщии
оубозии оубо зѣло. а престо
ꙗщии въ свѣтьлꙑихъ ѡде
жахъ. и недомꙑслꙗщю сѧ
ѥмоу. и ꙗви ѥмоу б҃ъ кто
си соуть престоꙗщеи. анг҃ли
бж҃ии соуть имѣють такъ
чинъ. да въ времꙗ ѡбѣда
предъстаноуть. да ѥгда на
чьнѣть сѧ слово клѥвѣть
но или кощюнꙑ. или ино чь
то неподобьно гл҃ати на трꙗ
пезѣ. или хоулити начьнѣ
ть кто брашьно. се добро а
се недобро. Да ако се бъчелꙑ
ѿгонить дꙑмъ. тако и зъ
лꙑꙗ бесѣдꙑ ѿгонꙗть анг҃лꙑ
бж҃иꙗ. Излазꙗщемъ же
12 зв. анг҃лмъ ст҃ꙑимъ. приходи
ть темьнꙑи бѣсъ. и въсѣва
ѥть зълосмрадьнꙑи дꙑмъ.
посередѣ ѡбѣдающихъ. ѿ бе
сѣдъ зълꙑхъ. ꙗвлꙗють сѧ
всѧ зълаꙗ. Да не мозѣте оу
бо молю вꙑ на трꙗпезѣ сѣ
дꙗще постошьнꙑхъ гл҃ати.
ни брашьна хоулити⁘
И гл҃ахъ къ нѥмоу. ѡч҃е нифѡ
нте чьто сътворю. ꙗко бѣси
хоульни сътоужають ми лю
бо ѥмь любо пью или съплю.
Не престаѥть ноудꙗ мꙗ и ѥ
гда престою на молитвѣ.
ереси и пронꙑрьства вълага
ють ми въ срд҃це. на х҃а б҃а мо
ѥго и на ст҃ꙑꙗ иконꙑ. азъ
13 же бѣдою ѡдьржимъ. не оу
мѣю чьто сътворити. и бою
еда ѡгнь съ нб҃се сънидеть и
пожьжеть мꙗ. гл҃а ѥмоу ра
бъ бж҃ии. приими оутѣше
ниѥ по разоумоу моѥмоу.
Море ѥгда възмоутить сѧ
ѿ вѣтра. како ти начьнѣ
ть вълнꙑ издрѣꙗти на
соухо. и биꙗ ими ѡ каме
ниѥ. да ѥда како имать
вредъ камениѥ. ѿ възмꙋ
щениꙗ вълньнаго. и въ
лнꙑ възвращають сѧ въ
море. и камень цѣлъ бꙑ
ваѥть. Тако же оубо и по
мꙑшлѥниꙗ. и хоулѥни
ꙗ исходꙗть ѿ диꙗвола.
13 зв. и прибивають сѧ къ помꙑ

слоу члвчскоу. Да тѣмь ч҃лвѣ
къ искоушенꙑи не приѥ
млѥть ѡсоуженꙗ. нъ па
※ че вѣньць и славоу·:·
Вълѣзохъ въ цр҃квь с҃таго. Ѳѡ
мъ политъ сꙗ. и ѡбрѣтохъ
ѿ҃ца пооучающаго доуховь
нѣ и оутѣшающа люди. и
г҃люща ѡ мл҃стꙑни. иже бо
даѥть нищемоу самомоу
бо҃у въ роуцѣ вълагаѥть. се
же слꙑшавъ реченоѥ. не вѣ
ровахъ рабоу бж҃ию. размꙑ
шлꙗхъ бо и г҃лахъ. Ꙗко азъ
слꙑшахъ х҃а на нб҃си ѡде
сную ѡц҃а своѥго. да како
на земи ѡбрѣтаѥть сꙗ ꙗ
14 ко же тꙑ гл҃ѥши. да въземлѥ
ть ꙗже тꙑ нищемоу даѥ
ши. да ѥгда тако помꙑсли
хъ. Оузьрѣхъ на поути ни
ща въ роубѣхъ градоуща.
и надъ главою ѥго стоꙗще
ѡбразъ г҃а нашего і҃с х҃а. ни
како же неразлоучьно. и
ꙗко же нищии идꙗше поу
тьмь. нѣкто мл҃стивꙑ
хъ идꙗше поутьмь и сърѣ
те и. и дасть ѥмоу хлѣбъ.
да ꙗко же простьре роукоу
дьрьжаи хлѣбъ нищелюбь
ць. и се простьре сꙗ ѡбразъ
сп҃совъ въ роуцѣ нищелю
бивомоу ѡноумоу. и приꙗ
тъ ѿ роукоу ѥго хлѣбъ. и въ
14 зв. дасть ѥмоу бл҃гословлѥниѥ. и
то видѣвъ ѿтолѣ вѣровахъ.
ꙗко даꙗи нищемоу въ исти
ноу въ роуцѣ бж҃ии даѥть. и
азъ зьрю того же ѡбраза хв҃а
надъ главою нищихъ стоꙗ
ща. да тѣмь страхъмь ѡдь
рьжимъ творю. ѥлико же
могоу по силѣ нищемоу да
ти. и си рече ми с҃тꙑи нифѡ
нтъ. ѡ моужи томь нище
※ любивемь·:· И пакꙑ ходꙗ
с҃тꙑи видѣ чл҃вка ѥмоу же
сꙗ молꙗше множьство ма
ломощии. просꙗще ми оу
нѥго милостꙑнꙗ. ѡнъ же
не ѡзираше сꙗ. приближивъ
же сꙗ къ анг҃лоу хранитꙗ ѥ
15 го рече. рьци ми много ли име
нꙗ имать чл҃вкъ сь. Гл҃а анг҃лъ
много имать ѡ нифѡнте.
сребролюбьць бо ѥсть. и цѧтꙑ
ради оунить оумерети. Биѥ
ть же челꙗдь свою голодомь
морꙗ и наготою. дѣлъмь оу
насилꙗꙗ имъ. гл҃а нифѡнтъ.
кꙑимь съмꙑсломь съста
влꙗѥть сꙗ съмꙑслъ ѥго. не
подаваꙗ имѣниꙗ оубозѣи
братии. гл҃а ѥмоу анг҃лъ. По
слоушаи мене нифѡнте и
съкажю ти. приходить бо ть
мьнꙑи бѣсъ. въспоминаꙗ
ѥмоу и гл҃ꙗ. състарѣти ти
сꙗ ѥсть. И по томь въ болѣзнь
въпадеши. да не дажь своѥ
15 зв го никомоу же. еда како недо
статокъ ти боудеть. и начь
неши каꙗти сꙗ и гл҃ати. въ
поустошь раздаꙗхъ своѥ и
мѣниѥ нищимъ. и каꙗ сꙗ
не оуспѣѥши ничьсо же. да
се нифѡнте прельстилъ и ѥ
сть нечистꙑ бѣсъ. часто въ
лагаѥть ѥмоу въ срд҃це. ѡнъ
же ѡмрачаѥмъ повиноуѥ
ть сꙗ помꙑслоу семоу. и
пребꙑваѥть помрачаѥмъ

и не милоуѥть просꙗщи
хъ. И гл҃а ѥмоу ст҃ыи. съмо
три ꙗко же вѣроуѥть боудѣ
ть ѥмоу. б҃ъ бо не искоуси
тель ѥсть зълоу. не искоу
шаѥть бо ниго же. всꙗкъ
16 бо икоушаѥмъ ѥсть своими
грѣхъı. понѥ же послоушаѥ
ть дигавола и въспоминани
ꙗ ѥго. и си рекъ ѿиде ѿ нѥго.
Ч҃лвкъ же тъ по малѣ време
ни сълеже. и бѣ болѣзнь ѥ
го люта зѣло. и ѥгда въпаде
ч҃лвкъ тъ въ лютоую болѣ
знь. и истъщи съкровища
своꙗ златаꙗ даꙗ врачемъ.
и никоѥꙗ же пользъı приѧ
ѿть них. нъ паче въ горе
въпаде. И сице многъı д҃ни
моучивъ сꙗ. изиде ѿ ни
хъ дш҃ею и тѣломь оумьре.
и съконьча сꙗ ѡ нѥмь рече
ноѥ. Се ч҃лвкъ иже не поло
жи б҃а помощьника себе.

Примітки. 66. В іншому списку пам’ятки друге слово: *како*. 136. У слові *тѣмь* в оригіналі буква ѣ виправлена з *е*. 140–141. В іншому списку: *фомъı помолитъ*. 195. У формі *дѣлъмь* буква ъ виправлена в оригіналі з *о*. 213. В оригіналі в слові *прельстилъ* буква ъ виправлена з *о*. 224. В іншому списку пам’ятки третє слово: *никого*. 235–236. В іншому списку: *приꙗтъ ѿ*.

УСТАВ СТУДІЙСЬКИЙ КІНЦЯ XII СТ.

Пергаменний манускрипт in 1º, налічує 281 арк., написаний уставом. Оздоблений простими киноварними ініціалами. Містить правила церковні (арк. 1–96) та монастирські (арк. 196 зв.–281) для ченців-студитів. Первісний переклад його з грецької мови зробили, мабуть, ченці Києво-Печерського монастиря. Записи в пам'ятці з кінця XII – початку XIII ст. свідчать про те, що в цей час рукопис належав Благовіщенському монастиреві в Новгороді. Нині зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Син. 330. Уривки з пам'ятки наводимо за працею Д. С. Іщенка «Устав студийский по списку XII в.» в кн. «Источники по истории русского языка» (М., 1976. – С. 121–130).

213 Се оубо тако
написано ѥсть. мы же пакы къ слоужь
бѣ слова възвратимъ сѧ. оурокъ бо и въ
великоую не*д*. тъкмо. нъ и въ поне*д*льни*к*.
пороздьноѣ не*д*. и въ въторни*к*. а въ про
чаꙗ д҃ни и до пентикостиꙗ. ѥгда оубо
оурокъ. ѿ*т* ката се да бываѥть. ѥгда же
ли нѣсть. то тъгда аще ѿ*т* ловьць оуловѧ
ть рыбы. и годѣ боудеть игоуменоу. да
ꙗдѧть мниси рыбы. ѥсть же ѥгда и сы
ръ и ꙗицѧ. и всеꙗ вѣры съмотрениѥмь
игоуменьмь. въ нѧ же д҃ни нѣсть оурока
ѿ*т* коута. въ ты гл҃мыꙗ съдроблениѥ
ѿ*т* притѧжѧнии да боудеть. сыроу на чѧ
сто съдраблѧѥмоу. и въ вариво зелию
вълагаѥмоу. и сладъкоу оухоу сътва
рѧющю. а въ соу*б*тоу и въ не*д*. и въ ины дь
ни . памѧти нарочитоу ст҃оумоу соущи.
213 зв. да вълагають четвьрти великы въ ма
герию. по числоу мнихъ. и да прѣдь по
ставить сѧ имъ. достоить же игоуме
ноу вьсю не*д*. ѥдиною ѥгда повелить ѣ
сти рыбы. или просолены. ѥгда ли и
прѣсны. аще ѿ*т* ловьць ꙗты боудоуть.
аще и б҃ъ г҃ъ въ ты д҃ни не поѥть сѧ·:~
А издоѥноѥ млѣко. въ не*д*. да не насырѧ
ть ѥго. и да изѣдено боуде*т* ѿ*т* мнихъ. а
избывающеѥ сѧ да дасть сѧ оубогым·:~

О томь ѥже не ѣсти своѥго ни ѥдиномоу
же. и не притѧжѧти въ келиꙗхъ оу
кропьницѧ ни гърньць ⁖~ **о келиꙗхъ⁖~**
Да въходѧть оубо вси въ трѧпезьницю
вьсьгда. и въкоупь да ꙗдѧть. ѥже бо
приобидѣти комоу обьщаꙗ трѧпезы.
и ѥже съ всею братиѥю прѣбываниꙗ.
а въ келии ѣсти. вьсѧцѣмь образъмь
трьнии. они же мѣсѧть тѣсто. и по ко
ньчѧнию ѥго. абиѥ възвратѧть сѧ
въ цр*к*вь. и поють съ прочими. а пьрвы
и рѧдить по доспѣнию тѣста. ѡ*т*иде
ть абиѥ въ мѣсивъшихъ келиꙗ. и съ
береть ꙗ. они же шьдъше близъ хлѣбъ.
се на вьсѧкомь рѧдоу подобаѥть быва
ти. боуди же и мѣшениѥ. или двоици
или тришьды. а проскоуры повьсьгда
241 да мѣшены боудоуть ѡ*т* печьцѧ⁖~

Примітка. 7. Третє слово, очевидно, написано помилково; треба *коута*?

О недоужьных. и о старыхъ⁖~

[…]242 зв. аще ли кто
ꙗко се много съключѧѥть сѧ. странь
нъ и бездомъкъ въ гостиньницю при
деть. недоугъмь одьржимь. и тъ того
же промышлениꙗ. иже въ манасты
ри съ недоужьными. ѡ*т* игоумена и ѡ*т*
врачѧ да полоучить въ всемь. възле
гъ ꙗвѣ въ съзьданѣмь нами недоужь
нымъ храмѣ. къ притвороу стою серги
а и вакха. донъдеже въстрабить *с*. тъ
гда же подобьноѥ на поуть трѣбѣ ѡ*т* и
гоумена приимъ. съ млтвою да ѡ*т*поу
щенъ боудеть. Понеже и старымъ. оу
того же притвора нами съзьдано бысть.
подобаѥть и количьствѣ старьць иже
въ немь. и о прѣбывании въ малѣ рещи.
старьць оубо присно немощьныи оти
ноудь. и вьсѧкоꙗ помощи не имоущемъ.
и въ помощи и старыхъ. оустроити же.
трѣбованыхъ наслажѧти сѧ повелѣ
ваѥмъ. ибо одри тѣмъ равьночисльни

въ немь поставлени быша. на покои
243 старыхъ. тѣхъ же прѣбываниѥ боу
ди сице. къждо таковыхъ старьць. да
ѥмлеть на всѧкъ д҃нь ѡ*т* манастырѧ.
чѧсть хлѣба оукроꙗ два. а замѣсита
го дъва. вина ѡ*т* него же мниси пиють.
по .д҃. чѧшѣ оурочьнꙑѣ. а вологы равьно
съ мнихы. вариво же и сокъ. ѥгда же и
мати оурокъ манастырь*с*. аще ли ѥдина
миса боуде*т*. и ти ѡ*т* того да възимають.
аще ли .в҃. ѡ*т* когождо ѥю. аще ли .г҃. то ѡ*т*
двою. а ѥже за ты да възимають поло
виноу. дадѧть же имъ за одѣниѥ. по .в҃.
златьника. аще ли что х҃олюбивыхъ
придеть въ манастырь почьсти дѣлѧ
мни*х*. съ тѣми и ти възимаю*т*. да мыю
ть же *с* .в҃. м*с*цьмь. без мьзды баньныꙗ.
ѥмлюще за мыло по .а҃. срѣбрьникоу.
да имѣють слоугоу ѥдиного ѥго же хотѧ*т*.
тако же имъ възимати на пищю и на
ризы. и всѣмъ инѣмъ имъ же ѡ*т*что
хомъ. и таковыи слоуга на принесе
ниѥ пища въ ню. и на оустроѥниѥ по
стелѧмъ. и прочѧꙗ. осми сими слоу
243 зв. жѧщимъ старьцемъ. а пьраниѥ ризъ ихъ.
ѡ*т* ѥдиноꙗ ближьнихъ женъ. ꙗже за
троудъ свои прииметь ѡ*т* манастырѧ.
пшеницѣ споуды .д҃. вина мѣры .д҃. зла
тьникъ ѥдинъ да дасть сѧ реченымь
старьцьмь на всѧкоу не*д*. и дръва и оугли.
за оукропъ же имъ. и за съгрѣваниѥ ѥ
гда зима боуде*т*. тако же и масло дрѣвѧ
ноѥ на кыиждо м*с*ць въ кандило иде же
почивають. мѣрѣ. .в҃. и по свѣщи по двѣ.
оунькии на кыиждо м*с*ць по .е҃. не толи
ко же. нъ ѥлищды мниси свѣща възима
ють. въ нѧ же праздни*к* оуставихо*м*. и ти
тако възимають. да посѣщаѥть же ихъ
ѥдиною или двоици не*д* игоуменъ. и да
почьнеть *с* да не прѣобидими боудоу*т*. аще
ли ключить *с* комоу разболѣти. манасты
рьскомоу врачеви. прилежѧниѥ недоу
жьнаго повелѧть. вино же лоучьшеѥ

хлѣбъ чистъ на всѧкъ днь҃. и ино все ѥли
ко на то оугодиѥ неоскоудьно ѥмоу ѡ*т*
манастырѧ да дають.
[…] 261 О томь иже съ всѧцѣмь прилежаниѥмь
книгъ блюсти книгохранильник порамон·:~
Да имѣѥта *ж* велико прилежѧниѥ кни
жьны*х* хранител*л*. и парамона*р*. и книжь
ныи хранител*л* оубо. да отрѧсаѥть ꙗ и за
тварѧѥ*т* опасно. и да отварѧѥть блюда.
и да не оставлѧѥть книжьныꙗ храни
лы отворены. ꙗко да прахоу испълнь
шю *с* погоублѧю*т*. полагаѥмыꙗ въ нихъ
книгы. ни моусѣ перелетѣти чрѣсъ нѧ.
великы тъщеты повиньна боудета·:~
И иже ѥсть старѣи на обою стороноу. да про
мыслъ има*т* о книга*х*. ꙗко ни самѣмъ ни
инѣ*м* не обидимы боудоу*т*. ꙗко се по сълоу
чѧю помѣтаѥмы и тережемы. ни ѡ*т*ва
рѧти ихъ развѣ достоина*г*. нъ ѥли*ш*ды ви
дѣны быти ѡ*т* чтоуща*г*. нъ нагыми пь
рсты да не дасть никомоу *ж* хартии прико
261 зв. сноути сѧ и да не осквьрнѧть и*х*. да быва
ють *ж* и чь*т*ниꙗ съ свѣщами чистами и тъ
нъками. и да блюдоу*т* чьтоущеи. ни ка
пити. ни слиною же из оустъ ихъ окропи*т*.
ни роукама окалѧ*т*. се бо послѣдьнѧго
ненаказаниꙗ знамениѥ. хотѧщемоу *ж* чи*с*.
да повели*т* старѣиши. ѥже на пѣ*н*ихъ ѱл*т*р.
ѥгда боуде*т* начѧтиѥ въторыꙗ. и на пѣ*с*х.
на .г҃. мь *ж* почѧтии и на .ѕ҃. мь. ѥгда же въ
тъ чь*т*ниѥ бываѥ*т*. тацѣмь ж образъмь да
повелѣваѥть. и хотѧщемоу пѣти·:∞

СЛУЖЕБНИК ВАРЛААМА ХУТИНСЬКОГО КІНЦЯ XII – ПОЧАТКУ XIII СТ.

Дуже скорочені тексти трьох Літургій – Василія Великого, Йоана Золотоустого, Напередосвячених Дарів – 30 пергаменних аркушів; в один стовпець, in 4°. Устав кінця XII – початку XIII ст. кількох почерків. Оздоблений двома мініатюрами – св. Василія Великого та св. Йоана Золотоустого (обидві в орнаментальних рамках), заставками, золотими та киноварними ініціалами. У записі XVII ст. зазначено, що книга належала Варлаамові – засновнику Хутинського монастиря недалеко Новгорода Великого. Судячи з мовних особливостей (зокрема з «нового ѣ»), рукопис походить із Півдня Київської Русі. Зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Син. 604.

Уривки наведено за фотокопією. Перший уривок звірено з публікацією О. І. Соболевського в «Очерках из истории русского языка». – Ч. 1. – К., 1884, а другий – з літографованим виданням 1863 р. (?). [Електронний ресурс: http//old.stsl.ru/manuscripts/f-317/66.]

СЛОУ҃ж . СТО҃г . ВАСИЛЬꙖ ⁘ —

чинъ вьсь писанъ . во ивановѣ слоужьбѣ .
мо҃л трьст҃моу . ст҃го василиꙗ ⁘ —
Бж҃е стъıи почиваꙗи въ ст҃хъ . иже трьст҃мь гл҃а
мь ѿ сѣрафимъ въспѣваемъ. и ѿ хѣровимъ
словословимъ и ѿ всѧкоꙗ нб҃нъıꙗ силъı
покланѧемъ . приведъıи ѿ небъıтиꙗ
въ бъıтие всѧ создавъı чл҃вка по ѡбра
зоу своемоу и по подобию . и всѧчьскъıми тво
ими даръми оукрашь . и даꙗ просѧщемоу
мд҃рсть и разоумъ . и не прѣзрѧ съгрѣшающаго
нъ покаꙗние положь на сп҃ние . и сподобли
насъ смѣренъıхъ . и недостоинъıхъ рабъ твои
хъ . въ ча҃с сь стати прѣдъ славою ст҃го твоего же
ртвьника . и долъжное тобѣ поклонѧние и
славословие приносити . тъı вл҃дъıко прими

1 зв.

оустъ насъ грѣшнъıхъ . трьст҃оую пѣ҃с . и посѣти
насъ бл҃гтию твоею . прости намъ всѧко прѣгре
шение волное и неволное . ѡст҃и наша дш҃а и те
леса . и дажь намъ въ прѣподобии слоужити то
бѣ всѧ дн҃и живота нашего . млтвами ст҃ъıꙗ бц҃а
и всѣхъ ст҃хъ оугожьшихъ ти ѿ вѣка . ꙗко ст҃ъ е
си бж҃е нашь и тобѣ славоу въсъıлаемъ ѡц҃ю ⁘ —
и по сѣм . про҃к . и ап҃лъ . ал҃лоу . и еуан҃гли .

и по еуанглии . диꙗконъ гл҃ть се ⁘ —
рьцѣмъ вси ⁘ ѳто всеꙗ дш҃а и ѿ ⁘ —
г҃и вседержит ⁘ богатъıи мл҃ть ⁘ —
не хотѧи смерь ⁘ и ѡ прѣстоꙗщи
помилоуи нас ⁘ по҃ . мо҃ . прилѣжноую ѡта
и . писана прѣди ⁘ и кще молим сѧ ѡ бл҃ ⁘
и кще оуслъıшати ⁘ и кще молим сѧ ꙁа всю в⁘
въꙁгл҃а . ꙗко мл҃тивъ и чл҃вколюбець б҃ъ ⁘
помолите сѧ ѡглаш ⁘ вѣрнии ѡглашенъıхъ ⁘
огласить ꙗ свовомь ⁘ ѿкръıкть имъ еуангли ⁘
прикдинить ꙗ къ ст҃ѣи своѣи сборнѣи апл҃ь ⁘ —
мо҃ . ѡ ѳглашенъıхъ . по҃ . отаи ⁘
Г҃и б҃е нашь живъıи нб҃схъ и призираꙗ на всѧ
дѣла твоꙗ . приꙁри на рабъı твоꙗ ѡглаше
нъıꙗ поклонивъшаꙗ въıꙗ своꙗ прѣд то
бою даж҄ имъ легкок иго створи ꙗ оудъı ст҃ы
ꙗ твокꙗ црк҃ве . и сподоби ꙗ бани паки бъıти
ст҃ѣи . и ѡставлѣнию грѣховъ . и ѡдѣнию нѣ и
2
стлѣниꙗ . во оубѣдѣник тебе истиньнаго б҃а нашго ⁘
сп҃си помилоуи застоу ⁘ ѳглашении главъı ва ⁘
в҃ъ да и ти с нами славѧть пр҃тнок и вели ⁘ —
елико ѡглашении иꙁи ⁘ ѳглашении изидѣ ⁘
елико ѡглашении изи ⁘ да нѣкто ѿ ѡглаше
нъıхъ нъ ⁘ мо҃ . ѡ вѣрнъıхъ . а҃ таи ⁘
Тъı г҃и сказа намъ великоую сию сп҃сниꙗ таи
ноу . тъı сподобилъ нъı кси смѣренъıꙗ . и не
достоинъıꙗ рабъı твоꙗ . бъıти слоужителе
мъ ст҃моу твокмоу жертьвникоу . тъı оудовли
нъı силою ст҃го твокго дх҃а . на слоужение се . да
безъ ѡсоужениꙗ ставше прѣдъ ст҃ою славою твое
ю . принесемъ тобѣ жертвоу хвалѣниꙗ . тъı бо
кси дѣиствоуꙗи всѧ во всѣхъ . даж же г҃и и ѡ на
шихъ грѣсѣхъ . и ѡ людьскъıхъ невѣдѣниихъ .
приꙗтѣ бъıти жертвѣ нашеи . и бл҃гоприꙗтнѣ
в҃о прѣдъ тобою ⁘ — ꙁастоупи сп҃си по . прмдр҃о ⁘
ꙗко подобакть ти всѧка слава честь и поклан ⁘ —
паки и паки миром . ѳ свъıшнимь мирѣ ⁘
ѳ мирѣ вьсего мира ѳ ст҃мь храмѣ сѣмь и ⁘
ѳ избавити сѧ нам по҃ . мо҃ . ѡтаи .
Б҃е посѣтивъıи мл҃тью щедротами смѣрѣниꙗ

нашего . постави и ны смѣреныꙗ и грѣшны ꙗ и недостоиныꙗ рабы твоꙗ . прѣдъ с҃тою славою твоѥю . слоужити с҃томоу твоѥмоу жертвьникоу . ты оукрѣпи ны силою д҃ха

Примітки. 6. Перша лексема – **словословимъ** – так в оригіналі. 16. У кінці рядка, можливо, пропущено прийменник **из**. 33. Перед словом **ѡглашеныхъ** гаплографія **ѡ**, тобто потрібно б **ѡ ѡглашеныхъ**. 34. Третє слово з механічною помилкою: треба **словомь**. 37. Перед іменником **нб҃сехъ** пропущено прийменник **на**. 43. У слові **нашго** диграф **ш+г**. 47. У **нѣкто ѣ** на місці **и**.

27 зв.

Чинъ . на помовениѥ . с҃тымъ тръпе замъ бываꙗи . въ с҃тыи великыи че твьрто(к) . с҃тлемъ . по коньчании . г҃ . и . ѕ҃ ча(с) . первоѥ . покади(т) . с҃тоую тръпезоу ѡколо по ѡбычаю по(п) и тако твори ть молитвоу сию . ѡ собѣ . и конець . възгласить . и ѿвѣщають соущии съ нимь . аминь . и тогда соѡдежють с҃тоую тръпезоу . и помывають . гѹба ми новыми . теплоую водою и радосто мою . и потирають ю оуброусы . по то мь пакы покрывають . и пакы пока(д) ть по ѡбычаю . и тако творить вто роую . мо(л) . ѡ собѣ . и конець . възгла(с)ть и по сѣмь раздавають гоубы ты ⁘ —

мо(л) . а҃ . на помываниѥ с҃тымъ . тр(п)ꙙза Г҃и б҃же нашь . иже животворꙗщею си смертию оумерыи . и насъ ѿ страсти и грѣха въскр(с)и . ты самъ и нынꙗ . ѡбъходꙗща ны сп҃снаго гроба ѡбразъ . и дълженыꙗ ради слоужьбы сщ҃ны ꙗ желаниѥ . прѣподобьноѥ творꙗщи мъ . приими по множьствоу щедротъ твоихъ . и таиныꙗ твоѥꙗ вечерꙗ ѡ бѣщьникы приꙗти сподоби прича стьникы . нб҃снаго цр(с)твиꙗ твоѥго ꙗ

28

ви . ꙗко ѿ тебе ѥсть источьникъ жи вота . и бл҃гыхъ наслажениѥ . и бесмь ртьнаꙗ слава ѡ҃ца и с҃на и с҃тго д҃ха ⁘ —

Примітки. 12. В останньому слові рядкові букви **ка** та надрядкова **д** на фотокопії невиразні.

ЗВЕНИГОРОДСЬКА БЕРЕСТЯНА ГРАМОТА КІНЦЯ XII – АБО ПОЧАТКУ XIII СТ.

Берестяні грамоти – різновид писемних пам'яток, названих так за матеріалом, на який наносився текст, – березовою корою, що по-давньому називалася бересто (пор. нинішнє укр. літературне *берест*, укр. діалектне *березто*, рос. *береста* «кора, луб берези»). Текст на бересті протискувано («продряпувано») писалом – загостреною металевою або кістяною паличкою (стрижнем). Писали звичайно на гладкому (внутрішньому) боці кори. Потрапивши в ґрунт, берестяні грамоти при відповідних природних умовах законсервовувалися. Усі берестяні грамоти знайдено під час археологічних розкопок. Першу берестяну грамоту виявлено в Новгороді (Великому) в Росії 1951 року. Звідси походить найбільша кількість знайдених пам'яток. Берестяні грамоти відкрито також у Пскові, Смоленську, Вітебську, Твері, Москві та інших містах Східної Славії.

В Україні перші берестяні грамоти (три фрагменти) знайдено влітку 1988 року, а цілу пам'ятку – влітку 1989 року, під час розкопок давнього міста Звенигорода (нині с. Звенигород Львівської області), якими керував доктор історичних наук І. К. Свєшников.

Береста, на яку нанесено текст повної грамоти, що її публікуємо, має розмір 6,5×30 см. У тексті п'ять рядків. Уперше пам'ятку надрукував І. К. Свєшников у статті «Звенигородські грамоти на бересті» (Дзвін. – 1990. – №6 (548)). Лінгвістичний аналіз грамоти та різночитання див. у статті: *Німчук В.В.* «Звенигородські грамоти на бересті» (Мовознавство. – 1992. – №6). У грамоті спостерігається взаємозаміна букв **ъ – о**, **ь – є**, написання **є** на місці **и** після голосних. Пам'ятка зберігається в Інституті українознавства НАН України у Львові. Публікуємо за фотокопією, що її дав у наше розпорядження І. К. Свєшников.

\+ **ѿ говѣновоє: ко нѣжьньцю дає г҃: деся**
коуно лодиен оую повѣдало говѣно ида на соу
до: а попъ ѱлъ҃: а дає лоуцѣ оли нь водаси то ѧ у
конѧзѧ поема отроко прижь приѥдга
а во болє ти вонидь:

Примітки. 1. Останнє слово недописане (треба **десѧтъ**). 2. Можливе інше читання: **лодиєноую** «лодійну(ю)», але тоді порушується узгодження з **коуно** «кун». 4. В останньому слові кінцеву букву можна читати і як **ю**.

УСПЕНСЬКИЙ ЗБІРНИК
КІНЦЯ XII – ПОЧАТКУ XIII СТ.

Пергаменний манускрипт in 1°, написаний на 304 арк. уставом, у два стовпці. Оздоблений чорнильними та киноварними ініціалами. Містить житійні читання на травень, частково – на квітень, червень і жовтень та різні «Слова», переважно твори Й. Золотоустого, а також вітчизняні твори про Бориса і Гліба, Феодосія Печерського. Збірник виявив В. М. Ундольський у 40-х роках XIX ст. серед книг московського кремлівського Успенського собору (звідси – усталена в науці назва пам'ятки). Зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Усп. 4 перг. Повністю пам'ятка разом із покажчиком словоформ опублікована під назвою «Успенский сборник XII – XIII вв.» 1971 р. в Москві. Вид. підгот. О. О. Князевська, В. Г. Дем'янов, М. В. Ляпон; ред. С. І. Котков. За цією книгою наводимо уривки з Житія Бориса і Гліба та оповідей про чудеса, пов'язані з мощами Бориса (Романа) та Гліба (Давида).

8 б

ВЪ ТЪЖ҃ ДН҃Ь · СЪКА ⁘ —
заниѥ · и страсть и похвала ·
ст҃юю мч҃нкоу · бориса · и глѣ
ба · г҃и бл҃гсви оч҃е ⁘ —
Родъ правыихъ бл҃гослови
ть сѧ рече пр҃ркъ · и сѣмѧ
ихъ въ бл҃гословлении боу
деть · сице оубо бысть малъ
мь преже сихъ · соущю само
дрьжьцю вьсеи роусьскѣи зе
мли · володимироу сн҃оу свѧ
тославлю · въноукоу же иго

8 в

ревоу · иже и ст҃ыимь кр҃ще
ниѥмь вьсю просвѣти сию
землю роусьскоу · прочаѧ
же ѥго добродѣтели инде
съкажемъ нынѣ же нѣ
сть времꙗ · а о сихъ по рѧдоу
сице ѥсть сь оубо володи
миръ имѣꙗше сн҃овъ ·в҃і·
не отъ ѥдиноꙗ жены нъ о
тъ раснъ матеръ ихъ · въ
нихъ же бѧше старѣи вы
шеславъ · а по немь изѧсла
въ ·г҃· ст҃опълкъ · иже и оу
биство се зълоѥ изъобрѣ
тъ · сего м҃ти преже бѣ чьрни
цею · гръкыни соущи и по
ꙗлъ ю бѣ ꙗропълкъ братъ
володимирь · и ростригъ ю
красоты дѣлꙗ лица ѥꙗ ·
и зача отъ неꙗ сего ст҃оплъ
ка оканьнааго · володими
ръ же поганъи ѥще оубивъ
ꙗропълка · и поꙗтъ женоу
ѥго непраздьноу соущю · о
тъ неꙗ же роди сꙗ сии окань
ныи ст҃опълкъ · и бысть о
тъ дъвою ѡ҃цю и братоу соу
щю · тѣмь же и не любліꙗа
ше ѥго володимиръ · акы
не отъ себе ѥмоу соущю · а о
тъ рогнѣди ·д҃· сн҃ы имѣꙗ
ше · изꙗслава · и мьстисла

8 г

ва · и ꙗрослава · и всеволода ·
а отъ иноꙗ ст҃ослава и мь

стислава · а отъ българы
нѣ бориса и глѣба · и поса
жа вся по роснамъ земля
мъ въ кнѧжении · иже и
нъде съкажемъ сихъ же
съповѣмы оубо · о нихъ же
и повѣсть си ѥсть · посади
оубо сего оканьнааго с҃топъ
лка въ кнѧжении пинь
скѣ · а ꙗрослава · новѣгоро
дѣ · а бориса · ростовѣ · а глѣ
ба · моуромѣ · нъ се остаа
ноу много глаголати · да
не многописании въ забы
ть вълѣземъ · нъ о немь
же начахъ си съкажемъ оу
бо сице · многомъ же оуже
дн҃ьмъ миноувъшемъ и
ꙗко съконьчаша ся дн҃иѥ
володимироу · оуже миноу
въшемъ лѣтомъ ·к҃ и҃· по
с҃тѣмь к҃рщении · въпаде
въ недоугъ крѣпъкъ · въ
то же времѧ бѧше прише
лъ борисъ издростова · пе
ченегомъ же о оноудоу па
кы идоущемъ ратию на
роусь · въ велицѣ печали
бѧаше володимиръ · зане
не можааше изити проти

9 а

воу имъ и много печалѧ
аше сѧ · и призъвавъ бо
риса ѥмоу же бѣ имѧ на
речено въ с҃тѣмь к҃рщени
и романъ · б҃лаженааго и
скоропослоушьливааго ·
предавъ воѣ мъногы въ
роуцѣ ѥго посъла и проти
воу безбожьнымъ пече
нѣгомъ · онъ же съ радости
ю въставъ иде рекъ се гото
въ ѥсмь предъ очима тво
има сътворити ѥлико ве
лить воля с҃рдца твоѥго ·
о таковыихъ бо рече при
тъчьникъ с҃нъ быхъ оц҃ю
послоушьливъ и любии
мъ предъ лицьмь м҃тре
своѥя · ошедъшю же ѥмоу
и не обрѣтъшю соупоста
тъ своихъ възвративъ
шю ся въспѧть ѥмоу · и
се приде вѣстьникъ къ не
моу повѣдая ѥмоу оч҃ю
съмрьть · како престави
сѧ оц҃ь ѥго василии · въ се
бо имя бяше нареченъ
въ с҃тѣмь к҃рщении · и ка
ко с҃топълкъ потаи съмь
рть о҃ца своѥго · и ночь про
имавъ помостъ на бере
стовѣмь и въ ковъръ обь

9 б

ртѣвъше съвѣсивъше оужи
на землю · везъше на саньхъ
поставиша и въ ц҃ркви с҃ты
я б҃ца · и ꙗко оуслыша с҃тыи
борисъ начатъ тѣлъмь оуть
рпывати и лице ѥго вьсе сль
зъ испълни ся · и сльзами ра
зливая сѧ и не могыи г҃ла
ти · въ с҃рдци си начатъ сице
вая вѣщати ·

[...] 9 в

и г҃лааше въ с҃рдци своѥмъ ·
то понѣ оузрю ли си лице

9 г

братьца моѥго мьньшааго
глѣба · ꙗко же иѡсифъ ве
ниꙗмина · и та вьсѧ пола
гая въ с҃рдци си воля твоя

да боудеть г҃и мои · помы
шлꙗше же въ оум҃ѣ своѥмь ·
аще поидоу въ домъ о҃ца сво
ѥго · то ꙗзыци мнози пре
вратꙗть срдце моѥ · ꙗко
прогнати брата моѥго · ꙗ
ко же и о҃ць мои преже с҃тго
к҃рщениꙗ · славы ради и
кнꙗжениꙗ мира сего и и
же все мимоходить · и хоу
же паоучины то камо има
мъ - ⁻ - ⁻ - прииити · по ѡ
шьствии моѥмь ѡтсюдоу ·
какъ ли оубо обрꙗщю сѧ тъ
гда кыи ли ми боудеть ѡт
вѣтъ · къде ли съкрыю мъ
ножьство грѣха моѥго ·чь
то бо приобрѣтоша преже

братиꙗ о҃ца моѥго или о҃ць
мои · къде бо ихъ житиꙗ и
слава мира сего · и багрꙗни
ца · и брꙗчины · сребро и зо
лото · вина и медове · брашь
на чьстьнаꙗ и быстрии ко
ни · и домове красьнии и ве
лиции · и имѣниꙗ многа ·
и и дани и чьсти бещисльны ·
и гърдѣниꙗ ꙗже о болꙗрѣхъ ·

10 а

своихъ · оуже все имъ акы
не было николи же всꙗ съ
нимь ищезоша · и нѣсть
помощи ни отъ кого же си
хъ ни отъ имѣниꙗ · ни о
тъ множьства рабъ ни о
славы мира сего ·

Примітка. 18. Перед словом *прииити* в оригіналі зіскоблено п’ять-шість букв.

18 а

о борисѣ · какъ б҃ѣ възьръмъ ⁘ —
Сь оубо бл҃говѣрьныи бори
съ · б҃лга корене сыи послꙋ
шьливъ о҃цю бѣ · покарꙗ
ꙗ сѧ при всемь о҃цю тѣлъ
мъ бꙗше красьнъ · высо
къ лицьмь кроуглъмь ·
плечи велицѣ · тънъкъ
въ чресла · очима добраа
ма веселъ лицьмь- - ро
да мала · и оусъ · младъ
бо бѣ ѥще · свѣтꙗ сꙗ ц҃срь
скы крѣпъкъ тѣлъмь
вьсꙗчьскы оукрашенъ ·
акы цвѣтъ цвьтыи въ
оуности своѥи · въ ратьхъ
хъбъръ въ съвѣтѣхъ моу

18 б

дръ · и разоумьнъ при вьсемь ·
и б҃лгодать б҃жиꙗ цвьтꙗаше
на немь ⁘ —

СЪКАЗАНИѤ ЧЮД҃ ⁘ —
съ · с҃тою страс҃тьрпьцю х҃воу ·
романа · и д҃вда · г҃и б҃лсви о҃че ⁘ —
Не възможеть ч҃лвкъ
г҃лати · и не насытить
сꙗ око зьрѣти и не на
пълнить сꙗ оухо слы
шаниꙗ · рече еклисиастъ ·
тако и с҃тыхъ м҃чнкъ оумъ
нашь чюдесъ не достигне
ть съказаати · ни ꙗзыкъ
не можеть издрещи · ни сло
во съповѣдовати ѥлико же

възмьздиѥ троудоу своѥ
моу прꙗмо отъ г҃а въсприꙗ
ша · акы чада и причастьни
ци б҃жии ·

Примітка. 10. У давньому рукописі пергамен розірваний, утрачені дві-три букви; над розривом іншим почерком дописана літера *б*.

[...] 24 в
·҂ѕ҃· х҃ ·і҃ · лѣ
то · а послѣди по пренесени
и множаиша съдѣла надъ
ст҃ыима гробома · искова
въ бо сребрьныꙗ дъскы · и
ст҃ыꙗ по нимъ издража
въ · и позолотивъ покова ·
воръ же серебрьмь и золоть
мь · съ хроустальныими
великыими разнизани
и оустрои · имоущь врьхоу
пообилоу злато свѣтиль
на позолочена · и на нихъ
свѣщѣ горꙗщѣ оустрои въ
иноу · и тако оукраси добрѣ
ꙗко не могоу съказати оно
го оухыщрениꙗ по достоꙗ
24 г
нию довълнѣ · ꙗко многомъ
приходꙗщемъ и отъ грькъ и
отъ инѣхъ же земль и гл҃ти ·
никде же сицеꙗ красоты нѣ
сть · а многыхъ ст҃ыхъ ра
кы видѣли ѥсмы · и сице оу
строи на пам҃ꙗт добрыихъ
ѥмоу дѣль · прьвоѥ оубо ѡт г҃а
рекъша не съкрываите и
мѣниꙗ на земли нъ на небе
си · второѥ отъ ст҃ою ꙗко та
ко ꙗ по тихоу почьстивъшю ·
третиѥѥ же отъ ч҃лвкъ бл҃го
словлениѥ и похвалоу отъ
вьсѣхъ видꙗщихъ и слы
шащихъ · Нъ мы се остави
въше пакы на передъ възи
демъ · ѥгда же оубо володи
миръ преже окова ст҃ою рацѣ ·
а ѡльгъ сн҃ъ ст҃ославль оумы
сли въздвигноути ц҃рквь
съкроушивъшюю сꙗ выше
городѣ камѧноую · и приве
дъ зьдателе повелѣ зьдати
въдавъ имъ вьсе пообилоу ·
ꙗже на потребоу · и съврьше
нѣ ѥи бывъши и испьсанѣ ·
многашьды поноужаше оу
бо и молꙗаше ст҃оплъка да
быша перенесли ст҃аꙗ м҃чка
въ съзьданоую ц҃рквь · онъ
же пакы акы зазьрꙗ троу
25 а
доу ѥго и не хотѧше прене
сти · зане не самъ бѧше ѥѣ
съзьдалъ ц҃ркве тоꙗ · малоу
же времени миноувъшю ·
и ст҃оплъкоу преставивъ
шю сꙗ на второѥ лѣто по
оустроѥниѥ ц҃ркве тоꙗ · и
многоу мꙗтежю и крамо
лѣ бывъши въ людьхъ и мъ
лвѣ не малѣ · и тъгда съвъ
коупивъше сꙗ вси людиѥ
паче же большии и нарочи
тии моужи · шедъше при
чьтъмь всѣхъ людии · и
молꙗхоу володимира да
въшедъ оуставить крамо

лоу соущюю въ людьхъ ·
и въшьдъ оутоли мꙗте
жь и гълкоу въ людьхъ · и
преꙗ кнꙗжениѥ всѥꙗ роу
сьскы землꙗ въ лѣто · ҂ѕ҃ ·
·х҃· и ·к҃а҃· лѣто ⁘ ―
Володимироу же предрьжа
щю вьсю власть · тъгда оу
мысли пренести сиꙗ ст҃а
ꙗ страстотрьпьца · въ съ
зьданоую црк҃вь · и възвѣ
сти братии своѥи дв҃дви
и ольгови · тако же и тѣма
всегда оубо гл҃щема и поноу
жающема володимира о
пренесении ст҃ою · и тъгда

25 б

володимиръ съвъкоупивъ къ
себе сн҃ы своꙗ · тако и дв҃дъ
и ольгъ съ своими сн҃ъми при
идоша вышегородоу · и ми
трополитъ никифоръ събь
ра вьсꙗ епискоупы · ищерни
гова Ѳеоктиста · ис переꙗсла
влꙗ лазорꙗ · миноу отъ поло
тьска · данила из гургева · и
игоумены вьсꙗ · прохора пе
черьскааго · савоу ст҃го прео
бражениꙗ · силвестра ст҃аго
михаила · петра ст҃ыꙗ бц҃а
из лахернитиса · григориꙗ
ст҃ааго андреа · и феофила
ст҃ааго дьмитриꙗ · и вьсꙗ
прочаꙗ преподобьныꙗ игоу
мены · и вьсꙗкого чина ст҃и
тельскааго · и чьрноризьчь
скааго · и вьсꙗ клирикы и вь
се поповьство · тоу бѣ съшьло
сꙗ отъ вьсеѣ роусьскы землѣ ·
и отъ инѣхъ странъ и много
множьство людии · и кнꙗ
зи и вьсе болꙗрьство и вьсе
старѣишиньство · и воѥво
ды вьсꙗ роусьскы землѣ и вь
си предрьжащаꙗ страны вsꙗ ·
и съ проста рещи вьсꙗко мно
жьство тоу бѣаше · и всꙗка о
блашь и вьси богатии и оубози
и · съдравии же и болꙗщии ꙗко

25 в

испълнити сѧ градоу весе
моу и по стѣнамъ градьны
мъ · не съмѣстити сѧ · и въ ·
а҃ · дн҃ь · мсц҃а маиꙗ · ст҃иша
црк҃вь · въ соубот ·в҃· нед · по
пас҃ ⁘ ―
На оутриꙗ же въ ст҃оую недѣлю
ꙗже поють сꙗ о муроносица
хъ · въ въторыи дн҃ь того же
мсц҃а · и начаша пѣти оутрь
нюю въ обою црк҃вию · и въ
ставивъше на сани на росны
ꙗже бѣша на то оустроѥны ·
повезоша же преже бориса ·
и съ нимь идꙗше володи
миръ съмногъмь говениѥ
мь · и съ нимь митрополи
тъ и поповьство съ свѣща
ми и кандилы · и идꙗхоу
влекоуще оужи же великы
ими · тѣснꙗще сꙗ и гнетоу
ще вельможѣ и все болꙗрь
ство · бꙗше же оустроѥнъ
въръмь по обѣма сторона
ма · оудоу же волочахоу чьсть
нѣи рацѣ · и не бꙗше льзѣ ни
ити ни повлещи отъ мъно
жьства людии · тъгда воло
димиръ повелѣ метати лю
дьмъ коунами же и скорою
и паволокы · и оузьрѣвъше

людиѥ тамо обратиша сѧ ·
а дроузии то оставивъше къ
25 г
ст҃ыима ракама течахоу ·
да быша достоини были при
косноути сѧ · и вси ѥлико бѧ
ше множьство людии · ни
ѥдинъ же бесльзъ не бысть ·
ѡ*т* радости же и многааго ве
селиꙗ · и тако одъва възмо
гоша довлещи · тако же и
ст҃ааго глѣба по немь въста
вивъше на дроугыꙗ сани · и
дв҃дъ съ нимь и еп҃*с*пи и клири
ци · тако же и чьрноризьци ·
и болꙗрьство и людиѥ и бе
щисльноѥ множьство · и вь
сѣмъ зовоущемъ курелеисо
нъ и съ сльзами б҃а призыва
ющемъ · и се чюдо преславь
но бысть · ꙗко же бо везѧхоу
ст҃ааго бориса · идꙗхоу бес па
кости тъкмо отъ людии тѣ
снота бꙗше · а ст҃ааго глѣба ꙗ
ко повезоша ста рака не по
стоупьно · ꙗко потѧгоша си
лою оужа претьргнꙗхоу сѧ ·
велика соуща зѣло ꙗко одва
можааше моужь обиꙗти о
бѣма роукама · и тако ѥди
ною вcꙗ претьргнꙗхоу сѧ · а
людьмъ зовоущемъ куреле
исонъ · и бꙗше множьство
много по всемоу градоу и по
стѣнамъ · и по забороломъ
26 а
городьнымъ - - - - - -
и въсхожаше гласъ народа ·
ѡ*т* всѣхъ г҃и помилоуи ꙗко
и громъ · и тако одъва въ
змогоша отъ оутрьнꙗꙗ
до литоургиꙗ превести соу
щии ц҃ркви · б҃оу же наше
моу слава съ оц҃ьмь и съ ст҃ы
мь д҃хъмь · нынѧ ⁘ ⸺

МС҃ЦА МАИꙗ · ВЪ
·Г҃· Д҃НЬ ЖИТИѤ ПР҃П*Д*БНААГО
ОЦ҃А НАШЕГО ѲЕѠДОСИꙖ · И
ГОУМЕНА ПЕЧЕРЬСКАГО · Г҃И ⁘ ⸺
Бл҃гадарю тѧ вл҃дко мои
г҃-(иіс) хе҃ · ꙗко съподобилъ
мꙗ ѥси недостоина
аго съповѣдателꙗ
быти ст҃ыимъ
твоимъ въгодьникомъ ·
се бо испьрва писавъшю
ми о житиѥ · и о погоубле
нии и о чюдесьхъ ст҃ою и
бл҃женою стра*с*трьпьцю ·
бориса · и глѣба · поноуди
хъ сꙗ и на дроугоѥ испо
вѣданиѥ приити · ѥже
выше моѥꙗ силы · ѥмоу
же и не бѣхъ достоинъ
гроубъ сы и неразоуми
чьнъ ·

Примітки. 87. *ищернигова*, тобто *иш чернигова* «з Чернігова». 151. *бесльзъ*, тобто *бе*[*с*] *сльзъ* «без сліз». 179. В оригіналі після першого слова по зіскобленому написано іншим почерком: *аки изо пчелъ*.

XIII

століття

ГЕОРГІЄВЕ (ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ) ЄВАНГЕЛІЄ 1264 – 1301 РОКІВ

Євангеліє-апракос із читаннями на весь рік, місяцесловом та читаннями на різні потреби й випадки – 175 пергаменних аркушів у два стовпці in folio. Письмо – устав. Оздоблене заставкою та киноварними ініціалами. Датується на основі часу князювання галицько-волинського князя Лева Даниловича: 1264 – близько 1301 роками, що згадується з його сином Юрієм у післямові пресвитера Георгія. Найімовірніше це текст XIII ст. Букви, що вказують на рік у післямові, тепер не читаються, але в ній зазначено, що переписування тексту закінчено в четвер 12 лютого. У XIII ст. 12 лютого на четвер припадало в 1266 і 1288 роках.

Пам'ятка зберігається в Державній публічній бібліотеці в Санкт-Петербурзі, шифр: F.п. I. 64.

Уривки наведено за фотокопією. Частину текстів звірено за публікацією О. І. Соболевського (Очерки по истории русского языка. – Ч. 1. – К., 1884). Післямову друкуємо за текстом, надрукованим у статті О. В. Малкової «Палеографическое описание галицко-волынской рукописи» (ГПБ. F.п. I. 64.) / История русского языка. Исследования и тексты. – М., 1982. – С. 298).

27
б

Мт. XVIII, 10–20 Рє҃ г҃ь блюдѣте сѧ · и
не прѣобидьте · є
диного ѿ малъıхъ
сихъ · г҃лю бо вамъ·
ꙗко ан҃гли ихъ на не
бс҃ѣхъ· воиноу видѧть
лице оц҃ѧ моѥго нб҃сна
го· прииде бо сн҃ъ чл҃вѣ
чь възискатъ· и сп҃стъ
погъıбшаго· чьто сѧ
мнить вамъ· аще
боудеть нѣкоѥмоу
чл҃вкоу съто овець· и
заблоудить ѥдина
ѿ нихъ· и не остави
ть ли девѧти десѧтъ
и девѧти на горахъ· и
шедъ ищеть заблоу

27 зв.
а

жьшаꙗ· и аще обрѧще
ть ю· право г҃лю вамъ·
ꙗко радоуѥть сѧ о неи
паче· неже о девѧти
десѧтъ и девѧти не заблꙋ
жьшихъ· тако нѣсть
волѧ прѣ оц҃емь ваши
мь нб҃снъıмь· да погъı
бнеть ѥдинъ ѿ малъı
хъ сихъ· аще же съгрѣши
ть к тебе братъ твои·
иди обличи и межю
собою и тѣмь ѥдинѣ
мь· аще тебе не послоу
шаѥть· приобрѧщи
брата твоѥго· аще ли
тебе не послоушаѥть·
поими пакъı съ собою

ѥдиного или два· да
во въстѣхъ двою по
слоухоу· или трии· ста
неть весь гл҃ъ· аще же
не послоушаѥть ихъ·
повѣжь цр҃кви· аще
же и цр҃кве не послоу
шаѥть· да боудеть
ꙗко страньникъ и
мытарь· право гл҃ю

б

вамъ· ѥлико аще свѧ
жете на зм҃ли· боуде
ть свѧзанъ на нбⷭ҇ѣхъ
и ѥлико аще раздрѣши
те на зм҃ли· боудеть ра
зрѣшенъ на нбⷭ҇ѣхъ·
пакы право гл҃ю вамъ
ꙗко аще два ѿ васъ
свѣщаѥта на земь
ли о всѧкомь дѣꙗнь
и· ѥлько же колижь
до просите· боудеть ва
мъ ѿ оц҃ѧ моѥго иже
ѥсть на нбⷭ҇ѣхъ· иде
же бо ѥста два или трь
ѥ совъкоуплени во и
мѧ моѥ· тоу ѥсмь по
срѣдѣ ихъ ⁘ Въ вторнⷦ҇и·
а҃· нⷣе· по· н҃· ѥѵⷢ҇е· ѿ маѳ·

Мт. IV, 23–25

Въ онⷡо прохожаше і
с҃ъ всю галилѣю· оу
ча на съборищихъ
ихъ· и проповѣдаꙗ
ѥвн҃глье цⷭ҇ртва· ицѣ
лѧꙗ всѧкъ недоугъ и
всѧкоу ꙗзю въ людехъ·
и изиде слоухъ ѥго по
всѣи соурии· и приве

28
а

доша ѥмоу всѧ болѧща
ꙗ различьны недоугы·
и стрⷭ҇тьми одержимы·
и бѣснꙑꙗ и раслабле
нꙑꙗ· и обоумирающа
ꙗ во врѣмена лоуньна
ꙗ и исцѣли ꙗ ⁘ Заⷱ ⁘ —
Въ слѣдъ ѥго идоша на
роди мнози· ѿ галѣꙗ
и декапольꙗ· и ѿ иѥ
рⷭ҇лма и юдѣꙗ· и исо
оноꙗ страны иѥрда

Мт. V, 1–13

на· оузрѣвъ же наро
ды възиде на гⷪ҇роу· и
ꙗко сѣде· пристоупи
ша к немоу вꙑчн҃ци
ѥго· и ѿверъзъ оусТа
своꙗ оучаше ꙗ гл҃ѧ·
блⷤ҇ни нищии дх҃омь
ꙗко тѣхъ ѥсть црⷭ҇тъ
вьѥ нбⷭ҇ноѥ· бл҃жни
плачющии сѧ ꙗко
ти оутѣшать сѧ· бла
жени кротъции ꙗко
ти наслѣдѧть зм҃ь
лю· бл҃жни алчю
щеи и жажющеи пра
вды ꙗко ти насытѧ

б

ть сѧ· бл҃жени млⷭ҇ти
вии ꙗко ти помилова
ни боудоуть· бл҃жни
чистии ср҃дцемь ꙗко
ти б҃а оузрѧть· бл҃же
ни смѣрѧющии ꙗко
ти с҃нове б҃жии нарекꙋ
ть сѧ· бл҃жни изгнані

и правды ради ꙗко тѣ
хъ ѥсть цр҃тьвьѥ нб҃но
ѥ· бл҃жни ѥсте ѥгда
поносꙗть вамъ· ижче
ноуть вы· и рекоуть вы
всꙗкъ золъ гл҃ъ на вы
лъжюще мене ради·
Радоуите сꙗ и весели
те сꙗ· ꙗко мьзда ваша
многа ѥсть на нб҃сѣхъ ⁘
коне[ц] ⁘ Тако бо изъгна
ша пр҃ркы· иже бѣша
прѣже васъ· вы ѥсть
соль зм҃ли· аще бо соль
обоуꙗѥть чимь осоли
ть сꙗ· ничьсомоу же
боудеть к томоу· нъ
точью исъпати вонъ·
и попираѥмѣ быти
человѣкы ⁘ —

Примітки. 38. У другому чергування **у – в**, пор. **въ оустѣхъ** у Мстиславовому Євангелії. 83. В останньому слові пропущено склад, треба: **галилѣꙗ**. 85. Пор.: **и иоудеа** в Мстиславовому Євангелії. 114. Пор.: **и ижденоуть вы** у Мстиславовому Євангелії. 123. Пор.: **вы ѥсте соль** у Мстиславовому Єангелії.

33 зв.
а

Мт. X, 32–36
Ре[ч] г҃ь своимъ оученико
мъ· всꙗкъ иже испо
вѣсть мꙗ прѣдъ чл҃вѣ
кы· исповѣмь и азъ
прѣдо оц҃емь моимь и
же ѥсть на нб҃сѣхъ· не
мните ꙗко придохъ
върѣщи мира на зм҃лю·
не придохъ положити
мира нъ мѣчь· при
дохъ бо раздѣ[ли]тъ чл҃в
ка на оц҃ꙗ своѥго· и дщ҃ѣ
рь на мт҃ѣрь свою· и не
вѣстоу на свекровь сво
ю· и врази чл҃вкоу дома
Мт. XI, 1
шьнии ѥго· и бы҃ ѥгда
сверьши іс҃ъ заповѣда
ꙗ обѣма на десꙗть оу
чн҃кома своима· при
де ѿтоудоу въчитъ· и
проповѣдатъ въ градѣ
хъ ихъ ⁘ Соу[б] · г҃ · ѥу[г]е ·
ѿ ма[ѳ] ⁘ —

Мт. VII, 24–29
Ре[ч] г҃ь всꙗкъ иже слы
шить словеса моꙗ си
и творить ꙗ· оуподо
б
блю и моужю моудроу
иже съгради храминоу
свою на камени· и сниде
дожчь и придоша рѣкы·
и възвѣꙗша вѣтри· и на
падоша на храминоу·
тоу· и не паде сꙗ основа
на бо бѣ на камени· и всꙗ
къ слышаи словеса моꙗ
си· и не творꙗ ихъ· оупо
добить сꙗ моужю оуроди
воу· иже созда свою хра
миноу на пѣсъцѣ· и сни
де дожчь· и придо
ша рѣкы· и възвѣꙗ
ша вѣтри· и образиша
сꙗ храминѣ тои и па
де сꙗ· и бѣ разорѣньѥ
ѥꙗ вѣльѥ зѣло· и бы҃

ѥгда сконча і҃съ всѧ сло
веса сии дивлѧхоу сѧ на
роди о въчѣньи ѥго· бѣ
бо оуча ꙗ· ꙗко власть
имъıи· а не ꙗко книжь
ници ихъ и фарисѣи·
Мт. VIII, 1–4 съшедшю же ѥмоу съ
горъı· въ слѣдъ ѥго и
доша народи мнози·
34
и се прокаженъ пристоу
пль· кланѧꙗ сѧ ѥмоу и
гл҃ѧ· г҃и аще хощеши· мо
жеши мѧ очистити· и
простеръ роукоу· косноу
и і҃съ гл҃ѧ· хощю ищисти
сѧ· и абьѥ очисти сѧ ѿ
прокажѣньꙗ· и ре҃ ѥмоу
і҃съ· вижь никомоу же
не повѣжь· но шедъ пока
жи сѧ старѣишинамъ
жьречьскамъ· и прине
си даръ иже повелѣ мои
си· во свѣдѣньѥ имъ ··

Примітки. 11. У третьому слові буква **д** в оригіналі виправлена з іншої. 61. Пор.: **хощю очисти сѧ** в Мстиславовому Євангелії.

36
б
Нед҃ · д҃ · еѵ҃е ѿ ма҃ѳа ⁘ —
Въ оно҃в · въшюдшю
Мт. VIII, 5–13 і҃соу въ капернаоу
мъ пристоупи кь
немоу сотьникъ
молѧ и и гл҃ѧ· г҃и отро
къ мои лежить въ до
моу ослабленъ лютѣ
стража· гл҃а ѥмоу і҃съ
азъ пришедъ исцѣлю
и· и ѿвѣщавъ сотни
36 зв.
а
къ рече ѥмоу· г҃и нѣсь
мь достоѥнъ· да въ до
мъ мои внидеши· нъ
токъмо словомь рьци·
ицѣлѣѥть отрокъ мо
и· ибо азъ ѥсмь чл҃вкъ
подо властью· имъıи
подъ собою воинъı· и
гл҃ю семоу иди· идеть·
и дроугомоу приди и
придеть· и рабоу мо
ѥмоу створи се и ство
рить слъıшашавъ же
і҃съ чюди сѧ ѥмоу· и
ре҃ градоущимъимъ
по немь· право гл҃ю ва
мъ· ни во из҃ли толь
къı вѣръı обрѣтохъ·
гл҃ю же вамъ· ꙗко м
нози ѿ оустокъ и за
падъ придоуть и въ
злѧгоуть· съ аврамо
мь исакомь иꙗково
мь въ цр҃тьвьи нбн҃ѣ
мь· а сн҃ове цр҃тва и
жченоуть сѧ во тьмꙋ
кромѣшьнюю· тоу
боудеть плачь и скрь
б
жетъ зоубомъ· и ре҃ і҃съ
сотьникоу иди· ꙗко
же вѣрова боуди тебѣ·
исцѣлѣ отрокъ ѥго во
тъ часъ ⁘

Примітки. 4. Написання **ь** в останньому слові, очевидно, помилкове. 16. Пор.: **и исцѣлѣѥть** у Мстиславовому Євангелії. 20. Пор.: **иди и идеть** там же. 24. Треба **слъıшавъ** (механічна помилка). 34. Можливий поділ: **и сакомь и ꙗковомь**. Пор.: **и исакъмь и иаковъмь** у Мстиславовому Євангелії. 43. Пор.: **и исцѣлѣ** там же.

51
а

Въ втоⷦ · аі҃ ·
неⷣ · еѵ҃е · ѿ маѳꙗ ⁘
Мт. XXIII, 23–28 Реⷱ г҃ь къ пришедъшимъ
к немоу июдѣюмъ · го
ре вамъ книгочиꙗ и фа
рисѣи и лицемѣри · ꙗко ѿ
десѧтьствоуѥте мѧтоу
кропъ · и коуминъ · и о
стависте тѧжьшеѥ за
кона · соудъ и млⷭть и вѣ
роу · си же подобаше ство
рити · и тѣхъ не оставь
лѧти · вожи слѣпии · цѣ
дѧщеи комаръ · а вель
боудъ пожирающе · горе
вамъ книжьнци и фари
сѣи и лицемѣри · ꙗко очи
щаѥте оунѣшьнеѥ сть
кльнѧци блюдоу · оутрь
юдоу же полни соуть гра
блѣньꙗ и неправдъı · фа
рисѣю слѣпе · очисти

б

перьвѣѥ оутрьнеѥ стькла
ници блюдоу · да боудеть и
вънѣшьнеѥ има чисто ·
горе вамъ книжьници и фа
рисѣи лицемѣри · ꙗко
подобите сѧ гробомъ по
вапленомъ · иже оунѣо
удоу ꙗвлѧють сѧ оубо красни ·
оутрьюдоу же полни соуть
костии мертвъıхъ и вьсѧ
коꙗ нечистотъı · тако и
въı · вънѣоюдоу сѧ ꙗвлѧ
ѥте чл҃мъ праведьни · оу
трьоудоу же полни ѥсте
лицемѣрьꙗ и безаконь
ꙗ ⁘

Примітки. 4. **июдѣюмъ** – так у рукописі. 16. У другому слові помилка: треба **книжьници**. 18–19. Потрібно **стькланици**. 34. У другому слові після **ѣ** зайва буква **о** (очевидно, писець хотів спочатку написати **оу**, але під впливом живої мови, що не любить збігу голосних, написав **ю** (= й+у).

55
б

Неⷣ · гі҃ · еѵ҃е ·
ѿ маѳ ⁘ —
Мт. XIX, 16–26 Въ оноⷡ · оуноша нѣкъı
и пристоупи къ і҃соу · и
реⷱ ѥмоу · въчителю
бл҃гъıи · чьто бл҃го створю ·
да имамъ жизнь вѣчь
ноую · онъ же реⷱ ѥмоу ·
чьто мѧ гл҃еши бл҃га · ни
кто же бл҃гъ · но токмо ѥ
динъ б҃ъ · аще ли хощеши
вълѣсти въ жизнь · съ
блюди заповѣди · гл҃а ѥ
моу къıꙗ · і҃съ же реⷱ ѥмоу ·
не оубиѥши ни прилюбъı
створиши · не оукрадеши

55 зв.
а

ни лъжи послоухъ боудеши ·
чьти оц҃ѧ и мт҃рь · и възлю
биши ближьнѧго своѥго а
къı самъ сѧ · гл҃а ѥмоу оу
ноша вьсѧ си съхранихъ
ѿ оуности моѥѧ · чьто ѥ
смь и ѥща не докончалъ · реⷱ
ѥмоу і҃съ · аще хощеши сь

вершенъ быти· иди прода и имѣнье твоѥ· и дажь оубогъımъ· имѣти има ши имѣнье на нб҃сѣхъ· и поиди въ слѣдъ мене· слы шавъ же оуноша слово· ѿи де печаленъ· бѧше бо и мѣꙗ притѧжанье много· і҆с҃ъ же реч҃ ко оуч҃нкмъ свои мъ право гл҃ю вамъ· ꙗко не оудобь вънидеть бг҃тъ въ цр҃ство нб҃ноѥ· пакы гл҃ю вамъ· ꙗко оудобѣѥ ѥсть вѣльбоудоу сквозѣ оуши иглѧнѣ проити· неже бг҃а тоу въ цр҃ство бж҃ье въни ти· слышавъше же оуче ници ѥго· дивлѧхоу сѧ зѣло гл҃юще· кто оубо мо жеть сп҃сенъ быти· възрѣ

б

въ же і҆с҃ъ реч҃ имъ· въ чл҃вцѣ хъ се не мощьно ѥсть· а ѿ бг҃а все мощьно ѥсть ⁘ —

Примітка. 23. Пор. ѥще в Мстиславовому Євангелії.

56

а

Въ вто҃к · г҃і · не҃д ·
еѵ҃г · ѿ маръ҃к ⁘ —

М. III, 13–21 Въ оно҃в · възиде і҆с҃ъ на гороу· и призва ꙗже са мъ хотѣ· и идоша к немоу· и створи · в҃і · да боудоуть с нимь· и да по слеть ꙗ проповѣдати· и имѣти власть· и цѣли ти недоугы· и изгонити бѣсы· и положи симоно ви имѧ петръ· и иꙗкова зеведеина· и иоана бра та иꙗковлѧ· и положи и ма имени· воанерьгесъ ѥже ѥсть с҃на громова· и андрѣю и филипа· и ва рфоломѣꙗ· и матьфѣ ꙗ мытарѧ· и фомоу· и ꙗ кова алфѣѥва· и фадѣ ꙗ· и симона кананита· и июдоу скариотьскаго· иже и прѣдасть и· и прии доша въ домъ· и собраша сѧ пакы народи· ꙗко не мощи имъ ни хлѣба ѥ сти· и слышавъше иже бѧхоу въ него· изидоша ꙗтъ ѥго· гл҃ахоу бо ꙗко неистовъ ѥсть ⁘ —

Примітки. 3. Буква з виправлена з іншої. 17. Треба андрѣꙗ. 20. У кінці рядка можливий також поділ: иꙗкова.

59

а

М. V, 1–20 Въ че҃т · д҃і · не҃д · ѿ маръ҃к ⁘ —

Въ онов҃ · прииде і҆с҃ъ на о нъ полъ морѧ· въ странꙋ гадариньскоу· и излѣ зъшю ѥмоу ис кора блѧ· срѣте и абьѥ ѿ гроба чл҃вкъ дх҃омь нечистомь· иже житьѥ имѧше въ гро бѣхъ· и ни веригами ни кто же не можаше съвѧ

зати ѥго· понеже много
кратъı· поутъı и верига
ми много свѧзаноу соу
щю· прѣтерзахоу сѧ ѿ не
го веригъı и поута скроу
шахоу сѧ· и никто же ѥго
не можаше оутомити·
и присно дн҃ью и нощью·
въ гробѣхъ и въ горахъ бѣ·
вопьꙗ и биꙗ сѧ камѣнь
ѥмь· оузрѣвъ же і҃са изъ
далѧча· тече и поклони
сѧ ѥмоу· и возъпи гл҃с҃а
мь великомь гл҃ѧ· что
мнѣ и тобѣ і҃се сн҃е б҃а въı
шнѧго· заклинаю тѧ б҃о
мь не моучи мене · гл҃а
ше бо ѥмоу· изиди дш҃е

б

нечистъıи ѿ чл҃вка· и въ
праша ѥго чьто тобѣ имѧ
и ѿвѣща гл҃ѧ легионъ имѧ
мнѣ· ꙗко мнози ѥсмъı· и
молиша и много· да ихъ не
поустить въ инъı странъı·
бѧше же тоу подъ горою сТа
до свинии велико пасомо·
и молиша и вси бѣси гл҃юще·
пости насъ въ свиньꙗ да въ
нѧ вълѣземъ· и повелѣ и
мъ абьѥ і҃съ· и ишедъше
доуси нечистии· вълѣзо
ша въ свиньꙗ· и оустрьмї
сѧ стадо съ брѣга въ море и
бѣ же ихъ ꙗко двѣ тисащи·
и вътапахоу въ мори· и
пасоущеи свиньꙗ бѣжаша·
и възвѣстиша въ градѣ и
на селѣхъ· и придоша ви
дѣтъ бывъшаго· и при
доша ко і҃соу· и видѣша бѣ
сивъшаго сѧ сѣдѧща· о
блѣчена и смъıслѧща· и
мѣвъшаго легиона· и оу
боꙗша сѧ· и повѣдаша и
мъ видѣвъшеи како бъı҃с
бѣсноующемоу и о свинь

59 зв.

а

ꙗхъ· и начаша молити и
ѿити ѿ прѣдѣлъ ихъ· и въ
лѣзъшю ѥмоу въ корабь
ль· молѧше и бѣсовавъı
и сѧ· да бъı с нимь прѣбъı
лъ· і҃съ же не остави ѥго·
нъ гл҃а ѥмоу· иди въ домъ
свои к своимъ· и възвѣ
сти имъ· ѥлько створи то
бѣ г҃ь и помилова тѧ· и
ѿиде нача проповѣдати
въ декаполин· ѥлько съ
твори ѥмоу г҃ь· и вси чю
дахоу сѧ ·:·

Примітки. 22. Пор.: **издалеча** в Мстиславовому Євангелії. 38. У першому слові пропущено **ѹ** після **о**; треба **поусти**. 44. Пор.: **тъısѧщи** в Мстиславовому Євангелії. 67. Пор.: **и нача** в Мстиславовому Євангелії.

78 зв.

б

Въ вто҃р .
ѕ҃ · не҃д · еу҃г· ѿ лоукъı...

Л. II, 1–10

Въ оно҃в · бъı҃с соущю і҃сѹ
ѥдиномоу на мѣстѣ
нѣкоѥмь молѧщю
сѧ· и ꙗко прѣста·

ре҃ нѣкыи ѿ оучн҃къ ѥго
к немоу· г҃и наоучи ны
молити сѧ· ꙗко же і҆оа
нъ наоучи оучн҃кы сво
ꙗ· ре҃ имъ· ѥгда молите
сѧ гл҃ѣте· оч҃е нашь иже
ѥси на нб҃си· да ст҃ить сѧ
имѧ твоѥ· да придеть
цр҃твьѥ твоѥ· да боудеть
волѧ твоꙗ· ака на нб҃си
и на зм҃ли· хлѣбъ нашь
насоущии· даже намъ
дн҃ь· и остави намъ до
лъгы наша· ꙗко же и
мы оставлѧѥмъ долъ
жьникомъ нашимъ·

79
а

и не въведи насъ въ напа
сть· но избави насъ ѿ не
приꙗзни· и ре҃ к нимъ кто
ѿ васъ имать дроугъ· и и
деть к немоу полоуноци·

и реть ѥмоу дроуже· дажь
ми въ ꙁаѥмъ три хлѣбы·
имь же дроугъ ми приде
ко мнѣ с поути· и нѣ
имамъ чьсо положити прѣдь
нимь· и тъ издьноу ѿвѣ
щавъ реть· не твори ми
троуда· оуже дьври затво
ренъı соуть· и дѣти моꙗ
со мною на ложи соуть· не
могоу въстати дати те
бѣ· гл҃ю же вамъ· аще и
не дасть ѥмоу въставъ·
зане ѥсть дроугъ ѥго· но
за беочьство ѥго въста
въ дасть ѥмоу ѥлько трѣ
боуѥть· и азъ гл҃ю вамъ·
просите и дасть сѧ вамъ
ищѣте и обрѧщете· толъ
цѣте и ѿверьзеть сѧ ва
мъ· всѧкъ бо просѧи приѥ
млеть· и ищаи обрѧщеть·
и въдарѧющемоу ѿверь
зеть сѧ ⁘

Примітки. 18. Пор.: дажь у Мстиславовому Євангелії. 30. Пор.: ѥльма же. 35. У третьому слові помилка? Пор.: двьри в Мстиславовому Євангелії. 42. У другому слові помилка, пор.: безъочьство у Мстиславовому Євангелії.

80
а

Соу҃в · ѕ҃ · еѵ҃г · ѿ лоукы ⁘ —
Л. XIII, 16–21 Ре҃ г҃ь · никто же оубо свѣ
тилника оужьчегъ· по
крываѥть ѥго съсоудо
мь· или подъ одръ
подълагаѥть· нъ на
свѣщьницѣ поставлѧѥ
ть· да въходѧщии видѧ
ть свѣтъ· нѣсть бо таи
но· ѥже не ꙗвлено боуде

ть· ни оутаѥно ѥже не
боудеть познано· и въ
ꙗвлѣньѥ придеть· блю
дѣте сѧ оубо како слыши
те· иже бо имать дасть
сѧ ѥмоу· а иже нѣ има
ть· и ѥже мнить сѧ имѣ
ꙗ· ѿиметь сѧ ѿ него·
придоша же к немоу
мт҃и и братьꙗ ѥго· и не
можахоу бесѣдовати
к немоу народомь· и
възвѣстиша ѥмоу гл҃ю

б
ще· мт҃и твоꙗ и братьꙗ
твоꙗ внѣ стоꙗть· ви
дѣти тѧ хотѧще· онъ
же ѿвѣщавъ реⷱ к нимъ
мт҃и моꙗ и братьꙗ мо
ꙗ· си соуть слышащии
слово бж҃ьє и творѧще є ⁘ —

Примітки. 5. У кінці рядка закреслене зайве слово **подъ**. 6. На початку рядка закреслене зайве слово **одръ**.

97 зв.
а
Въ поⷩ · ді҃ · неⷣ ·
еуⷢе · ѿ марка ⁘ —
М. IX, 42–50 Реⷱ г҃ь · иже аще събла
знить єдиного ѿ ма
лыхъ сихъ вѣроующи
хъ въ мѧ· добрѣє ємоу
єсть паче· аще обѧжю
ть камѣнь жерновны
и о выи єго· и въвергоу
ть и оу море· и аще събъ
лажнѧєть тѧ роука
твоꙗ ѿсѣци ю· добрѣє
ти єсть врѣдноу въ жи
вотъ вънити· неже о
бѣ роуцѣ имоущю ити
въ єзеро горѧще и и о о
гнь нѣ въгасающии· и
де же черьвь ихъ нѣ оу
мирають и огнь нѣ въ
гасаєть· и аще нога тво
б
ꙗ съблажнѧєть тѧ ѿ
сѣци ю· добрѣє ти єсть
вънити въ житьє хро
моу· неже двѣ нозѣ и
моущю· въверьженоу
быти въ єзеро огньно
є и не оугасающеє иде
же черьвь ихъ не оуми
раєть· и огнь не оугаса
єть· и аще око твоє
съблажнѧєть тѧ· исте
рьгни є· добрѣє ти єсть
съ єдинѣмь окомь въ
нити въ цⷭ҇рство бж҃ьє· не
же обѣ очи имоущю и
ти въ єзеро вогньно· и
де же черьвь ихъ не оуми
раєть и огнь не оугаса
єть· весь бо огнемь осо
лить сѧ· и всѧка трава
солью осолить сѧ· до
бро єсть соль·аще ли
соль не слана боудеть·
чимь осолите· имѣи
те соль въ собѣ· и миръ и
мѣите межю собою· и
Мк X, 1 ѿ тудоу въставъ прииде
въ прѣдѣлъ жидовескъ·

Примітка. 16. У кінці рядка двічі написано **и о** помилково?

101зв.
б
Л. XIX, 1–10 Неⷣ· є і҃ · еуⷢе · ѿ лоукъı ⁘ —
Въ оноⷡ · прохожаше і҃съ
въ єрифонъ· и се моу
жь нарицаємыи
закъхѣи· и сь бѣ
старѣи мытаремъ· и

102
а
тъ бѣ б҃атъ· и искаше
видѣти і҃са кто ѥсть· и
не можаше видѣти на
родомь· ꙗко тѣломь ма
лъ бѣ· и притекъ прѣже
възлѣзе на ꙗгод[чи]иноу·
видѣти і҃са· ꙗко тоудѣ
хотѧше миноути· и
ꙗко приде на мѣсто·
възрѣвъ і҃съ и видѣвъ и
р҃е к немоу· закхѣю по
тъщавъ сѧ сълѣзи· д҃нь
бо въ домоу твоѥмь подо
баѥть ми быти· и по
тъщавъ сѧ сълѣзе· и
приꙗтъ и радоуꙗ сѧ· и
видѣвъше вси роптахꙋ
г҃люще· ꙗко къ грѣшнꙋ
моужю въниде вита
тъ· въставъ же закхѣ
и· р҃е ко і҃сȣ се полъ имѣ
ньꙗ моѥго г҃и дамь ни
щимъ· и аще ѥсмь ко
го обидѣлъ· възвращю
четверицею· р҃е же к не
моу і҃съ· ꙗко д҃нь с҃псе
ньѥ домоу твоѥмоу
б҃ы · зане и сь с҃нъ авра
б
мль ѥсть· приде бо с҃нъ
ч҃лвчьскъıи възискатъ·
и с҃пстъ погыбъшаго ⁘—

Примітка. 3. Пор.: ерихонъ у Мстиславовому Євангелії.

110 зв.
б
Н҃е · м҃сѧпоу · ѿ ма[ѳ] ⁘—
Р҃е г҃ь · блюдѣте сѧ· да не
Мт. XXV, 31–36 прѣльщени боудете· мно
зи бо придоуть во имѧ
моѥ г҃люще· ꙗко азъ ѥ
смь· и врѣмѧ приближи
сѧ · не идѣте въ слѣдъ ихъ
ѥгда же оуслъıшите ра
ти и нестроѥньꙗ· не оубо
ите сѧ· подобаѥть бо си
мъ прѣже быти· нъ не
тоу абьѥ конець· и боу
доуть знамѣньꙗ въ со
л҃нци и лоунѣ и звѣзда
хъ· и на з҃мли тоуга ꙗ
зыкомъ ѿ нечаꙗньꙗ
шюма морьскаго и въ
змоущѣньꙗ· издыха
ющемъ ч҃лвкмъ· ѿ стра
ха и чаꙗньꙗ грѧдоущи
хъ на вселеноую· силы
бо н҃бнъıꙗ двигноуть сѧ
и тогда оузрѧть с҃на ч҃лв
ча идоуща на облацѣ
хъ· съ силою и славою
мнгою· н҃бо и з҃млѧ
111
а
мимоидеть· а словеса мо
ꙗ не мимоидоуть· въне
млѣте же собѣ· ѥгда ко
гда отѧгъчають с҃рдцѧ ва
ша объѣданьѥмь и пьꙗ
ньствомь· и печальми
житиискъıми· и наиде
ть на вьсѧ сѣдѧщаꙗ на ли
ци всеꙗ з҃млѧ бѫдите оу
бо на всѧко врѣмѧ молѧ

щє сѧ· да сподобитє сѧ оу
бѣжати всѣхъ сихъ хо
тѧщихъ быти· и стати
прѣдъ с҃номъ ч҃лвчьскы
мь ⁘ Нⷣє · мⷭ҇ц҃а поу · ѿ маⷴ ⁘
Мт. XXV, 31–46 Рⷱ҇є г҃ь · кгда придєть
с҃нъ ч҃лвчьскыи въ сла
вѣ своки· и вси с҃тии анг҃ли
с нимь· тогда сѧдєть на
прѣстолѣ славы своюга·
и събєроуть сѧ прѣд нимь
вси ꙗзъıци· и разлоуча
ть ꙗ дроугъ ѿ дроуга· ꙗко
жє разлоучаѥть пастъıрь·
вовьцѣ ѿ козлищь· и по
ставить вовьцѣ одєсноу

б

ю сєбє· а козлища о шюю·
тогда рⷱ҇єть цⷭ҇рь соущимъ
одєсноую кго· придѣтє
б҃лговлєнии оц҃а моюго·
наслѣдоуитє въготова
моѥ вамъ цⷭ҇ртвьѥ· ѿ сло
жѣньꙗ всєго мира· въза
алкахъ бо и дастє ми ѥ
сти· въжадахъ сѧ и на
поистє мѧ· странєнъ бѣ
хъ и въвєдостє мѧ· нагъ
и одѣстє мѧ· болєнъ бѣ
хъ и посѣтистє мєнє· въ
тємници бѣхъ придо
стє ко мнѣ· тогда ѿвѣ
щають ѥмоу праведнии
г҃лющє· г҃и когда тѧ видѣ
хомъ алъчюща и напи
тахомъ· или жадьна на
поихомъ· когда жє ли
тѧ видѣхомъ странна
и въвєдохомъ· или нага
и одѣхомъ· когда жє
тѧ видѣхомъ болна или
въ тємници· и придохо
мъ к тєбѣ· и ѿвѣщавъ цⷭ҇рь
рⷱ҇єть имъ· право г҃лю ва
мъ понєжє створистє ѥ

111 зв.

а

диномоу ѿ сихъ малъıхъ
братьи моѥи мєньшиихъ
мнѣ створистє· тогда рє
чєть соущимъ о шюю
ѥго· идѣтє ѿ мєнє про
клѧтии въ огнь вѣчнъı
и· оуготованъıи дьꙗво
лоу и анг҃ломъ ѥго· въза
алкахъ бо сѧ нє дастє ми
ѥсти· въжадахъ сѧ и нє
напоистє мєнє· странє
нъ бѣхъ и нє въвєдостє
мєнє· нагъ и нє одѣстє
мєнє· болєнъ и въ тємь
ници и нє посѣтистє мє
нє· тогда ѿвѣщають ѥ
моу и ти г҃люще· г҃и ко
гда тѧ видѣхомъ алчю
ща· или жажюща· или
странна· или нага· и
ли болъна· или въ тємь

ници· не послоужихомъ
тобѣ· тогда ѿвѣщаю
ть имъ гл҃ѧ· право гл҃ю
вамъ· понеже не ство
ристе ѥдиномоу ѿ сихъ
меньшихъ ни мнѣ съ
твористе· и идоуть ти

б

въ моукоу вѣчьноую·
а праведнии въ жизнь
вѣчьноую ⁖

Примітки. 53. Пор. у 84: **о шюю**. 72. Після слова **когда** в оригіналі скісна риска – початок (елемент) помилкової ненаписаної літери. 78. У слові **тебѣ** буква **ѣ** в оригіналі виправлена з іншої. 101. Пор.: **больна** у Мстиславовому Євангелії.

115 зв.

б

Соу҃б сыро
поу҃с · еу҃г · ѿ лоукы ⁖ —
Мт. VI, 1–13 Р е҃ч гь҃ смотрите мл҃ти
вашеꙗ не творите прѣ
дъ чл҃вкы· да видими
боудете ими· аще ли
же ни· мьзды не има

116

а

те ѿ оц҃ѧ вашего· иже ѥсть
на нбс҃ѣхъ· ѥгда оубо тво
рите мл҃тыню· не въстрȣ
бите прѣдъ собою· ꙗко
же и лицемѣри творѧть·
въ соньмищихъ· да про
славѧть сѧ ѿ чл҃вкъ· пра
во гл҃ю вамъ· въсприимȣ
ть мьздоу свою· тъбѣ
же творѧщю мл҃тыню·
да не чюѥть шюица тво
ꙗ· чьто творить десни
цѧ твоꙗ· да боудеть ми
лостыни твоꙗ въ таинѣ·
и оць҃ твои видѧи тѧ въ
таинѣ· въздасть тебе
ꙗвѣ· и ѥгда молите сѧ·
не боудѣте ꙗко и лице
мѣри· ꙗко любѧть на
соньмищихъ· и въ сть
гнахъ и на распоутьи
хъ стоꙗщи молити сѧ·
да ꙗвѧть сѧ чл҃вкмъ·
право гл҃ю вамъ· ꙗко въ
сприимоуть мьздоу
свою· ты же ѥгда мл҃и
ши сѧ· въниди въ клѣ
ть свою· и затвори дьвь

б

ри твоꙗ· и помоли сѧ о
ц҃ю твоѥмоу въ таинѣ·
и оць҃ твои видѧ тѧ въ та
инѣ· въздасть тебе ꙗвѣ·
мл҃ѧще же сѧ не лихо гл҃ѣ
те ꙗко и ꙗзы҃ници·
мнѧть бо сѧ ꙗко въ мно
зѣ гл҃ньи своѥмь оуслы
шани боудоуть· не подо
бите сѧ оубо имъ· вѣсть
бо оць҃ вашь· ихъ же трѣ
боуѥте· и прѣже прошѣ
ньꙗ вашего· сице оубо
мл҃ите сѧ вы· оч҃е нашь
иже ѥси на нбс҃ѣхъ· да
ст҃ить сѧ имѧ твоѥ· да
приидеть цр҃тьвьѥ твоѥ·

да боудеть волꙗ твоꙗ а
ка на нб҃си и на змли·
хлѣбъ нашь насъщии
даже намъ дн҃ь· и оста
ви намъ долъгы наша·
ꙗко и мы оставлꙗѥмъ
должьникъмъ наши
мъ· и не въведи насъ
въ искоушѣньѥ· но и
збави ны ѿ лоукаваго·
ꙗко твоѥ ѥсть цр҃твьѥ

116 зв.
г

въ вѣкы аминь·

Примітки. 2. ѿ лоукъı – помилка, потрібно **ѿ мат҄ѳея.** 16. В останньому слові ъ на місці о. 29. Пор.: стоꙗще у Мстиславовому Євангелії. 56. Перше слово пор. у Мстиславовому Євангелії: дажь.

118 зв.
а

Соу҃ · д҃ · по҃ · еу҃е · ѿ марка ⁘

Мк. VII, 31–37
Въ оно҃ ишедъ і҃съ ѿ прѣ
дѣлъ тоурьскъ· при
де на море галилѣи
ско· межю прѣдѣ
лы десꙗти градъ· и при
ведоша к немоу глоуха
и нѣма и молꙗхоуть и·
да възложить роукоу на
нь· и поимъ и ѥдиного
ѿ народа· и въдѣ перста
своꙗ во въши ѥго· и плю
ноувъ косноу и въ ꙗзы
къ ѥго· и възрѣвъ на нь
въздъхъноу· и гл҃а ѥмоу
оффафа· ѥже ѥсть ра
зьверьзи сꙗ· и абьѥ ра
звергоста сꙗ оуши ѥго·
и раздрѣши сꙗ оуза ꙗ
зыка ѥго· и гл҃аше чи
сто· и запрѣти имъ·
да никомоу же не повѣ
дꙗть· и ѥлько же имъ
тъ запрѣщаше· они

б

паче проповѣдахоу· и прѣ
излиха дивлꙗхоу сꙗ гл҃ю
ще· добрѣ все творить· и
глоухъıꙗ творить слъıша
ти· и нѣмъıꙗ гл҃ати ⁘—

Примітки. 16. Пор. еффаѳа у Мстиславовому Євангелії.

162 зв.
а

Не҃ · по просвѣщѣньи·. ⁘—
еу҃е · ѿ ма҃ѳа ⁘—

Мт. IV, 12–17
Въ оно҃ · слъıшавъ і҃съ ꙗко іо
анъ прѣданъ бъı҃ и ѿиде въ га
лилѣю· оста въ назаре
фѣ· и пришедъ въсели
сꙗ въ капернаоумѣ· въ по
морьѥ въ прѣдѣлѣхъ нехта
лимлихъ· да събоудеть сꙗ
реноѥ исаиѥмь пррк҃мь гл҃ю
щимь· змл҃ꙗ заоулонꙗ· и зе
млꙗ нехталимлꙗ· поуть
мр҃ю об онъ полъ иѥрдана·
галилѣꙗ ꙗзъıкъ· людьѥ сѣ
дꙗщии во тьмѣ видѣша свѣ
тъ велии· сѣдꙗщимъ въ ть

**мѣ и сѣни смр҃тнѣи свѣтъ
восьꙗ имъ· и ѿтолѣ нача
тъ і҃съ проповѣдати и гл҃а
ти покаꙗньѥ· приближи
бо сѧ цр҃ство нб҃ноѥ ⁘—**

Примітка. 7. Пор.: **капернаоумъ** у Мстиславовому Євангелії.

Въ лѣ*т҃* ѕ ... м҃цѧ. фе
врарѧ въ в҃і дн҃ь. въ дн҃ь
четве*к҃* · при лвовѣ кнѧжѣ
ньи. и сн҃а ѥго юрьꙗ. при и
хъ тишинѣ хвалѧ ихъ съ
доровьѥ. роукою грѣшна
го раба бж҃ья георьгьꙗ про
звоутора. скончашасѧ
книгꙑ сиꙗ. въ честь гв҃и
собѣ на спс҃ѣньѥ. ѡ*т* своѥго
довола. а вꙑ господо · и бра
тьꙗ · и оц҃и исправлеваюче
чьтѣте не кльноуче. но по
минаюч ... цѣ зла боудоу
кде опъсалъсѧ хоудꙑмь
... умомь грѣшнꙑмь простѣ
те блгсовѣѣ аминь ами*н*.
амин҃ ⁘

Примітка. 17. Так у рукописі. Треба *блгсовѣте*.

ЗАПИС ЙОВА (ІЄВА) БЛИЗЬКО 1269 РОКУ

На останній сторінці збірника старослов'янських перекладів повчань Єфрема Сирина в списку ХІІІ ст., який зберігається в Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі (шифр: Погод., № 71) міститься післямова писця Йова (Ієва). У ній писець бажає «многа лѣта» волинському князеві Володимиру Васильковичеві, котрий упокоївся 10 листопада 1288 року. Цей князь тяжко недужав чотири роки. Оскільки Йов (Ієв) просто побажав йому здоров'я і не згадав про хворобу, І. І. Срезневський уважав, що запис зроблено до 1284 або до 1288 року (*Срезневский И. И.* Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. – Вып. І – XL. – СПб., 1867. – С. 39). До XIII ст. післямову відносять і інші дослідники (*Дурново Н. Н.* Введение в историю русского языка. – М., 1969. – С. 67). О. І. Соболевський приймає вислів «В лѣто семоѥ тысѧщѣ» як 7000 рік «від створення світу» і вважає, що текст XIII ст. скопійовано 1492 року (Очерки по истории русского языка. – Ч. 1. – К., 1884).

Гадаємо, що Йов скорочено написав дату 6777, тому допускаємо, що запис зроблено в 1269 році. У своєму записі Йов (Ієв) згадує Лаврентія – сина особи з оточення князя. Напевно про загибель цього Лаврентія – сина галицького тисяцького повідомлено в Галицько-Волинському літописі під 6776 р. = 1268 р. (ПСРЛ, ІІ, с. 867).

Фрагмент пам'ятки наводимо за публікацією О. І. Соболевського, а різночитання – за виданням І. І. Срезневського.

Слава тобѣ гⷭи въ сии часъ.
В лѣто семоѥ. тысѧщѣ на
писаша сꙗ книгы сиꙗ при
цртⷭвѣ бл҃говѣрнаго црⷭѧ
володимѣра. сн҃а василко
ва. оунука романова. боⷢлю
бивому тивуну ѥго петрови
да аще приключить сѧ ко
му сиꙗ книгы прочита
ти. то первоѥ помѧни стро
ителꙗ ихъ. написа же сиꙗ
книгы на спⷭнье своѥи дш҃и
и чадомъ своимъ. лаврѣ
нтьеви. варварѣ. да и азъ
грѣшныи худыи. иѥвъ
ѿверзъ сквернаꙗ своꙗ оу
ста похвалю избраника
бг҃а. списавшаго книгы си
за ѿпущѣньѥ ѥго. даи ѥ
му гⷭи б҃е здравьѥ. и телесн
ѥго. ωдесную тебе влдк҃о
стоꙗти. совкуплену. съ
прѧженицею своѥю и съ
чады. и судъ млⷭтвъ оу
спригати ѿ тебе б҃е съ ст҃ы
ми твоими причти ихъ
нѣосужнымъ прѣдъ то
бою стати. помѧни ихъ
г҃и во цртⷭвьи своѥмь съ
паси дш҃а ихъ.
Семоѥ тысѧщѣ оу коне
чномь родѣ бⷭы мужь в та
лѣта ѥму же издѣно бⷭы
оу ст҃омь крщ҃ѣньи петръ
сыи бѧше оу кнѧзꙗ воло
димѣра. и бⷭы оу него сн҃ъ
именемь лаврѣнтии. ѥ
го же оуда оучити ст҃ымъ

книгамъ. наказъіваш(є)
апⷭ҇льскъіми заповѣдьм(и)
на всꙗ часъі. самъ же сьіи
строꙗшеть сиꙗ книгъі с(ъ)
многомь тщаньємь. на
всѧ дн҃и милуꙗ мастера
о таковъіхъ бо рⷱ҇е прр҃къ
блж҃ни мл҃твии до сир(о)
тъ ꙗко ти помиловани
будуть на судѣ. страшнѣ
мь. и пакъі павелъ рⷱ҇е к с(є)
лунѧномъ. бл҃гословле
ни суть иже исполнѧю
ть писаньꙗ ст҃ъхъ кни
гъ. ти бо нѣ оутакєни бу
дуть прѣдъ ѿцемь мои
мь. иже єсть на нбсхъ. по
чиваꙗ на серафимѣхъ
о таковъіхъ бо рⷱ҇е. прр҃къ
дв҃дъ. праведникъ (ꙗко)
фюникъ процвьте. да аще
кто не похвалить с(тро)ит(є)
лѧ симъ книгамъ имен(є)
мь петра. буди єму ѿнафо
ма. ꙗко же моисѣи рⷱ҇е но по
хваливъ єго. первоє тоже
чти сиꙗ книгъі. написа
же єму сиꙗ книгъі худъ(ıи)
и недостоинъıи. и мног(о)
грѣшнъıи. и чересь силу
безаконьнъıи. худолъ не
въ. пакъı написа павелъ
к тимофѣю будьте тв҃рци
слову и оучители м(нога)
лѣта кнѧзю володимѣру
и кнѧгини волзѣ. и стро
ителю книгамъ симъ
исто.

Примітки. 24. У публікації І. І. Срезневського **чѧдъı**. 25. В І. І. Срезневського немає слова **бⷭ҇є**. 27–28. У публікації І. І. Срезневського немає цих двох рядків. 35–36. В І. І. Срезневського після слів **бѧше оу** маємо: **та времена тивунъ оу кнѧзꙗ Володимѣра**. 47. В І. І. Срезневського: **ꙗко то**. 59. В І. І. Срезневського: **процвѣте**. 63. В І. І. Срезневського: **рⷱ҇е не**. 64. В І. І. Срезневського: ***то же***. 66. В І. І. Срезневського немає **же**. 66. В І. І. Срезневського: ***худъı***. 69–70. В І. І. Срезневського: **Иєвь**. 76. В І. І. Срезневського немає слова **исто**.

«ПОВЧАННЯ» ГЕОРГІЯ ЗАРУБСЬКОГО У СПИСКУ XIII СТ.

Георгій – чернець монастиря в давньому місті Зарубі (нині село Зарубинці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл., розташоване на правому березі Дніпра проти впадіння в нього річки Трубіж) – жив у середині XII – на початку XIII ст. Зберігся один твір Георгія Зарубського в кількох списках, найдавніший із яких виявлено в збірнику повчань Єфрема Сирина, що належить Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі (шифр: Погод., № 71). Цей список має заголовок «Отъ грѣшного Георгиꙗ черноризцѧ Зарубьскыꙗ пещеры повчѣньѥ къ д҃ховному чаду». Список датуємо XIII ст.

Друкується за публікацією І. І. Срезневського в кн. «Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. – Вып. I – XL. – СПб., 1867. – С. 54–57 (арк. 290 – 292 оригіналу).

Отъ грѣшного Геѡрги
ꙗ черноризцѧ. Зарубь
скꙑꙗ пещерꙑ. повчѣнь
ѥ къ д҃ховному чаду... с
Се пишю к те чадо моѥ
оузлюбленоѥ ѡ҆ г҃и.
ѥлма же оусхотѣлъ
ѥси д҃шю свою҆ спⷭ҇ти ство
рилъ мѧ ѥси оуб҃гаго ста
рцѧ. вожа оуности твоѥѧ
то помѧни како вл҃дка тво
– рець н҃бу и земли сꙑи тво
рець. ѡ҆бразъ собою всѣмъ
даꙗ. пришедъ ѿ толикꙑ
власти. до нижнꙑхъ насъ
нѣ оусхотѣ поклонити сѧ
цⷭ҇рю самъ сꙑи цⷭ҇рь цⷭ҇ремъ
ни иному властелину вла
дꙑка сꙑи вл҃дкамъ. ни фи
лософомъ ни краснꙑми лици
ні любъмꙑмъ си. но слъшавъ
ѡ҆ старци ѥдиномь. странь
нѣ оубозѣ. и алчемь заморь
шисѧ. назѣ портъ носꙗща.
ризнꙑи до колѣну. и всѧ
ческꙑ оуморьшасѧ само
вольствомь к тому прише
дъ поклони прчⷭ҇тую главу
свою. глава си всѣхъ обра
зъ вамъ даꙗ. да не и мꙑ
прѣзрѣвше нищелюби
вꙑꙗ мужа ѡ҆бнищавша Хⷭ҇а
ради. пути правѧщаꙗ Хвⷭ҇ꙑ
оузꙑщѣмъ бл҃гъ и чⷭ҇тꙑ
и оучитель погодивъ на
мъ. тꙑ же чадо моѥ сла
– дъкоѥ. аще точию с҃псениѧ
ищеши. а нѣ иного никоѥ
го же славохотиꙗ то и ми
мо мою грубость нѣ ищи оу
читълѧ иного си. моꙗ бо
ти грубость доволна ѥсть
сказати имже с҃пеши сꙗ
аще схраниши ѥлико же ти
реку аще ѿ бѣсъ вꙑшивъ
сѧ и прѣзрѧ мѧ начнеши
искати ино любь знати ли
цемь оучителꙗ. то аще и
ного грѣха нѣ створиши то и
то ти прѣзорьству гонити
начнеть на погибель д҃шу
нъ си храни чадо моѥ сладко
ѥ поминаи присно смрть лю
тую напрасньство ѥꙗ. ка
ко многꙑ въскорѣ въсхꙑ
щаѥть. не дадущи ни по
нѣ ѥдиного словесе издрещи
потомже токмо что. не

– страшноѥ ли то судище. и
мукы различьныꙗ. лю
ты бесконечныꙗ. оугото
ваныи диꙗволу. и творѧ
щимъ волю ѥго. и ѥже по
ношѣниѥ грѣшникомъ
и похулѣниѥ прѣдъ анг҃лы
и чл҃вкы. и оуготованы
ꙗ бл҃гтынѧ. и прѣсто
лѣ славѣ и вѣньци на не
бсѣхъ праведникомъ.
но присно имѣи си на ду
мѣ сими присно поуча
юсѧ. всели страхъ би҃и
въ ср҃дци си. и любовь ве
ликую ꙗже к нему оукра
шаꙗсѧ паче злата и срѣ
бра. и камене драгаго
смѣрѣниѥмъ добрымъ
своимъ паче. и паче ми
лостынѧ. помагаи ни
щимъ. заступникъ буди
– сиротамъ и въдовицамъ лю
бъвь имѣи ко всѣмъ равну
дружнѧ таины храни клеве
таньꙗ же зѣло оубѣгаи. клѧ
твы хранисѧ. зависти нѣ
имѣꙗ. чюжихъ добротъ нѣ
съглѧдаи. да нѣ оусхоще
ши имъ. смѣха бѣгаи ли
хаго. скомороха. и слато
чьхара. и гудцѧ. и свирцѧ.
нѣ оуведи оу домъ свои глу
ма ради. поганьско бо то ѥ̇
сть а не кр҃тьꙗньско. да лю
бѧи та глумлѣньꙗ пога
нъ ѥсть. и съ кр҃тьꙗны при
частꙗ нѣ имать. дьꙗво
ли бо то суть. всегда сли съ
мысци. и созваньꙗ̇ и ве
сѣльꙗ блудьскаꙗ̇ бо то ѥ
сть краса. и радость. бѣсꙗ
щихсѧ ѡтрокъ. а кр҃тьѧ
ньскы суть гусли прѣкра
снаꙗ доброгл҃наꙗ псалты
– рѧ. ѥюже присно должьни
ѥсмы веселитисꙗ. къ пр҃то
му влдцѣ мл҃твому Х҃у Б҃у на
шему. ст҃ъ. ст҃ъ. ст҃ъ. ѥси б҃е
исполнивыи н҃бо и землю сла
вы твоѥꙗ. то ти драго ѥ̇сть
весѣлыѥ. то ти прѣславнаꙗ ѥ
сть п҃тѣ со аньѥлы ны совкуплѧ
ющи. и ту же ч҃ть подаꙗ на
мъ грѣшникомъ. то ти прѣ
дивны суть гусли. всѧкои
д҃ши животъ подающи и ве
сѣлье. аще ли глума ищеши
и весѣльꙗ. и всѧкоѧ втѣхы
то приѥмъ животворныꙗ къ
нигы. и поч҃ти ст҃хъ мужь по
вѣсти. и оучѣньꙗ и дѣла и ст҃ра
ꙗже приѧша за Х҃а Б҃а. постра
давшаго насъ ради. грѣшны
хъ. и ѡбрѧщеши в нихъ ста
до. точны отѣхы. ѿ ст҃го д҃ха
оустроѥны. ꙗко же бо бчелы
ѿ различенъ цвѣтець. не
суща оутремно неразумь
но слово. оутремове створѧ
юща стыдива достоины
множьствомъ клѣтокъ
красныхъ. и ѿ росы нбн҃ы
ꙗ напоѥныꙗ цвѣтцѧ. и сморъ-
цѧюща на жалѣхъ носꙗща
наполнѧюща своѥꙗ̇
тому слава оу вѣкы. аминь.

(арк. 290–292)

Примітки. 5. Мабуть, недописане *тебѣ*. 89–90. У «Материалах для словаря древнерусского языка» (Т. 3. – СПб., 1903. – С. 414) І. І. Срезневський уміщує вокабулу *слаточьхаръ* без перекладу, паспортизуючи її цитатою з твору Георгія Зарубського.

ЄВСЕВІЄВЕ ЄВАНГЕЛІЄ 1283 РОКУ

Пам’ятка – короткий апракос. Із післямови до неї відомо, що попович Євсевій закінчив переписування Євангелія 15 жовтня 6791 року, тобто 1283 року після Різдва Христового, «**коли сѧ женило Георгии . кнѧзе а ѿць ѥмоу в оугры ходило**».

У Галицько-Волинському літописі під 1281 роком зазначено, що коли князь Володимир звернувся до свого племінника Юрія Львовича по допомогу, той відповів: «строю мои. ра͆ бъıхъ и самъ с тобою шелъ. но нѣколь е мь ѣдоу господине до Соуждали женитъ͆» (Полное собрание русских летописей. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – Изд. 2-е. – СПб, 1908. – С. 883–884). Та відомо, що хронологічна мережа (сітка) літопису належить до пізнішого часу, ніж описані події. Л. Є. Махновець літописну оповідь про подію, що її згадав попович Євсевій, датує 1282 роком (Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Є. Махновець. – К., 1989. – С. 432). Гадаємо, що треба за ймовірну дату вважати ту, яку навів Євсевій: і за березневим, і за вересневим новим роком виходить 1283 рік.

Велику наукову розвідку пам’ятці присвятив Г. Голоскевич (Евсевиево евангелие 1283 г. // Исследования по русскому языку. – СПб., 1914. – Т. 3. – Вып. 2. – С.). Повністю текст підготували до видання співробітники Інституту української мови НАН України. У серії «Пам’ятки української мови» рукопис опубліковано 2001 року в Києві під заголовком: «Євсевієве Євангеліє 1283 року».

Уривки публікуються за фотокопією, звіреною з оригіналом.

Пам’ятка зберігається в Російській державній бібліотеці в Москві (шифр: М. 3168).

79 зв.

а

[...] ⁘ **въ ср͆ѣ**
на литоургиⸯ еу͆а ѿ ма͆
Въ ѡно͆ ісо͆у бывъ
шю въ вифаньи
в домоу симона
прокаженагоⸯ пр
истоупи к нем
оу жена имоу
щи стькланицю
моура драгаго· и
възлья на главоу
ѥго възлежащю·
видѣвъше оучьн
ици ѥго· негодова
хоу гл͞ще по что по
гибѣль си бы· мож
еши бо се мюръ про
дано быти на мно
зѣⸯ и раздаꙗти оу
богымъ разоумѣ

б

въ· по что троудъ да
сте женѣ дѣло бо бро
створи ѡ мнѣ· оубо
гыꙗ бо всегда има
те съ собою· мене же
не всегда имате съ

собою· възлꙗвшю
мюро на тѣло моѥ
на погребѣньѥ мѣ
створи· аминь глю
вамъ· идеже аще про
повѣсть сѧ ѥуⷢалиѥ
се во всѣмь мирѣ рӗ
т сѧ· и ѥже створить
си въ памѧть ѥга· то
гда шедъ ѿ ѡбою на
десѧть нарицаѥм
ыи июда скариѡть
скии· къ архиѥрѣѥ
мъ рӗ что ми хощете
дати· и азо вамъ
прѣдамъ ѥго· ѡни
же поставиша ѥмоу л҃·
срѣбрьникъ· и ѿ
толѣ искаше врѣме
не да и прѣдасть ⁘
въ четъвьртк. на
заⷮу· ѥуⷢа· ѿ иоана

80

а

Л. XXII
Во ѡноⷡ· приближи
сѧ праздьникъ. на
рицаѥмъıи паска и
скахоу архиѥрѣи
и книжници. ꙗк
о быша оубили и бога
хоуⷠⷪ сѧ людии. въни
де же сотона въ июдоу
нарицаѥмаго скари
ѡтоскаго. соуща ѿ ѻ
бою на десѧть числа.
и шедъ гл҃а архиѥрѣѥ
мъ и воѥводамъ како
ѥго прѣдасть имъ. и
въздрадоваша сѧ. и
свѣщаша дати ѥмоу

срѣбро исповѣда и и
скаша подобьна врѣ
мене. и прѣдасть и
мъ без народа̇ приле
же дн҃ь ѡпрѣсночьн
ыи. во нь же подобѣ
жрѣти паска и посл
а петра иѡана рекъ
шедша намъ оуго
тованта паскоу да
ꙗмо. ѡна же рекъ
ста ѥмоу кде хоще

б

ши оуготовлѥвѣ. ѡ
нъ же рӗ има. се въше
дъшема вама въ гр
адъ. срѧщета ваю
чл҃вкъ въ скоудѣль
ници водоу носѧща
по нѣмь идѣта во
домъ. во нь воходи
та. и рӗ та гн҃оу то
моу гл҃ть тебе оучи
тьль. кде ѥсть ѡби
тѣль иде же паскоу
съ оучьники моим
и снѣмь и тъ вама
покажеть. горниц
ю великоу постла
ноу. и тоу оуготова
ита· и шедоша ѡб
рѣтоста ꙗко же рӗ
има. и оуготовис
та паскоу и ѥгда
бⷭы година. възле
же и ѡба на десѧть
ап҃ла с нимь. жад
аньѥмь же въжада
хъ сию паскоу ꙗсти
с вами. прѣже даи
же не примоу моу

Лк. XXII 80 зв.
а
кы и гл҃ю вамъ. ꙗко
ѿселѣ не имамъ ꙗс
ти ѿ него. доньде же
кончаѥт сѧ цр҃твь
ѥ бж҃ьѥ. и приѥмъ ч
ашю хвалоу възда
въ ре҇ приимѣте и
ꙗдѣть. гл҃ю бо вамъ
ѿселѣ не имамъ пи
ти ѿ плода лознаго
дондеже цр҃твь бж҃еѥ
придьть· приѥмъ
хбѣбъ хвалоу въз
давъ приломи и да
сть имъ гл҃ѧ. се ѥсть
тѣло мъѥ даѥмоѥ
за вы. се творите въ
мою памѧть и чашю
тако же по вечери гл҃ѧ
си чаша новъи завѣ
тъ моѥю кровью. ꙗ
ко же проливаѥт сѧ
за ва ѿбаче се роука
прѣдающаго мѧ· с
о мною ѥсте на трѧ
пезѣ и сн҃ъ оубо члв҃ч
ь идеть по велѣном
оу. ѿбаче горе члв҃коу
б
томоу им же прѣда
нъ боудеть. и ти на
чаша искати въ себе
которъи оубо боудеть
ѿ нихъ хотѧи сътвори
ти се· бы҇ же пьрѧ въ ни
хъ. кыи мьнит сѧ бы
ти въ нихъ болии. ѿ
нъ же ре҇ имъ цр҇ь ꙗзъı
кы съвладѣють. и ѡ
бладающе ми бл҃гдте

лѧ нарицают сѧ· вы
же не тако нъ болии
васъ боудеть ꙗко мни
и и старѣни ꙗко слоу
жаи коѥ болии възле
жаи. или же азъ по
срѣдѣ васъ ѥсмь ꙗко
слоужаи· вы же ѥсте
прѣбъıвавшеи со мно
ю. въ напастехъ мо
ихъ и азъ завѣщаю
вамъ ꙗко же заповѣ
да ми оц҃ь мои и цр҇тво
да ꙗсте и пьѥть на т
рѧпезѣ моѥи. цр҇твѣ
моимь. и сѧдете
на пристолѣхъ соудѧ
81
а
Лк. XXII щи ѿбѣма на десѧт
1 ь колѣнома изл҃вома
ре҇ г҃ь симоне симоне с
имоне· нъ сотона пр
осить васъ дабы и с
ѣꙗло ꙗко пьшеницю
азъ же молихъ сѧ ѿ т
ебе. да не ѿскоудѣѥ
те вѣра твоꙗ и нынѣ
когда ѿбращь сѧ оу ·
тверди братью твою
ѿнъ же ре҇ г҃и с тобою го
товъ ѥсмь. и въ тьм
ницю и въ смерть и
ти. ѿно же ре҇ ѥмоу гл҃ю
ти петре. не възъгла
сить коуръ дн҇ь донде
же три кратъ ѿверже
ши сѧ мьне видѣти
и ре҇ имъ ѥгда послахъ
въ безъ влагалища
и бе спиръ и бе сапог
ъ ѥгда чсо лишени б

ꙑсте ѡни же рекош
а ничсо же. и нꙑнѣ
же влагалище има
те да возмете. так
о же и спироу. иже не

б

имать да продасть
ризоу свою да коупи
ть ноже г҃лю вамъ. ꙗ
ко аше писанье се по
добаѥть скончаѥть

сѧ ѿ мѣнѣ ѥже съ бе
законьникꙑ вмѣ
ни сѧ. ибо иже ѿ мн
ѣ кончиноу имать
ѡни же рекоша г҃и се
ножа два ѡнъ же реⷱ
имъ доволно ѥсть·
ишедо по ѡбꙑчаю с
воѥмоу въ гороу ѥле
ѡньскоую. по нѣмь
идоша оученици ѥго ჻

Примітки. 22–23. Замість **бо бро** треба **добро**. 41. **азо** – так у рукописі, потрібно **азъ**. 51–52. Замість **и искахоу**. 68. Перше **а** виправлено з **в**. 117. **хбѣбъ** – так у рукописі; треба **хлѣбъ**. 143. Треба **ими**. 147. Третє слово **старѣни**; треба **старѣи**. 181. Перше слово **въ** – так у рукописі, потрібно **вꙑ**.

Въ чⷮе. на литоургии. ѥуⷢа. ѿ иѡана

Л. XXII Реⷱ г҃ь своимъ оуч
ьникомъ вѣсте ꙗ
ко по двою дноу па
ска си боудете. с҃нъ
ч҃лвчь придано боу
те на распѧтье· то
гда собраша сѧ архи
ѥрѣѥ старци людь
стии. на дворъ архи
ѥрѣѥвъ нарицаѥма

Мт. XXVI 81 зв.

а

1 го каꙗфꙑ· и свѣща
ша да і҃са лестею им
оуть и оубьють· г҃лю
же нъ не въ праздьни
къ· да не молва боуд
еть въ дюдехъ· і҃соу ж
е бꙑвшю въ вифань
и въ домоу симона
прокаженаго· прис
тоупи к немоу жена
имоущи алаватръ

мюра многоцѣньн
а· и възлеꙗ на главоу
ѥго възлежашю вид
ѣвше же оучьници
ѥго· негодоваша г҃л
ще чьсо ради погибѣ
ль си· и можаше бо се
продано бꙑти на м
нозѣ· и дано бꙑти
нищимъ разоумѣ
въ же і҃съ реⷱ имъ· что
троудꙑ даѥть жен
ѣ дѣло добро сдѣл
а ѿ мнѣ· всегда бо н
ищаꙗ имате съ со
бою· мене же не все
гда имате· възль
ꙗвъше бо си масть
сию на тѣло моѥ на
погрѣбѣнье мѧ ство
ри· аминь г҃лю вамъ
идеже аще проповѣ
дано боудеть ѥуⷢаль
ѥ се во всѣмь мирѣ ре
чет сѧ· и ѥже створи

се въ памѧте ѥѩ· тог
да шедъ ѿ ѡбою на де
сѧть· июда скариѿ
дескꙑи архиѥрѣѥм
ъ рⷱе что ми хощете
дати и азъ вамъ прѣ
дамъ ѥго· ѡнъ же по
ставиша ѥмоу· л҃·
срѣбрѣникъ· и ѿто
лѣ искаше подобна
врѣмене да и прѣда
сть· въ первꙑи же дн҃ь
ѡпрѣснокъ· пристоу
пиша оучьници къ
і҃соу гл҃ще ѥмоу· кде
хощеши да въгото
ваѥмъ ти паскоу· ѡ
нъ же рⷱе идѣте въ гра
дъ къ ѥтероу· и рцѣ
те оучит҃ель· гл҃ть врѣ

Мт. XXVI 82 а

мѧ моѥ близь ѥсть· оу
тебе створю паскоу съ
оученикꙑ моими и
створиша оученици
ꙗко же рⷱе имъ і҃съ· ве
чероу же бꙑвшю въз
лежаше і҃съ· съ ѡбѣм
а на десѧть оученик
Й. XIII ома· вѣдꙑи же і҃съ ꙗ
ко всѧ дасть ѥмоу ѡ
ць въ роуцѣ· и ꙗко ѿ
б҃а изиде и къ б҃оу грѧ
дьть· въставъ съ ве
черѧ и положе ризꙑ·
приѥмъ лентии при
поꙗса сѧ· по томь жь
въльꙗ водоу во оум
ꙑвалницю· и нача
тъ оумꙑвати ногꙑ
и ѿтирати леѡнтьѥ
мь· имь же бѣ прѣпо
ꙗсанъ· приде же къ
симоноу петроу· и
гл҃а ѥмоу тъ· г҃и тꙑ
ли мои оумꙑѥши но
зѣ ѿвѣща і҃съ рⷱе ѥмоу
ѥже азъ творю тꙑ не
вѣси симоне разоу

б

мѣѥше же по сихъ· гл҃а
ѥмоу петръ не оумꙑ
ѥши ногоу моѥю въ
векꙑ· ѿвѣща ѥмоу
і҃съ· аще не оумꙑю
тьбе не имаши част
и со мною̇ гл҃а ѥмоу
симонъ петръ· г҃и не
нозѣ мои о тъкмо
нъ и роуцѣ и главоу
гл҃а ѥмоу і҃съ· измо
вьнꙑи не трѣбоу
ють· токмо нозѣ
оумꙑти ѥсть ибо
весь чистъ· и вꙑ чи
сти ѥсте нъ нѣ вси
вѣдѧше бо придаю
щаго и· сего ради рⷱе
ꙗко не вси чисти·
ѥсте· ѥгда же оум
ꙑ ногꙑ ихъ приꙗ
тъ ризꙑ своꙗ и въз
леже и рⷱе имъ· вѣ
сте ли что створи
хо вамъ· вꙑ гла
шаѥть мѧ оучитⷷ
лѧ и г҃а· и добрѣ г
лт҃е ѥсмь бо оуже

Примітки. 2. Треба **матфеꙗ** (замість **иѡана**). 7–8. Треба **боудеть** замість **боуте**. 15. Треба **гл҃юще** замість **гл҃ю**. 18. Треба **людехъ**. 23. Треба **алавастръ**. 51–52. Замість **искариотьскꙑи**. 71. Остання буква в слові **моими** виправлена. 88. Треба **лентиемь**. 105. **о** зайве.

Й. XIII 82 зв.

а

бо оумыхъ азъ вам
ъ ногы· г҃ь и оучитѣ
ль сыи· и вы ѥсте до
лжни дроугъ дроугоу
оумыти нозѣ· ѿбра
зъ бо дахъ вамъ да ꙗ
ко же азъ створихъ в
амъ и вы створите· а
минь аминь г҃лю ва
мъ· нѣ рабъ болии
г҃на своѥго ни солъ бо
лии пославшаго и· и
аще си вѣсте б҃лжни
ѥсте аще творите ꙗ
и ꙗдоушемъ рⷱе· ам
инь г҃лю вамъ ꙗко ѥ
динъ ѿ васъ прѣда
сть мѧ· и скрербѧщ
е зѣло начаша г҃лт
и ѥмоу ѥдинъ кож
до ихъ ѥди азъ ѥсм
ь г҃и· ѡнъ же ѿвѣщ
евъ рⷱе· ѡмочивы со
мною в солило роук
оу тъ мѧ прѣдасть
с҃нъ ч҃лвчь идеть ꙗ
ко же ѥсть писано
ѡ нѣмь· горе ч҃лвкоу·

б

им же с҃нъ ч҃лвчь прѣ
даѥт сѧ· добрѣ ѥм
оу бы было аще бы не
родилъ сѧ ч҃лвко то
ѿвѣщавъ же июда
придавъıи· рⷱе ѥда
азъ ѥсмь равьви г҃ла
ѥмоу ты· и рⷱе· ꙗдоу
щемъ же имъ приѥ
мъ і҃съ хлѣбъ и б҃лгвѧ
ше и прѣломль· и да
ꙗше оучьникомъ сво
имъ· рⷱе примѣть ꙗ
дѣть се ѥсте тѣло мо
ѥ ломимоѥ и приѥмо
чашю и хвалоу възда
въ· въдасть имъ г҃лѧ
пиите ѿ неꙗ вси се ѥ
сть кровь моꙗ нова
го завѣта пролива
ѥмаꙗ за многы· во
ѿставлѣньѥ грѣхо
въ г҃лю же вамъ· ꙗко
же не имамъ пити
оуже ѿ сего плода ло
знаго до дне ѥгда
пью с вами нъвъ ц҃р
твьѥ ѿц҃а моѥго и

Мт. XXVI 83

а

въспѣви азъдоу въ
гороу ѥлеѿньскоую то
гда г҃ла имъ і҃съ· вси
вы съблазните сѧ ѿ
мнѣ· въ сию нощє пь
сано ѥсть поражю па
стырѧ· и разидоуте
сѧ ѡвець стада· по во
скрⷭнье моѥмь варю
вы въ галелѣи· ѿвѣ
щавъ же петръ рⷱе ѥм
оу· аще вси съблаз
нѧт сѧ ѿ тебе· азъ ни
коли же не съблажню
сѧ· рⷱе ѥмоу і҃съ ами
нь г҃лю тебе· ꙗко въ си
ю нощь прѣже даже к
оуръ не възг҃ласить
трь краты ѿвержеш
и сѧ мене· г҃ла ѥмоу
петръ аще ми сѧ клю

чить оумрѣти с тобо ю не ѿвергоу сѧ тебе· тако же и вси оучьни цѣ рѣша· тогда при иде іс҃ъ въ весь нари цаѥмоую гепсима нью· гл҃а оученико

б

мъ сѧдѣте тоу· донде же шедъ помолю сѧ т амо поѥмъ петра и ѡана сн҃а зеведѣѥва начатъ тоужити и скербѣти· тогда гл҃а имъ прискербь на ѥсть дш҃а моꙗ до смерте пождѣте и б дите со мною· и прѣ шедъ мало паде ниц ь· мълѧсѧ и гл҃а ѿч҃е моѥ аще възможно ѥсть да мимоиде ть чаша си. ѡбаче не ꙗко же азъ хощю нъ ꙗко же ты. ꙗви же сѧ ѥмоу ан҃глъ с н· все оукрѣплѧꙗ и· и и бывъ подвизѣ прѣ лежа и молѧше сѧ· и бы҃с потъ ѥго ꙗко и каплѧ кръве каплю щиꙗ на землю· и в ъставъ ѿ млтвъ и приде къ оучьни комъ и обрѣте ꙗ сп ѧща и гл҃а петроу

Примітки. 10. Замість **нѣ** треба **нѣсть**. 21. Замість **ѥди** треба **ѥда**. 33. В слові **июда**: **а** виправлено з **и**. 55–56. Треба **ново въ цр҃твии**. 57. На початку рядка треба **въспѣвъше изидоша**. 104. Треба **бывъ въ** або **бы въ**.

Мт. XXVI 83 зв.

а

тако ли възможе те ѥдиного ча҃с побдѣ ти со мною бдить и молите сѧ· да не въ нидьте въ искоуш ѣниѥ дх҃о бо бодръ и плоть немошьна· пакы вторицею ше дъ помоли сѧ гл҃ѧ· ѿ че мои аще не може ть си чаша мимоит и ѿ мене аще не пью ѥꙗ боуди волѧ твоꙗ и пришедъ пакы обр ѣте ꙗ спѧща· бѣꙗ ста бо ѳчи ими ѿтѧ гоченѣ· ѡставль ꙗ пакы шедъ помоли сѧ третицью· то же слово рекъ· тогда п рииде къ оученико мъ и гл҃а имъ· спи ть· прочеѥ и почива ите· се приближе сѧ година· и сн҃ъ чл҃вчь прѣдаѥт сѧ въ роу цѣ грѣшникомъ· в ъстанѣмъ идѣмъ

б

се приближи сѧ прѣ даꙗи мѧ· и ѥще гл҃щю ѥмоу· се июда ѥдино ѿ ѡбою на десѧть при иде с нимь народъ· многъ· съ ѡроужеѥ мь и трѣкольѥмь ѿ архиѥрѣи и старець

людьскихъ· прѣда
ꙗи же дасть имъ зн
амѣньѥ г҃лꙗ· ѥго же
азъ лобжю то ѥсть
имѣте и· абьѥ при
стоупи къ і҃соу рⷱе ѥм
оу раⷣи сꙗ равви· и ѿ
блобъзаꙗ и· і҃съ же рⷱе
ѥмоу дроже на не же
ѥси пришелъ· тогда
пристоупльше възло
жиша роуцѣ на і҃са и
ꙗша и и се ѥдинъ ѿ
соущихъ съ і҃смь про
стеръ роукоу и звлѣ
чь ноже свои въ своѥ
мѣсто вси бо приѥ
мшеи ноже· ножемь
погъıбноуть ли мни
ть ти сꙗ· ꙗко не мо

Мт. XXVI 84

а

гоу ѿц҃а моѥго оумо
лити и пристави
ть мнѣ вꙗще неже
ли два на десꙗть ле
геѿна анг҃лъ· како
же оубо събоудоуть
сꙗ книгъı· ꙗко так
о подобаше бъıти во
тъ чаⷭ· рⷱе і҃съ народъ
мъ· ꙗко на разбои
ника ли и придесте
съ роужьѥмь и трѣко
льѥмь ꙗти мене· п
о всꙗ дни сѣдахъ п
рѣ васъ въ цр҃кви оу
ча и не ꙗсте мене· се
же бъⷭı все да сбоудоу
т сꙗ книгъı пррчⷭкъıꙗ

тогда оучьници вси
ѿставлеше и бѣжаш
а· ѿни же ѥмъше і҃са
ведоша и къ каиꙗф
ѣ архиѥрѣю· иде же
книжници и старц
и собраша сꙗ· петръ
же идꙗше по нѣмь и
здалеча· до двора а
рхиѥрѣѥва· и въше

б

дъ вънoутрь сѣдꙗше
съ слоугами видѣти
кончиноу· архиѥрѣ
и же и старци и сне
мъ весь· искахоу лжа
свѣдитьльства на
і҃са ꙗко да оубьюти и
и не ѿбрѣтоша мно
гомъ же лъжемъ свѣ
дителемъ пристоу
пившемъ· послѣдь
же пристоупльша два
моужа свѣдителꙗ
рѣста· се рⷱе могоу ра
зорити цр҃квь б҃жию
и трьми дьньми созь
дати ю· и въставъ
архиѥрѣи рⷱе ѥмоу
ничто же ли не ѿвѣ
щеваѥши· что си на
тꙗ свѣдитильств
оують· і҃съ же молча
ше и ѿвѣщавъ арх
иѥрѣи рⷱе ѥмоу· за
клинаю тꙗ б҃мь жи
въıмь да речеши на
мъ· аще тъı ѥси хⷭъ
с҃нъ б҃а живаго· г҃ла

Примітки. 13. У слові **ѥꙗ** остання буква виправлена з **ѥ**. 43. Треба **раⷣоуи**. 45. Треба **дроуже**. 51–52. Треба **и извлѣчь**. 55. Кінець 51 і початок 52 вірша пропущені.

Мт. XXVI 84 зв.

а

ѥмоу і҃съ ты рє҃· ѿбаче
гл҃а вамъ ѿселѣ· оузр
ите сн҃а чл҃вча сѣдѧ
ща ѡ десною силы грѧ
доуша на ѿблацѣхъ
с нб҃сьнъıхъ· тогда а
рхиѥрѣи растерза
ша ризъı своꙗ· гл҃ще
ꙗко власфимию рє҃
что и ѥше трѣбоуѥ
мъ свѣдитѣль· се н
ънѣ слъıшасте вла
сьфимию ѥго· что с
ѧ вамъ мнить ѡни
же свѣщаша и рѣша
повиненъ смерть ѥ
сте· тогда запльва
ша лице ѥмоу и па
кости ѥмоу дѣꙗша
ѡви за ланитоу оу
дарѧюще· гл҃ще про
рци намъ х҃е кто ѥ
ть оударивъıи тѧ пе
търъ же вънѣ стоꙗш
е на дворѣ архиⷦрѣѥ
вѣ· и приструпи к
о немоу ѥдина раб
ънѣ гл҃ще· и тъ бѣ

б

съ і҃смь галелѣиски
мь· ѡнъ же ѿверже сѧ
придо всѣми гл҃ѧ не
вѣмь что гл҃ши· и и
шедошю ѥмоу въ в
рата· оузрѣ и дроу
гаꙗ рабъıни гл҃а ѥ
моу ты и сь бѣ съ і҃со
мь назарѧниномь
и пакы ѿверже сѧ съ
клѧтвою ꙗко не зна
ю чл҃вка· не по мно
зѣ же пристоупльше
стоꙗше и рѣша пет
роу во истиноу ты
ѿ тѣхо ѥсы· бесѣда
твоꙗ ꙗвѣ тѧ твори
ть· тогда нача роти
ти сѧ и клѧти сѧ· ꙗ
ко не знаю чл҃вка· и
абьѥ коуръ възъгла
си· и помѧноу петро
гл҃ы і҃свы· иже рє҃ ѥмоу
ꙗко приже даже коу
ро не возгл҃асить· три
кратъı ѿвержеши сѧ
мене. ишедо воно пла
ка сѧ горкь· оутроу

Мт. XXVI 85

а

бъıвшю свѣто створ
иша архиѥрѣи и ст
арци людьстии на
і҃са. ꙗко да оубьют
и и. и всѧзавъше и
придаша и пилатоу
игѣмоноу ⁖
чино ст҃го пѧтъка бъı
ваѥть же тои нощи
в҃і ѥоуангл҃ьи· ѥоуⷢа

Й. XIII ... ѿ нана·

Рє҃ г҃ь своимъ оучени
комъ· нънѣ просл
ави сѧ сн҃ъ чл҃вчьскъ
и б҃ъ прослави сѧ ѡ нѣ
мь· ащь б҃ъ прослави
сѧ ѡ нѣмь· и б҃ъ про
славить ѥ въ себе· и а
бьѥ прославити и·
чаⷣцѧ и ѥще с вами ѥ
смь· възищете мь
нь· ꙗко же рекохъ и

юдѣѥмъ· ꙗко ꙗмо
же азъ идоу· не може
те вы прити· и ва
мъ г҃лю нынѣ· запо
вѣдь новоу даю ва
мъ· да любить дроу
б
го дроуга· ꙗко же въз
любихо вы· да и вы
любите дроуго дроу
га· ѿ сѣмь разоум
ѣють вси· ꙗко мои
ѥсте оуч҃нци аще лю
бовь имате межи со
бою г҃ла ѥмоу симъ
нъ петръ· г҃и камо
идьши· ѿвѣща ѥмоу
і҃съ· ꙗмо же азъ идоу
не можеши по мнѣ
ити· послѣдь же по
мнѣ идеши· г҃ла ѥ
моу петръ· г҃и· по что
не могоу по тобѣ ны
нѣ ити. нынѣ д҃шю
мою положю за тѧ
ѿвѣща ѥмоу і҃съ д҃шю
ли свою за мѧ поло
жиши· аминь ами
нь г҃лю тебе· нѣ въ
зг҃ласить коуръ до
ньдеже ѿверьжеши
сѧ мене три крат
ы ჻ за҃· Да нѣ смоу
щаѥть сѧ ваше
ср҃дце· вѣроуите
Й. XIV 85 зв.
а
въ б҃ъ· и въ и мѧ вѣроу
ить· въ домоу ѡц҃ѧ
моѥго· многы ѡби
тьли соуть· аще ли
же не реклъ бых҃ъ ва
мъ ꙗко идоу оугот
овато мѣста вамъ
поимоу вы ко себе п
акы придоу поѥ
моу вы ко себе· дон
деже азо ѥсмь· и вы
боудьть· аможе азо
идоу вѣсте и поуть
вѣсте и г҃ла ѥмоу ф
ома· г҃и не вѣмь ка
мо идеши. и како
можемъ поуть вѣ
дати· г҃ла ѥмоу і҃с
азъ ѥсмь поуть и
стина и жевотъ· ні
кто жи придете къ
ѿц҃ю токмо мною
аше мѧ бы҃ знали
и ѿц҃а моѥго знали
бы҃ оубо. и ѿселѣ по
знаѥть и. и види
те и г҃ла ѥмоу фили
по· покажи ны ѿ
б
ц҃а довлѣѥть намъ
г҃ла ѥмоу і҃съ толико
врѣмѧ с вами ѥсмь
не познали мьне
филипе· видѣвы
и мѧ и ѿц҃а моѥго
и како г҃лш покажи
намъ оц҃а не вѣроу
ѥше ꙗко азо во оц҃и и
оц҃ь во мнѣ ѥсть· г҃лы
ꙗже азъ г҃лю вамъ о
себе не г҃лю· оц҃ь же
прибываꙗ во мнѣ
то творить дѣла· вѣ
роу ͥмьте мнѣ· ꙗ
ко азо во оц҃и и оц҃ь во

мнѣ· аще ли ^же ни за
та дѣла вѣроуѥть
аминь аминь гл҃ю
вамъ· вѣроуꙗи во
мѧ· дѣла ꙗже тво
рю и то створить· и
больша створить си
хъ· ꙗко азо ко ѡц҃ю
грѧдоу· ѥго же то ко
ли просите во имѧ
моѥ то створю· да
прославить сѧ ѡц҃ь

Примітки. 26. Треба **пристоупи**. 61. Замість **всѧзавъше** треба **свѧзавъше**. 64. Замість **чино** треба **чинъ**. 67. Не читається на фото. 113. У словосполученні **въ и мѧ** зайве **и**. 126. Зайве слово **вѣсте**.

Й. XIV 86

а

ѿ сн҃оу и аще чсо про
сите во имѧ моѥ т
о створю· аще люби
ть мѧ заповѣди моꙗ съ
блюдьть азъ оу
молю ѡц҃ѧ· иного п
араклита дасть с ва
ми въ вѣкъı хъ ист
иньнъıи ѥго же миро
не можеть приꙗти
ꙗко не видить ѥго
ни знаѥть ѥго· въı
же знаѥте и· ꙗко в
ъ васъ прѣбъıваѥть
и въ васъ боудеть· н
ѣ ѿставлю васъ съı
ръ· прѣдоу ко вамо
и ѥще мало и миръ
к томоу не ведить
мене· въı же видит
е мѧ ꙗко азъ живоу
и въı живи боудете
во тъ дн҃ь разоумѣ
ѥть въı· ꙗко азъ во
ѡц҃ь· и въı во мнѣ а
зъ въ васъ· имѣꙗ
заповѣди моꙗ и
съблюдаꙗ то ѥсть

б

любѧи мѧ· а любѧ
и мѧ възлюблен
ъ боудеть ѡц҃мь
моимь· и азъ въз
люблю и и ꙗвлюс
ѧ ѥмоу самъ· гл҃а
ѥмоу июда скар
иодьскъıи г҃и· и
что бъı ꙗко намо
хощеши сѧ ꙗви
ти а не мирови ѿ
вѣщавъ і҃съ рे ѥмоу
аще кто любить
мѧ слово моѥ съб
ледеть· и ѡц҃ь мо
и возлюбити и· и
къ немоу идевѣ·
ѿбитѣль оу него
створивѣ· не лю
бѧи мене словесъ
моихъ не храни
ть и слово ѥже слъı
шасте нѣ моѥ н
ъ пославъшего м
ѧ ѡц҃а· се гл҃ахъ ва
мъ въ васъ съıи па
раклитъ же дх҃ъ
ст҃ъıи ѥго же после

Й. XIV 86 зв.

а

ть оц҃ь во имѧ моѥ
тъ вы наоучи все
моу въспомѧнет
ь вамъ всѧ· ꙗже ре
къхо вамъ· миръ ѡ
ставлѧю вамъ не
ꙗко же мъръ даѥть
азо даю вамъ ⁘ За
да нѣ смоущаѥть
сѧ ср҃дца ваша. ни
оустрашаѥть сѧ сл
ышасте ꙗко азъ рѣ
хъ вамъ · азъ идоу
и прѣдоу къ вамо [...]
любили· мѧ въı· и во
здрадовали сѧ въı
ꙗко идоу ко оц҃ю· ꙗ
ко оц҃ь болии мене
ѥсть и нынѣ рѣхъ
вамъ· прѣже даже
не боудьте· да· ѥг
да не боудете вѣр
оу имѣте· ꙗко а
зо рѣхъ вам оу
же нѣ много гл҃ю с ва
ми· грѧдеть бо сего
мира кнѧзь· и во м
нѣ нѣ имать ничсо

б

же· но да разоумѣѥ
ть все миръ. ꙗко лю
блю оц҃ѧ· ꙗко же за
повѣда мнѣ оц҃ь· та
ко же твори въста
нѣть идѣмъ ѿсоу
Й. IV дѣ ⁘ за азъ ѥс
мь лоза· истиньна
ꙗ· и оц҃ь мои дѣла
тъль· ѥсть· всѧко ло
зоу о мнѣ не творѧ
щю плода изе
моуть ю. и всѧкоу тво
рѧщю плодъ отрѣ
блѧють ю. да плодо
болии створить. оу
же вы чисти ѥсте
за слово ѥже гл҃хо
вамъ· боудьть· во
мнѣ и азъ во васъ
ꙗко же бо розка· не
можеть плода тво
рити ѿ собѣ· аще
не боудеть на лозѣ
тако и вы аще во м
нѣ не трѣбоуѥть
азъ ѥсмь лоза а вы
рождьѥ· иже боуде

Й. XIV 87

а

тъ въ мнѣ и азъ во
нѣмъ· створить п
лодъ многъ· ꙗко бе
з мене не можете т
ворити ничсо же а
ще кто во мнѣ не пр
ѣбоудеть изверже
ть сѧ вонъ· ꙗко же ро
зъка исъшеть· и съ
бирають ю и съгаѥ
ть [...] аще боудете во м
нѣ· и гаи мои прѣб
ывають въ нихъ . ѥ
моу же до колиждо
хощеть· просить и
боудеть вамъ⁘ кон
Ѻ сѣмь прослави сѧ ѿ
ць мои· да плодъ мн
го створить и боуде
те мои оучн҃ци ⁘ за
Ꙗко възлюби мѧ ѿц҃ь
мои· и азъ възлюбі

хъ вы· боудете въ л
юбови моѥи· аще
повѣди поведи моꙗ събл
юдаѥть· прѣбо
удете въ любъви мо
ѥи· ꙗко же азъ за
б
повѣди ѿц҃а моѥго
съблюдохъ· и прѣ
бываю ть въ него
любъви· си гл҃хъ
вамъ да радость
ваша исполнить
сѧ ⁘ за҇ Се же ѥ
сть заповѣдь
моꙗ· да любите
дроуго дроуга· ꙗ
ко же възлюбихо

вы больша сего
любъве. никто
же нѣ имать· да
кто дш҃ю свою пол
ожить за дроугы
своꙗ· вы дроузи
мои ѥсте· аще т
ворите ѥлико за
повѣдаю вамъ· оу
же не гл҃ю васъ ра
ди· рабъ бо не вѣ
сте что створи
ть сн҃ъ ѥго· вы же
нарекохъ дроуг
ы ꙗко вся ꙗже сл
ышахъ· ѿ ѿц҃а
моѥго сказахъ

Примітки. 6. Пропуск **и**. 7. Пропуск **да боудеть**. 8. Треба: **дх҃ъ·**. 43. Тобто **съблюдеть·**. 63. Треба **миръ**. 110. Треба **прѣбоудете·**. 122–123. Треба **съгараѥть·**. 125. Треба **гл҃ы**. 133. **мѧ** – нерозбірливо, напівстерто. 136. Треба **заповѣди**. 162–163. Треба **раби**.

Й. XV. 87 зв.
а
вамъ не вы мене
не избрасть но а
зъ избрахо вы и п
оложихо вы да вы
идете· и плодо пр
инесете и плодо
вашь прибоудет
ь· да ѥго же коли
ждо просить оу ѿ
ц҃а мои дасть ва
мъ ⁘ за҇ Си за
повѣдаю вамъ
да любить дроуг
о дроуга аще ва
съ миръ възнен
авидить· вѣди

ть ꙗко прѣже ме
не възненавидѣ
аще ѿ сего мира быⷭ
были· свои миро
своꙗ любилъ бы
ꙗко ѿ свьго мира
нѣⷭ . но азъ избра
хъ въ ѿ свьго мир
а· сего ради нена
івидить васъ ми
ръ· помнить сло
во ѥже азъ рѣхъ
б
вамъ· нѣⷭ рабъ· бо
лии гн҃а своѥго· ащ
е ли мене изгнаша
и васъ ижденоуть
аще слово моѥ съблю
доша и вашь съблюдоу

ть· нъ си вся творят
ь вамъ за имя моѥ ꙗ
ко не вѣдять пославо
шаꙗ мя· аще не быхо
пришелъ грѣха не бы
ша имѣли· нынѣ же
вины нѣ имоуть ѡ
грѣсѣ своѥмь· ньна
видяи мьне оц҃я мо
ѥго ненавидить а
ще дѣлъ не быхъ ство
рилъ въ нихъ грѣха
не быша имѣли ны

нѣ же видѣша мя
и възненавидѣша
мене и ѿц҃я моѥго
нъ да събоудеть ся
слово писаноѥ въ
законѣ ихъ· ꙗко въ
зненавидѣша мя
без оума ѥгда при
деть параклитъ·

Й. XV. 88

а

ѥго же азъ послю ѿ
ц҃я своѥго […]

Примітки. 1. Треба мене. 10. Треба во имя моѥ·. 19. Остання буква виправлена з ъ·. 22. Замість сего або всего. 24. Замість сего або всего. 25–26. Треба ненавидить.

127

мц҃я тоⷢ въ ·з҃· стоⷢ
иѡана крⷭтля

127 зв.

а

Й. I еуⷢа ѿ иѡана
Во ѡноⷡ· видѣвъ
иѡанъ іс҃ъ грядоу
ще к себе· гл҃а се а
гньць бж҃ии въ
земляи грѣхи
свего мира· се ѥ
сть ѡ нѣм же азъ
рѣхъ· по мнѣ грѣ
деть· иже прѣдо
мною бы· ꙗко пе
рвѣѥ мьне бѣ· азъ
не вѣдѣхъ ѥго· но
да ꙗвит ся изл҃ві
сего ради азъ при
идохъ ко вамъ въ
водѣ крьститъ·
и свѣдитѣльство

ва иѡанъ гл҃я· ꙗ
ко видѣхъ дх҃ъ схо
дящь с нбⷭе· и при
бывающь на нѣ
мь· и азъ видѣ
хъ ѥго нъ пославы
и мя· крⷭтитъ въ
водѣ тъ мнѣ реⷱ·
надо нь же оузри
ши дх҃ъ сходя

б

щь и прибывающе
на нѣмь· се ѥсть
крьстяи дх҃ъмь
ст҃мь· и азъ видѣ
хъ и свѣдѣтѣль
ствовахъ· ꙗко то
есть сн҃ъ бж҃ии·:
соуⷡ богоꙗвлѣньи
Мт. IV еуⷢа ѿ матфѣꙗ·
Во ѡноⷡ· възведе
нъ быⷭ іс҃ъ въ поу
стыню· искоу
ситъ ся ѿ дыꙗвола и по

сти сѧ і҃съ ·м҃· дн҃и
и ·м҃· нощии· и
послѣдѣ же въза
лка· и пристоу
пивъ искоуситѣ
ль р҇е ѥмоу· аще ѥ
си с҃нъ б҃жии· рци да
камѣныѥ се хлѣби
боудоуть писано
ѥсть не ѡ хлѣбѣ ѥ
динемь живъ боу
деть ч҃лвкъ· нъ и
ѻ всекомь г҃лѣ исхо
дѧщьмь из оустъ
б҃жьихъ· и тогда

Мт. IV 128
а

поꙗтъı и дьꙗволъ·
въ ст҃ыи градъ и поста
ви и и на крилѣ це
рк҃вьнѣмь р҇е ѥмоу
аще с҃нъ ѥси б҃жии
верзи сѧ долоу пи
сано бо ѥсть· ꙗко
ан҃гломъ своимъ
заповѣсть ѡ тебе
и на роукахъ возе
моуть тѧ· да не
когода прѣтъкне
ши ѡ камѣнь ногъı
твоѥꙗ· р҇е ѥмоу
і҃съ· паки писано
ѥсть· не искоусе
ши г҃а б҃а твоѥго· и
пакъı поꙗтъı и дь
ꙗвола на гороу въı
сокоу зѣло· и показа
ѥмоу всѧ цртвь
ꙗ всего мира· и сла
воу ихъ· и р҇е ѥмоу
всѧ си дамь тебе· а
ще падъ поклони
ши ми сѧ· тогда
р҇е ѥмоу і҃съ· ѿиди
ѿ мьне сотоно· пи

б

сано бо ѥсть г҃оу б҃у
твоѥмоу· поклони
ши сѧ· и томоу
ѥдиномоу послоу
жиши· тогда ѡ
стави и дьꙗволъ
и се ан҃гли присту
пиша и слоужа
хоу ѥмоу·
Н҃е по бо҃гавлѣньи
еуⷢ҇а ѿ матфѣꙗ
Во ѡнⷪ҇· слъıшаво
і҃съ· ꙗко иѡано
приданъ бъⷭ҇ı ѿ и
де въ галилѣю ѡ
ставль назаре
фь и пришедъ
въсели сѧ въ ка
пернаоумъ· въ
поморьѥ· въ при
дѣлѣхъ завлони
хъ да сбоудет сѧ
р҇еноѥ исаѥмь
прⷪркъмь г҃лщимь
землѧ завлонѧ
землѧ неффали
млѧ· поуть мо
рю· ѡб онъ полъ

Мт. IV 128 зв.
а

иѥрдана· галилѣ
и ꙗзъкъ людьѥ сѣ
дѧщии во тмѣ ви
дѣша свѣтъ вели
и· сѣдѧщемъ въ
странѣ и сѣни сме
ртьнѣи свѣто во

сьꙗ имъ· ѿтолѣ
начатъ і҃съ пропо
вѣдати· покаи
те сѧ приближи
бо сѧ цр҃тво нб҃ное∴

Примітки. 9. Треба **всего·**. 41. Треба **і҃съ**. 61. Зайве **и**. 76–77. Треба **дьꙗволъ**. 116. Тобто **ꙗзъıкъ**.

Повідомлення поповича Євсевія – писця Євангелія 1283 року

62 зв.
Въ лѣ҃ ·ѕ· ѱ҃· ч҃· а҃ Око
нечаша сѧ книги
сиꙗ∴ м҃ца окт҃ꙗ
·еі· дн҃ь ст҃а· люкиꙗна
прозвютора∴ бл҃го
словить а нѣ кленѣ
ть а кеде боудоу исе
кривило исправлѧ
те∴ си же писало
ѥвсивии· поповиче
ст҃а· иѡана· азъ грѣ
шнии· г҃и помози
рабоу своѥмоу· ко
ли сѧ женило горги
и· кнѧзе а ѿ҃ць ѥ
моу в оугры ходи
ло тогды сконча
ша сѧ книги сиꙗ∴
се книгы коупилъ
костѧньтинъ [маноилъ]...
на сп҃сѣниѥ и род ...
и племеню∴
татьꙗны брат ...
моушата юра·
ивна· ивна· ходор...
фи[ли]па· радославъ·
мирославъ· ѧкова
ѧкыма∴ ѥвгы·
никиты· А кде боу[доу]
ть кни си тоу по
мин[а]ит ...

Примітки. 2. Слово **книги** написано поверх витертого слова **книжицѣ**. Залишок **ж** видно в другому рядку, а в третьому виразно читається фіналь **-цѣ**. 3. Кінець слова залитий чорнилом (?), читається погано.

ЖИТІЄ САВИ ОСВЯЩЕННОГО XIII СТ.

Житіє Сави Освященного – твір візантійського агіографа VI ст. Кирила Скіфопольського, перекладений із грецької мови старослов'янською, відомий на Русі приблизно з другої половини XI ст. Найдавніший пергаменний список XIII ст. – книга in 4°, налічує 134 арк. в один стовпчик. Вирізняються три почерки: перший належить Воронові, третій – Кохановi. Оздоблений ініціалами старовізантійського типу.

Невідомо, коли рукопис потрапив до монастиря св. Сави в Палестині. Книгу привіз із Палестини князь П. А. В'яземський, а його син Павло 1884 року подарував її Товариству шанувальників давньої писемності в Москві (Общество любителей древней письменности).

Пам'ятка зберігається в Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі, шифр: ОЛДП. Q. 106.

Уривки наведено за публікацією (з паралельним грецьким текстом) І. Пом'яловського «Житие св. Савы Освященного, составленное Кириллом Скифопольским в древнерусском переводе / По рукописи Императорского Общества любителей древней письменности, с присоединением греческого подлинника и введением» (СПб., 1890). Взято до уваги рецензію на неї А. С. Будиловича в ж. «Русский филологический вестник» (1891. – Т. 25. – №1. – С. 143).

Семоу нѣкогда дѣлающоу въ манастырьстѣмь оградѣ. помъıслъ нѣкъıи приде ѥмоу ꙗ̑блъıко съгръıсти добро съıи зѣло красьно. древле оуставьнаго врѣмене иже помъıсломь сѧ въжегъ. оуторгъ же ѿ дрѣва ꙗ̑блъıко. помъıсливъ же оудержасѧ крѣпъцѣ. и осоужашесѧ самъ гл҃ѧ. красенъ бѣ образомь и добръ ꙗ̑дию. оуморивъıи мѧ плодъ адамомь извольшю ѥмоу. ꙗ̑вивъшеѥсѧ плотьнъıма очима красьно. и дх҃овьнаго наслажѣниꙗ̑ паче полюбивъшю. чрѣвноѥ многобрашеньство. имьже и смерть въ миръ бълѣзе. тѣмже да не ослаблю. ни оупоущоусѧ бл҃гаго въздьржаниꙗ̑. дш҃ьнъıмь нѣкъıмь отѧжчавъ въздьрѣ̑ⷨниѥмь. ꙗ̑коже

бо плода цвѣтъ варѧѥть. тако и невъздьржаниѥ всего злонравиꙗ начало ѥсть. и большимь съмысломь помыслъ оудьржавъ. поверже ꙗблъıко на земли. и своима попираше ногама. попираꙗ и с нимь и помыслъ. и оустави си ѿтолѣ оуставъ сиць. ꙗкоже до смертьнаго дн҃е нѣ въкоушати ꙗблъка. ѿселѣ силоу съвышьнюю въземъ. подаꙗше сѧ въздержанию паче. ꙗкоже злыꙗ ѿгонѧщю помыслы. и соньноую въспоущающю тѧгость. къ въздьржанию же и плътию троужашесѧ. рекъше роукама своима :· —

(с. 19–21)

Примітка. 26. А. С. Будилович пропонує читати **попираꙗи**.

[...] **Братъ** нѣкыи въ коуновьи. родомь алеѯандрѧнинъ. именемь иоанъ. иже часто зѣло молѧше бл҃жнаго ѳеоктиста. дабы и поустилъ въ алеѯандрию. родитель своихъ оустроити домъ. слышалъ бо бѧше. родителѧ своꙗ почивъша. и ѿпоущенъ молѧшесѧ. дабы поꙗлы и съ собою бл҃жнаго савоу. ꙗко извѣста и вѣрна и троудитисѧ могоуща. бл҃жныи же ѳеоктистъ. послоушавъ иоановъ молебъ. посла савоу с нимь. онѣма же въ алеѯандрьи прѣбывъшема. о иоановѣ бр҃тьствѣ скербѧщема. спознасѧ бл҃жныи сава. софии мт҃рї своѥи. иоаноу оц҃ю кононоу. прѣимѣньноу. и въ саврѣхъ болѧриноу соущоу. и побѣжченоу ими быти оу нихъ. и въ воиньскыꙗ сѧ попы написати. и ѿпоустивъсѧ ихъ гл҃ше. не хощю пребываю бо въ своѥмь чиноу. до послѣднѧго

моѥ̑го издыханиꙗ̑. и сконьчатисѧ надѣю̑. въ чистѣмь житии сего житиꙗ̑. и ꙗ̑коже много хытривъше. не могоша ѥ̑го ослабити ли оудержати оу себе. даша ѥ̑моу .к҃. златиць на поуть. онъ же не приꙗ̑тъ. и видѣвъ ꙗ̑ зѣло печалны. въземъ три златицѣ. да ихъ не опечалить.

(с. 39–43)

[...] Онѣмъ же тоужащемъ воднымь бескѹдиѥ̑мь. молѧшесѧ въ полоунощи гл҃ѧ. г҃и б҃е силъ аще ѥ̑сть твоꙗ̑ волѧ. въселитисѧ мѣстоу семоу въ славоу пр҃стаго ти имене. сподоби проразоумѣти рабомъ твои̑мъ. маловодию оутѣшѣниѥ̑. сице м҃лтвьствоую̑щю ѥ̑мѹ. въ малѣи ц҃рквици. оуслышасѧ тъпътъ дивиꙗ̑го осьлѧте. творимъ въ поточици. и̑ прѣзьрѣвъ лоунѣ и̑сполнь соущи. оузьрѣ осьлѧ свои̑ма ногама копаю̑ща землю въ мнозѣ. и̑ кде ископа доволноѥ̑ ископаниѥ̑. смотрѧше ѥ̑го съ горы. приложьша оуста въ копанию̑ и водоу пию̑ща. и помысливъ. ꙗ̑ко паче г҃ь б҃ъ присѣтивъ. водоу и̑споустивъ рабомъ свои̑мъ. сълѣзе тоу а̑бьѥ̑. и мѣсто ископавъ. обрѣте водоу живоу. и̑ доселѣ ѥ̑сть вода та посрѣдѣ лавры. много оутѣшѣниѥ̑ оц҃емъ подаваю̑щи. и ни зимѣ оумножитсѧ. ни лѣтѣ оскоудѣѥ̑ть. вьсѣми бьхъма по изобилию̑ череплема.

(с. 79–81)

[...] Затворисѧ оубо н҃бо бездождьѥмь. ҃е. лⷮѣ. не бⷭы на земли дъжча. и къ бездождию проузи мнози зѣло быша. и хроустове имъже нѣ бѣ сла и полізаша все лице земли. въτораго же лѣта. прогомъ придоша дроузи прози. и въздоуха покрыша и всѧ дрѣва сѣ-

лнаꙗ погрызоша. и бⷭ҇ы крѣпокъ гладъ и смерть. ꙗкоже иѥрлⷭ҇млно г҃лти ꙗко бывъшаго ради грѣха и ѿ ѥппѣ илии. придоша злаꙗ си. тогда о҃ць нашь сава старѣишины оучаше своихъ манастырь. николи же попещисѧ ѿ плотнѣмь г҃нь гⷭ҇ла. въспоминаше имъ г҃лѧ. нѣ пьцѣтесѧ г҃лще что ꙗмъ или что пиѥмъ. или въ что въблечемъсѧ вѣсть бо о҃ць вашь нб҃сныи ꙗко трѣбоуѥмъ сихъ всѣхъ. обаче ищете прѣже цѣсаства нб҃снаго. и си вся приложатьсѧ вамъ. ст҃ыи си старець сице смыслѧше и оучаше. б҃ъ же все на требоу нескоуднѣ подаваше ѥмоу. ꙗкоже паче нѣ имѣти оупованиꙗ оуповающимъ. и обрѣтелию нежели симъ чⷭ҇тнкомъ мѣстъ. въ то оубо врѣмѧ гладнаго лѣ҃. приде великыꙗ лавры икономъ. не можемъ о҃че оударити въ било г҃лѧ. въ сию соуботоу и въ нⷣелю. ꙗко ничто же нѣ имамъ никакого же въкоуса. ѿщ҃мъ събравъшемъсѧ. и г҃ла ѥмоу старець азъ б҃иꙗ слоужбы нѣ възбраню.

(с. 345–347)

Примітки. 4. У п’ятому слові помилка, треба **числа**. 6. **прогомъ** ... **прози** – помилки. Потрібно **проугомъ** ... **проузи**.

ХОЛМСЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ КІНЦЯ XIII СТ.

Повний апракос. Пергаменний манускрипт, написаний уставом в один стовпець (крім арк. 151–167, де по два стовпчики); налічує 300 арк. Частину текстів усередині пам'ятки втрачено. Євангеліє оздоблене кольоровими заставками та ініціалами XIII ст. Арк. 1, 2, 3 вставлені і містять мініатюри XVI ст. На нижніх полях арк. 4–12 вміщено датований (1376 рік) дарчий запис князя Юрія, сина холмського князя Данила, церкві Пречистої Богоматері в м. Холмі (нині – в Польщі). Звідси й назва пам'ятки. Рукопис куплено для М. П. Рум'янцева 1821 року в Одесі у якогось вихідця з Молдавії. Уривки з Холмського Євангелія й дарчий запис надрукував О. І. Соболевський в «Очерках из истории русского языка» (К., 1884. – С. 26, 44–51). Зберігається в Російській державній бібліотеці в Москві, шифр: Рум. 106. Уривки публікуємо за фотокопіями.

Й. І, 44–52

⁘ Ꙁа҃. Въсхотѣ іс҃ъ и
зити въ галилѣю и ѿбрѣте филипа и҆ гл҃а ѥмоу грѧ
ди по м҃нѣ . бѣ же҆ филипъ ѿ виѳсаидьска града . ань
дрѣѡва и петрова ѿбрѣте филипъ нафанаила . и
гл҃а ѥмоу ѥго же писа моӱси въ законѣ . и прр҃ци . ѡ
брѣтохомъ іс҃а сн҃а иѡсифова иже ѿ назарефа . и гл҃а ѥ
моу нафанаилъ . ѿ назарефа можеть ли что добро
быти · гл҃а ѥмоу филипъ . приди и҆ вижь . видѣвъ
же іс҃ъ наѳанаила градоуща к себе · и҆ гл҃а ѡ҆ нѣмь
се во истиноу изл҃ьтѧнинъ въ немь же льсти нѣсть ·
гл҃а ѥмоу наѳанаилъ како мѧ знаѥши · ѿвѣща
іс҃ъ и рече ѥмоу · прѣже дажь не възгласи тебе фили
пъ · соуща подъ смоковницею видѣхъ тѧ · ѿвѣща
наѳанаи҆лъ и гл҃а ѥмоу. равви ты ѥси сн҃ъ бж҃ии ·
ты ѥ҆си цр҃ь изл҃въ · ѿвѣща іс҃ъ и рече ѥмоу і зане рѣ
хъ ти ꙗко видѣхъ тѧ подъ смоковницею · вѣроу
ѥши и҆ болша сихъ оузриши. и гл҃а ѥмоу · ами
нь аминь гл҃ю вамъ · ѿселѣ оузрите нб҃о ѿверсто.
и анг҃лы бж҃ьꙗ въсходѧща и низъходѧща на
дъ сн҃а человѣчьскаго ⁘

Примітка. 13. Кінцевої букви в імені **филипъ** на фотокопії не видно – начебто залита чорнилом.

11

M. XV, 43–47 Въ ѡноⷡ приде иѡсифъ ѿ аримаѳеꙗ · бл҃гоѡбразьнъ свѣтьникъ · иже и тъ бѣ чаꙗ цр҃твьꙗ бж҃ьꙗ . дерзноувъ въниде къ пилатоу · и проси тѣла іс҃ова . пилатъ же диви сѧ аще оуже оумрѣтъ . и призвавъ сотника въпроси и аще оуже оумрѣтъ . и оувѣдѣвъ ѿ кентоуриѡна · дасть тѣло иѡсифови и коупль понѧвоу и сънемъı и . ѡбитъı и въ понѧвоу . и въложи и въ гробъ иже бѣ исѣченъ ѿ камене . привали камѣнь на двьри гроба . мр҃ьꙗ же магдалъıни . и мр҃ьꙗ иѡсиѡва ꙁрѧшета

M. XVI, 1–8 кде и погрѣбахоу. Ꙁа҃. И миноувши соуботѣ мр҃ьꙗ магдалъıни . и мр҃ьꙗ иꙗковлѧ и саломи . коупиша бл҃говоньноу масть · да пришедъше помажюти и · и ꙁѣло ꙁа оутра въ первъıи соуботѣ · придоша на гробъ восьꙗвшю сл҃нцю . и гл҃ахоу к собѣ . кто ѿвалить намъ камѣнь ѿ двьрии гроба . и въꙁрѣвша видѣша ꙗко ѿваленъ бѣ камѣнь · бѣ бо велии ꙁѣло . и вълѣꙁше въ гробъ видѣша оуношю сѣдѧща ѿ десноую . ѡдѣна въ ѡжю бѣлоу . и оужасоша сѧ . ѡнъ же рече имъ не оужсаите сѧ іс҃а ищете наꙁарѧнина пропѧтаго . въста нѣⷭ сде се мѣсто иде же бѣ положенъ . нъ идѣте и рьцѣте оученикомъ и петрови ꙗко варѧєть въı въ галилѣи. тоу и видите ꙗко же рече вамъ · и ишедъше бѣжашѧ ѿ гроба · имѧше же ꙗ трепетъ и оужасъ · и никомѹ же ничсо же не рекоша · боꙗхоу бо сѧ ⁘

<+ въ понеⷣ · неⷣ . г҃ . єуⷢ. ѿ іѡана · глав · лꙁ҃ ·

11 а

Й. IV, 46–54 Въ ѡноⷡ . бѣ єтеръ цр҃ь моужь · єго же сн҃ъ болѧше въ капернаоумѣ · се слъшавъ ꙗко іс҃ъ приде ѿ июдѣꙗ въ галилѣю . иде же к немоу и молѧ и да снидеть исцѣлить сн҃а єго . бѣ бо оумираѧ · рече же к немоу іс҃ъ аще ꙁнамении и чюдесъ не видите . не имате вѣръı ꙗти · гл҃а к немоу царь моужь · г҃и сниди прѣже дажь не оумреть ѡтроча моє . гл҃а к немоу іс҃ъ · иди сн҃ъ твои живъ єсть · и вѣроу имъ чл҃вкъ словеси єже рече ємоу іс҃ъ идѧше . абьє же сходѧщю ємоу . се раби єго срѣтоша и гл҃юще . ꙗко сн҃ъ ти живъ єсть . въпраша же госпо

доны ѿ нихъ · въ коую соулѣѥ ѥмоу быⷭ . рѣша
же ѥмоу ꙗко вьчера въ годиноу семоую ѡставї
и҆ ѿгнь . разоумѣ же ѡць ꙗко та бѣ година · въ
ню же рече ѥмоу і҃съ . с҃нъ твои живъ ѥсть · и҆ вѣро
ва самъ и домъ ѥго весь . се пакы второѥ чюдо ство
ри і҃съ . пришедъ ѿ июдѣꙗ въ галилѣю·:·—

Примітки. 19. Помилково написане ѿжю замість ѿдежю. 34. Пор. прѣже даже в Мстиславовому Євангелії. 38–39. Треба въпраша же годинъı ѿ нихъ. Пор. въпрашааше же годинъı в Мстиславовому Євангелії.

32 зв.

⊂ Соуⷠ . в҃ . Єуаⷢ. ѿ маⷴ. глав ·
Мт.VII, 1–8 Рече гⷭь не ѡ̑соужаите . да не ѡ̑соужени боуде
те . имь же бо соудомь соудите тъ ѿсоудить
вамъ . и въ ню же мѣроу мѣрите възмѣрит сѧ
вамъ . что же видиши соукъ въ ѡ̑цѣ брата сво
ѥ̑го . а бервьна ѥже ѥсть въ ѡ̑цѣ твоѥмъ не видї
ши. или како речеши братоу своѥмоу . не дѣи҆ да
и҆змоу соукъ изъ ѡ̑чесе твоѥго . и се бервьно въ
ѡ̑цѣ твоѥмь лицѣмерѣ . изми первоѥ бервьно
изо ѡ̑чесе твоѥго . и тогда оузриши и҆зѧти соу
къ и҆зо ѡ̑чесе брата своѥго . не дадите ст҃аго псо
мъ . ни помѣщете бисеръ свои҆хъ прѣдъ свиньꙗ
ми · да не попероуть ихъ ногами своими · и҆ въ
звращьше сѧ растергноуть вы . просите и дасть
сѧ вамъ . вьсь бо просѧи приѥмлеть. и҆ ищаи҆
ѡ̑брѧщеть . и҆ толкоущемоу ѿверзоуть сѧ ·:·—
⊂ Неⷣ . в҃ . Єуⷢа . ѿ Маⷴ . глав .
Мт. IV, 18–23 Въ ѡ̑ноⷡ . ходѧ і҃съ при мори галилеисцѣмь . ви
дѣ два брата . симона нарицаѥ̑маго петра . и҆ а
ндрѣа брата ѥ̑го . въмещюща мрѣжю въ море .
бѣаста бо рꙑбарѧ . и҆ рече има и҆дѣта по мнѣ ·
и҆ створю ва ловцѧ чл҃вчⷭка. ѡ̑на же абиѥ ѡ̑ста

33

вльша мрѣжа по немь идоста . и прѣшедъ ѿтоу
доу . и оузрѣ и҆на два брата . иꙗкова зеведѣѡ̑ва
и҆ и҆ѡ̑ана брата ѥго въ корабли съ зеведеѡ̑мь ѡ̑ц҃мь
ѥ̑ю . готовающе мрѣжа своꙗ . и҆ възва ꙗ ѡ̑на же а
биѥ ѡ̑ставльша корабль и ѡ̑ц҃а своѥго по немь и

доста . и҃ прихожаше всю галилѣю і҃съ оуча на съ
борищихъ ихъ . и҃ проповѣдаꙗ ѹангл҃ьѥ ц҃рь
ства . и҃ ицѣлꙗꙗ весь недоугъ и всю ꙗзю в людехъ ⁘—
※ въ поне҃д . г҃ . не҃д . Єѹа҃г . ѿ ма҃ѳ · глава ·
Мт. IX, Въ ѡно҃в. видѣвъ і҃съ народъ . и млс҃рдова ѿ нихъ ꙗ
36–38 ко бѣахоу смѧтени · и҃ ѿвержени ꙗко же ѡвь
ца не имоуще пастоуха . тъгда гл҃а оученикомъ
своимъ · жатва оубо многа а҃ дѣлатель мало ·
молите сѧ оубо г҃дноу жатвы . да изведе
Мт. X ть дѣлатели на жатвоу свою . и҃ призвавъ і҃съ ѿ
1–8 ба на десѧть оученика своꙗ . дасть имъ власть
на д҃хы нечс҃тыꙗ да и҃згонѧть ꙗ · и҃ сцѣлити ве
сь недоугъ и҃ всю болѣзнь. ѡбѣма на десѧте апл҃о
ма и҃мена соуть се · пьрвыи симонъ · ѥже ѥсть на
рицаѥмыи петръ · и҃ андрѣи братъ ѥго . и҃ иꙗ
ковъ зеведеѡвъ. и҃ѡанъ братъ ѥго . филипъ и҃
варфоломѣи . ѳома и матѳѣи и мытарь · и҃ꙗ
ковъ алѳеѡвъ . и келевеѡсъ прозваныи фадѣи ·
симонъ кананитьскыи . и юда скариѡтьскы
и҃ и҃же и прѣдасть . сиꙗ ѡба на десѧте посла і҃съ ·
заповѣдавъ имъ гл҃ѧ · въ поуть страньнъ не и҃
дѣте . и въ градъ самарѧнескъ не въходите . и҃дѣ
33 зв.
те же паче къ ѡвьцамъ погыбъшимъ домоу изл҃е
ва · ходѧще же проповѣдаите гл҃юще . ꙗко прибли
жи сѧ цр҃тво нбн҃оѥ · болѧщаꙗ цѣлите . мертвы
ꙗ въскрѣшаите . прокаженыꙗ ѡчищаите . бѣ
сы и҃згоните . тоуне приꙗсте тоуне и дадите ⁘—

Примітки. 9. Третє слово – так в оригіналі. Треба **лицемѣре**. 15. Пор. **вьсь** у Мстиславовому Євангелії і **вьсѣкъ** у Маріїнському Євангелії. 28. Пор.: **и прохожааше** у Мстиславовому Євангелії. 39. Можливий поділ **и҃сцѣлити**. 44. Перед словом **мытарь** зайве **и**. 46. Можливий поділ **июда скариѡтьскыи**. Пор.: **и июда скариотьскыи** у Мстиславовому Євангелії.

45

⊂ во вторни҃к . и҃ . не҃д . Єѹа҃г . ѿ ма҃ѳ .
Мт.XVI, Рече г҃ь своимъ оученикомъ · смотрите и҃ блюдѣ
6–12 те сѧ ѿ кваса фарисѣиска и҃ садоукеиска . ѡни

же помъıшлахоу въ себе г҃люще . како хлѣбъ не вза хомъ . разоумѣвъ же і҃съ рече имъ . что мъıслите въ себе маловѣри . ꙗко хлѣбъ не възѧсте не оу ли ра зоумѣваѥте . ни помните пѧти хлѣбъ . пѧти тисѧщь · и҃ колико кошь възѧсте . ни ли седьми хъ лѣбъ четъıри тъıсѧща . и колико кошь възѧсте · ни ли седми хлѣбъ четъıри тъıсѧщѣ . и колико кошь възѧсте . како не разоумѣсте . ꙗко не ѡ҃ хлѣ бѣхъ вамъ вънимати рѣхъ . храните же сѧ ѿ къ васа фарисѣиска и҃ садоукеиска . тъгда разоумѣ ша ꙗко рече храните сѧ не ѿ кваса хлѣбьнаго . нъ ѿ оучѣниꙗ фарисѣйска и҃ садоукейска ⁖—

⊂ въ срѣд . и҃ . нед . Еуаг . ѿ маѳ

Мт. XVI, 20–24 Въ ѡ҃нов . запрѣти і҃съ оученикомъ своимъ да ні комоу же не рекоуть ꙗко се ѥсть і҃съ х҃ъ. ѿ толѣ нача і҃съ сказати оученикомъ своимъ . ꙗко по добаѥть ѥмоу ити въ иѥрслмъ . и҃ много по

45 зв.

страдати ѿ старець и҃ архиѥрѣи҃ и҃ книжникъ . и҃ оубьѥноу бъıти . и҃ третии д҃нь въстати . и҃ пой мъ и петръ нача ставлѧти г҃лѧ мслтивъ тъı г҃и . не имать тебе бъıти се . ѡ҃нъ же ѡ҃бращь сѧ рече пе трови . и҃ди за мѧ сотоно . съблазнъ ми ѥси · ꙗко не мъıслиши ꙗже соуть б҃жьꙗ нъ чл҃вчьскаꙗ · тъгда і҃съ рече оученикомъ своимъ . аще кто хощеть по мнѣ ити . да ѿвержеть сѧ себе и҃ возметь крстъ сво и҃ да въслѣдоуѥть мнѣ ⁖—

Примітка. 10–11. Від слів **ни ли седми**… до **кошь възѧсте** помилкове повторення тексту з різночитанням **тъıсѧща – тъıсащѣ**.

56

<+ глса . г҃ . еуаг . въскср . нед . еуаг . ѿ маѳ ·

Мт. XIX, 16–26 Въ ѡ҃нов . оуноша нѣкъıй пришедъ къ і҃соу на колѣноу

56 зв.

припадаꙗ и г҃лѧ . оучителю бл҃гъıи . что бл҃го сотворю . да имамъ жизнь вѣчноую . ѡ҃нъ же рече ѥмоу · чьто мѧ г҃лши бл҃га . никто же бл҃гъ нъ тъкмо ѥдинъ б҃ъ. аще ли хощеши въ жизнь вънити . съблюди заповѣ

ди . гл҃а ѥмоу къıꙗ . іс҃ъ же рече ѥмоу . ѥже не оубьѥ ши · ни прѣлюбъı створиши не оукрадеши · не лъ же свѣдѣтель боудеши . чьсти ѿц҃а и мт҃рь · и възлю биши ӣскрьнѧго своѥго ꙗко сам сѧ · ӣ рече ѥмоу оуноша вса си схранихъ ѿ оуности моѥꙗ · ӣ что ѥ смь и ѥще не доконьчалъ · рече ѥмоу іс҃ъ аще хоще ши съвершенъ бъıти · ӣди продажь имѣньѥ своѥ ӣ дажь нищимъ . ӣмѣти ӣмаши скровище на н бс҃и . ӣ приди въ слѣдъ мене · слъıшавъ же оуноша сло во ѿиде скербѧ · бѣ бо ӣмѣꙗ стѧжаньꙗ многа · іс҃ъ же рече къ оученикомъ своимъ . аминь гл҃ю вамъ. ꙗ ко не оудобь вънидеть богатъ въ црс҃твиѥ нбс҃коѥ · пакъı же гл҃ю вамъ. ꙗко оуподобь ѥсть вельбоудоу сквозѣ ӣ оуши иглинѣ проити · неже б҃атоу въ цр҃ ствиѥ бж҃ьѥ вънити . слъıшавъше же оученици ѥ го дивлѧхоу сѧ зѣло гл҃юще . кто оубо можеть сп҃снъ бъıти . възрѣвъ же іс҃ъ рече имъ . ѿ чл҃вкъ се не възь можно ѥсть . а ѿ б҃а вса възможьна соуть ⁘—

Примітка. 19. У кінці рядка лігатура о та ѵ.

74

⊂ въ четⷮ . г҃ . неⷣ . Єѵаⷢ . ѿ лоук . глаⷡ . з҃и .

Л. VII, 17–30 **В**ъ ѿноⷡ . ӣ изиде слово ісв҃о по всѣи жидовьсцѣи ѿ немь · ӣ по всѣи странѣ · ӣ възвѣстиша ӣ ѿаноу оученици ѥго · ӣ ѿ всѣхъ сихъ . ӣ при зва два нѣкаꙗ ѿ оученикъ своихъ. ӣѿа нъ посла къ ісв҃и гл҃ѧ · тъı ли ѥси ӣли ӣного чаѥмъ . пришедъша же к немоу рекоста . ӣѿан крⷭтль посла нъı к тебе гл҃ѧ . тъı ли ѥси градъıй ӣ ли ӣного чаѥмъ · во тъ чаⷭ исцѣли многъı ѿ недоу гъ ӣ ранъ . и дх҃ъ золъ. ӣ многъımъ слѣпъımъ дарова прозрѣниѥ. и ѿвѣща . тако ѥсть дарова ниѥ . шедъша възвѣстита ӣѿанови ꙗже видѣ ста · ꙗко слѣпии прозирають хромии ходѧть . прокажений ѿчищають сѧ. ӣ глоусий слъıша

74 зв.

ть . ӣ мертвии въстають . ӣ нищии бл҃говѣстоую

ть . и҃ бл҃жнъ ѥсть и҃же а҃же не сблазнить сѧ ѿ мнѣ
ѿшедъшема же оученикома и҃ѿановꙍма . на
ча гл҃ти къ народомъ . ѿ и҃ѿнѣ чсо изидосте въ
поустъıню видѣъ тръсти ли вѣтромь колъıбь
лемъı . нъ чсо и҃зидосте видѣтъ · чл҃вка ли мѧкъ
ками ризами ѿдѣна · се и҃же славнѣ . и҃ пищи мъ
нозѣ соуще въ цр҃ствии҃ соуть. нъ чсо и҃зидосте
видѣтъ пррк҃а ли ѥи гл҃ю вамъ · и лише пррк҃а · се
бо ѥсть ѿ нѣмь же писано ѥсть . се азъ послю ан
гл҃а моѥго прѣдъ лицемь твоимь . оуготовати
поуть твои҃ прѣдъ тобою · гл҃ю же вамъ болии
въ роженъıхъ женами . пррк҃ъ и҃ѿана кр҃тлѧ
никто же нѣсть. мьнии же въ цр҃ствии҃ бжии бо
лии҃ ѥго ѥсть . и҃ вси людьѥ слъıшавъше и҃ мъıта
ре ѿправдиша бг҃а кр҃стившаго сѧ кр҃щньѥмь и҃ѿ
ановомь . фарисѣи҃ законьници . съвѣтъ бж҃и
и҃ ѿвергоша въ себе . не кр҃тивъше сѧ ѿ него ⁘—
⊂ въ пѧ҃т . г҃ . не҃д . ѥѵа҃г . ѿ лоук . гл҃в . ог҃ .
Ре҃ч г҃ь комоу оуподоблю чл҃вкъı рода сего . и҃ комоу
соуть подобни . подобни соуть ѿтрочищюмъ
сѣдѧщемъ на торжищихъ · и призъıвають дроу
гъ дроуга и҃ гл҃ть · свирѧхомъ вамъ и҃ не плѧсасте ·
плакахомъ вамъ и҃ не плакасте сѧ · приде бо и҃ѿ
анъ кр҃стль . ни хлѣба ꙗдъıи ни вина пьꙗ · гл҃те
бѣсъı имать . приде бо сн҃ъ чл҃вчьскъıи҃ ꙗдъıи и҃ пь
ꙗ . и҃ глте се чл҃вко ꙗдьца и҃ винопии҃ца . дроугъ

75

мъıтаромъ и грѣшникомъ . и ѿправъди сѧ пь
ремоудрость ѿ всѣхъ чадъ свои҃хъ ⁘—

Примітки. 6. Пор.: тъı ли ѥси грѧдъıи или… в Мстиславовому Євангелії. 18. ѿ и҃ѿнѣ – помилка. Треба и҃ѿанѣ. 19. У другому слові пропущено т. Треба видѣтъ. 21. Після слова и҃же пропущено въ ѡдежи, пор.: въ одежди славьнѣ у Мстиславовому Євангелії. 35. У кінці другого слова лігатура н (виправленого з ь?) та и. 40. Пор.: бѣсъ имать у Мстиславовому Євангелії. 41. Пор.: се чл(о)вкъ ꙗдьца в Мстиславовому Євангелії.

93

⊂ въ поне҃д . і҃ не҃д . ѥѵа҃г . ѿ лоукы
Л. XVII, Въ ѿно҃в . въпрошенъ же бъı҃с і҃съ ѿ фарисѣи · когда
20–25 придеть црство бж҃ьѥ · ѿвѣщавъ же и҃мъ рече . не

придеть цр҃ство бж҃ьє съблюдениємь · ни ре
коуть се сде ѝли ѿнде . се бо цр҃ство бжьє оутрь
юдоу въ васъ єсть · рече же къ оученикомъ
придоуть дн҃ьє єгда въжчелаєте єдиного дь
ний . ѝ сн҃а чл҃вча видѣти ѝ не оузрите . ѝ рекоу
ть вамъ . се сде се ѿнде хс҃ъ . ѝ не ѝзидете ни поже
нете . ꙗко молний бо блистающи сѧ ѿ подънебе
сьнъıꙗ . на подънебесьнѣй свьтить сѧ · тако боу
деть сн҃ъ чл҃вчь въ дн҃ь свои . прѣже подобаєть є
моу много пострадати . ѝ искоушеноу бъıти ѿ
рода сего ⁘—

Примітки. 4. Пор.: **съ съблюдениѥмь** у Мстиславовому Євангелії. 9–10. Пор.: **не изидѣте ни поженѣте** в Мстиславовому Євангелії.

97 зв.

Л. XIV, 1–11 ⊂ Соуⷡ . г҃ı . Єуаⷢ . ѿ лоукы · гл҃а · роⷣ .
Въ ѿноⷡ въниде іс҃ъ въ домъ нѣкоєго кнѧзѧ фа
рисѣиска въ соуботоу хлѣба ꙗстъ . ѝ ти бѧхоу
блюдоуще єго · и се чл҃вкъ нѣкто ѝмъıи воднъı
ѝ троудъ бѣ прѣд нимь . ѝ ѿвѣщавъ іс҃ъ рече
къ ꙁаконьникомъ ѝ фарисѣѡмъ гл҃ѧ · аще
достоить въ соуботъı цѣлити · ѿни же оумолъ
чаша . ѝ примъ ѝцѣли ѝ и ѿпоусти и . ѝ ѿвѣ
щавъ къ нимъ рече · котораго васъ сн҃ъ ѝли волъ
въпадеть въ кладѧзь ѝ абьє не истергнеть ли
єго въ дн҃ъ соуботьнъıи . ѝ не въꙁмогоша ѿвѣ
щати ємоу к семоу . гл҃аше же къ ꙁванъıмъ прі
тъчю ѿдьржа. како предъсѣданиꙗ ѝзбира
хоу гл҃ѧше к нимъ . єгда ꙁванъ боудеши кимь

98

на бракъ не сѧди на преднимь мѣстѣ · єда кто
честьнѣи тебе боуде званъıхъ · и пришедъ зва
въıи тѧ ѝ ѿного речеть ти дажь семоу мѣсто и тогда
начнеши съ стоудомь послѣдьнеє мѣсто держа
ти · нъ єгда званъ боудеши . шедъ сѧди на по
слѣдьнимь мѣстѣ . да єгда придеть звавъıи
тѧ . речеть ти дроуже посѧди въıше . тъгда боуде
ть ти слава прѣдо всѣми званъıми с тобою . ꙗ
ко весь възносѧи сѧ съмѣрить сѧ . а съмѣрѧꙗ
и сѧ възнесеть сѧ ⁘—

[…] 116

<+ Соу҇в . ꙁі . Єуаг҇ . ѿ марка . глав҇ . рмз҃ ·

Мт. VI, 1–13 Реч҇ гь҇ своимь оученикомъ . вънемлѣте мл҃стꙑнѧ ваша не творите прѣдъ чл҃вкꙑ . да видими боу дете ими аще ли же ни мьꙁдꙑ имате ѿ ѿц҃а ваше го иже ѥсть на нб҃схъ . ѥгда оубо творите мл҃стꙑ нѧ . не въстроубите прѣдъ собою . ꙗко и оупокрі тѣ творѧть . въ сборищихъ и на распоутьи да прославѧть сѧ ѿ чл҃вкъ аминь гл҃ю вамъ . въсъ приимоуть мьꙁдоу свою · тебе же творѧщю мі лостꙑню · да не чюѥть шюица твоꙗ что тво рить десница твоꙗ · да боудеть мл҃стꙑни твоꙗ въ таинѣ. и ѿц҃ь твои видѧ тѧ въ таинѣ въꙁда сть тебе ꙗвѣ . и ѥгда молиши сѧ не боуди ꙗко и лицемѣри . ꙗко любѧть на сборищихъ и въ сте гнахъ . и на распоутьихъ стоꙗще молити сѧ . ꙗко да ꙗвѧть сѧ чл҃вкомъ . ꙗко въсприимоуть мьꙁдоу свою . тꙑ же ѥгла молиши сѧ въниди въ клѣть свою и затвори двьри твоꙗ · и помоли сѧ ѿц҃ю твоѥмоу въ таинѣ . и ѿц҃ь твои видѧи тѧ въ таинѣ въздасть тебе ꙗвѣ. молѧще же сѧ не лихо гл҃те . ꙗко же и ꙗзꙑчьници мнѧть бо сѧ ꙗко въ множѣ гланьи своѥмь оуслꙑшани боу доуть . не подобите сѧ имъ . вѣсть бо ѿц҃ь вашь

116 зв.

ихъ же трѣбоуѥте . прѣже прошѣньꙗ вашего . тако оубо молите сѧ вꙑ . ѿч҃ь нашь иже ѥси на нб҃хъ . да ѿст҃ить сѧ имѧ твоѥ . да придеть цр҃ствьѥ твоѥ . да боудеть волѧ твоꙗ ака на нб҃си и на ꙁемли . хлѣ бъ нашь насꙑщьнꙑи . дажь намъ дн҃ь. и ѿстави намъ долгꙑ наша ꙗко мꙑ ѿставлѧѥмъ должь никомъ нашимъ . и не въведи насъ въ напасть . нъ иꙁбави насъ ѿ неприꙗꙁни . ꙗко твоѥ ѥсть цр҃е ствиѥ и сила и слава въ вѣкꙑ аминь ⁘—

Примітки. 17. Помилково написане ѥгла замість ѥгда. 21. У слові ꙗзꙑчьници буква після ч на фотокопії невиразна. 22. У четвертому слові пропущено титло. 25. Написання ѿч҃ь, очевидно, помилкове, замість ѿч҃е.

135 зв.

Мт. XXVI, петръ же вънѣ стоꙗше въ дворѣ .
69–75 и҆ пристоупи к немоу ꙗ҆дина рабъıни глю҃щи . и҆ тъ бѣ съ
і҃смь галилѣ́искимь · ѡ҆́нъ же ѿверже сѧ прѣдъ тѣми вь
сѣми . гл҃ѧ не вѣде что гл҃ши . и҆ шедъшю ꙗ҆моу къ врато
мъ и҆ видѣ и҆ дроугаꙗ рабъıни и҆ гл҃а и҆́моу. тоу и҆ сь бѣ
съ і҃смь назарѧниномь . и҆ пакъı ѿверже сѧ съ клѧтво
ю ꙗко не вѣде чл҃вка сего . мало же по томь пристоупь
льше стоꙗщии рекоша петрови · и҆стиною тъı ѿ тѣ
хъ и҆еси и҆ бесѣда твоꙗ ꙗвѣ тѧ творить . тъгда нача
ротити сѧ и҆ клѧти сѧ ꙗко не вѣде чл҃вка сего . и҆ а҆бь
и҆ коуръ възгласи и҆ помѧноу петръ гл҃ъ і҃съ рекъ
тѯі шю ꙗ҆моу . ꙗко прѣже дажь коуръ не въспоꙗ҆ть три кра
Мт. XXVII тъı ѿвержеши сѧ мене . и҆ шедъ вонъ плака сѧ горко .
1–2 Оутроу же бъıвъшю свѣтъ створиша всѧ старѣ́иши
нъı жречьскъı . и҆ старци людьстии на і҃са ꙗко да оу
бьюти и҆ . и҆ съвѧзавъше ведоша и . и҆ прѣдаша и поне
тьскомоу пилатоу . и҆гѣмоноу ⁘—
Й. XIII, ⊂ въ ст҃ыи великъıи четвертк . веч р . на стра с . еуаг . в҃і.
31–35 ⊂ еуаг . а҃ . на стра с гн҃ѧ. ѿ і҆ѡ҆а҃на . глав . р҃ке .
Рече г҃ь своимъ оученикомъ . нъıнѣ прослави сѧ
сн҃ъ чл҃вчьскъıи . и҆ б҃ъ прослави сѧ ѡ҆ нѣмь . а҆ще
б҃ъ прослави сѧ ѡ҆ немь. и҆ б҃ъ прославити и҆ въ себе . и҆
абьꙗ прославити и҆ . чадьца и҆ ꙗще с вами ꙗмс ь . възи
щете мене . и҆ ꙗко рѣхъ и҆юдѣѡ҆мъ. ꙗко амо же а҆зъ
идоу въı не можете ити · и҆ вамъ гл҃ю нъıнѣ заповѣ
136
дь новоу даю вамъ . да любите дроугъ дроуга . ꙗко
же възлюбихъ въı . да и҆ въı любите дроугъ дроуга . да
ѡ҆ семь разоумѣють вси ꙗко мои оученици ꙗсте · а
ще любовь и҆мате межю собою .

Примітки. 4. Пор.: **не вѣдѣ** у Мстиславовому Євангелії. 23. Надрядкова **с** у слові **ꙗмс ь** дописана без титла.

139

Й. XVII, и҆ възведъ на нб҃о ѡ҆чи свои рече. ѡ҆т҃че
1–26 приде час · прослави сн҃а своꙗго да и҆ сн҃ъ прославить тѧ .

ꙗко же далъ єси ємоу власть всѧкоꙗ плъти . да все є же ємоу далъ . дасть и҆мъ животъ вѣчныи . да знають тебе и҆стиньнаго ба҃ єго же посла і҃са х҃а . азъ тѧ прославихъ на земли дѣло съвершихъ . є҆же далъ єси мнѣ да створю . и҆ нынѣ прослави мѧ ѿч҃е оу тебе самого славо ю . ю҆же и҆мѣхъ преже дажь не бѣ миръ оу тебе . ꙗвихъ и҆мѧ твоє҆ чл҃вкомъ . ꙗже далъ єси мнѣ ѿ тебе соуть . ꙗ҆ко гл҃ы ꙗже далъ єси мнѣ дахъ и҆мъ . и҆ ти приꙗша во и҆стиноу и҆ разоумѣша ꙗко ѿ тебе и҆зидохъ . и҆ вѣроваша ꙗко ты мѧ посла . а҆ꙁъ ѿ сихъ молю не ѿ мирѣ молю . нъ ѿ сихъ ꙗже далъ єси мнѣ ꙗко твои҆ соуть и҆ моꙗ вся твоꙗ соуть и҆ твоꙗ моꙗ . и҆ прославихъ сѧ въ нихъ . и҆ к томоу нѣсмь въ мирѣ . и҆ си въ мирѣ соуть · и҆ а҆ꙁъ к тебе грѧдоу ѿч҃е ст҃ыи҆ съблюди ꙗ во и҆мѧ моє.

139 зв.

ꙗже далъ єси мнѣ да боудоуть єдино ꙗко же мы . є҆гда бѣхъ с ними въ мирѣ а҆зъ соблюдохъ ꙗ во и҆мѧ твоє . ꙗ҆же далъ єси мнѣ съхранихъ ꙗ · и҆ никто же ѿ нихъ не погыбе . тъкмо сн҃ъ погибелныи . да скончаєть сѧ писаньє . нынѣ же к тебе идоу . се гл҃ю въ мирѣ . да и҆ мѣють радость мою и҆сполненоу въ себе . а҆ꙁъ дахъ и҆мъ слово твоє и҆ миръ възненавидѣ ꙗ . ꙗко не соу ть ѿ мира . ꙗ҆ко же и҆ а҆ꙁъ ѿ мира нѣсмь. нъ молю да воꙁмеши ꙗ ѿ мира · нъ да сблюдеши ꙗ ѿ неприꙗ҆зь ни · ст҃и ꙗ во и҆стиноу . слово твоє и҆стина єсть . ꙗко ты мѧ посла въ миръ . и҆ а҆ꙁъ послахъ ꙗ въ миръ . и҆ за нѧ а҆ꙁъ сщ҃ сѧ самъ. да боудоуть и҆ си ѿсщ҃ни во и҆ стиноу · не ѿ сихъ же єдинѣхъ молю . нъ ѿ вѣроу҆ю щихъ словесехъ ихъ въ мѧ да вси єдино боудоуть ꙗ ко же ты ѿч҃е во мнѣ и҆ а҆ꙁъ въ тобѣ да и҆ си въ насъ є҆ дино боудоуть . да и҆ миръ вѣроу и҆меть ꙗко ты мѧ посла . и҆ а҆зъ славоу ю҆же далъ єси мнѣ дахъ и҆мъ . да боудоуть є҆дино . ꙗко же и҆ мы въ єдино . а҆ꙁъ въ нихъ и҆ ти во мнѣ да боудоуть свершени . и҆ разоумѣють ꙗко ты мѧ посла . и҆ възлюбилъ ꙗ҆ єси . ꙗко же и҆ мѧ възлюбилъ єси . ѿч҃е ꙗже далъ єси мнѣ хощю да и҆ деже єсмь а҆ꙁъ и҆ ти боудоуть со мною . да видѧть славоу мою юже далъ єси ꙗко възлюбилъ мѧ

ѥси прѣже сложѣниꙗ всего мира. ѿч҃е праведьныи .
и҃ миръ те не позна а҃зъ же тѧ познахъ . и҃ си позна
ша ꙗко ты мѧ посла . и҃ сказахъ и҃мѧ твоѥ и҃ ска
жю . да любы ѥ҃ю же мѧ ѥси възлюбилъ въ нихъ боу
Й. XVIII, 140
1 детъ и҃ а҃зъ въ нихъ· се рекъ і҃съ иде съ оученикы свои҃
ми . на ѿнъ полъ потока кедрьска · и҃де же бѣ ѿгра
дъ . въ нь же въниде самъ и҃ оученици ѥго ⁘—

Примітки. 9. У третьому слові відстунє титло. 16. Пор.: **въ имѧ твоѥ** у Мстиславовому Євангелії і в сучасних канонічних текстах. 24. Помилкове **нъ** замість **не**. 26. Пропущено 16-ий вірш. 28. Пор.: **свѧщю сѧ самъ** у Мстиславовому Єєвангелії. 29. На фотокопії кінцева літера в рядку невиразна. 30. Помилка у першому слові, треба **словесе**. 41. Третє слово недописане, треба **тебе**.

«СЛОВО» СЕРАПІОНА XIII СТ. У СПИСКУ XIV СТ.

Серапіон – видатний письменник та оратор-проповідник XIII ст. Джерелознавчих свідчень про нього збереглося надзвичайно мало. Відомо, що від 1249 до 1274 року Серапіон був архимандритом Києво-Печерського монастиря, а в 1274 році його поставлено на єпископську кафедру у Володимирі на Клязьмі. Наступного 1275 року Серапіон упокоївся. Похований у Володимирському Успенському соборі (див. детальніше: *Петухов Е.* Серапион Владимирский, русский проповедник XIII века. – СПб., 1888. – С. 1–5; *Творогов О. В.* Серапион // Словарь книжников и книжности Древней Руси: XI – первая половина XIV в. – Л., 1987. – С. 387–390). Російські вчені іменують Серапіона Володимирським (Владимирский), проте є більше підстав називати його Серапіоном Києво-Печерським.

Збереглося п’ять «Слів», автором яких уважають Серапіона. Чотири твори з його ім’ям дійшли в збірнику XIV ст. «Златая чѣпь» (тобто *цѣпь*), що зберігається в Російській державній бібліотеці в Москві (шифр: ф. 304, № 11). Так зване третє «Слово» Серапіона, виголошене (написане) у зв’язку з татаро-монгольським нашестям, наводимо за науковою публікацією в книжці «Хрестоматия по истории русского языка» (авторы-состав. В. В. Иванов, Т. А. Сумникова, Н. П. Панкратова. – М., 1990. – С. 148–150) за збірником «Златая чѣпь» XIV ст. Різночитання наведено за публікацією Є. Пєтухова.

Слоⷡ с҃тго прпⷣбнаго сирапиѡⷩ ·

Почюдимъ браєⷮ ч҃лвкольбьє б҃а нашего · како ны приводиⷮ к себе кыми ли словесы не наказаєть наⷭ · кими ли запрѣще нии не запрѣти наⷨ · мы же никаⷦ же к нⷷ му ѡбратимсѧ · видѣвъ наша безаконьꙗ · оумноживашаⷭ ви дѣв ны заповѣди єго ѿвергъша мно го знамении пока завъ много страхⷶ | пущаше · много рабы своими оуча ше · ничим же оу нше показахомь сѧ · тогда наведе на ны ꙗзыкъ не млⷭтвъ ꙗзыкъ лю тъ · ꙗзыкъ неща дѧщь красы оуны · немощи старець младости дѣти и · двигну мь бо на сѧ ꙗрость б҃а на шего · по дⷣвду въ скорѣ · възгориⷭ ꙗ рость єго на ны разрушены бжⷭт веныꙗ цр҃кви · ѡ сквернени быша ссуди с҃щнии пото птана бы с҃таꙗ с҃тли мечю во ꙗдь

быша · плоти прп^{д}
бныхъ мни^{х} пти
цамъ на снѣдь по
вержени быша · кр^{о}
вь и ѿц҃ь и браꙗ^{т} на ||
шеꙗ · аки вода мн^{о}
га землю напои ·
кнѧзи наши во
єводъ крѣпость
бы҃ трудъ нашь п^{о}
гании наслѣдов^{а}
ша · ·з҃· на^{м} инопл^{е}
меникомь в до
стоꙗниє бы҃ в по
ношениє быхом^{ь}
живущии въскр^{а}
и землѧ нашеꙗ ·
в посмѣхъ быхо^{м}
врагомъ нашим^{ъ} ·
ибо свѣдохо^{м} собѣ ||
акы дождь съ ^{н}б҃си ·
гнѣвъ гн҃ь · подви
гъ^{не}мь єго ꙗрость єго
на сѧ · и ѿвратихо^{м}
велию єго млт҃ь ·
и дахо^{м} призирати
на сѧ мл҃рдныма
ѡчима · не бы҃ казн^{и}
каꙗ бы премила на҃ ·
и нынѣ беспреста
ни казними єсмы
не ѡбратихомсѧ
к гу҃ · непокаꙗхомс^{ѧ}
ѡ безаконии наши^{х}
не ѿступихомъ злы^{х}
ѡбычаи наши^{х} · не ѡ
цѣстихомсѧ калу
грѣховнаго забы
хомъ казни стра
шныꙗ всю землю
на^{ш} · мали ѡставши
велицѣ творимсѧ ·
тѣмже не престаю
ть злаꙗ мучаще н^{ас} ·
завѣсть оумножи
ласѧ злоба премноже
ны величаньє възн^{е} ||
се оумъ ·н҃· ненави
сть на другы всели
сѧ въ срд҃ца наша не
сытовьство имѣ
ньє поработи ны ·
не дасть миловаті
ны · не дасть мило
вати сиротъ · не да
сть знати чл҃вчьск^{а}
го єства · но акы зв^{ѣ}
рьє жадають насы
титисѧ пло^{т} · тако и
мы жадаємъ и не
престане^{м} · абы всѣ
погубити · а горко
є то имѣньє и кров^{а}
воѥ к собѣ пограби
ти звѣрьє ѣдше на
насыщають҃ мы ж^{е}
насытитисѧ не м^{о}
жемъ · того добы
вше другаго жела
ємъ за праведноє
б҃атьство б҃ъ не гнѣ
ваетсѧ на на҃ · но є
же ре^{ч} пр҃ркомъ с нб҃и
призри га҃ видѣті |
аще е кто разум^{ѣ}
ваꙗи ли взиска
ꙗи ба҃ · вси оукло
нишасѧ вкупѣ и
прочеє · ни ли ра
разумѣвають всі
творѧщи безако
ньє снѣдающе лю
ди моꙗ въ хлѣба
мѣсто · ап҃л же па
велъ беспрестані
въпиєть гл҃ѧ бра^{т}

є не прикасаитесѧ
дѣлехъ злы^{х} и те
мныхъ ибо лихо
имци грабите^{л} со
идолослужите
ли ѡсутⷣьсѧ · мо
исѣєви и что ре^{ч} бъ҃ а
ще злобою ѡзло
бите вдовицю и
сироту · взопью^{т}
ко мнѣ слухо^{м} оу
слышю вопль и^{х} ·
и разгнѣваюсѧ
ꙗростью погу
блю вы мече^{м} и ны ||
не збытьⷭ҇ о наⷭ҇ ре^{ч}
ноє · не ѿ меча ли
падохо^{м} · не єдино
ю ли ни двожды ·
что же подобає^{т} ·
намъ творити
да злаꙗ преста
нуть ꙗже томѧ
т ны · помѧните
чтⷭ҇но написано
въ бжⷭ҇твеныхъ
книгахъ єже са
мого влⷣкы наш^{е}
го болшаꙗ заповѣ
дь єже любити
другъ друга · єже
млⷭ҇ть любити ко
всѧкому чл҃вку ·
єже любити бли
жнѧго своєго а
ки и себе єже тѣло
чтⷭ҇о зблюсти а не
ѡсквернено бутⷣь
блюдо^{м} · аще ли
ѡскверниши то
очтⷭ҇и є пока
ꙗниємь · еже |
не высокомысли
ти · ни вздати зла
противу злу · ниче
го же · тако ненави
дить гⷭ҇ь бъ҃ н҃ ꙗко
злупамѧтива чл҃
вка · како ре^{ч}мъ ѿче
·н҃· остави на^{м} грѣ^{х}
на^{ш} · а сами не ставлѧ
юще в нюже бо ре^{ч} мѣ
ру мѣрите ѿмѣри
т вы сѧ бу҃ наше^{м} ·

(арк. 83а–84г)

Примітки. 28. У публікації Є. Пєтухова виправлення: **двигну(хо)мь**. 43. У «Хрестоматии» друкарська помилка? **кр^{о}вьи** замість **кр^{о}вь и**. 45. У публікації Є. Пєтухова після **напон** надруковано: **кнѧзий нашиⷯ воёводъ крѣпость ищезе; храбрий наⷲ, страха наполъньшеⷭ҇, бѣжаша; мьножайша же браⷮа и чаⷣ наⷲ въ плѣнъ ведени быⷲ; села наⷲ ладиною поростоша, ї величьство наⷲ смѣрисѧ; красота наша погыбе; баⷭ҇ство наше ѿнѣмь в користь быⷭ҇.** Цей же текст надруковано в публікації твору Серапіона в книжці «Памятники литературы Древней Руси» (М., 1981. – С. 448). Очевидно, в «Хрестоматии» механічно пропущено цю частину тексту пам’ятки. 50. ·з҃·, тобто *землꙗ*. 67. Очевидно, треба: *преминула на^{с}*. 78. У публікації Є. Пєтухова: **на всю землю**. 84. У публікації Є. Пєтухова: **завѣсть преможе ны**. 86. ·н҃·, тобто **нашь**. 103–104. Помилка письма: *на насыщають*, елемент *на* – зайвий. 163. Очевидно, *блюдо^{м}* замість *блудо^{м}* написано помилково під упливом *зблюсти*. 171. ·н҃·, тобто *нашь*. 178. Мабуть, у кінці рядка пропущено: *слава*.

ЗАПИС XIII АБО XIV СТ. В ГАЛИЦЬКОМУ (КРИЛОСЬКОМУ) ЄВАНГЕЛІЇ 1144 РОКУ

На арк. 111 зв. Галицького (Крилоського) Євангелія 1144 року можна прочитати частину запису, здійсненого не дуже дбалим уставом. Євангеліє зберігається в Російському музеї в Москві, шифр: Син. 404. Публікуємо за фотовідбиткою.

ѿ сво
ѥꙗ пазоухъı · а нее повиньнъı нико
мѹ же · а къде имъ б҃ъ дасть льжа
ти кде моꙗ рѹка положить томоу
б҃а молити ꙁа ꙁдоровьѥ · ꙗкова ·
артимьꙗ · ивана · львоньтьꙗ ·
ходора · домьнъı · мⷬ · хотимьѣ ·
савы · ильѣ · григорьꙗ · натальѣ ·
(ф)еклъı ·

Примітки. 1. Початок першого рядка в оригіналі не читається. 7. Перші два слова на фотокопії не читаються. Метаграфуємо їх за публікацією в «Очерках из истории русского языка» О. І. Соболевського (К., 1884. – С. 32). 8. Слова на фотокопії не видно. Наводимо за публікацією в «Очерках» (Там само) О. І. Соболевського.

«ШЕСТОДНЕВ» ЙОАНА ЕКЗАРХА БОЛГАРСЬКОГО ХІ – ХІІІ СТ. У СПИСКУ XIV СТ.

Йоан Екзарх Болгарський (кінець ІХ – початок Х століть), використовуючи надбання візантійської вченості й на основі власних спостережень, скомпонував науково-філософську книжку «Шестоднев», присвячену створенню світу. Твір був популярним, але повні старослов'янські його списки з'явилися на Русі досить пізно. Чи не найдавнішим є уривок із «Шестоднева», вміщений у збірнику XIV ст. «Мірило праведне», який виник у другій половині XIII ст. Цей уривок наводимо за фотомеханічною публікацією: Мерило праведное по рукописи XIV века / Изд. под наблюдением и со вступительной статьей акад. М. Н. Тихомирова. – М., 1961. – С. 61–68 (арк. 31–34 зв.). Частину тексту звірено з уривками в публікації у книжці: Хрестоматия по истории русского языка. – М., 1990. – С. 137–138.

31

ѿ шестод҃ньцѧ їзбранѡ о животѣхъ Б҃ъ прехитрꙑи творець всеꙗ твари ї велї кии промꙑсленикъ члвчⷭ҇кому живо тꙋ и спⷭ҇нию во всеи своѥи твари · ї въ ско тѣхъ · ї въ звѣрехъ · ї въ птицѧхъ · ї

31 зв.

в рꙑбахъ · ї в гадѣхъ · ї въ жюпеличьи вложилъ всѣмъ · ѥственꙑѣ норовꙑ · чл҃вкмъ на оучениѥ · како котѡрꙑ ѣ пѡдражати · дѡбрꙑѣ норовꙑ · а лꙋ кавꙑѣ ї нечⷭ҇тꙑѣ норовꙑ ѿмѣтати · и гнꙋснꙑ їмѣти всегда · ѥствомь до бропокорливо вѡлъ и нетщивъ · оунꙑ ло же ѡслѧ · теплъ на желаниѥ кѡнь · волкъ же не оукротитⷭ҇ь · лꙋкава лисицѧ · страшивъ ѥлень · гꙋбитель гадомъ · заꙗць и своѥгѡ стѣнѧ боитьсѧ · не забꙑтливъ добра песъ · злопамѧти въ велблꙋⷣ съ гнѣвомь родиⷭ҇ левъ · бꙑ строскочива серна · борза же и рꙑсь · їнъ рѡгъ страшенъ в розѣ имꙑи всю крѣпо сть · силенъ же скꙋменъ · бещелень но тѣло медвѣдиче · бесколѣньнꙑ но ги слонови · нѡздрорѡгꙋ рога на гꙋ̆бѣ · очи же долѣ пѡⷣ челюстью · коркодилъ

верьхнею челюстью кратаѥть · диви
и волъ волоса щадить · самолюбиво
собѡль · анагръ
мраволевъ не ѣсть ничегѡ же тѣмь
и не живеть ·

32

Ѥродѡво жилище ѡбладаѩ птицами ·
ластовици ї ластуни · в ножнъıѣ мѣ
сто службъı имѣють поприземно
ѥ пареньѥ. ї хитроѥ строѥньѥ. ко
сатки в зорю сѣдъ вкупѣ поють и до
свѣта · дателъ вечеръ на версѣ дерева
пѣвъ · летить на покѡи . сторожив оцѣ
вь. тетига радуѥть ся слнцю. а кѡль
хии росѣ. саламандръ въ ѡгни їгра
ѥть . криломь красащи ся ѥласъса
пѣтелинъ веселъ ѥсть · Мѡрскии
куръ кичивъ . ї любивъ добрѡтѣ . блу
дливи голуби · ї домачнаѩ курата ·
горлици супругъ минеть . їного не
поиметь . рабь чюжаѩ чадк собѣ
призъıваѥть · зогзула в чюжа гнѣ
зда ѩица своѩ мечеть . Алконѡ
стъ ѩица своѩ въ глубину кладеть .
сама верху водъı насѣдить . асада
и нѡсъса . ѩица своѩ в землю въ
грѣбають · ї забъıвъ ѿлѣтають · ѻ
тѣхъ реч во иѡвѣ . своѥ ї на персти съ
грѣѥть. сапларь со ѻптенци пса въı
сѣдѣвъ пѡ днехъ изъѣсть · ѥхи

32 зв.

дну чадоумаращють · оутрѡбу прогръı
зъ исхѡдать. стеркове блгодѣѩнь
ни родитемъ · ворѡнъı гостолюби
въı проважають стерки . ї бѡрють
за на съ супостатнъıми птицами ·
скопа .ı. ю ръıбу даѥть ѡрлу . фини
ксъ инѡкъ ѥсть . въ гнѣздѣ своѥмь
оумеръ паки ѻживеть · тѡта члвчь
ски бесѣдуѥть .
И воздушнъıѣ премѣнъı преже ра
зумѣти . кацѣхъ смъısленъıхъ

раꙁꙋмъ не минꙋѥть . ѡвцѧ ꙁимѣ
прихѡдѧщи . велми пищю грабить
чюꙗ быти скꙋдости . волѡве же затво
рени · чюꙗ веснꙋ . аки свѣщавше сѧ вси
станꙋть зрѧще вонъ . ї земнаго ѥжа
сꙋгꙋбы продꙋхи . ѿколѣ вѣтрꙋ быти.
переже ꙁаградить . бѡбръ трꙋдолюби
во . ӧсень докѡлѣ поводию быти . бере
гъ ꙁнаменаѥть· нѡръ камо крича
полетить . ѿтѡлѣ быти бꙋри . ѥхи
нъ оꙋчт҃ль бываѥть пловꙋщимъ. ѥ
гда видѧть и на камени велми зыблю
ща сѧ . раꙁꙋмѣють быти бꙋрѧмъ. мо
равии в жатвꙋ пищю готѡвить . ї довѡ

33

лно житницю си наложить. ї плѡдъ
престриꙁаѥть. да не прорастеть . въ
ведро износѧ сꙋшить · в ты дн҃и дъждѧ
не бываѥть . щюрове лѣта таꙗ въспоють
дъждь наꙁнаменають . харадра
пѡꙁнаваѥть болеви живꙋ быти и
ли оꙋмрети .
Кѡлика ѥсть бесловеснъıхъ сила · сво
ѥꙗ жиꙁни подвиꙁаниѥ · хранени
ѥ и промъıслъ · прѡидемъ на свѡи
сп҃съ дш҃ьнъıи. да не ӧсꙋдимъ сѧ · ѥ
гда ӧбрѧщемъⷭ бесловеснагѡ ї не оꙋ
ченагѡ ѥства хꙋже . Орелъ старѣвъ
сѧ ӧслабѣѥть . погрꙋжаѥтьⷭ во истѡ
чницѣ . ї обновитьⷭ . гꙋси пролѣтаꙗ
горы . в нихъ же мнѡꙁи ѡрли . ї инъı
плотоѣднъıѣ птицѣ живꙋть . каме
ниѥ во оꙋста си ѥмлють . ї в нощь щю
комь мѣста та пролѣтають . жерави
нѡщнии имѣють сторожи їꙁмѣна
ми . ї на перелетѣхъ вожеве . медвѣ
дицѧ много ꙗꙁвена сама ицѣлѧѥ
тьⷭ . всѣми коꙁньми ѣꙁвы ꙁакры
вающи . лисицѧ слеꙁою вербьною са
ма лѣчитьⷭ . жлы плоти ѥхиднъı на

33 зв.

ѣдши сѧ. ѿриганиѥмь вереда ѣдо
витагѡ гонꙁаѥть . ї гнѣздо своѥ
затворенѡ ѿверꙁаѥть . ї ꙁмиꙗ ӧчь

нꙋю болѣзнь изьлѣчить молѡтръ грызъши . ѿ травы вередъ приѩмъ в ꙋзинꙋ вшедъ кѫжю сволочеть . и бьѥма головы блюдеть . желна чаⷣ своꙗ затворена хитро ѿварѧѥть неꙗсыть чаⷣ своꙗ избивъ . и ребра си проклюѥть . кровь точа на нихъ ѡживить . молодыѣ фѡки оужаснꙋвъ сѧ чегѡ . в мт҃рь въскачють . ї мнѡ потки вкꙋпѣ . хитрѣ окрꙋжають рыбы питають . ѡпче жилище бчелам пѡⷣ мт҃ицею . мд҃ро стрѡꙗть медвеныѣ сты . никѡѥмꙋ же плодꙋ вереда не творѧть . прꙋзи ꙗко пѡⷣ влⷣкою доброчиньнѣ воюють съсрѣтаꙗ сѧ съ скврѡци бѡрють . паоукъ на лѡвъ хитрѣ мережи стрѡить и бѡлшиѣ крилатыѣ потки питають ⷭ оу него . мышь блюдеть своѥꙗ ловитвеницѧ. аспида оуши свѡи затыкаѥть . абы не слышати глаⷭ ѡбавнича .

34

Се нѣⷭ оудицѧ лестью за лалокꙋ ѥмлющи . ї нѣⷭ ометь мережа . їнѡгѡ бѣдами собе оутѣшаꙗ . каркинъ не мога что створити ѡстроѥви . оублюдъ на слн҃ци грѣюща сѧ . каменьⷰ вержеть . ї тѣмь скѡлкю не даⷭ състегнꙋти . силою не мога . лестью промысливъ изъѣсть и . рыба мнѡгонѡжицѧ · къ какомꙋ камени придеть · така плѡтью ꙗвить ⷭ. мнѡги рыбы в челюсти ѥи впⷣають . мнѧще камень . готѡвъ лѡвъ . томꙋ проньıривомꙋ животꙋ . таци сꙋть иже при властелехъ премещють ⷭ на вся потребы годѧче їмъ · таки норовы т҃ь. волки и грабьцѧ зоветь . во ѡдежахъ ѡвчахъ . ї змиꙗ бѣ мꙋдрѣиши всѣхъ звѣрии . мнѡгими лꙋками . того дѣлѧ на полза ниѥ ѡсꙋжена быⷭ . ѥхидна змиꙗ.

лѣтѣиши в гадѣхъ . зоветь свисто мь · мѡрьскꙋю мюрѡнꙋ . ї сплѣта ють ⷭ҇ с нею · разꙋмѣите · їже чюжаꙗ ложа ӧсквернѧть · какомꙋ ти гадꙋ пдⷪ҇бни сꙋть . Пища рыбамъ на роды роздѣлена . овъı пѣскомь кормѧть ⷭ҇.

34 зв.

ӧвъı каломь. їниї мшицѧми ї и нъıмь животомь. ї попѡномь воднъıмь · а инии травами . наи боле сами сѧ ѣдѧть · лꙋчить ⷭ҇ малѣ рыбѣ . меншю собе пѡжрети . и бѡ лшаꙗ тою рыба пѡжреть . ї обѣ в то ꙗ чрѣво внидета .

Примітки. 52. Перша літера в слові **ӧптенци** зайва. 102. Тобто **жьлъı** (род. відм. **жьлъве**) «черепаха». 115. Останнє слово недописане (?); потрібно **мнѡги** (?). 134. Потрібно замість **скѡлкю** – **скѡлью** (?)

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС XIII СТ. ЗА ІПАТІЇВСЬКИМ СПИСКОМ БЛИЗЬКО 1425 РОКУ

Входить до складу літописного зведення, скомпонованого на самому початку XIV ст. (допускається – в 1307 році), яке збереглося в двох основних списках – Іпатіївському близько 1425 року (названо так за Іпатіївським монастирем у російському м. Кострома, де його виявлено) та Хлєбниковському XVI ст. (коломенський купець Хлєбников був власником манускрипту; О. Пріцак уважає, що список зроблено в 1570-их роках в Острозькій академії). Зведення містить «Повість временних літ» (див.), Київський (див.) та Галицько-Волинський літописи. У Галицько-Волинському літописі йдеться про події у відповідному князівстві та сусідніх землях і країнах. Пам’ятка складається з двох частин – Галицького літопису (події 1201 – 1261 років) та Волинського літопису (1202 – 1292 роки).

Уривки з Галицько-Волинського літопису наводимо за Іпатіївським списком (він має заголовок «лѣⷮописеⷰь рꙋскии») за науковим виданням (редактором якого був видатний мовознавець акад. О. Шахматов), що побачило світ 1908 року в Санкт-Петербурзі і фотомеханічним способом повторене 1962 року (див.: Полное собрание русских летописей. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – М., 1962). У ньому текст супроводжується різночитанням за Хлєбниковським (XVI ст.) (далі Х.), Погодінським (XVII ст.) та Єрмолаєвським (кін. XVII – поч. XVIII ст.) списками. Оригінал Іпатіївського літопису (папір, 307 арк. в 1^0, напівустав, у два стовпчики) зберігається в Бібліотеці Російської академії наук у Санкт-Петербурзі, шифр: 16.4.4.

Въ лѣⷮ ҂ѕ҃• ѱ҃• м҃и. Приде Батыи

265

Кыевоу в силѣ тѧжь||цѣ . многомь множьствомь силы своеи . и ѡкроужи граⷣ . и ѡстолпи си Татарьскаꙗ ю и быⷭ граⷣ во ѡбдержаньи велицѣ . и бѣ Батыи оу города . и троци его ѡбьсѣдѧхоу граⷣ . и не бѣ слышати ѿ гласа . скрипаниꙗ телѣгъ еⷢ . множества ревениꙗ . вельблꙋдъ его . и рьжаниꙗ ѿ гласа стадъ конь его . и бѣ исполнена землѧ Роускаꙗ ратныⷯ . ꙗша же в ниⷯ Татарина именемь Товроулъ . и тъ исповѣда имъ всю силоу ихъ . се бѧхоу братьꙗ его силныи воеводы . Оурдю . и Баидаръ . Бирюи Каиданъ . Бечакъ . и Меньго . и Кююкь иже вратисѧ . оувѣдавъ смр҃ть кано-

воу . и быⷭ҇ каномь . не ѿ родꙋ же его . но бѣ воевода его перьвыи . Собѣдѧи богатоурь . и Боуроунъдаии багатырь иже взꙗ Болгарьскоую землю . и Соуждальскоую . инѣхъ бещисла воеводъ . ихже не исписахомъ зде . постави же Баты порокы городоу подълѣ вратъ Лѧдьскⷯ҇ . тоу бо бѣахоу . пришли дебри . порокомъ же бес престани бьющимъ . дн҃ь и нощь . выбиша стѣны . и возиидоша горожаны на избыть стѣны . и тоу бѣаше видити ломъ копѣины . и щетъ скѣпание стрѣлы ѡмрачиша свѣтъ побѣженыⷨ҇ . и Дмитрови раненоу бывшоу . взиидоша Татарѣ на стѣны и сѣдоша того дн҃е и нощи . гражанѣ же создаша пакы другии граⷣ ѡколо ст҃ое Бцѣ . наоутрѣꙗ же прідоша на нѣ . и быⷭ҇ брань межи ими велика . людем же . оузбѣгшимъ и на цр҃квь . и на комаръ цр҃квныꙗ и с товары своими . ѿ тѧгости повалишасѧ с ними стѣны цр҃квныꙗ . и приꙗть быⷭ҇ граⷣ сице воими Дмитрѣꙗ же изведоша ꙗзвена и не оубиша его . моужьства ради его ⁘ В то же времѧ . ѣхалъ бѧше Данилъ Оугры королеви . и еще бо бѧшеть не слышалъ прихода поганыхъ Татаръ на Кыевъ . Батыю же вземшю граⷣ Кыевъ . и слышавшоу емоу ѡ Данилѣ . ꙗко Оугрѣхъ есть . поиде самъ Володимероу и приде к гороⷣ . Колодѧжьноу . и постави порока . в҃і . и не може разбити стѣны . и начать перемолъвливати люди . ѡни же послоушавше . злого свѣта его . передашасѧ . и сами избити быша . и приде Каменцю Изѧславлю взѧтъ ѧ . видивъ же Кремѧнѣць и градъ Даниловъ . ꙗко не воз-

265 зв.

можно приꙗти емоу . и ѿиде || ѿ нихъ . и приде к Володиⷨ҇роу . и взѧ и копьемь . и изби и не щадѧ . тако же и граⷣ Галичь . иныи граⷣ многы . имже нѣ чи-

сла . Дмитрови же Кыевьскомоу тысѧцкомоу . Даниловоу . рекшоу Батыеви . мози стрѧпати в землѣ сеи долго времѧ ти есть . на Оугры оуже поити . аще ли встрѧпаеши землѧ ти есть силна . сбероутьⷭ на тѧ . и не поустѧть тебе в землю свою . про то же реⷱ емоу . види бо землю гибноущоу Роускоую . ѿ нечⷭтваго . Батыи же послоуша свѣⷮ Дмитрова . иде Оугры король жь Бѣла и Каломанъ . срѣто ѣ на рѣцѣ . Солонои . бившимсѧ имъ полкомъ . бѣжаща Оугре . и гнаша ѣ Татарѣ до рѣкѣ Доунаѧ . стоꙗша по побѣдѣ три лѣⷮ . преже того ѣхалъ бѣ . Данило кн҃зь . ко королеви Оугры . хотѧ имѣти с ниⷨ любовь сватьства . и не бы любови межи има . и воротисѧ . ѿ королѧ . и приѣха въ Синеволодсько . во манастырь ст҃ьа Бц҃а . наоутреꙗ же воставъ . видѣ множество бѣжащиⷯ . ѿ безбожныⷯ Татаръ и воротисѧ назадъ Оугры . не може бо проити Роуское земли . зане мало бѣ с нимь дроужины. и ѡставивъ сн҃а своего Оугрѣхъ . и вьдасть и воу роуцѣ Галичаномъ . вѣдаа . невѣроствие ихъ . про то его не поѧ с собою . иде изо Оугоръ во Лѧхы на Бардоуевъ и приде во Соудомирь . слыша ѡ братѣ си ѡ дѣтеⷯ . и ѡ гнѧгини своеи . ꙗко вышли соуть из Роуское землѣ в Лѧхы . предъ безбожными Татары . и потосьноусѧ взискати ихъ . и ѡбрѣте ихъ . на рѣцѣ рекомѣи Полцѣ и возрадовашасѧ . ѡ совокоупленьи своѥмь . и жалишаси ѡ побѣдѣ землѣ Роуское . и ѡ візѧтьи граⷣ . ѿ иноплеменьникъ множьства . Данилови же рекшоу . ꙗко не добро намъ . стоꙗти сде . близъ воюющиⷯ наⷭ иноплеменьникомъ . иде в землю . во Ѡмазовськоую . ко Болеславоу . Кондратовоу сн҃ви . и вдасть емоу кн҃зь Болеславъ . граⷣ . Вышегородъ . и быⷭ тоу

донедеже вѣсть приꙗ . ꙗко сошли соуть и землѣ Роуское . безбожнии . и возвратисѧ в землю свою . и приде ко градоу . Дорогычиноу . и восхотѣ внити во граⷣ . и вѣстьно быⷭ емоу . ꙗко не внидеши во граⷣ . ѡномоу рекшоу . ꙗко се былъ граⷣ нашь . и ѡць нашиⷯ . вы же не изволисте внити вонь . и ѿиде мыслѧ си . иже Бъⷢ послѣже ѿмьстье ство||ри держателю града того . и вьдасть и в роуцѣ Данилоу . и ѡбьновивы и созда цр҃квь прекрасноу ст҃ое Бц҃и . и реⷱ се градъ мои преже бо приѧхъ и копьемь . Данилови же со братомъ пришеⷣшоу ко Берестью . и не возмогоста ити в поле . смрада раⷣ и множьства избѣеныⷯ . не бѣ бо на Володимѣрѣ не ѡсталъ живыи . цркви ст҃ои Бц҃и исполнена троупьꙗ . иныа цр҃кви наполнены быша . троубьꙗ и телесъ мртвыⷯ . потом же . Михаилъ . иде ѿ оуꙗ своего . на Володимѣроъ . сномъ свойⷨ и ѿтоуда иде Пиньскоу . Ростислав же Володимѣричь . приде к Данилоу во Холмъ . ѡдержалъ бо бѣаше Бъ҃ . ѿ безбожныⷯ Татаръ . Ростислав же показа правдоу свою . ꙗко не есть во свѣтѣ . с Михаиломъ . Михаилъ же не показа правды воз добродѣанье . Данилоу же и Василкоу . но проиде . землю его и и пославъ . посла иде въ Киевъ . и живѧше подъ Киевомъ во ѡстровѣ . а сн҃ъ его иде в Черниговъ . Ростиславъ . вышедшоу же Лвови изъ Оугоръ . с боꙗры Галичкыми и приѣха во Водавоу . ко ѡц҃ю сї . и радъ быⷭ емоу ѡц҃ь . боꙗре же Галичьстии Данила кнѧземь собѣ называхоу . а самѣ всю землю держахоу . Доброслав же вокнѧжилъсѧ бѣ . и Соудьичь поповъ вноукъ . и грабѧше всю землю . и въшеⷣ во Бакотоу . все Понизье приѧ . безъ кнѧжа повелениꙗ . Григорьи же Васильевичь . собѣ горноую страноу Перемышльскоую

мышлѧше ѡдержати . и бⷭ҇ мѧтежь великъ в землѣ и грабежь . ѿ ниⷯ҇ . Данилъ же оувѣдавъ . посла Ꙗкова столника своего . с великою жалостью . ко Доброславоу гл҃ѧ к нимь . кнѧзь вашь аз есмь . повелениꙗ моего не творите ꙁемлю грабите . Черниговьскиⷯ҇ боꙗръ не велѣх ти . Доброславе примати . нъ дати волости Галичкимъ . а Коломыискюю солъ ѿлоучите на мѧ . ѡномоу же рекшоу . да боудеть тако во тъ же часъ . Ꙗковоу сѣдѧщоу оу него приидоста Лазорь Домажирець и Иворъ . Молибожичь . два безаконьника . ѿ племени смердьѧ . и поклонистасѧ емоу до землѣ . Ꙗковоу же оудивившоусѧ . и прашавшоу вины . про что поклонистасѧ . Доброславоу же рекшоу . вдахъ има Коломыю Ꙗковоу же рекшоу

266 зв.

емоу . || како можеши бес повелениꙗ кнѧжа ѿдати ю сима . ꙗко величии кнѧзи держать сию Коломыю на роздавание ѡроужьникомъ си бо еста недостоина . ни Вотьнина держати . ѡн же оусмѣꙗвьсѧ реⷱ҇ . то что могоу же гл҃ати . Ꙗковъ же приехавъ всѧ си сказа . кнѧꙁю Данилови . Данилъ же скорбѧше . и молѧшесѧ Бг҃у ѡ ѡчинѣ своеи . ꙗко нечⷭ҇твымъ симъ держати ю и ѡбладати ею и малоу же времени миноувшоу присла Доброславъ . на Григорѧ река ꙗко невѣренъ ти есть . противлѧшесѧ емоу . а самъ хотѧше всю землю ѡдержати . свадивьшесѧ сами . и приѣхашⷶ с великою гордынею . едоучю Доброславоу во ѡдинои сорочьцѣ . гордѧщоу ни на землю смотрѧщю . Галичаном же текоущимъ оу стремлени его . Данилови же видѧщоу и Василкови гордость его . болшоую враждоу на нь воздвиⷩ҇гоуста .

Примітки. 4. У Х. – *сила татарскаа*. 6. Пізніше дописано *ѡ* перед *троци*, тобто правильно *ѡтроци*. 17. У Х. – *багатыръ*. 22. Слово *лѧдьскъⷯ҇* так у рукопису. 25. У Х. – *на избитыⷯ҇*. 26. У Х. – *щитом скепане*. 34. У Х. *на комары црквъныа*. 39. У Х. – після

Данилъ маємо *во*. 43. Після *ꙗко* в рукописі над рядком *въ*. 52. У слові *Володиⷨроу* буква *м* дописана пізніше. 56–57. Над рядком над *мози* приписано *не*. У Х. – *не мози мешкати в земли*. 63. Після *иде* над рядком надписано *во*. 69. Після слова *королеви* над рядком написано *во*. 72. У Х. – *синеводско*. 75. Після слова *назадъ* в оригіналі надписано *во*. 77. Після *своего* над рядком надписано *во*. 82. У слові *гнагини* початкова *г* виправлена на *к* іншим чорнилом. 88. Слово *візѧтьи* – так у рукописі. 92. У Х.а – *мазовецкую*. 112. Друге від кінця слово так у рукописі. Пор., у Х. – *трупіа*. 142. У слові *волости* кінцева буква в оригіналі виправлена з *ь*. 143. Так у рукописі – *солъ*. У Х. – *коломыискоую соль*. 153. У слові *величии* буква *ч* в оригіналі перероблена на *ц*. 167. У слові *смотрѧщю* в оригіналі буква *ѧ* перероблена з *а*, а кінцева *ю* – із *е*.

276 зв.

В лѣ҃ . ҂ѕ҃ . ѱ҃ . ѯ҃г҃ . Присла папа послы ч҃тны носѧще вѣнѣць . и скыпетрь . и короуноу еже нареⷱ҇ть . королевьськыи санъ . рекыи с҃ноу прими ѿ насъ . вѣнѣчь королевьства . древле бо того прислалъ к немоу . пискоупа . Береньского . и Камⷩ҇ецького . река емоу . и прими вѣнѣць королевьства . ѡн же в то времѧ . не приꙗлъ бѣ . рѣка рать Татарьскаꙗ не престаеть . злѣ

277

живоущи с наⷨ҇ . || то како могоу приꙗти вѣнѣць бес помощи твоеи . Ѡпиза же . приде вѣнѣць носѧ ѡбѣщеваꙗсѧ . ꙗко помощь имѣти ти ѿ папы . ѡномоу же ѡдинако не хотѧщоу . и оубѣди его м҃ти его . и Болеславъ . и Семовитъ и боꙗре Лѧдьскыѣ . рекоуще да бы прꙗлъ бы вѣнѣць . а мы есмь на помощь . противоу поганымъ . ѡнъ же вѣнѣць ѿ Б҃а приꙗ . ѿ ц҃ркве с҃тхъ апостолъ . и ѿ стола с҃го П҃тра . и ѿ ѡ҃ца своего папы Некѣнтиꙗ . и ѿ всиⷯ҇ епⷭ҇повъ своихъ . Некентии бо кльнѧше тѣхъ . хоулѧщимъ вѣроу Грѣцкоую . правовѣрноую . и хотѧщоу емоу . сборъ творити . ѡ правои вѣрѣ . ѡ воединеньи ц҃рькви Данило же приꙗ . ѿ Б҃а вѣнѣць . в городѣ . Дорогычинѣ . идоущоу емоу на воиноу со с҃нмь Лвомь . и со Сомовитомъ кнѧземь Лѧдьскымь братъ бо емоу . воротисѧ . бѣ бо

ꙗзва ѥмоу на нозѣ . и посла воѣ своѣ . со братомъ всѣ . королеви же Данилоу ю пришеⷣшоу на землю . Ѩтвѧзьскоую . и воевавшоу . Левъ же оувѣдавъ . ꙗко Стѣикинтъ в лѣсѣ ѡсѣклъсѧ есть . и с ними Ѩтвꙗзѣ . и гна на нь . поима люди . и приде к осѣкоу . Ѩтвеземь вытекшимъ на нь изо ѡсѣка соущии же с нимь . сноузници возбѣгоша . Лвови же сосѣдшоу с конѧ ѡдиномоу . и бьющюсѧ с ними крѣпко видившимъ же имъ ꙗко Левь ѡдинъ быѥтьсѧ с ними . навратишасѧ малии на помощь емоу . Лвови же оубодшемоу соулицю свою въ щитъ его . и не могоущꙋ емоу тоулитиⷭ Левь Стекыитѧ мечемь . оубии . и браⷮ его прободе мечемь . ѡни же погибоша . ѡн же гонѧше ꙗ пѣшь . и ѡни же на конихъ гонѧще побивахоуть ꙗ . и бодѧхоуть ꙗ:· Данилоу же королеви . ставшоу в домоу . Стѣкинтовѣ принесе в немоу Левъ ѡроужье . Стѣкинтовъ и брата его и ѡбличи побѣдоу свою . ѡц҃ю же его королеви в радости бавши велицѣи . ѡ моужьствѣ . и дерзости сн҃а своего . Коматови же приѣхавшоу Ѿ Ѩтвѧзь . ѡбѣщевающимсѧ имъ в работѣ быти Лѧхом же исполнившимсѧ ꙁависти и льсти . наченшимъ приꙗти поганымъ . се же оувѣдавь Данило король . повелѣ воеватити . землю Ѩтвѧжьскоую . и домъ Стѣкинтовъ . всь погоубленъ быⷭ . еже и донынѣ поусто . стоить . Дани-

277 зв.

лоу же королеви . || идоущоу емоу . по езероу и видѣ при березѣ . горо красноу . и градъ бывшı на неи . преже именемь Раи . Ѿтоуда же приде в домъ свои ⁘

Примітки. 4. У рукописі в слові *вѣнѣчь* буква *ч* виправлена в *ц* іншим чорнилом. 16. Так у рукописі – *прꙗлъ*. Пор. у Х. – *пріалъ*. 42. Слова *не могоущꙋ емоу* в оригіналі виправлені з *могоущомоу*. Видавці літопису вважають, що переписувач написав *Левь Стекыитѧ мечемь· оуби*, не зрозумівши текст, замість *лєвь стекыи тя мечемь· оуби и*.

43. У Х. – *брата*. 48. У Х. – *ороужіе стекынтово*. 56. Слово *воеватити* написане так в оригіналі. 57. Пор. у Х. – *стикентов весь*. 60. Пор. у Х. – *гороу красноу*.

Въ лѣ҃т. ҂ѕ҃ . ѱ҃ . п҃и . По см҃рти же великаго кнѧзѧ . Болеслава . не бы҇с кто кнѧжа в Лѧдьскои земли . зане не бѣ҇с оу него сн҃а . и восхотѣ собѣ Левъ землѣ . но боꙗрѣ бѧхоуть силнии . не даша емоу землѣ бѧшеть бо оу Болеслава сыновѣць . е҃. Сомовитовича . в҃ . Кондратъ же Болеславъ а Казимиричи трие . Лестько Земомыслъ . Володиславъ . боꙗрѣ же . Лѧдьсцѣи . избраша собѣ ѡдиного ѿ них Лестъка . и посадиша и во Краковѣ . на столѣ Болеславли . и поча кнѧжи Льстко . Посем же Левъ восхотѣ собѣ части (собѣ) в землѣ Лѧдьскои . города на Въкраини . еха к Ногаеви ѡканьномоу проклѧтомоу . помочи собѣ просѧ . оу него на Лѧхы . ѡнъ же да емоу помочь ѡканьнаго Кончака . и Козѣꙗ . и Коубатана . зимѣ же приспѣвши . и тако поидоша . Левъ радъ поиде с Татары и со сн҃мъ своимъ Юрьемь . ||

293

а Мьстиславъ и Володимеръ сн҃ъ Мьстиславль Данило . и поидоша неволею Татарьскою . и тако поидоша вси . ко Соудомирю . и пришедше к Соудомирю . и поидоша на ѡноу стороноу . рѣкы Вислы . тоу же и переидоша рѣкоу . по ледови подъ самимъ городомъ . первое переиде Левъ своимъ (своимъ) полкомъ . и сн҃мъ своимъ . Юрьемь . и по немь Мьстиславъ . и сн҃ъ емоу Данило . таже по ни҇х . Татарове . и тако перешедша сташа ѡколо города стоꙗвше же малъ ча҇с не биша҇с . посем же поиде Лево . своими полкы . со силою великою . ко Кропивници . с гордостью великою . хотѧ ити ко Кравоу . Володимеръ же бѣ назадѣ стоꙗ оу города свои҇м полкомъ . и начаша емоу повѣдати . ѡсѣкъ во лѣсѣ . полнъ люди и товара . не взиманъ бо бѣ никоторою же ратью . зане твердъ бѧше вел-

ми . Володимѣръ же ѿрѧди к немоу люди добрыи и Кафилата . с ними же Селезенца . быⷭ же пришедшимъ имъ . ко ѡсѣкови и бишасѧ с ними Лѧховѣ крѣпко ѡдва могоша и взѧти с великимь потоⷨ и поимаша в немь мноство людии и товара . ꙗкоже передѣ писахоⷨ ѡ Лвѣ и быⷭ же идоущоу емоу полкы своими . и начаша росходитисѧ воеватъ . Б҃ъ оучини надъ нимъ волю свою . оубиша бо Лѧховѣ . ѿ полкоу его . многы боꙗры и слоуги добрѣѣ . и Татаръ часть оубиша . и тако возвратисѧ Левъ назадъ . с великымь бещестьемь .

Примітки. 12. Слово *кнѧжи* – так у рукописі. 13. Слово, подане тут у дужках (*собѣ*), – в рукописі зіскоблене й закреслене. 14. Пор. у Х. – *оукраинѣ*. 26. Слово, подане тут у дужках (*своимъ*), – в рукописі зіскоблене й закреслене. 43. В оригіналі над частиною слова *мноство* дописано *жь*. 48. Словоформа *добрѣѣ* – так у рукописі.

299

Володимеръ же повелѣ писцю своемоу . Федорцю . писать грамоты∴

(Представлениѥ) . кнѧзѧ Володимерѧ роукописаніⷷ∴

Во имѧ Ѡ҃ца и С҃на и С҃тго Д҃ха . молитвами. с҃тыа Б҃ца . и приⷭ д҃вца Мрьꙗ . и с҃тхъ аг҃глъ . се ꙗзъ . кнѧзь Володимерь . с҃нъ Василковъ . вноукъ Романовъ . даю землю свою всю и городы по своемь животѣ . братоу своемоу Мьстиславоу . и столныи свои городъ Володимиръ . дроугоую же грамотоу напсахъ . братоу своемоу такоую же . хочю и еще и кнѧгинѣ своеи псати грамоутоу такоую же∴ Въ имѧ Ѡ҃ца и и С҃на и С҃тго Д҃ха мл҃твами с҃тыа . Б҃ца . и приⷭдвца Мрьꙗ . с҃тхъ аг҃глъ . Се ꙗзъ . кнѧзь Володимѣръ с҃нъ Василковъ . вноукъ Романовъ . пишоу грамотоу . далъ есмь кнѧгинѣ своеи . по своемь животѣ . городъ свои Кобрынь . и с людми и з данью . како при мнѣ даꙗли тако и по мнѣ . ать дають кнѧгинѣ моеи . иже далъ есмь . еи село свое Городелъ . и

с мытоⷨ а людье како то на мѧ страдалѣ тако и на кнѧгиню мою . по моемь животѣ . аже боудеть кнѧзю городъ роубити . ини к городоу а поборомъ . и тотарьщиною . ко кнѧзю . а Садовое еи Сомино же далъ есмь кнѧгинѣ свое . и манастырь свои Апⷭ҇лы же создахи и своею силою . а село есмь коупилъ . Березовичѣ . оу Рьевича оу Давыдовича . Фодорка . а далъ есмь на немь . н҃ . гривенъ коунъ а . е҃. локотъ . скорлата . да бронѣ дощатые . а тое далъ есмь ко Аплⷭ҇мъ же . а кнѧгини моа . по моемь животѣ . ѡже восхочеть в черничѣ поити поидеть . аже не восхочеть ити . а како еи любо . мнѣ не

299 зв.

воставши смо||трить что кто иметь чинити . по моемь животѣ . посем же посла Володимѣрь ко братоу тако река . браⷮ мои Мьстиславе . цѣлоуи ко мнѣ . хрⷭ҇тъ на томъ . како ти не ѿѩти . ничегоⷪ ѿѡ кнѧгини моеи . по моемь животѣ . что есмь еи далъ . и ѿ сего дѣтища . ѿ Изѧславы же . не ѿдать еѣ неволею ни за кого же . но кдѣ боудеть кнѧгинѣ моеи любо . тоутоть ю дати . Мьстиславъ же реⷱ҇ гⷭ҇не рчи брате . не даи ми Б҃ъ того ѡже бы мнѣ ѿѩти что по твоемь животѣ . оу твоеи кнѧгинѣ и оу сего дѣтища . но даи ми Б҃ъ имѣти свою ѩтровь . аки достоиноую мт҃рь собѣ и чтити . а про се . дѣтѧ ѡже сѧко молвишь . абы ю . Б҃ъ того довелъ . даи ми ю Б҃ъ . ѿдати аки свою дщерь . родимоую . и на томъ крⷭ҇тъ челова . се же сѧ дѣѩшеть Федоровы неⷣ . взем же рѧдъ . с братомь . поѣха до Володимѣрѧ . и приѣха Володимѣрь . ѣха во пⷭ҇пью ко ст҃ѣ Бц҃и . и созва боѩры Володимѣрьскыѩ . браⷮ своего . и мѣстичѣ Роусци и Нѣмцѣ . и повелѣ передо всими чести грамотоу братноу ѡ даньи зем-

лѣ и всѣⷯ городовъ . и столного города Володимѣрѧ . и слышаша вси ѿ мала и до велика . еп҃пъ же Володимерьскии Євьсѣгнѣи . и бл҃гослови Мьстислава кр҃тмъ воздвизалнымъ . на княжение Володимѣрьское . хотѧшеть бо уоже кнѧжити в Володимѣрѣ . но братъ емоу не да . тако река моглъ . ѡльны по моемь животѣ кнѧжити . Мьстислав же пребывъ неколько днии . оу Володимѣри ѣха во свои городы . в Лоуческъ и в Доубенъ . и во иныи городы . ихже не писахъ . Володимѣръ же приѣха из Раю . в Любомлю . тоу же и лежаше всю зимоу . в болести . своеи . росылаꙗ слоуги своѣ на ловы . бѧшеть бо и самъ ловечь . добръ хороборъ . николи же ко вепреви и ни к медвѣдеве не ждаше слоугъ своиⷯ . а быша емоу помогли . скоро самъ оубиваше всѧки звѣрь . тѣм же и прослоулъ бѧшеть во всеи землѣ понеже далъ бѧшеть емоу Б҃ъ вазнь . не токмо и на ѡдиныхъ ловехъ . но и во всемь . за его добро и правдоу . но мы на предлежащее возвратимсѧ . наставшоу же лѣтоу . и оуслыша Конъдратъ кнѧзь Сомовитовичь . братъ Володимѣровъ . ѡже далъ землю свою всю . и городы присла к Володимѣрю . посолъ свои . река тако . гн҃е братъ

300

мои ты же ми былъ во ѡца мѣсто . || како мѧ еси держалъ . подъ своею роукоую своею мл҃тью . тобою есмь господине кнѧжилъ и городы своѣ держалъ . и братьи своеи ѿꙗлъсѧ есмь грозенъ былъ . а нынѣ господине не слышалъ есмь . ѡже еси далъ землю свою всю и городы братоу своемоу Мьстиславоу . а надѣюсѧ на Б҃ъ и на тѧ . абы тъ гн҃ъ мои послалъ свои посолъ с моимъ посломъ ко братоу своемоу Мьстиславоу . абы мѧ гн҃е со твоею мл҃тью приꙗлъ . братъ твои . подъ свою роукоу . и стоꙗлъ бы за мѧ во мою ѡбидоу . коко ты гн҃ъ мои стоꙗлъ

за мною во мою ѡбидоу . Володимеръ же
посла ко братоу своемоу . Мьстиславоу тако
река .

Примітки. 2. У слові *Федорцю* буква *ф* перероблена з *х*. У Х. – *ходорцю*. 3. Слово *Преставлениѥ* в рукописі зіскоблене й закреслене. 22. У Х. – *село городло*. 30–31. У Х. – *оу юрьевича*. 31. У слові *Фодорка* буква *ф* виправлена в оригіналі з *х*. Пор. у Х. – *в ходорка*. 32. У слові *коунъ* сам писець виправив початкову літеру з *г*. 33. У слові *скорлата* букви *ск* перероблені із *ш*, а буква *о* з *а* (було *шарлата*). У Х. – *шарлатоу*. 33. Пор. у Х. – *брынѣ*. 36. У слові *черничѣ* в оригіналі перше *ч* написане по зіскобленому, а друге виправлене з *ц*. 42. Так у публікації – ѿѡ. 47. У слові *рчи* в оригіналі буква *ч* виправлена на *ц*. 55. В оригіналі у слові *челова* літера *ч* виправлена на *ц*. У слові *дѣѩшеть* буква *ш* виправлена з *ло*. 70–71. У слові *Володимѣри* остання буква *и* перероблена з *а*. 76. В оригіналі у слові *ловечь* буква *ч* виправлена на *ц*. 77. Пор. у Х. – *медведеви*. 81. Пор. у Х. – *васнь*. 88. Пор. у Х. – *брате*. 90. Словоформа *роукоую* – так у рукописі. 96. Слово *тѧ* в оригіналі перероблене з *твое*. Слово *тъ* замість *ты* – так в оригіналі. Пор. у Х. – *ты*. 101. Слово *коко* – так у рукописі. Пор. у Х. – *како*.

«СЛОВО ПРО ПОГИБІЛЬ РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ» XIII СТ. ЗА СПИСКОМ XV СТ.

Це, очевидно, уривок із твору, який був написаний у зв’язку з нашестям орд Батия на Русь. Пам’ятка збереглася завдяки тому, що її використано як вступ до першої редакції «Житія Олександра Невського». Хто, коли і де написав «Слово про погибіль Руської землі», не встановлено. Про ці речі висловлено різні міркування (див.: Словарь книжников и книжности Древней Руси: XI – первая половина IV в. – Л., 1987. – С. 433). Найімовірніше, автор жив у XIII ст., походив із півдня Русі: він описує межі держави, наче перебуваючи в Києві або Галичі, виразно натякає на міждержавні та міжетнічні стосунки на заході та північному заході Східної Славії в XIII ст. На південноруське походження автора вказують і особливості лексики твору. В кінці уривку згадуються князі Ярослав Всеволодович та його брат Юрій – князь володимирський (на півночі). Ярослав-Федір Всеволодович (1191 – 1246) – князь володимиро-суздальський – кілька разів займав київський великокнязівський престол. Востаннє – з 1243 року, коли хан Батий затвердив його князем усієї Русі, включаючи Київське князівство, до своєї смерті. У Києві Ярослав посадив свого боярина Дмитра Єйковича.

Твір звучить елегійно; можливо, це був вступ до некролога-похвали князеві Ярославу Всеволодовичу. За стилем дуже нагадує твори Серапіона – письменника XIII ст. Пам’ятка відома в двох списках (див.: *Gorlin M.* Le dit de la ruine de la Terre Russe et la mort du grand-prince Jaroslav // Revue des études slaves. – T. 23. – 1947. – Fas. 1–4; *Бегунов Ю. К.* Памятник русской литературы XIII века «Слово о погибели Русской земли». – М., Л., 1965. – С. 154–156). На жаль, в обох повторюються майже одні й ті ж помилки.

Список XV ст., який публікуємо, зберігається в Державному архіві Псковської області Російської Федерації, із зібрань Псковсько-Печерського монастиря, фонд 449. – № 60. Виданий як факсиміле в книжці «Кто с мечом: Три произведения древнерусской литературы XIII – XV веков» (М., 1973. – С. 14–16, арк. 273 зв. – 274 зв. рукопису). Факсиміле не дуже чітке, тому текст метаграфується без нелітерних надрядкових знаків, крім, звичайно, титл).

243 зв.

слово ѡ погибели роуⷭкыꙗ зⷨели ѡⷪ сме
рти великоⷢ кнѧзѧ ꙗрослава:
О свѣтло свѣтлаꙗ и оукрасно оукра
шена землѧ рȣськаꙗ и многыми красо
тами оудивлена еси. озеры многыми
оудивлена еси рѣками и кладѧзьми
мѣсточⷭтьными горами кроуты
ми холꙿми высокыми доубравоми

чⷭтыми польми дивными звѣрь
ми разлычными птицами бещисле
ными. городы великыми. селы ди
вными винограды ѡбителными.
домы цр҃кьными · кнѧзьми гро
зными · боꙗры чⷭтными вельмо
жами многами · всего еси исполь
нена землѧ роуская о прававѣрь
наꙗ вѣра хрⷭтиꙗньскаꙗ ѿселѣ до
оугоръ · и до лѧховъ до чаховъ ѿ чахⷡ
244
до ꙗтвѧзи и ѿ ꙗтвѧзи до литвы до не
мець ѿ нѣмець до корѣлы . ѿ корѣлы
до оустьюга гдѣ тамо бѧхоу тоимици
погании и за дышючимъ моремъ ѿ мо
рѧ до болгарь до боуртасъ ѿ
боуртасъ до чермисъ ѿ чермисъ до мо
ръдви то все покорено было б҃гомъ
крⷭтиꙗньскомꙋ ꙗзыкоу поганьскыꙗ
страны · великомꙋ кн҃зю всеволодꙋ
оц҃ю его юрью кн҃зю кыевьскомоу дѣ
дꙋ его воломⷣерꙋ . и манахꙋ которымъ
то половоци своꙗ ношахꙋ в ко
лыбѣли · а литва из болота на свѣтъ ·
не выникывахꙋ а оугры твердѧхоу·
каменыи городы желѣзными вороты
абы на нⷯи великыи воломⷣеръ тамо не вь
сꙿѣхалъ. а нѣмци раⷣⷪвахоу сѧ далече боу
доуче. за синимъ моремъ боуртаси·
черемиси · вѧда и моръдва бортьнича
хоу ⷩⷶ кн҃зѧ великⷪⷢ володимера и жюръ
маноуилъ цⷭрегоромⷣскыи ѡпасъ имѣꙗ
поне и великыꙗ дары посылаша к не
моу абы под нимъ Великыи Кн҃зь Во
244 зв.
лодимеръ цⷭрѧгорода не взⷽѧ · А в ты дни болѣ
знь крⷭтиꙗнⷨо ѿ великⷢа Ꙗрослава и до воло
димера· и до нынѧшнⷢѧ ꙗрослава и до бра
таⷢ е юрьꙗ кн҃зѧ володимерьскⷢа.

Примітки. 1. У п’ятому слові після **є** буква дуже схожа на **н** з високо поставленою товстою перекладиною. Очевидно, писець помилково почав писати букву **и**, яку виправив на **л**. У кінцевій частині рядка спочатку явно написано літеру **ѡ** з

надрядковими дужечками, але згодом верхні кінці її з’єднано горизонтальною лінією, а над рядком вміщено маленьку букву **о**. Фактично сполуку **и ѡ смерти** виправлено на **и п° смерти**. М. К. Гудзій (у: Хрестоматия по древней русской литературе. – Изд. 8-ое. – М., 1973. – С. 156) читає: Слово о погибели рускыя земли. О смерти великого князя Ярослава, а Ю. К. Бегунов (у: Памятник русской литературы XIII века «Слово о погибели Русской земли». – М.; Л., 1965. – С. 154.) – **Слово ѡ погибели Роускыꙗ землѧ и по смерти великог(о) кнѧзѧ Іꙗрослава**. 8. Мабуть, **доубравоми** написано замість **доубровами**. 9. Перше слово треба, очевидно, читати **частыми**. 16–17. Напевно, треба **правовѣрьнаꙗ**. 18. Тобто до **чеховъ**. 29. Замість **манахꙋ** треба **мономахꙋ**. 30. Потрібно **половьци**. 30. В обох списках читається **ношахꙋ**. Гадаємо, видавці й коментатори пам’ятки виправляють слушно на **полошахꙋ**. Пор. у Галицько-Волинському літописі: «наследивши путь ѡ҃ца своего великаго Романа. иже бѣ изоѡстри̂ сѧ на поганыꙗ. ꙗка левъ. имже Половци дѣти *страшахоу*» (див.: Полное собрание русских летописей. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – С. 813).

Наукове видання

Василь Німчук

ХРЕСТОМАТІЯ

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
Х – XIII ст.

Верстка та оригінал-макет
Жанни Ганько
Комп’ютерний набір
Галини Волинець

Просимо про помічені помилки та недогляди повідомляти автора за адресою: Київ, 1, вул.Грушевського, 4, Інститут української мови, Німчукові В.В. nimchuk.v@gmail.com

Формат ???
Папір ???. Друк ???.
Ум. друк. арк. ??? Обл. вид. арк. ???
Наклад ??? примірників

Віддруковано з готових оригінал-макетів
у комунальному книжково-газетному видавництві «Полісся».
10008, м. Житомир, вул. Шевченка, 18а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру:
???